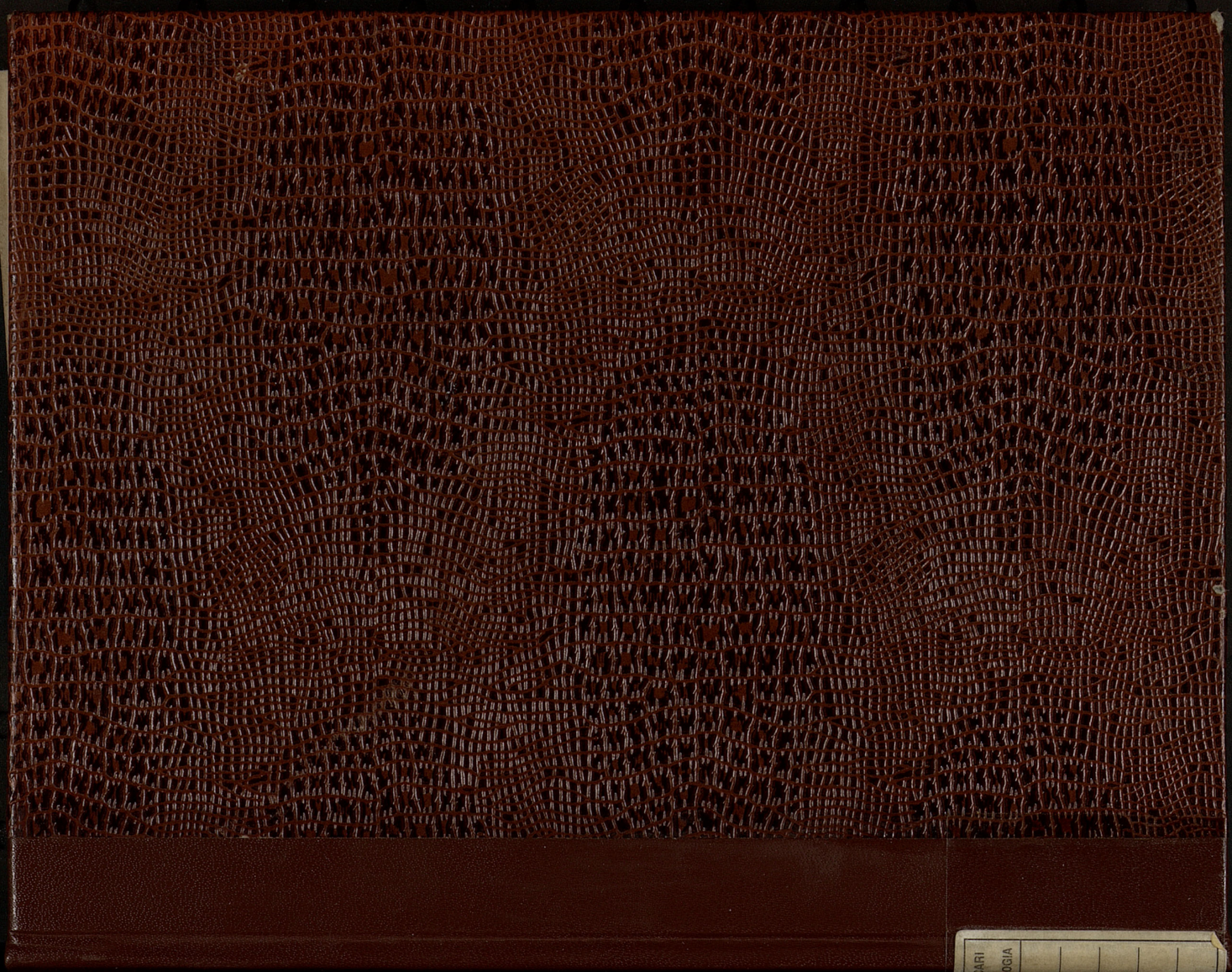

UNIVERSITA' CA' FOSCARI
VENEZIA
BIBLIOTECA DI ARCHEOLOGIA

ARKÈ
A
6

65

BAUS
ARCHEOLOGIA
Architettura

MAZOCHIUS

CAMPANIA

Università di Venezia
BIBLIOTECA DI ARCHEOLOGIA
Inv. N. 2190
Collocazione Architettura

ALEXII SYMMACHI MAZOCHII

Metropolitanae Eccleſiae Campanae Canonici Theologi

IN MVTILVM CAMPANI AMPHITHEATRI TITVLVM

Aliaſque nonnullas Campanas inſcriptiones.

COMMENTARIVS.

NEAPOLI ex typographia Felicis Muſcae MDCCXXVII.

SVPERIORVM PERMISSV.

Sp. 140

ILLVSTRISSIMIS AC GENEROSISSIMIS
CAPVAE SEXVIRIS

IOSEPHO A CAPVA CAPYCIO
CAROLO MAROTTAE
: : : : : : : : : : : : : : :
IOH. BAPTISTAE VENTRILIAE
NICOLAO CICERI
DOMINICO MAZZARELLAE

ALEXIVS SYMMACHVS MAZOCHIVS.

QVOD de Campano hoc tota Europa celeberrimo amphitheatro nihil admodum ante Langobardica tempora proditum litteris inveniatur, & mirantur ple-

rique noſtrum, & vero etiam vetuſtis ſcriptoribus quandoque ſuccenſent. Quanquam nihil illi, quamobrem ſint magnopere reprehendendi, commeruerunt: propterea quod ex tanto auctorum veterum veluti incendio paucae, quae ſuperant, reliquiae, adeo etiam truncatae ac lacerae ad nos pervenerunt; fruſtra ut futuri ſimus, atque adeo injuſtiſſimi, ſi tam mutilos ſcriptores, ac vix nonnullos tertia ſui parte ſuperſtites dicere teſtimonium coegerimus. Vt ecce accuratiſſimus ille rerum Romanarum ſcriptor Dio Caſſius, cum Capuae fixiſſet domicilium, ibique ſuam hiſtoriam conſcripſiſſet: fieri vix poteſt, quin aliqua ſuorum voluminum parte hujus amphitheatri mentionem injeciſſet. Sed luculentiſſima viri magni opera maximam partem deſiderantur, eaque potiſſimum, quibus Caeſaream complectebatur hiſtoriam. Ita antiquis omnibus altum ſilentibus, illud unum optare veniebat in mentem, ut inter tot litteratos lapides, qui quotidie deteguntur, ille potiſſimum in conſpectum, lucemque hominum prodiret, qui huic tanto operi titulus exſtitiſſet. Quoties, ILLVSTRISSIMI PROCERES, tellurem, quam pedibus proculcamus, pellucidam fieri cupieramus, ut quo tandem receſſu illud quantivis pretii monumentum delitſceret, perſpiceretur? Itaque (quid enim moror?) poſt quam illa quamlibet mutila inſcriptio ex amphitheatri ruderibus eſt educta nuperrime: dici vix poteſt quanta gratulatio conſecuta ſit univerſorum, tum eorum potiſſimum, qui rerum antiquarum ſtudio delectantur. Veſtra vero, PRAESTANTISSIMI SEXVIRI, quanta cura fuit, ut pretioſa illa antiquitatis lacinia ne periret? Nam & viro docto Franciſco Ciccarellio, qui marmoris illud fruſtum e lapicidarum omnia corrumpentium ictibus ſervavit, gratias egiſtis: nihil vero antiquius habuiſtis, quam ut illud ſpectatiſſimo civitatis loco ad memoriam poſteritatis exſtaret. Quare omnis, mihi credite, ſecutura aetas gratias VOBIS aget, veſtraeque laudes vigebunt praeconio ſaeculorum omnium, tamdiu quidem certe, quamdiu monumentum illud a VOBIS ſervatum ſera poſteritas intuebitur. Pulchrum enim vero ac decorum eſt principibus civitatis tueri ac fovere litteras, eaque una cogitatione opes, deliciaſque poſteriores ducere: tum vero ea monumenta, quibus patriae conſignantur origines, religioſe ac ſancte ſervare longe omnium praeclariſſimum, eorumque faſcium poteſtate, quos concredidit VOBIS Patria,

tria, digniſſimum. Atqui non cuſtodiſtis VOS tantum illud, verum etiam tanquam clari honoratique viri reliquias, ſic marmoris illud fruſtum quodam veluti honore Mauſolei proſecuti eſtis: nimirum ut non tuenda haec modo, verum etiam in honore habenda eſſe ſentiant univerſi. Vtinam vero hanc mentem Deus immortalis civibus Campanis omnibus daret, ut elogia, quae poſt tot allatas a barbaris vaſtitates adhuc aetatem ferunt, & ſaltem in pretio haberent, quo apud cultiores Italiae civitates eſſe intelligimus. Nam cujus eſt inſaniae in ea marmora, quibus majores noſtri res ſuas ad aeternitatis memoriam tranſmiſerunt, debacchari, iiſque per ſummam injuriam in fruſta conciſis aut oſtiorum antas communire, aut, nequid foedius dicam, ſcalarum gradus, retractioneſve inſtruere; quibus cimeliis virorum principum gazae ditiores evaderent? Vtinam providentia veſtra, qua de hoc fragmento tam bene meremini, ceteris in poſterum religionem injiciat, ne vetera hujus urbis epigrammata fabrorum committant ſecuribus; atque adeo ne hoc, quantulumcumque illud eſt, quod e ſtupenda amphitheatri mole vix adhuc reſtat, in cujus reliquiis demirandis exteri homines tantopere

defixi

defixi haerent, vix ut inde avellantur, quaſſare & convellere per ſummum ſcelus, quod hactenus factum doluimus, porro perſiſtant. In hoc nervos omnes atque vim veſtrae auctoritatis exerite, non modo ne impune iis ſit, quicunque illud in poſterum violatum iverint: verum etiam ut ſarta tecta ejus operis & quantivis locentur, & vero etiam exigantur: neve committite, ut illae pauculae veluti e maximo naufragio tabulae, vivis ac videntibus VOBIS, inſulſiſſimorum hominum parricidio diſcerpantur. Sed nae ego ineptiſſimus hominum, qui curarum veſtrarum alacritati ſpatia, quae conficiat, quibuſve ſeſe coerceat, definire auſim.

Iam vero, quod mihi negotium dediſtis, ut illud inſcriptionis fragmentum a me ſuppletum juſto etiam aliquo commentario illuſtrarem, comitas ea veſtra fuit, & quaedam de me pronior exiſtimatio; pro qua tum gratias ago, tum vero, quibus potiſſimum verbis utar, non invenio: mihimet vero ipſe de hoc honore gratulor, quem longe ampliſsimum veſtro de me judicio ſum conſecutus. Et vero cum pergratum mihi, perque jucundum eſt in rerum perſcrutatione veterum volutari; tum de patriis potiſsimum originibus commentari longe

omnium

omnium jucundiſsimum : ad quae ſponte mea propenſiſsimum mandata veſtra tantopere incitaverunt, ut veluti currenti ſtimulos admoviſſe videamini. Atque in eo quidem quid praeſtiterim, doctorum hominum eſto exiſtimatio: ne dum meum hoc levidenſe munus apud VOS verbis ornare ſatago, in ipſo orationis veſtibulo videar inſolentius gloriari. Verum quidquid hoc eſt opuſculi, quod in veſtro nomine apparet, quamque illud cunque hominum pro ſuo quaeque captu atque ingenio aeſtimantium nanciſcetur opinionem: veſtri me tamen ordinis, quo nihil amplius, nihil illuſtrius in hac olim principe, terrarumque imperio digniſsima, nunc quoque tamen non ultimi nominis civitate eminere poteſt, favor atque auctoritas unice confirmabit. Quamobrem opus VOBIS ſuſceptum perfectumque auctoribus, VOBIS potiſsimum ipſis, GENEROSISSIMI PROCERES, ſiſtitur ac dicatur: mecum vero agi praeclariſsime exiſtimabo, ſi ad ceteras urbis noſtrae excutiendas origines, quod equidem ante hos aliquot annos non deſtiti facere, veſtra in primis, quae poteſt apud me plurimum, excitaverit approbatio.

LE-

LECTORI BENEVOLO.

DVM haec typis ederentur, cumque, uti ſaepe fit, opus in manibus creſceret, multo certe magis quam praedixeram: ſcio me admirationi non paucis, nonnullis etiam joco ac ludibrio fuiſſe, quaſi vero laureolam in muſtaceo quaeſierim; dum in una illuſtranda inſcriptione, quo jure, quaque injuria nihil non infarciendo, moli potius, quam legentium commodo ſtuduerim. Quibus ut brevi reſpondeam: jam primum omnium hoc ſcire volo univerſos, in noſtrorum hominum haec commodum ſcribi; a quibus inire gratiam multo juſtius fuit, quam, nequa ſatietate exteri homines diſtenderentur, ſatagere. Deinde cur Cardinali Noriſio (cui litterae univerſae quando unquam invenient parem? ita in uno efformando totam ſe videtur impendiſſe natura) ſed eruditiſſimo Card. Noriſio cur non hoc vitio vertitur, qui tam ſpiſſum volumen in duobus Piſanis elogiis exponendis inſumſerit: mihi (ſi modo fas eſt magnis componere parva) lis intentatur, qui non pauca urbis noſtrae epigrammata non magno hoc commentario ſim proſecutus? Iam vero homines faſtidioſos, quibus debent haec noſtra ludibrium, prodire & coram dicere cauſſam jubeo, ecquid in hoc commentario deprehenderint (tametſi ſecum ſi qui haec muſſitant, nego eos ullam ſcriptionis hujus laciniam lectitaſſe) quod non jure optimo poſitum fuerit. Hoccine illos offendit, quod de colonia Capua, totque adſcriptis in eam ſupplementis fuſius diſſeruerim? An aut ἀπροσδιόνυσος ea tractatio fuit; aut omnino nullo operae pretio obſcura antea res ſuo lumini eſt reſtituta? Dedicationibus, inquis, tam copioſe tractandis, aliiſque non paucis digreſſionibus ſuperſederi poterat. Atqui ego nunquam ivi inficias, quin una alterave pagella ſatis & amphitheatri titulus explanari, & ſupplementi ratio reddi potuiſſet. Verum ubi ſemel conſtitutum fuit, quae paucae nunc ſeorſum prodeunt inſcriptiones, eas non parce ac jejune, ſed, qui meus amor in patriam, atque in ornatiſſimum magiſtratum, qui me huic operi admovit, obſervantia, affluentius aliquanto tractari: in eo, inquam, cum eſſem; nihil eorum ferme omiſſum fuit, quae quidem inter ipſam typographicam feſtinationem in mentem venire potuiſſent. Et norunt eruditi omnes plus otii ſaepe requiri ad eorum, quae cum quodam impetu funduntur, poſtquam ille calor deferbuit, delectum inſtituendum, ut quid admittere, quid reſpuere debeas, tecum ſtatuere poſſis; quam ad implendam utramque paginam. Iam vero illam de dedica-

tionibus diatribam domi hoc ipso tempore mihi natam cur praetermitterem? Sic tamen a reliquo sejunxi opere, cuique ut liberum sit eam legendo praetervehi. Sic ceteris quoque digressionibus factum fuit, quas plurimum in notationibus seposui; ut & praeteriri facile possent; & tamen si quid vel novitate allicere, vel cuicui usui esse possent, eorum gratia non periret. Adhaec quod, antequam hoc, quod adhuc ex amphitheatro supereſt, non tam temporis, quam, ut confidentissime dicam, hominum corrumpat injuria, quam equidem potuerim totius operis tum pedaturam, tum orthographiam cum secutura aetate feci communem: spero me non ingratam navasse operam eruditis. Quid demum magnopere peccatum fuit, aut quid commerui, quod amphitheatrali eo quocunque labore defunctus, de theatro etiam nostro cogitarim, ejusque rei gratia tria non amplius marmora exposuerim? Nam quoniam nostrae demum aetati hoc debebatur, nostri ut amphitheatri auctor cognosceretur: erat quoque praeclarum non ignorare quis THEATRI A FVNDAMENTIS (uti loquitur inscriptio) exstruendi curator exstitisset; tum quis REDEMPTOR PROSCENI, & quo anaglyptum illud spectaret, quod una cum amphitheatri titulo sub uno eodemque fornice ad S. Eligii visitur. Adjunxi quoque tertium ejusdem generis epigramma, ex quo, praeter cetera commoda inde ad φιλομάθειαν redundatura, intelligeretur, quam ab antiquissimis temporibus scenicorum studio Campani tenerentur, quando in pagis etiam prope centum ante ortum Servatoris annis theatra publice exstruebantur. Spero me vel morosissimis reprehensorum caussam probasse: cupio quidem certe. Vtinam vero illud praestare possim, ut opus censoribus, quorum ejus operis exigendi jus fasque erit, ita perfectum atque probatum tradam, nihil ut sint improbaturi, omnia vero, tanquam ex lege dicta operi faciundo facta, comprobaturi veniant. Sed si in aedificiorum operibus exigendis columnas ad perpendiculum exigi posse negat Tullius: (*) quanto magis in his operibus philologicis, ubi solis saepissime conjecturis veritas explo-ratur, danda est venia, si minus omnia, tanquam aurum ad obrussam, sic ad certae rationis judicium exiguntur.

* Lib. I in Ver. n. 51. . . . . .

Do-

Doctorum virorum de Campano amphitheatro testimonia.

ACTIVS SINCERVS SANNAZARIVS epigrammaton libro II.

Dicite semidei, silvarum numina, Panes,
Et si qua adventu es nympha fugata meo:
Cui licuit tantas saxorum evertere moles,
Quas jam disjectas vix nemora alta tegunt?
Hisne olim sueta est cuneis Campana juventus
Amphitheatrales laeta videre jocos?
Nunc ubi tot plaususque hominum vocesque canorae,
Tot risus, tot jam gaudia, tot facies?
Scilicet, heu fati leges, rapit omnia tempus:
Et quae sustulerat, deprimit ipsa dies.

ANTONIVS SANFELICIVS in aureo opusculo de origine & situ Campaniae pag. 26. nuperae editionis notis illustratae Neap. 1726.

De quo (Campano agro) *Poeta cum felicis terrae signa indicasset:*
Talem dives arat Capua. georg. II, 224.
Opulenta erat, cum ille georgica canebat: nihil tamen ad illam Capuam, quae ad immortalem sui memoriam publicorum operum erexit spectacula. Exstant ex iis duae amphitheatri moles opere Dorico, tam vastae eaque architectura, ut nemo sit, qui primo ejus aspectu non obstupescat; nam quamvis immanium barbarorum ferro incendiisque lacera & corrupta, triumphantis tamen urbis repraesentat imaginem. Non longo hinc intervallo, non tam effuso sumtu, sed absoluta itidem arte visitur tribus porticibus amplissima cryptoporticus, quae tam longo aevo contra vim temporis resistit. Adscripsissem integra, ni rimis fatiscerent parietes, nive testudines stillicidiis essent obnoxiae: dignum profecto opus, quod sartum tectum locetur. Animi caussa huc Campani patricii ad antemeridianam inambulationem conveniebant, pomeridianasque sessiones; ubi otiosas diei horas, quavis caeli exclusa injuria, transigebant. Circa haec loca aratro passim eruuntur prisci aeris, argenti, auri pulcherrima numismata, tum doctissimorum manu artificum scalptae gemmae, parioque e marmore elegantissima signa, praestantissimae civitatis deliciae.

Idem Carminum Iuvenilium lib. III de Campano ampitheatro carm. VI.

Immanem quisnam molem, quis grandia saxa
Aequavit caeli nubibus aligeris?
Montibus impositos montes quae deinde ruina
Dejicit e caeli nubibus aligeris?

Celsa giganteis manibus fabricata superba est
Machina, forma tamen Daedaleo ingenio.
Mirati fuat Graeci impostum Pelio Ossam,
Impia gens superis cum fera bella ciet:
Hoc opus egregium miretur Graecia, summo
Quod vicit rupes vertice Thessalicas.
Auricomus nunquam Phoebus spectavit Eoo
A Gange ad Gades, Herculeumque mare.
Campani hic plausere olim juvenesque senesque,
Et festo resonant alta Tifata sono.

IVSTVS LIPSIVS in libello de amphitheatris quae extra Romam cap.1, Capuae amphitheatrum vocat *magnificum, & e solido marmore.*

LAVRENTIVS SCHRADERVS in monumentis Italiae pag.258. *Ejus* (Capuae) *magnificentiam ruinae ostendunt, in quibus aurea, argentea, aenea numismata, gemmae, marmora, aliaque luxus indicia quotidie ab incolis effodiuntur. Inter ruinas praeter cetera insigne amphitheatrum marmoreum, quod quatuor porticus videtur habuisse, quarum extrema* (non tantum extrema, sed & altera quae pone sequitur) *ex ingentibus quadratis lapidibus fuit non calce caementove, sed ferro plumboque compactis. Ingressus patuit locis duobus, qui adhuc paene integri sunt, & visuntur bina capita marmorea, unum viri, alterum mulieris.*

Tum de cryptoporticu statim haec subjicit:

Praeterea fornices quidam subterranei ita deducti, ut si quartus adderetur, quadrangulum efficerent: habuit in universum fenestras XCVI *lumen superne praebentes, januas triginta. Lati sunt etiam & ampli, sed ad quem usum exstructi sunt, incertum est. Exstat inter vineta etiam portae unius locus, & sive templi sive thermarum vestigia, ubi nunc est monasteriolum Capuccinorum. Totus autem ille locus, qui habitatur, & qui Capuae nomen habuit, nunc S. Mariae dicitur, a templo ibi exaedificato, duobus a Capua nova milliaribus habitata, &c.*

In CAMILLI PEREGRINII senioris Capuae primicerii manu exaratis poematibus exstat hoc de amphitheatro carmen, quo Capuam loquentem sic facit:

S'Eroi, se Dei questi superbi marmi
Di sì gran mole insin' al cielo alzaro,
Ch' al mondo, d' ogni maraviglia a paro
Già poteo di valor loda recarmi:
Ne le ruine sue, ch' a tomba farmi
Di gloria mille e mille anni restaro
Salde a l'offese ognor del tempo avaro,
E di Barbare genti al foco, a l'armi,
Vie piu ch'in carte del mio antico stato
La potenza si legge, e lo splendore,
Non le delizie pur, le pompe e gli agi.

Emu-

Emula fui di Roma, e se del core
A l'ardir non ostava immobil fato,
Foran piu chiari i miei Guibelli, e Magi.

GEOGRAPHIAE BLAVIANAE to.8. p.175. *Visuntur hodie ejus* (Capuae) *altero ab nova Capua lapide peringentes ruinae ... eae sunt portae semirutae, amphitheatrum, quod aliquo modo describit Laurentius Schraderus in Italiae monumentis; immensa porticuum, thermarum, aedificiorumque publicorum rudera: praeter haec longa vastaque aquarum receptacula subterranea, & castella, quae, qualis & quanta fuerit antiqua urbs abunde testantur. Capitolii Capuani mentio apud Suetonium in Tiberii principis vita cap.40. &c.*

PETRVS LASENA in gymnasio Neapolitano p. 137. postquam a Tyrrhenis Campanis ludos gladiatorios Romam derivasse ex Nicolao Damasceno (cujus locum gratulor a viro docto eodem modo intellectum, quo nos p.115. interpretati sumus) demonstrasset; subjungit in hunc modum:

Onde di vantaggio parmi dover affermare, nel modo che sopra abbiam conchiuso del nostro ginnasio, che il famoso anfiteatro Capuano, di cui è ancora qualche notabile avanzo, fosse il modello, e l'essempio anche del piu magnifico, che sia poscia in Roma stato ammirato; e cio con piu probabile congettura, che dell'anfiteatro Veronese non abbia fatto il Saraina. Ma io tutte queste, & altre cose a cio attenenti, lascio di proposito a PELLEGRINA PENNA, (Camilli Peregrinii junioris antiquitates Campanas, quas postea ignis absumsit, designat) *a cui l'istoria di cotesta Città fia soggetto particolare.*

CAMILLVS tamen PEREGRINIVS junior ad Campanae coloniae tempora, contra quam Lasena senserat, opus amphitheatri retulit: haec enim habet in Campania Felice p.723.

Di così alta nuova felicità di Capua (colonia) *non mostrano aver avuta notizia quei nostri Capuani, che nel secolo passato si persuasero (e n'è rimasta la medesima opinione a' presenti) che i suoi maggiori edificii, e singolarmente il marmoreo anfiteatro, non possano essere stati opere, che de'tempi della sua antica emulazione co' Romani. Ma di sentenza così disfavorevole a' geminati meriti della patria, & al vero puo essere manifesto disinganno, per lasciar ogni altra piu lunga considerazione, che nè men' essa Roma prima di Augusto era di nobili edificii ornata, come da lui poi fu resa, ut jure sit gloriatus (per usar le parole di Suetonio nel cap. 29. del lib.2.) marmoream se relinquere, quam lateritiam accepisset. Et l'anfiteatro Romano, ch'è tuttavia per molta parte in piede, alla cui pianta è del tutto simile, benche di misure alquanto minori, quella del nostro, non fu opera d'altri, che dell'Imperator Tito. Ma di queste cose distesamente converrà ragionarsi in altro molto piu opportuno luogo.*

Vir doctissimus postremis his verbis peculiare opus indicat, quod

de

de amphitheatro ſcripſerat, de quo Paſchalis in calce hiſt. primae Eccleſiae Capuae p. 116. ait: *Servabatur inter haec* (incenſa Peregrinii opera) *quindecim digeſta per capita de Amphitheatro pererudita tractatio.* Quin & ipſe Peregrinius idem opus deſignat in Camp. Fel. p. 117. his verbis: *I quali* (anfiteatri) *ſolean collocarſi per la loro lunghezza da ſettentrione verſo mezzo giorno, per rendergli alquanto meno noioſi ne' caldi eſtivi, come dichiareremo altrove.*

VINCENTII ZITI Campani pag. 354.

Machina eccelſa, Anfiteatro altero,
Qual benche rotto in cento parti e cento,
Pur raſſembri dell' arte almo portento
Del tempo ad onta ingiurioſo e fero.
Ammiro in te del ſecolo primiero
De' noſtri Eroi l'ingegno e l'ardimento,
E dal tuo muto favellare i' ſento
L' alta poſſanza de l'antico impero.
Liete vantinſi pur l'alme Latine
Di terme, d' obeliſchi e di teatri,
Meraviglie del mondo, opre divine:
Che i lor fregi appo i tuoi ſon vili, ed atri,
Benche ingombro ne ſtii fra ſterpi, e ſpine,
Anfiteatro onor d'Anfiteatri.

CAELESTINVS GVICCIARDINVS in Mercurio Campano perhonorifice de hoc amphitheatro loquitur, ſcripto quoque in illud epigrammate: qui nunc liber non eſt ad manus.

IOHANNES MABILLONIVS vir mira eruditione ac modeſtia in itinere Italico haec habet pagina, ni fallor, 103.

Capuae veteri, quae altero milliari a nova diſſita eſt, adjacet amphitheatrum, quod quadraginta millia ſpectatorum capiebat. (numerum iſtum ſpectatorum Mabillonius e Paſchali deſumſit: ſed ſi Flavium amphitheatrum LXXXVII millia ex P. Victore capiebat, paullo infra hunc numerum in noſtro ſpectare potuerunt) *Cryptoporticus centum octoginta columnarum triquadrato ordine conſtructa:* (haec quoque ab eodem Paſchali ficta ad libitum) *nunc etiam priſcam aedificii magnificentiam parietes reliqui oſtentant. Eccleſia major aliquid itidem retinet venerandae antiquitatis &c.*

Demum Galliarum lumen illud BERNARDVM DE MONTFAVCON, virum ſatis ſuorum luculentiſſimorum operum praeconio celeberrimum, quo pacto praeterire poſſum? Is in diario Italico edito an. 1702. initio cap. 22. haec habet.

In Capuae veteris veſtigiis ſiſtimus parumper ſpectandis, maxime amphitheatri ruderibus: quod quidem uni Romano Coliſeo magnificentia, amplitudine & ornamentis paullum concedebat; ceteris vero, quorum hodie veſtigia comparent, longe praeerat: quatuor architectonices ordinibus perinde atque Romanum decorabatur. In primi ſive inferioris ordinis epiſtyliis capita numinum egregie caelata viſuntur hodieque: in ſecundi icones ab umbilico eorundem numinum inerant; in tertii epiſtyliis integrae ſtatuae erectae (hanc diſtributionem capitum, protomarum, & integrarum ſtatuarum a Paſchali videtur ſumſiſſe vir ſummus: ſed integrae ſtatuae nullae hactenus mihi viſae, & dubito, an ſummis arcubus commode aptari potuerint) *quod ornamenti genus a Romano Coliſeo aberat: eratque ſane res admodum ſingularis, totam veterum numinum turbam uno circuitu germana ſingulorum forma diſpicere. Ambitus exterior ingentibus ſaxis conſtat, interiora vero lateritia ſunt. Quae ſuperſunt reliquiae, in dies amoventur, variiſque uſibus pro libidine deſtinantur. Qua die iſtac iter habuimus, primi ambitus lapides eruebantur ſternendae publicae viae. Haud procul amphitheatro erigitur triumphalis arcus jam ornamentis ſpoliatus ſuis, quem perinde atque amphitheatrum extra muros veteris Capuae fuiſſe narrant. Cetera nobiliſſimam antiquam urbem ſpectantia accurate deſcripta ſunt in veteris Capuae ichnographia ſimul & ſcenographia ſtudio & opera Caeſaris Coſtae olim Archiepiſcopi Capuani edita, & typis data Neapoli anno 1676.* (a Ioh. Petro Paſchali) *additis rerum & monumentorum explicationibus.*

IOSEPHI A CAPVA CAPYCII

Campanorum ſexvirum primi ad auctorem.

COm' altamente, ALESSIO, il tuo penſiero
S' inoltra a penetrar l' interna parte
De' ſecoli vetuſti, e con qual' arte
Diſcerne involto d'atra nebbia il vero!
D'ovre eccelſe, onde ben degna d' impero
Fu l' alma Patria, alla Città di Marte
Emula un tempo, le veſtigia ſparte
Traggi di Lete omai tacito e nero;
Di letizia, e d'onor con atti adorni
L' ombre de' Padri antiche e venerande
Farti corona intorno, e dirti or parmi:
Siccome, ALESSIO, illuminando i marmi,
Di noi ravvivi alta memoria, e grande,
Viva il tuo nome eterno in chiari giorni.

Ejuſdem ad illuſtriſſimos ſexviros Campanos de amphitheatro tuendo.

VOi, ch' a l'alma Città, pria donna altera
Del felice terren reggete il freno,
De gli anni ad onta or ravviſate appieno
Del Campano ſplendor l'immagin vera.
L'ampio immenſo COLOSSO (*) o quant'egli era
Di rupi adorno, anzi che marmi, il ſeno!
Quante immagin d'Eroi lui'n guardia avèeno!
Qual d' eccelſe colonne eletta ſchiera!
Pur miratelo, ahi viſta acerba e dura!
Squallid'or giace, e depredato e vinto
Da barbaro furor, dal tempo avaro!
Ecco a voi ſi rivolge, a voi la cura
Ne commette la Patria, ah non ſia eſtinto
Segno di ſuo valor unico e raro.

Ga-

(*) Campanum amphitheatrum ſaepe colloſſum Erchempertus appellat, cujus locos vide in hoc opere pag. 141. 145. & not. 84. vide etiam not. 76.

IANVARII MAIELLI

Metropolitanae Eccleſiae Neapolitanae Canonici

AD IOSEPHVM A CAPVA CAPYCIVM.

CHiaro ſpirto gentil, ch' alta fortuna
Dal duro calle di virtù non parte,
Cui par non vide in lieta ſorte, o bruna
L' emula gente al popolo di Marte.
Ben la futura età per Voi queſt' una
Maraviglia vedrà d' ardire, e d'arte,
E i fatti egregj, ch'or Aleſſio aduna,
Sovra 'l marmo ſerbar le dotte carte.
Mentre ambi intenti a riſtorare i danni
Siete dell' opre auguſte, onde fu adorno
Più ch'altronde, e felice il terren noſtro,
Non fia che ſparga obblio tenebre intorno
All' alma patria, e dal furor degli anni
Securo andrà l'immortal nome voſtro.

NICOLAI CAPASSI

In gymnaſio Neapolitano primarii juris interpretis

AD AVCTOREM.

BEn da queſte del tempo eccelſe ſpoglie,
Ov' a l'occhio il penſier contende il vero,
Scorgi, ALESSIO, di Capoa il grande impero,
E più di lui, che tutto doma e ſcioglie.
Ma qual di Febo diè su ſparte foglie
La Vergine Cumana il ſenſo intero,
Tal de la priſca età tuo 'ngegno altero
Da ciechi infranti marmi il ver raccoglie.
Or la ſuperba mole, e i ſaldi monti
Indarno al ciel la nobil Donna ergeo,
Se guaſta l' armi del fier Veglio han l'opra;
Sol tuoi penſieri a chiare impreſe pronti
Dolce di madre amor deſtar poteo,
Perche l'alte memorie obblio non copra.

NICOLAI CYRILLI in Neapolitano gymnasio primarii medicinae professoris de amphitheatro Campano.

Τοῦτο κωμητικὸν τὸ θέατρον, ὁδοιπόρ, ὁ λεύσσεις,
Στήσαλο μὲν Κάπυος ϖαμβασίλισσα ϖόλις.
Ἀλλὰ διασπαθὲν, ϖυμάτης παραϖλήσιον ἤδη
Ὤρης, σῶστε δυοῖν δῖα σαοφροσύνη.
Καὶ γὰρ ἀπ' Αὐσριακῆς ϖάτριον ϖοτὶ γαῖαν ἱκάνων
ΚΑΠΥΚΙΟΣ, κλείους κηδόμβυος ϖατρίδος,
Δυσσεβέων ἀνδρῶν τὰς χεῖρας ἔερξεν ἀνηλεῖς
Πρὸς τάδε τ' ἀρχῆς μνήματα μαινομένων.
ΜΑΖΟΧΙΟΣ δ' ἡμίϖλωτον ϖάλ' ἔδειμε γραφῇσιν,
Οὔτε βίλῳ ἐχθρῶν δειδιὸς, οὔτε χρόνῳ.
Εὖ μάλ', ὅσον γὰρ τ' ἀρχῆς σημεῖα ϖαλαιῆς
Ζήσεται, ὑ Καπύης λησόμεθ' αὐτονόμυ.

QVam molem mirare astris capita alta ferentem,
Capyadum stitit hanc imperiosa domus.
Quam nisi servasset virtus praeclara duorum,
Iam discerpta diu membra solo aspiceres.
Alter ab Austriacis patrias delatus ad oras
CAPYCIVS, decori ut prospiceret patriae,
Audaces hominum contra haec monumenta furentum
Imperii, oppressit continuitque manus.
Alter Semirutam instaurat, sibi nil metuentem,
MAZOCHIVS, longi a temporis invidia.
Quamque diu imperii haec stabunt vestigia prisci,
Haud Capuae nomen nox taciturna premet.

GALEOTTI IVNIANI Metropolitanae Ecclesiae Campanae Canonici de eodem.

ERgone quae celso moles surgebat Olympo,
Corruit? heu superi quale scelus luitur!
Semisepulta solo squalent simulacra deorum,
Trunca aures, truncis naribus atque comis;
Quae lapicida ferox media inter rudera nactus,
Laedere crudeli vulnere non dubitet.
Gloria Campani sic concidit amphitheatri,
Quo nihil in toto pulchrius orbe fuit,
Moenia uti Babylon, ut diruta templa Quirinus
Vidit, ut excidium Troia perusta suum.
Pyramidum pars magna, Pharus Pharus illa, Colossus
Quem Rhodos aequavit nubibus, en ubi sunt?
Omnia ad occasum properant: rapit omnia saecli
Vis, operi & magno magna ruina manet.

AVCTORIS DE EODEM.

AEre quae vacuo cernis pendentia saxa,
Et male congesta rudera magna strue,
Clivorumque orbes, quos graminis herba pererrat,
Horridaque indecori germine dumus habet:
Hic astris propiora reflexilis amphitheatri
Culmina se aeriis nubibus abdiderant.
Campana his plebes gradibus, sanctusque senatus
Vtriusque illecti muneris illecebris
Plaudebant, seu cum diro Samnite secutor,
Cum Threce aut Gallus compositus batuat:
Seu Myrmilloni carmen, NON TE PETO, PISCEM
GALLE PETO, QVID ME GALLE FVGIS? canitur:
Millia seu, quotquot fictis rudis instruit armis,
Committi placeat densa humeris paria.
Pegmata quid memorem modo contingentia caelum,
Repere humi nexus mox resoluta suos?
Cernere jam videor rictu indignante leones,
Audire atque ursos, ac genus omne feras
Frendere, & indomito spumas agere ore cruentas.
Vae, sontes animae, quos fuga nulla manet!
Quis tamen, o cives, furor est haurire cruorem
Luminibus, caedem & plausibus excipere?
Verum olim haec fuerint. Nam quo nunc ludicra, quo nunc
Tot pompae, quo tot nunc abiere neces?
Nec caveae de mole super, nisi triste cadaver,
Et bustum cineri quod parat ipsa suo, est.
Quaeque supercilio feriebat sidera, turpe
Heu jacet, agricolae ludibrium & pecori.
Quid tantum mortale genus virtute superbis
Aut opibus? quid non proterit hora fugax?

BIBLIOTECA NAZIONALE ARCHEOLOGICA E STORICO ARTISTICA

Reverendiss. Dom. Canon. D. Ianuarius Maiellus videat, & in scriptis referat. Neap. 7. Octob. 1726.

DOM. ANTONIVS CANONICVS CASTELLI VICAR. GENER.

D. Petrus Marcus Giptius Can. Dep.

EMINENTISSIME ET REVERENDISSME DOMINE.

IVssu Em. T. legi librum, cui titulus *De Campano Amphitheatro* conscriptum, a Viro sapientissimo Alexio Symmacho Mazochio Metropolitanae Ecclesiae Capuanae Canonico Theologo; neque in eo quidquam reperi Catholicae Fidei, & Christianis moribus absonum. Auctor enim insigni pietate ornatus locupletissimam penitioris doctrinae supellectilem ad fovendam pietatem, patriamque illustrandam unice contulit. In hoc autem opere, quod, si judicio meo Em. T. auctoritas accesserit, typis quantocius mandandum censeo, Vir egregius Campanae gloriae, rerum vicissitudine, & temporum injuria jam prope annihilatae, super ipsas magnitudinis ejus ruinas, *Exegit monumentum aere perennius, quod non imber edax, nec fuga temporum possit diruere.*

Em. T.

Addictiss. & Obsequentiss. Famulus
Ianuarius Maiellus.

Attenta supradicta relatione imprimatur. Neap. 5. Novemb. 1726.

DOM. ANTONIVS CANONICVS CASTELLI VICAR. GENER.

D. Petrus Marcus Giptius Can. Dep.

Rev. D. Iacobus Grazini videat, & in scriptis referat.

MAZZACCARA REG. VLLOA REG. ALVAREZ REG. PISACANE REG.
CRIVELLI REG. THOMAS REG. VENTVRA REG.

Provisum per S. Em. Neap. 9. Octob. 1726.

Mastellonus.

EMINENTISSIME DOMINE.

TVo, Eminentissime Princeps, imperio librum *In Campani Amphitheatri titulum, aliasque nonnullas inscriptiones Commentarius* D. Alexii Mazochii cathedralis Capuae Canonici Theologi, summa rerum prudentia, ipsoque florentis linguae Latinae genio conscriptum perlegi, in quo non modo nihil notavi, quod Regiam jurisdictionem laedat, vel Christianos mores corrumpat; sed summopere sum gratulatus, quod res praestantissimus scriptor tam eruditissime in hoc commentario enucleavit. Quapropter eum, tum doctissimi viri, tum operis nobilitatis merito, formis literariis consignari publicum decus censeo. Neap. 7. die Maii. 1727.

Em. T.

Addictissimus Famulus
D. Iacobus Grazini.

Visa relatione imprimatur, & in publicatione servetur Regia Pragmatica.

MAZZACCARA REG. PISACANE REG. CRIVELLI REG.
THOMAS REG. VENTVRA REG.

Provisum per S. Em. Neap. 27. Maii 1727.

Mastellonus.

INDEX CAPITVM.

CAP. I. IN priores duas elogii lineas. 3.
I. Quoties Capuam deducta colonia fuerit. 3.
II. De Capua a C. Iulio colonia constituta. 14.
III. Vnde Felicis nomen Capuae obvenerit. 27.
IV. De Campanae coloniae supplementis ab Octaviano conscriptis. 33.
Auctarium prius. De Campana pertica & praefecturis. 41.
Auctarium alterum. De Campanae coloniae terminis litteratis. 51.
V. De tempore exstructi amphitheatri, & Campani aerarii viribus. 57.
CAP. II. In proximos duos tituli versus. 65.
CAP. III. In postremas duas elogii lineas. 73.
DIATRIBA de dedicationibus. 79.
I. Vera dedicationis notio traditur. 79.
II. Templorum & publicorum operum dedicatio ad quem pertineret. 91.
III. Quo ritu templa, hostium bona, arae, signa consecrarentur: itemque an cetera quoque opera publica sacrari oporteret. 97.
IV. De rerum singularum encaeniis. 102.
CAP. IV. In alterum amphitheatrale epigramma per eadem haec tempora repertum. De Campano apodyterio, catabulo, & ludo gladiatorio. 107.
CAP. V. De Campanorum studio in omne genus ludos praecipue gladiatorios. 113.
CAP. VI. Campani amphitheatri descriptio. 120.
CAP. VII. De Campano amphitheatro per sequiora saecula.
I. Variae ejusdem appellationes. 133.
II. Amphitheatri Campani per sequiorem aetatem historia. 139.
CAP. VIII. De Campanorum scenicis, eorumque theatro.
I. Campanorum in scenicos ludos studium. 146.
II. De Campano theatro. 155.
ADDITAMENTA. 165.

IN

IN CAMPANI AMPHITHEATRI TITVLVM

Aliasque nonnullas Campanas inscriptiones

COMMENTARIVS.

NVPER hoc ipso mense Septembri hujus anni MDCCXXVI cum amicissimus, idemque eruditus vir Franciscus Ciccarellus literati fragmenti inter rudera amphitheatri reperti exemplum ad me detulisset in hunc modum:

_IA·FELIX·AV
FECIT
IANVS·AV
T·COLVMNAS·AD
IVS·HADRIANV
PIVS·DEDICAVI (*)

statim intellexi ad totius operis titulum pertinere: praesertim cum praegrandibus literis constaret, & ad portam ipsam amphitheatri, quae austrum spectat, erutum fuisset. In hunc vero maxime modum supplevi:

A CO-

(*) Characteres nactus non eadem proportione decrescentes, qua in ipso marmore, hic quidem ut potui exhibui. Ceterum marmor cum supplemento exactissime in aes incidendum curavi: nam praeter cetera quae commentarius docebit, characterum etiam spatiorumque exacta proportio, sic restitutum oportuisse significabit.

COLONIA.IVLIA.FELIX.AVG.CAPVA
FECIT
DIVVS.HADRIANVS.AVG.RESTITVI
IMAGINES.ET.COLVMNAS.ADDI.IVSSIT
IMP.CAES.T.AELIVS.HADRIANVS.ANTONINVS
AVG.PIVS.DEDICAVIT.

(*) Aut tale aliquid.

Vtrinque enim marmor & ex aequo fuisse supplendum vox FECIT, quae alterius lineae media ferme occupat spatia, satis indicabat: plus vero aliquanto initio quam fini adjiciendum fuisse eadem quoque vox admonebat, quae dextrorsum propius accederet. Ac ne multis, recte necne suppleverim, afferetur hoc commentario ratio. Dum enim singulas inscriptionis partes lustrabimus, simul vix aliter elogium sese habuisse intelligetur.

Ac fragmentum ipsum quod attinet, est illud quidem e candido marmore, sane quam elegantissimis characteribus insculptum, iisque prope στοιβαμιαίοις; sed ita ut per singulas paullatim lineas decrescant, ut deorsum spectantibus, secundum opticae leges, aequales omnes viderentur: sic enim politiore illo Antoninorum saeculo consuevere. Dimensiones vero has habet area literis exarata, (nam de corona ceterisque ornamentis taceo) ut tres maxime romanos pedes altitudinis habeat, quatuor fere in latum excurrat: ut literarum, itaut supplevi, integras strigas ad decem eoque amplius pedes fuisse exporrectas oporteat.

Hunc vero commentarium sic nos quidem partiemur, ut tria hujus epigrammatis commata binis singula versibus comprehensa, totidem capitibus exponamus: tum alteram quoque amphitheatralem inscriptionem per eadem haec tempora detectam dabimus: deinde quae

quae olim, quae nunc hujus amphitheatri facies: quod ei per sequiora tempora fuerit nomen, quidve eo tum factum fuerit, exequemur: postremo ad theatricas quasdam inscriptiones digrediemur. Hujus commentarii partitio.

CAPVT I.

In priores duas elogii lineas.

COLONIA. IVLIA. FELIX. AVG. CAPVA) Ita primum hunc versum meo periculo constitue: id quod & vetus apud Frontinum Campanae coloniae nomen *Colonia Iulia Felix*, de quo deinceps, declarat, & linearum quoque proportio id suadet: ac demum ratio ipsa nominum coloniarum, in quibus nominandis eandem fere, quae in libertis servatam consuetudinem deprehendo; itaque sicut hi post manumissionem, patronorum praenominibus nominibusque assumtis, vetera sua nomina cognominum loco habuere: sic postquam in aliquam civitatem deducta colonia fuit, ejus nomine, a quo deducta erat, saepe accepto, proprium civitatis nomen in cognomen transibat; vox vero COLONIA tanquam praenomen praefigebatur. Sic quoniam lege Iulia Capua deducta fuit, IVLIA est appellata; nam de voce FELIX suo loco dicam. In eundem modum sunt *Colonia Iulia Augusta Parma*, *Colonia Iulia Fanum Fortunae*, *Col. Iulia Hispellum*, *Col. Iulia Paterna Narbo Martia*, *Col. Iulia Paterna Arelate* (in postremis autem hisce duabus illud *Paterna* curiose additum, ut ab Iulio patre, non a Iulio Octaviano deductas notetur) & sexcenta id genus. Interdum tamen nomen proprium civitatis in derivativum transit ut *Colonia Felix Augusta Nolana*, & aliae in eundem modum. Eadem ratione hic CAMPANA pro CAPVA poni potuisse affirmarem, (nam & Velleius lib. II cap. 81. *Coloniam Campanam* dixit) si id primae lineae spatia admitterent, cujus literae & grandiores ceteris, & vero etiam disjunctiores existunt: sed & vox FECIT, quae sequitur, a mediis spatiis longiuscule abiret, si CAMPANA pro CAPVA positum fuisset. Coloniis fere ut libertis nova imposita nomina.

Quoties Capuam deducta colonia fuerit.

COLONIA) Colonia fuit, non municipium Capua. Tacitus qui III hist. 57. *municipia coloniaeque* dixit, illud fort. ad Puteolos, hoc ad

Capuam retulit, quam XIII annal. 31. *Coloniam* diserte vocavit. Ceteroqui confusa interdum fuere haec duo vocabula. Gellius XIII, 13. *Municipes & Municipia verba sunt dictu facilia, & usu obvia, & neutiquam reperias qui haec dicat, qui scire se plane putet quid dicat. Quotus enim fere nostrum est, qui cum ex colonia populi Romani sit, non & se municipem esse, & populares suos municipes esse dicat?* Quid tamen proprie *Municipium* a *Colonia* differret, ibidem Gellius luculenter exponit: *Municipes*, inquit, *sunt cives Romani ex municipiis legibus suis & suo jure utentes: muneris tantum cum populo Rom. honorarii participes, a quo munere capessendo appellati videntur, nullis aliis necessitatibus, neque ulla populi Romani lege adstricti.* Contra vero de coloniis ait: *Coloniae non veniunt extrinsecus in civitatem, nec suis radicibus nituntur, sed ex civitate propagatae sunt, & jura institutaque omnia populi Romani, non sui arbitrii habent.* Haec quamvis translatitia, eo tamen huc comportavi, ut ad ea quae de colonia Capua enarranda sunt, veluti aditus muniatur: praesertim cum & municipium olim aliquando fuisse Capuam compertissimum habeamus. Nam ex eo usque tempore quo T. Veturio Calvino, Sp. Postumio Cos. qui est annus V. C. cccclxix, (sequor fastos Sigon.) civitas Campanis data fuit, usque ad proditam Hannibali urbem, quando a Romanis devicta in praefecturae formam est redacta, inter municipia fuisse numeratam oportuit. De civitate Campanis data meminit Ennius apud Censorinum *de die natali*:

Civeis Romanei tunc facti sunt Campanei.

meminit & Velleius I, 14. *Abhinc annos autem* cccl. *Sp. Postumio, Veturio Calvino Cos. Campanis data est civitas, partique Samnitium sine suffragio.* Nam quod Livius ad L. Furium, C. Maenium consules refert, idest quadriennio ante Velleii notam: id vero non incommodat, quia de solis equitibus ibi Livius commemoraverat: *Campanis*, inquit, *equitibus honoris causa, quia rebellare cum Latinis noluissent, sine suffragio civitas data.* Ab anno ergo cccclxix, quo, Velleio teste, universis Campanis civitas data fuit, usque ad annum DXLII, quo in praefecturae formam redacta est, Capua municipii jure sine suffragio gavisa fuit: ex quo efficiebatur, ut in legionibus uti cives, non in auxiliis uti socii, Campani adscriberentur: eoque amplius, ut connubiorum cum Romanis jura assequerentur: unde cum primum Capuam venit Hannibal, multae nobiles Campanorum familiae affinitate cum Romanis junctae erant: ceterum suis legibus, suisque sacris utebantur, eratque eadem reip. forma quae ante fuisset.

Inter colonias municipiaque discrimen.

Quando Capua municipium fuerit.

De-

Devicta demum civitate, ac Romanorum jugo accepto, una ex Romanis praefecturis, quas Festus enumerat, fuit, accipiebatque quotannis ab Roma praefectum qui jura daret. Isque status civitatis fuit per annos CLII, quot Velleius usque ad deductam a Caesare coloniam colligit. Quanquam vero per idem spatium deducta non semel eo tum civium, tum militum colonia fuit, jus tamen Campanis usque ad legem Iuliam agrariam non restitutum idem Velleius affirmat: quod, quemadmodum sit accipiendum, deinceps exponam.

Capua una ex praefecturis.

Quando autem Capuam ante C. Iulium non semel coloniam deductam, modo admonebam, ac ter quoque post eundem comperio: operae pretium fecerim, si tam dissitae antiquitatis quam potero maxime dispulsa caligine, quoties Capuam adscripta colonia fuerit, quoties insuper tentata explanare aggrediar: praesertim cum & *Coloniae* vox de qua hic commentamur, id sibi suo jure postulare videatur.

Quoties Capuam deducta colonia.

Ac memini Lauredanum virum doctum ad illud *Capuae & Leocreanti*, quod in II Agr. num. 34. legitur, sic emendare, ut *Capuae & Tarenti* legendum putet. Hoc magis miror, quod ait C. Gracchi lege una cum Tarento Capuam deductam fuisse coloniam, Appiano lib. I. auctore. Vbi hoc quaeso in Appiano legitur?

I. Duas omnino non incelebres Campanae coloniae deductiones ante C. Iulium Caesarem invenio, quas non magno inter sese intervallo in Ciceronis juventutem incidisse existimo. Vna est M. Bruti, de qua tum saepe Cicero in II Agr. meminit, tum vero copiosissime num. 34. in hunc modum: *Haec consilia majorum* (de Campanae praefecturae forma retinenda) *M. Bruto, ut antea dixi reprehendenda, & P. Rullo visa sunt, neque te P. Rulle omina illa M. Bruti atque auspicia a simili furore deterrent. Nam & ipse qui deduxit, & qui magistratum Capuae & Leocreanti* (viri docti hanc vocem indubie corruptam sic restituunt, ut *ab eo creati*, aut *eo creante*, aut tale aliquid legatur) *ceperunt, & qui aliquam partem illius deductionis, honoris, muneris attigerunt, omnes acerbissimas impiorum poenas pertulerunt. Et quoniam Bruti atque temporis illius feci mentionem, commemorabo id quod egomet vidi, cum venissem Capuam coloniam deductam L. Considio & Sex. Saltio, quemadmodum ipsi loquebantur, praetoribus, ut intelligatis quantam locus ipse afferat superbiam: quae paucis diebus, quibus illo colonia deducta fuit, perspici atque intelligi possit. Nam, primum id quod dixi, cum ceteris in coloniis duumviri appellentur, hi se praetores appellari volebant. Quibus primus annus hanc cupiditatem attulisset, nonne ar-*

M. Bruti colonia.

bi-

bitramini paucis annis fuisse consulum nomen appetituros ? Deinde anteibant lictores non cum bacillis, sed, ut hic praetoribus anteeunt, cum fascibus duobus. Erant hostiae majores in foro constitutae, quae ab his praetoribus de tribunali sicut a nobis consulibus de consilii sententia probatis, ad praeconem & ad tibicinem immolabantur. Deinde patres conscripti vocabantur. Iam vero vultum Considii videre ferendum vix erat; quem hominem vegrandi macie torridum, Romae contemtum atque abjectum videbamus, hunc Capuae Campano supercilio, ac regio spiritu cum videremus, Magios, Blossios mihi videbar illos videre ac Iubellios. Iam verò qui metus erat tunicatorum illorum ? Et in Albana & Seplasia quae concursatio percontantium, quid praetor edixisset ? ubi cenaret ? quid enuntiasset ? Quem locum eo libentius huc integrum adscripsi, quod, cum ab hac Agraria discesseris, non alibi hujus coloniae mentio existit. Iam illud, cur Capuae duumviri se praetores potissimum appellari juberent, afferetur a me alio in opusculo ratio.

II. Altera est L. Cornelii Syllae, qui & primus militaribus coloniis complevit Italiam, & quam coloniam Capuae imposuit, militum eam fuisse verisimile est. Is postquam externis perfunctus bellis tyrannidem occupavit, cum esset acerrimus suorum hostium insectator, pleraque civitates quae contra se arma sumserant, proque inimicis suis steterant, agro multavit, quem suis militibus divisit, quos in eas colonias adscripsit. Mitto de Etruria, de Latio ac ceteris Italiae regionibus dicere. In Campania vero idem infortunium Capua & Nola subiere, quod Syllae adversae fuissent. De Nolani agri assignatione testatur Frontinus lib. de coloniis. Itemque de Syllana huc adscripta colonia mentio est apud eundem, qui, postquam de celebri Caesaris ἀποικίᾳ dixerat, subjungit: *Ager ejus* (Capuae) *lege Syllana fuerat assignatus*. Tum & ex iis quae de Calatiae deductione narrat, idem prorsus colligas. *Calatia*, inquit, *oppidum muro ductum: iter populo debetur pedes decem: COLONIÆ CAPVENSI cum territorio suo a Sylla Felice adjudicata olim ob hosticam pugnam.*

Syllana colonia.

Ad hanc etiam Syllanam deductionem refert Sigonius in III de jure Italiae cap. 4. illa Ciceronis ex altera Agraria, quae modo recitavimus: *Neque te, P. Rulle, omina illa M. Bruti atque auspicia a simili furore deterrent. Nam & ipse qui deduxit, & qui magistratum Capuae ceperunt, & qui aliquam partem illius deductionis, honoris, muneris attigerunt, omnes acerbissimas impiorum poenas pertulerunt:* Sed vir magnus immane quantum ab historiae veritate aberrat: nam & diversissimae prorsus hae duae coloniae fuerunt, & multa utranque tem-

Sigonii aberratio.

temporum rerumque discrimina sejungunt. 1. Nam cum haec Syllana militaris fuerit: contra illam alteram M. Bruti civium Romanorum fuisse, non militum, ex eadem 11 Agraria colligo. Etenim n. 32. inter Karthaginem, Corinthum, Capuam comparatione instituta, *quas tres solum urbes in terris omnibus . . . . posse imperii gravitatem ac nomen sustinere* praedixerat: Karthaginem quidem & Corinthum, quod procul erant a conspectu imperii, non solum afflictas, sed etiam, ne quando erigere se possent, funditus sublatas affirmat: de Capua longe aliud fuisse consilium, cui si agrum, si magistratus, si senatum ademissent, nihil fore, quo Capua magnopere timeretur: atque idcirco urbem non esse deletam, ut esset locus comportandis condendisque fructibus, aratorum rusticorumque receptaculum. Tum n. 33. subjungit: *Videte quantum intervallum sit interjectum inter majorum nostrorum consilia, & inter istorum hominum dementiam. Illi Capuam receptaculum aratorum, nundinas rusticorum, cellam atque horreum Campani agri esse voluerunt: hi expulsis aratoribus, effusis ac dissipatis fructibus vestris, eandem Capuam sedem novae reipublicae constituunt, molem contra veterem rempublicam comparant. Quod si majores nostri existimassent quemquam in tam illustri imperio, & tam praeclara populi R. disciplina, BRVTI aut P. RVLLI similem futurum; hos enim duos adhuc videmus, qui hanc rempublicam Capuam totam transferre vellent, profecto nomen illius urbis non reliquissent.* Nonne vides vel ex hoc ipso, quod P. Rulli consilium cum Bruti facto comparatur, sequi non minus Bruti deductionem civium fuisse, quam illam a P. Rullo agitatam? Sed quid his immoror, cum num. 36. diserte de utraque, tanquam de civium Romanorum colonia sermo habeatur? *Haec tu*, inquit, *P. Rulle, M. BRVTI sceleris vestigia, quam monumenta majorum sapientiae sequi maluisti.* Tum nonnullis interjectis, *Vt*, inquit, *invidiosos agros a SVLLANIS POSSESSORIBVS . . . . emtos, quanti velletis, POPVLO ROMANO induceretis.* Quae postrema verba, quanquam de Rullo ejusque sectatoribus dicuntur, de eo tamen Rullo dicuntur, qui M. Bruti sceleris vestigia sequeretur. An non intelligis eidem POPVLO ROMANO agros fuisse olim a M. Bruto assignatos, cui postea Rulli lex assignabat? Vtriusque enim viri molitionem per omnia aequiparat Tullius.

M. Bruti colonia civium R. fecit.

2. M. Bruti colonia Campanae praefecturae formam sustulit, ut ex prolixiore Ciceronis loco, quem supra recitavi intelligitur, qua Capuae duoviros, sive, ut ipsi audire malebant, praetores constitutos, & cetera quoque ad principis urbis imaginem ordinata significa-

Bruti colonia praefecturam sustulit, Syllana retinuit.

ca-

catur: contra vero per Syllanam ἀποικίαν nihil hic de praefecturae forma deceſſit : quam idcirco ab recepta Capua ad legem uſque Iuliam agrariam Velleius lib. II c. 44. continuat: quia quam Capuae M. Brutus Romanae reipublicae imaginem deformarat, ea ſtatim evanuit: Sylla vero, qui paullo poſt hic coloniam collocavit, nihil de praefecturae forma immutavit. Id enim ſi feciſſet Sylla, cur Cicero duos tantummodo inventos dixiſſet, qui ſpretis majorum conſiliis, Capuam ſedem novae reipublicae conſtituerent, M. Brutum & P. Rullum? An non tertius his Sylla adjungendus fuiſſet? Itaque Sylla cum ſatis habuiſſet agros militibus adſignare, nihil praeterea novandum putavit. Et ſane an olim libera adhuc republica, civium tantum coloniae ad Romanae urbis faciem exigerentur, militum non item, haud facile dixerim: de quo viderint eruditi.

Bruti colonia brevi evanuit: Syllana ſtetit.

3. M. Bruti hic conſtituta colonia haud diu ſtetit: nam, ſi Ciceroni fidem adhibemus, & ipſe qui deduxit, & qui magiſtratum Capuae ceperunt, & qui partem aliquam illius deductionis, honoris, muneris attigerunt, omnes acerbiſſimas impiorum poenas pertulerunt. Quo ſane exemplo propoſito, Rullum deterret M. Cicero: *Neque te*, inquit, *P. Rulle, omina illa M. Bruti atque auſpicia a ſimili furore deterrent*. Quae non ſic accipienda cenſeo, quaſi obnuntiante augure Brutus coloniam conſtituerit, ſed quod coloniae ab eo deductae infelix eventus Rullo ſimilia molienti male ominaretur. Contra vero Syllana colonia aetatem tulit, quod deinceps opportunius mihi demonſtrabitur.

Bruti colonia ante Syllanam fuit.

4. Poſtremo Bruti colonia vetuſtior Syllana fuit, ut terrae caelum prorſus miſcere videatur, qui utramque veluti uno tempore deductam confuderit. Id vero ut doceam, quis ille M. Brutus fuerit, de quo Cicero, inveſtigari neceſſe fuerit. Ex tot eruditiſſimis viris, qui Tullianas Agrarias illuſtrarunt, nemo praeter Turnebum de hoc homine verbum unum poſuit. Turnebus autem ad II Agr. num. 34, & 36. eum & Marianarum fuiſſe partium, & tribunum de Capua colonia deducenda legem tuliſſe, eumque ipſum triumvirum coloniae deducendae fuiſſe tradit: & Brutum quidem bello civili acerba morte oppetiiſſe, coloniam vero ab eo inſtitutam a Sylla ejuſque factione, ſive, ut alibi ait, a ſenatu ſublatam. Haec vir incomparabilis, nullo adhibito teſte, docet, quae auctoritate veterum firmanda mihi cenſeo. Nam illud quidem, quod de Bruti tribunatu, ejuſdemque triumviratu affert, eſt incertiſſimum: & etiamſi alterutrum tantum Brutus ille fecerit, ut aut tribunus legem tulerit, aut triumvir deduxerit, tamen recte Cicero dixerit, *Nam & ipſe qui deduxit*. Ac

Quis iſte M. Brutus?

pro-

propius fidem eſt, fuiſſe tantum triumvirum coloniae deducendae, non item tribunum plebei. (1) Deinde quod ad num. 36. ex Salluſtio in oratione M. Lepidi trib. pl. refert, Bruti & Mamerci conſulatu tumultum in urbe fuiſſe: id vero eſt ἀπροσδιόνυσον; nam anno ſuperiore, ut infra dicam, diem ſuum obierat is, de quo agitur, Brutus. Quod vero hic civili bello acerba morte oppetierit: id cum videatur conjectura magis Turnebus, quam certa auctoritate aſſecutus, eam omnem narrationem illuſtribus Appiani Plutarchique locis certam atque explicatam efficiam. Ille in II τῶν ἐμφυλ. p. 497. M. Brutum Caeſaris interfectorem alterius Bruti τῷ κατὰ Σύλλαν ἀνῃρημένῳ, qui noſter haud dubie eſt, filium fuiſſe teſtatur. *Ejus*, inquit, *conjurationis duo maxime architecti fuere, M. Brutus Caepio, Bruti illius per Syllana tempora interfecti filius . . . & C. Caſſius*. Sed & hoc ipſum, & quo mortis genere Brutus ille pater ſublatus, copioſius e Chaeronenſi diſcas in Pompeii vita: ubi poſt Syllae obitum, cum, redintegrante civile bellum Lepido, Pompeium Catuli, & optimatum partes ſecutum tradidiſſet, ſubjungit: *Cum autem optimatibus ſe adjunxiſſet, dux eſt contra Lepidum deſignatus, qui magnam jam Italiae partem ſubegerat, & exercitu per Brutum ciſalpinam Galliam obtinebat. Ac reliqua quidem adventu ſuo facile Pompeius oppreſſit: ad Mutinam vero in Gallia perdiu caſtra collata Bruti caſtris habuit. Interea cum Lepidus Romam advolitans moenibus aſſideret, multoque exercitu populum territans ſecundum peteret conſulatum: eum metum allatae a Pompeio literae, quibus bellum ſine certamine confectum nuntiabatur, abſterſerunt. Brutus enim ſive quod exercitum ipſe tradidit, ſive quod tranſitionem dum faceret, eſt proditus, Pompeii fidei ſe commiſit, acceptiſque equitibus qui ſe comitarentur, in oppidulum quoddam circumpadanae Galliae digreſſus, ibi poſtero die, immiſſo per Pompeium Geminio, eſt interfectus. Qua de cauſa Pompeius vehementer eſt laceratus: qui enim mox ab initio tranſitionis ſcripſerat ad ſenatum, Brutum ultro ad ſe tranſgreſſum, miſit denuo alteras literas, quibus inſectatus eſt interemtum. Hujus Brutus, qui cum Caſſio Caeſarem occidit, filius fuit, vir patris neque in bello*

Noſter Brutus pater ejus eſt, qui Caeſarem interfecit.

Ob eundem perfidie interfectum Pompeio conflatur invidia.

(1) Non enim eſt veriſimile Iunios Brutos, qui genus ſuum ad L. Brutum virum patricium, qui reges exegit, referrent, magiſtratum plebeium in ſuam familiam fuiſſe illaturos. Nam etiam ſi veriſſima ſit Dionyſii Halicarnaſſenſis ſententia, illius L. Bruti, qui monarchiam evertit, genus fuiſſe extinctum, hos vero alteros Brutos eſſe plebeios: at Ciceronis tamen, & Poſidonii apud Plutarchum adverſantia prorſus Dionyſio teſtimonia hoc ſaltem efficient, Brutos, qui Ciceronis aetate jactitarent ab illo L. Bruto ſtirpem ſuam in prope quingenteſimum annum propagatam, non fuiſſe illo eodem tempore pertribunatum plebis geſturos ſe ſuamet confeſſione plebeios.

gerendo, neque in oppetenda morte similis, ut in illius historia explicuimus. Ex quo luculentissimo loco facile quivis intelligat non alium fuisse coloniae Capuae deductorem: nam & recte eum cum Rullo comparat Cicero, vel ob hoc quod uterque Syllanis adversus fuerit: & omnino verissime Cicero ait eum *acerbissimas impiorum poenas* pertulisse, quia miserandum in modum & morte non sua periit.

Ciceronis assentatio.

Temperare autem mihi hoc loco non possum, quin Ciceronis non obscuram assentationem hoc loco detegam. Scimus Plutarcho auctore Pompeium ob hanc perfidiam adversariorum maledictis fuisse prosciſſum. Idem quoque ex Val. Max. lib. VI, cap. 2. discimus, apud quem Helvius Mantia ultimae senectutis homo Libonem accusans, cum a Pompeio per jocum sugillaretur, cum diceret *ab inferis illum ad accusandum remissum*, vocem illam libertatis plenam emisit: *Venio enim*, inquit, *ab inferis L. Libonem accusaturus, sed dum illic moror, vidi cruentum Cn. Domitium Ahenobarbum deflentem, quod summo genere natus, integerrimae vitae, amantissimus patriae, in ipso juventutis flore tuo jussu esset occisus. Vidi pari claritate conspicuum* (2) *Brutum ferro laceratum, querentem id sibi prius perfidia, deinde etiam crudelitate tua accidisse. Vidi Cn. Carbonem &c.* Tamen M. Cicero, ut Pompeio gratificetur, cujus laudi tum alibi saepissime, tum hac ipsa oratione velificatur, in Brutum istum invehitur, ejus factum insectatur, & cum Rulli consilio comparat, po-

Mantia Pompeio convitiatur.

(2) Ex hoc loco Pighius ad an. 676. colligit saltem praetorium fuisse M. Brutum, cum occideretur, quando confertur cum Cn. Domitio & Cn. Carbone consularibus viris. Sed istuc quidem non necessario sequitur: nam illud PARI CLARITATE referri potest non solum ad honores gestos, sed etiam ad claritatem familiae. Et quidem noster hic, de quo tamdiu loquimur, M. Brutus, si idem ille sit acerrimus accusator, de quo Cicero tum II Offic. tum vero in Bruto haec ait: *Iisdem temporibus M. Brutus, in quo magnum fuit, Brute, dedecus generi vestro, qui cum tanto nomine esset, patremque optimum virum habuisset, & juris peritissimum, accusationem factitaverit, ut Athenis Lycurgus. Is MAGISTRATVS NON PETIVIT, sed fuit accusator vehemens & molestus, ut facile cerneres naturale quoddam stirpis bonum degeneraſſe vitio pravae voluntatis.* Si, inquam, is quem Pompeius oppressit, idem qui Accusator fuit: is certe adeo praeturam non gessit, ut omnino MAGISTRATVS NON PETIVERIT. Et video multos doctissimos viros, qui Caesaris interfectorem hoc Accusatore natum statuant. Mihi tamen non fit verisimile, primum Bruto ipso auscultante, tam contumelioſe de Patre loqui Ciceronem: deinde si is pater alterius, a quo Tullii diagolus nomen invenit, extitisset, hoc ibi praetermissum non esset. Accedit quod Accusator ille Crassi oratoris aequalis fuit, atque, ut videtur, aliquanto remotior a Bruti a Pompeio sublati temporibus, ut alter alterius pater existere potuisset. Demum inter multa Crassi in M. Brutum accusatorem egregia scommata, quae in II. de Oratore Cicero consignavit, est & acris in eundem invectiva, qua illum praeter cetera rerum omnium rudem, etiam rei militaris, sugillat: *An rei*, inquit, *militari? qui nunquam castra videris.* Estne vero credibile id ei M. Bruto a Crasso objectum fuisse, qui deligi potuisset ut Galliam exercitu teneret? Taceo quod Mantiae plena laudis oratio apud Valerium in istum Accusatorem virum illaudatum, quem gurgitem, quem luce aspectuque hominum indignissimum Crassus appellat, convenire non potest. Itaque a vero minime abhorret, Brutum Caepionem, qui Caesari est insidiatus, M. Bruti Mariani a Pompeio interfecti, Campanaeque coloniae deductoris fuisse filium, Marci accusatoris nepotem, ac Marci Iurisconsulti, cujus tres libros laudat Cicero in II de Oratore (Pomponius *de orig. jur.* septem numerat) pronepotem.

postremo acerbissimas impiorum poenas pertulisse eum affirmat, qui summa perfidia enectus esset. Quae omnia Pompeii auribus data aequus lector mecum judicabit. Ac ne illud quidem possum, quin M. Bruti ejus, qui Caesarem oppressit, incredibile erga patriam studium (ut illis quidem temporibus ac sapientia: nam nobis quidem longe aliud lex Christiana suadet) suae familiae veluti hereditarium admirer. Quis enim dubitat, quin Pompeio patris sui interfectori infensissimus esse debuisset? tamen & ad Pompeii partes illa tyrannis semper inimica progenies civili tumultu sese applicuit, & ejusdem postea mortem per amicissimi sibi monarchae caedem acerrime est ultus: quod altiores ejus animo caritas in patriam, quam Caesaris benevolentia, radices egisset.

Bruti Caepionis in patriam amor.

Mors M. Bruti ejus, qui Capuae coloniam collocavit, videtur incidere in ann. V. C. DCLXXV, quo eodem anno & Sylla obiit, & Lepidus cum Catulo consul processerat. Id quidem vel ex Appiani I de bel. civ. p. 418. licet intelligere, ubi Lepidus eo ipso anno, quo consulatum gerebat, ad urbem cum copiis adventasse dicitur; quod Lepidi factum Plutarchus cum M. Bruti morte conjungit. Sed multo id evidentius e Plutarchi Pompeio colligas, qui ante illa verba, quae modo recitabam, sic praefatur: Ὁ δὲ συνάρχων αὐτῷ (Λεπίδῳ) Κάτλῳ, ᾧ τὸ καθαρὸν καὶ ὑγιαῖνον μάλιστα τῆς βουλῆς, καὶ τὸ δήμου προσεῖχεν, &c. *Collega autem ejus* (Lepidi) *Catulus, ad quem aggregavit se integra & sanior pars senatus populique &c.* Ergo cum Lepidi adversus Catulum in eorundem consulatu bellum eruperit: eodem anno, quo Sylla interiit, M. Brutum interfectum oportuit. Nec desunt tamen quae ad annum insequentem, D. Bruto & Mamerco Cos. (quo etiam anno tumultus in urbe fuit, teste Sallustio in oratione M. Lepidi trib. pl.) M. Bruti mortem referre suadeant. Primum, quo pacto Lepidus Galliam, quam sortitus erat, per Brutum exercitu obtineret, nisi jam magistratu abiisset? Verum in illo civili tumultu provincias latrociniis magis, opinor, quam legibus obtinebant; & vi illam invasisse consulem mihi persuadeo, ἤδη, ut ait Plut. πολλὰ τῆς Ἰταλίας νενικηκότα, ᾧ . . . Γαλατίαν κατέχοντα διὰ βρότου στρατεύματος. Deinde objici mihi possit jurisjurandi religio, quo Lepidus tenebatur, ut saltem in consulatu (sic enim interpretabatur) bello se abstineret, ut ait Appianus. Tamen nihil facilius Romanis fuit, quam lingua jurare, mentem injuratam gerere. Nihil igitur muto, & eodem anno quo Sylla periit, & Lepidum movisse bellum, & M. Brutum occisum statuo: quoad alius verisimiliora non afferat. Nam Pighius quid fue-

Noster Brutus quo anno mortuus.

Pighius notatus.

rit secutus, ut ad consulatum D. Bruti & Mamerci casum M. Bruti, totamque illam Plutarchi narrationem, quam supra recitavi, rejiceret, nec ipse exponit, nec scire interest. Quare ab eodem huc deducta colonia referenda est ad illud maxime tempus, quo Sylla in Mithradaticum bellum intento, per Italiam Marianorum foediſſima dominatio graſſabatur. Quam coloniam veriſimile est a Sylla labefactatam, ſtatim ut Marianis devictis, colonos ſuos Capuam, veteribus utique expulſis, immiſit. Haec copioſius aliquanto diſſeruimus, non tam ut e tam illuſtribus Sigonii commentariis quantuluſcumque hic naevus expungeretur, quo a M. Bruto hic inſtitutam coloniam cum Syllana commiſcuit: quam ut explicatior jam noſtris hominibus primae illius M. Bruti ἀποικίας cognitio exiſteret.

Tempus deductae a Bruto coloniae.

Rulli tentata colonia.

III. Sequitur jam P. Servilii Rulli tribuni pl. molitio, qui eo Decembri, qui initum a M. Tullio conſulatum proxime praeceſſit, legem perniciosiſſimam promulgavit, inter cujus capita hoc etiam erat, ut Capuam in coloniam quinque colonorum millia adſcriberentur, iiſque & Campanus ager & Stellatis divideretur. Cicero Kal. ipſis Ianuariis, quibus iniit conſulatum, qui est annus V. C. DCXC., legem in ſenatu diſſuaſit, ac paucis poſt diebus in concione ad Quirites, tanto impetu ac vehementia, ut quam legem Rullus promulgarat, eandem ferre non auſus fuerit. Hinc Plinius inter Tullii laudes l. VII, c. 30. hoc etiam refert: *Te dicente, legem agrariam, hoc est alimenta ſua abdicaverunt tribus.* De tota vero Ciceronis cum Rullo concertatione legantur orationes agrariae, quas toties nominavi. (3) Adi & Rulli legis capita XXI a Goëſio collecta, quorum poſtremum ſic concepit: *Capuam tamen quinque civium R. millia tranſcribantur, ſinguliſque agri Campani dena, Stellatis duodena jugera dividuntor, quae heredem ſequantur.*

IV. Sed

(3) Et quidem ſcimus Campanos unum ſibi patronum Ciceronem adoptaſſe, imo etiam ſtatuam ei poſuiſſe, teſte Plutarcho in Cic., ipſoque Tullio in Piſonem num. XI, ubi haec ait: *Quorum Capuae te praetextatum* (Piſonem alloquitur Capuae duumvirum, nam duoviri in coloniis praetexta utebantur) *nemo aſpexit, qui non gemeret deſiderio mei, cujus conſilio cum univerſam remp. tum illam ipſam urbem meminerant eſſe ſervatam: ME INAVRATA STATVA DONARANT: ME PATRONVM VNVM ADSCIVERANT: a me ſe habere vitam, fortunas, liberos arbitrabantur.* Et ſolebant ſtatuae patronis poni: Seneca VI de benef. 8. *Nemo . . . ſtatuam ſibi tanquam patrono ponit.* Verum quid illud ſit, quod Capua Ciceronis conſulatu ſervata fuiſſe dicatur, ac propterea ſtatua illum tanquam patronum Campani donarint: &. ſi ad Rulli conatus de agro Campano aſſignando a Cicerone eluſos antea referebam: tamen ipſe Cicero in Sextiana num. 4. ad Capuam ab impia & ſcelerata Catilinae, qui eam *propter plurimas belli opportunitates* attentabat, manu ſervatam refundere quoque videtur. Cum vero Romae Tullius ob urbem ab illo metu liberatam PATER PATRIAE audiret: non erit fortaſſe a vero alienum conventum (non enim alio nomine praefecturarum ſenatus appellabatur, eodemque vocabulo hic utitur Cicero in Sextiana num. 4.) Capuae Romam etiam tum in humili fortuna pro viribus aemulantis ſubſcripſiſſe ſtatuae Ciceronis PATER VRBIS, aut tale aliquid quo forſan adſpexerit Horatius III 24.

O quis-

C. Iulii colonia.

IV. Sed enim quam legem de Capua deducenda Rullus ferre non potuit, eandem poſt quadriennium C. Iulius Caeſar primo ſuo conſulatu, ideſt anno V. C. DCXCIV pertulit: eaque est omnium celeberrima deductio, itaut tum primum inter Romanas colonias Capuam fuiſſe cenſitam veteres ſcriptores tradant, de qua deinceps uberius diſſerrabimus.

M. Antonius iterum Capuam coloniam deducere molitus tantum non interficitur.

V. Et tamen poſt annos quindecim, uno alterove poſt Caeſaris necem menſe, M. Antonius is, qui poſtea triumvir fuit, iterum Capuam deducere coloniam est aggreſſus: neque prius incepto abſtitit, quam eum Campani paene occidiſſent. Patet hoc luculenter ex Philippica altera n. 39. ubi ſic in eum invehitur M. Cicero: *O praeclaram illam percurſationem tuam menſe Aprili atque Maio, tum cum etiam Capuam coloniam deducere conatus es! Quemadmodum illinc abieris, vel potius paene non abieris, ſcimus: cui tu urbi minitaris: utinam conere ut illud PAENE tollatur:* (paene interfectus est Capuae Antonius, hinc optat ut illud PAENE tollatur, ac re occidatur.) *At quam nobilis eſt tua illa peregrinatio! quid prandiorum apparatus, quid furioſam vinolentiam tuam proferam? tua iſta detrimenta ſunt, illa noſtra. Agrum Campanum, qui cum de vectigalibus eximebatur, ut militibus daretur, tamen infligi magnum reip. vulnus putabamus: hunc tu compranſoribus tuis, & colluſoribus dividebas: mimos dico & mimas, P. C. in agro Campano collocatos. Quid jam querar de agro Leontino? quandoquidem hae quondam arationes Campana & Leontina in populi R. patrimonio grandi foenore & fructuoſae ferebantur. Medico tria millia jugerum, quaſi te ſanum feciſſet: rhetori duo, quaſi diſertum facere potuiſſet.* Et Philippica XII, n. 3. *Quemadmodum*, inquit, *veſtrum hoc conſilium* (de legatione ad Antonium mittenda) *Capua probabit, quae temporibus his ROMA ALTERA eſt? Illa impios cives judicavit, ejecit, excluſit. Illi, illi, inquam, urbi fortiſſime conanti e manibus eſt ereptus Antonius.* Sed & Philip. VIII, n. 8. *Addit praeterea, VT QVOS IPSE CVM DOLABELLA DEDERIT AGROS TENEANT II, QVIBVS DATI SVNT. Hic eſt Campanus ager & Leontinus, quae duo majores noſtri annonae perfugia ducebant. Cavet mimis, aleatoribus, lenonibus: Caſoni etiam & Saxae cavet, quos centuriones pugnaces & lacertoſos*

Capua altera Roma.

O quisquis volet impias
Caedeis, & rabiem tollere civicam,
Si quaeret pater urbium
Subſcribi ſtatuis &c.

Nihil enim vetat, quominus ſicut Capua Romae exemplum imitata ea epigraphe uſa fuerit, eodem exemplo & aliae non paucae civitates idem fortaſſe fecerint: ut vere *pater urbium* Tullius diceretur.

BIBLIOTECA NACIONAL

ſos inter mimorum & mimarum greges collocavit. Tamen M. Antonius cum Capuam nequiſſet, Caſilinum coloniam deduxit, quo paucis ante annis fuerat a Caeſare deducta; ut in ſecunda Philippica eidem exprobrat Cicero.

Caeſaris Octaviani ſupplementa.

VI. Demum Octavianus Aug. ter colonias, ſeu verius ſupplementa huc adſcripſit, de quo infra opportunius dicam. Ita intra annos circiter ſexaginta Capuam ſexies eſt deducta colonia, praeter illas a Rullo, rurſusque ab Antonio tentatas ἀνωνύμως.

II. *De Capua a C. Iulio colonia conſtituta.*

Cur Iulia appellata.

IVLIA) Cum primo Caeſaris conſulatu, ideſt anno DCXCIV, ab Iulio Caeſare celeberrima illa frequentiſſimaque colonia Capuam eſſet deducta: hinc Campana colonia Iuliae nomen eſt conſecuta. Frontinus lib. de coloniis: *Capua muro ducta COLONIA IVLIA FELIX juſſu imp. Caeſaris a* XX. *viris eſt deducta. Iter populo debetur pedibus centum.* Quid porro de tam celebri deductione praeter Frontinum literis proditum inveniatur, huc libentiſſime adſcribam. Atque inter ejus rei teſtes primus prodeat Caeſar ipſe qui deduxit, qui lib. I de bell. civ. haec ait: *Capuae primum ſeſe confirmant, & colligunt* (Pompeiani) *delectumque colonorum, qui lege Iulia Capuam deducti erant, habere inſtituunt.*

Cicero quoque, cui lex Campana (ſic enim II ad Att. 18. dicitur, quae aliis Iulia appellatur) ſummopere diſplicuit, de ea ſaepiſſime injicit mentionem. Sed prae ceteris laciniam epiſtolae ad Att. II, 16. hic inſerendam cenſui. *Cenato mihi & jam dormitanti prid. Kal. Maii epiſtola eſt illa reddita, in qua de agro Campano ſcribis. Quid quaeris? primum ita me pupugit, ut ſomnum mihi ademerit, ſed id cogitatione magis quam moleſtia. Primum ex eo quod ſuperioribus literis ſcripſeras, ex familiari te illius audiſſe, prolatam iri aliquid, quod nemo improbaret; majus aliquid timueram: hoc mihi ejuſmodi non videbatur. Deinde, ut me ego conſoler, omnis expectatio largitionis agrariae in agrum Campanum videtur eſſe derivata: qui ager, ut dena jugera ſint, non amplius hominum quinquemillia poteſt ſuſtinere: reliqua omnis multitudo ab illis abalienetur neceſſe eſt. Praeterea ſi ulla res eſt quae bonorum animos, quos jam video eſſe commotos, vehementius poſſit incendere, haec certe eſt, & eo magis quod portoriis Italiae ſublatis, agro Campano diviſo, quod vectigal ſupereſt domeſticum praeter viceſimam? quae mihi videtur una conciuncula clamore pediſequorum noſtrorum eſſe peritura.* Inſignis ſane

Lex Iulia Ciceroni valde diſplicuit.

ne locus ad agri Campani praeſtantiam demonſtrandam, quo diviſo, nullum ſupereſſe vectigal domeſticum praeter *viceſimam libertatis* Cicero exclamat. Sed eſt quod Ciceroni dicam impingat Caſaubonus ad Suetonii Iulium cap. 20. qui agri Campani modum incompertum Ciceroni fuiſſe expoſtulat. Nam quem agrum vix quinquemillibus ſuffecturum Tullius putabat, is XX millibus reipſa diviſus fuit, quod eſt ex hiſtoria notiſſimum. Neque vero id mihi in praeſentia ſumo Ciceronem gromaticam tenuiſſe. Dicam tamen, omiſſis rebus aliis, quae pro Cicerone reponit Caſaubonus, quae cauſa eum impulerit, ut de quinque millibus faceret mentionem. Meminerat ſummus orator, unum inter Agrariae legis, quam contra Rullum ſuo conſulatu diſſuaſerat, capita hoc fuiſſe, ut Capuam quinque millia civium R. tranſcriberentur, ſinguliſque agri Campani dena, Stellatis duodena jugera dividerentur (ut ex orationibus agrariis patet) idcirco, non dum lege Iulia promulgata, totidem tantum colonos agrum Campanum ſuſtinere poſſe ſuſpicabatur, vel ſi dena tantum jugera ſingulis darentur. Accedit, quod in Rulli lege hoc quoque continebatur, ut agri a Sullanis poſſeſſoribus coëmerentur (ut ex ſupra recitatis II Agrariae verbis liquet) qui plebi dividerentur, fortaſſe quod publicum agrum non ſuffecturum credidiſſent.

An agri Campani modum Tullius habuerit exploratum.

Sed & Velleius, cum eſſet origine ſaltem Campanus, non hoc ſilentio praeterivit: itaque lib. II, cap. 44. haec poſuit: *In hoc conſulatu Caeſar legem tulit, ut ager Campanus plebei divideretur, ſuaſore legis Pompeio. Ita circiter XX millia civium eo deducta, & jus ab his* (4) *reſtitutum poſt annos circiter* CLII, *quam bello Punico ab*

(4) Puteanus, Vrſinus aliique, *jus civitatis* legendum putant. Nam jus civitatis, quod adepti fuerant, quando, ut loquitur idem Paterculus I, 14. *Sp. Poſtumio, Veturio Calvino Coſ. Campanis data eſt civitas*, id, Punico altero bello devicta a Romanis Capua & in praefecturae formam redacta, amiſerant: quod demum illuc deducta colonia recuperarunt. Lipſius, quamquam Puteani emendationem maxime probat: tamen ſola particula *Ab* deleta, legi poſſe ait, *jus bis reſtitutum*. Nam poſtquam in praefecturae formam redacta fuit, jus apud eos nullum, aut juriſdictio manſit, ſed petebant Roma. Livius lib. 26. *Ceterum habitari tantum tanquam urbem Capuam, frequentarique placuit: corpus nullum civitatis, nec ſenatum, nec plebis conſilium, nec magiſtratus eſſe. Praefectum ad jura reddenda ab Roma quotannis miſſuros.*

Hanc Lipſii interpretationem, rejectis aliis, unice probo. Hac vero maxime ratione permoveor, quod ſi *jus civitatis* ſecundum Puteani emendationem legerimus, erroris manifeſtus erit Paterculus; neque enim verum eſt tum demum, cum lege Iulia, eo deducta colonia eſt, jus civitatis Campanos recuperaſſe. Iam ante id recuperarunt anno DLXIV, niſi me fallit Livius lib. 37. (an 38? non enim memini) Nobiliore & Vulſone Coſ. *Cum Campani*, inquit, *ubi cenſerentur, ſenatum conſuluiſſent (nam antea incertum hoc fuerat) decretum, ut Romae cenſerentur.* Tum anno DLXV Meſſalla & Salinatore Coſ. haec refert Liv. XXXVIII, 36. *Campani, cum eos ex S. C., quod priore anno factum erat, Cenſores Romae cenſeri coegiſſent (nam antea incertum fuerat, ubi cenſerentur) petierunt, ut ſibi cives Romanas ducere uxores liceret, & ſi qui prius duxiſſent, ut habere eas; & ante diem nati, uti juſti ſibi liberi heredeſque eſſent: utraque res impetrata.* Romae a Cenſoribus R. cenſeri, matrimonia cum civibus R. jungere, & quae inſuper adjicit Livius, omnino ſunt civium Romanorum.

Ergo cum hoc tempore jus civitatis Campani recuperaſſent, tamen non dum IVS iis reſtitutum

ait

ab Romanis Capua in formam praefecturae redacta erat.

Idem paullo post cap. 45. de Ciceronis exilii calamitate narrans: *Non caruerunt*, inquit, *suspicione oppressi Ciceronis Caesar & Pompeius. Hoc sibi contraxisse videbatur Cicero, quod inter* xx. *viros dividendo agro Campano esse noluisset*. Nimirum Caesar ad totam novorum consiliorum molitionem, qua sibi gratiam imperiorumque perpetuitatem parabat, occulendam, id agebat, ut optimum quemque agris dividendis admoveret, ut non tam sua quam eorum auctoritate res geri videretur. Contra vero M. Cicero minime servile nactus ingenium, rem indecoram est arbitratus alienae dominationi velificari: quod ei exitio fuit. At vero P. Clodius cum unus ex illis xx. esse cuperet, non est assecutus: unde est egregius ille Ciceronis ad Att. II, 7. σαρκασμὸς: *Subcontumelioſe*, inquit, *tractatur noſter Publius: primum, qui cum in domo Caesaris quondam unus vir fuerit* (quod pertinet ad Bonae Deae sacra contaminata) *nunc ne in viginti quidem esse potuerit*. Sed & epistola VI ejusdem libri meminit quoque xx. virorum: nec non IX ad Att. 2. ubi de repudiato olim a se xx. viratu ait: *Repudiari se totum magis etiam, quam olim in* xx. *viratu putabit* (Caesar) *ac solet, cum se purgat, in me conferre omnem illorum temporum culpam: ita me sibi fuisse inimicum, ut ne honorem quidem a se accipere vellem*. Meminit & Dio lib. XXXVIII istorum xx. virorum. Verum illud incommodat, quod in or. de prov. cons. n. 17. eum honorem v. *viratum* appellat, itemque II ad Att. 7. ubi post scomma illud in Clodium jactum, paullo post ait: *Illud quid sit, scire cupio, quod jacis obscure, jam etiam ex ipsis quinqueviris loqui quosdam*. In quem locum Manutius *vigintiviris* legi posse affirmat, quod & ego sequi malim: nam & quem locum modo ex IX ad Att. 2. recitabam, in eo alii v. *viratu*, alii xx. *viratu* habent, credo ob veterum librorum discrepantiam. (5)

Cicero ob recusatum Campanum xx. viratum exulavit.

Clodius xx. viratus repulsam patitur.

Hinc

ait Paterculus, quia adhuc praefecturae forma retinebatur. Et quanquam per extrema praefecturae Campanae tempora aliquid Capuae *Conventus* (is erat praefecturae veluti senatus) poterat, nam, ut in Sextiana num. 4. legitur, Ciceronem sibi patronum adoptavit, eundem ex or. in Pis. inaurata statua donavit: tamen non dum suus magistratus Campanis erat, qui IVS diceret, sed eum quotannis ab Roma accipiebant. Hoc demum per legem Iuliam obtinuerunt, quando, ut ait Velleius, IVS AB HIS RESTITVTVM: etenim illud AB, quod Lipsius expungit, non video quin retineri possit, ut τὸ AB HIS aut ad Caesarem & Pompeium, alterum latorem, suasorem alterum legis referatur, aut ad illos xx millia deductos.

(5) Alibi tamen Manutius ad Velleium difficilem hunc nodum putat, & judicium aliis permittit. Plerique viri doctissimi, qui in or. de prov. cons. illud v. *viratum* & II ad Att. 7. illud *quinque viris* retinent, ita v. viros a xx. viris distinguunt, ut hi aestimando agro Campano, illi dividendo curatores comparati fuerint. Sed hoc discrimen, quod sibi sumunt, nullum sibi a vetere ullo scriptore praesidium adscisci: imo aperte huic discrimini Plinium refragari video, qui lib. VII, cap. 52. ait Varronem xx. virum agros divisisse Capuae, in quem locum vide not. sequentem.

Equidem etiamsi illa v. *virorum* aut v. *viratus* proba sit lectio: putarim inter xx. viros quinq; fuisse

Hinc vero maxime patet magnitudo Capuensis coloniae, quod cum ad ceteras triumviri crearentur, in hac deducenda xx. viri adhibiti fuere, qui xx millibus civium deductorum veluti respondebant. Ceterum qui isti xx. viri fuerint, difficile est divinare, praeter paucos quos teneo. (6)

Campanorum xx. virum catalogus.

C Per-

se ceteris praestantiores, in quibus ipse Cicero, qui eum tamen honorem repudiavit, Crassus, Pompeius, Piso &c. Aliquam enim lucem vel ipse Cicero affulget or. de prov. cons. num. 17. *Me ille* (Caesar) *ut quinqueviratum acciperem, rogavit: me in tribus sibi conjunctissimis consularibus esse volait*. Qui sunt vero isti? Pompeius, Piso, quorum hic socer, ille gener Caesaris fuit (vel, si lubet, pro Pisone Crassum restitue) tertius vero Cicero. Majorem etiam Ciceronis jocus, quem supra commemoravi, affert ad Att. II, 7. ubi de Clodio in hunc modum: *Qui cum in domo Caesaris quondam unus vir fuerit, nunc ne in viginti quidem esse potuerit*. Quasi si dixisset, qui quondam *Vnus*, nunc non modo in v. viris, sed ne in xx. quidem.

Verum nihil istis argutationibus opus esse arbitror; ac nihil verius puto, quam corruptos eos esse locos, quibus v. *viri* aut v. *viratus*, pro xx. *viris* & xx. *viratu* legitur. Neque id mirum, nam cum librariis hic xx. viratus esset inauditus, eum apud alios etiam praeter Ciceronem auctores, substituto III. *viratu*, expunxerunt. Apud Frontinum pro eo quod recte legitur: *Capua muro ducta . . . a* xx. *viris est deducta*: est ubi in MSS. legatur *a* III. *viris*. Varro I de R.R. 2. (editionis Aldinae) de Tremellio Scrofa ait: *Triumvir qui fuit ad agros dividundos Campanos*: nec dubito, quin xx. *vir* legi oporteat. Nihil ergo mirandum si uno alterove Tullii loco v. *viri* pro xx. *viris* irrepserint.

(6) Duos ex his xx. viris debeo Francisco Fabricio in historia Ciceronis ad annum DCXCIV, Cosconium & Cn. Tremellium Scrofam. Sed ex his eximendus est Cosconius (quem eum C. Cosconium esse putat Manutius, qui Cicerone Cos. gessit praeturam) quia morte praeventus eum honorem non gessit, in ejusque locum suffectus est Cicero qui id repudiavit. *Cosconio mortuo*, inquit Tullius II ad Att. 19. *sum in ejus locum invitatus. Id erat vocari in locum mortui. Nihil me turpius apud homines fuisset: neque vero ad istam ipsam ἀσφάλειαν quidquam alienius. Sunt enim illi apud bonos invidiosi: ego apud improbos meam retinuissem invidiam, alienam assumsissem.* Restat Scrofa Tremellius, de quo haec habet Varro I de R. R. 2. (editionis Aldinae an. 1533. quam habeo ad manus) *Alterum collegam tuum, triumvir qui fuit ad agros dividundos Campanos, video huc venire Cn. Tremellium Scrofam, virum omnibus virtutibus politum, qui de agricultura Romanus peritissimus existimatur*. Sed sine controversia xx. *vir*, non *triumvir* legendum puto, etiam si libri veteres non adstipulentur: nam historia quidem certe, quae apud me plus sexcentis codicibus potest, xx. *vir* requirit. Sed & hunc ipsum M. Varronem, quem modo testem produxi, unum e xx. viris fuisse didici e Plinio VII, 52. ubi ait: *Varro quoque auctor est*, xx. *viro se agros dividente Capuae, quendam, qui efferretur, foro domum remeasse pedibus*. Atque ita hunc locum ab Harduino e veterum omnium, ut ipse testatur, librorum consensu restitutum video: cum antea in editis legeretur xx. *viris agros dividentibus*. Quamquam ante Harduinum eodem modo correxisse e vetere libro Pintianum invenio, quem laudatum ab Harduino oportuerat. Praeterea Pompeium & Pisonem in xx. viris numerandos certissimum habeo, tum ob arctissimam Caesaris affinitatem, tum etiam quod ambo primum Capuae duumviratum gessere. His Crassum etiam accensere licet, nam is quoque non minus, quam Pompeius, legis Iuliae suasor fuit, ut ex Appiano & Dione intelligimus, & erat tum uterque Caesari conjunctissimus, unde celebris illa a Varrone per lusum scripta *Tricipitina* quam omnes norunt: ac praeterea Dio initio lib. XXXVIII cum dixisset Caesarem sese e xx. virorum numero eximisse, diserte ait: *Aperte autem Pompeio, Crasso aliisque gratificabatur*: unde nihil dubium Crassum non minus quam Pompeium e xx. viris fuisse. Ad haec de M. Actio Balbo Augusti avo materno invenio apud Suet. cap. 4. *Functusque honore praeturae, inter* xx. *viros agrum Campanum plebi Iulia lege divisit*. Demum ex his quae idem Suetonius in Iulio cap. 81. de L. Cornelio Balbo Majore refert, eum etiam inter xx. viros fuisse possumus suspicari. *Sed Caesari*, inquit, *futura caedes evidentibus prodigiis denuntiata est. Paucos ante menses cum in colonia Capuae deducti lege Iulia coloni, ad exstruendas villas sepulcra vetustissima dissicerent, idque eo studiosius facerent, quod aliquantum vasculorum operis antiqui scrutantes reperiebant: tabula aenea in monumento in quo dicebatur Capys, conditor Capuae sepultus, inventa est, conscripta literis verbisque graecis, hac sententia. Quandoque ossa Capys detecta essent, fore ut Iulo prognatus manu consanguineorum necaretur, magnisque mox Italiae cladibus vindicaretur, cujus rei, ne quis fabulosam aut commentitiam putet, auctor est Cornelius Balbus familiarissimus Caesaris.* Balbus hic Major cum & Caesaris amicitia maxime floruerit, & ejus prodigii testis producatur a Suetonio, nihil propius est, quam ut inter xx. viros fuerit: accedit etiam quod hunc Campani patronum sibi asciverunt, ut ex elogio quod Capuae in foro exstat, intelligitur, quod sic habet:

L. COR-

Pergamus vero Campanae *dωωnias* teſtes producere: Suetonius in Iulio cap. 20. *Lege autem agraria promulgata, obnuntiantem collegam armis foro expulit. Ac poſtero die in ſenatu conqueſtum, nec quoquam reperto, qui ſuper tali conſternatione referre aut cenſere aliquid auderet, qualia multa ſaepe in levioribus turbis decreta erant, in eam coegit deſperationem, ut quoad poteſtate abiret, domo abditus nihil aliud quam per edicta obnuntiaret. Vnus ex eo tempore omnia in rep. & ad arbitrium adminiſtravit, ut nonnulli urbanorum, cum quid per jocum teſtandi gratia ſignarent, non Caeſare & Bibulo, ſed Iulio & Caeſare Coſ. actum ſcriberent. Bis eundem praeponentes nomine atque cognomine: utque vulgo mox ferrentur hi verſus:*

Non Bibulo quidquam nuper, ſed Caeſare factum eſt;
Nam Bibulo fieri conſule nil memini.

Campum Stellatem majoribus conſecratum, (7) *agrumque Campanum ad ſubſidia reip. vectigalem relictum diviſit extra ſortem* (8) *ad* XX *millibus civium, quibus terni pluresque liberi eſſent.*

Appianus lib. II bell. civ. p. 433 ait: *Cumque ſerio pauci ſtudere videretur* (Caeſar) *incauto nec praemuniente ſe altero* (Coſ. Bibulo) *ut qui nihil dum eorum quae agitabantur ſuſpicaretur, magna occulte manu comparata, & rogationes in ſenatu tulit in favorem egenorum, & agros eis diſtribuit: & agrum Campanum longe omnium fertiliſſimum trium liberorum patribus, ita ut publico tenerentur, elocavit.* (9) *Cujus mercede gratiae ingentem multitudinem obnoxiam*

L. CORNELIO. L. ... BALBO COS. PATR. ...
D. D.

Quod etiam indicio eſt eum fuiſſe inter XX. viros. Praeter hos ſeptem, quos expiſcati ſumus, Tremellium Scrofam, M. Varronem, Pompeium, Piſonem, Craſſum, duoſque Balbos M. Atium & L. Cornelium (etſi hunc poſtremum conjectura tantum aſſequimur) ceteros nondum teneo.

(7) De agro Stellate, quem Suetonius *ἀνέργαζον* fuiſſe ait, Cicero vero hominum uſibus expoſitum in orationibus agrariis non obſcure ſignificat, difficilis ſane quaeſtio viros eruditos exercet: dum alii quibuſcumque modis inter ſeſe conciliare duos nobiliſſimos ſcriptores ſtudent: alii vero aut hunc aut illum ignorantiae arceſſunt. Quas ego potiſſimum partes amplectar, non eſt hujus temporis exponere, prolixiorem enim digreſſionem, quam prae hac operarum feſtinatione expoſceret. Vide interim, an non illud *Majoribus conſecratum* Suetonius obiter tantum & ex *παρέργῳ* dixerit, quaſi haec ſit ſententia: *Agrum Stellatem* (*quem, ut obiter dicam, majores conſecrarant, poſtea vero cultui rurſum reſtituerant*) *diviſit &c.* Sic nihil erit inter Ciceronem ac Suetonium diſſidii.

Notaſſe vero hic proderit Suetonium unum, ac praeterea neminem, de agri Stellatis diviſione meminiſſe: hoc ideo, quia ceteri ſatis habuerunt agrum Campanum memorare, cujus ager Stellatis pars eſſe videbatur.

(8) Extra ſortem idcirco addidit, quia duo prae ceteris fuere legis hujus Iuliae agrariae capita, quantum e Graecis ſcriptoribus Appiano, ac potiſſimum Dione cognoſcimus: unum, quo egenae plebi, cujus infinita vis Romae, agri alibi aſſignabantur: alterum, quo trium liberorum patribus eximius ille Campanus ager divideretur.

(9) Aliter haec doctiſſimus interpres Gelenius verterat in hunc modum: *Et agrum Campanum longe fertiliſſimum ex publico dilargitus eſt trium liberorum patribus.* Nec ille non tam ad Grat-

tiam ſibi fecit: viginti enim millia plane extiterunt, ii dumtaxat qui tres filios alerent. (10) Quid vero turbarum Caeſaris rogatio exciverit, ubertim eodem loco exſequitur Appianus: quorum ſum- Turbae ob legem Iuliam.

Graeci ſcriptoris fidem quam ceterorum hiſtoricorum, qui vulgo agrum Campanum diviſum aut datum (*ἐδόθη*, inquit Dio) tradiderunt, ſic eſt interpretatus. Graece vero Appianus ſic habet: Καὶ τὴν ἀριςεύσαν αὐτοῖς μάλιςα περὶ Καπύην ἐς τὰ κοινὰ διεμίσθοτο τοῖς ὅσι πα-ρὰσι παίδων τρισῖν. Compoſitum iſtud Διαμι-σθῶσαι, quod non alibi fortaſſe legas, haud dubium quin ſimplicis Μισθῶσαι ſignificationem ſequatur, cui praepoſitio Διὰ nihil aliud quam diſtribuendi vim addit. H. St. in theſauro Μισθόω & Μισθῶσαι cum ſuis compoſitis ita diſtinguit, ut illud ſemper locandi, hoc vero conducendi ſignificationem habeat. Sed vel hic Appiani locus docere poteſt Μισθῶσαι etiam locandi notionem habere, apud quem Διαμισθοῦσθαι indubie *Dilocare* (ut ἀντολεξὲι dicam) ſignificat. Contra & activam vocem pro *Conduco* reperiri poſſe Theodorus Gaza evincet, qui (apud H. St. in Ἀ'πομισθόω) illud Theophraſti Τὰς γεωργίας ἀπομισθόντες, *Mercede conducentes* interpretatur. Et, ut vera ſit H. Stephani verſio, qui *Ablocantes* mavult reponi, tamen perſuaſum Gazae fuit id verbum mediae ſignificationis fuiſſe. Sane vero & apud Favorinum in voce Ξένος ſic reperio; qui cum hac voce & eum qui recipit & qui recipitur hoſpitio ſignificari dixiſſet, aliquibus interjectis ſubjungit: Ἔ'νιοις δ' ἂν μισθώσασθαι καὶ μισθῶσαι οἶκον, ὅπερ Ἡ'ρόδοτος ἐνδιδόναι καλῶ. Experimento didici omnia, quae in hoc doctiſſimi epiſcopi lexico leguntur, e veteribus lexicographis aut ſcholiaſtis deſumta.

Quod ſi tamen adhuc διαμισθοῦσθαι ἀντὶ τοῦ διαμισθῶσαι dici non poſſe pertendis: legeſis in Appiano διεμίσθω, aut διεμισθώσατε: nam certe & ex dandi caſu cui conjungitur, & ex illo ἐς τὰ κοινὰ (quod peſſime Gelenius vertit *ex publico*) apertiſſime colligo Appianum de locatione locutum: ac de eo locationis genere accipiendus, de quo lib. primo dixerat agrum hoſticum modo diviſum colonis fuiſſe, modo elocatum. Quod ſi agrum Campanum vere largiebatur lex, non vero tantum elocabat, fuerit hoc ſane Appiani ἐξομολὼ ἁμάρτημα, qualia non pauca & in hoc & in aliis deprehendas.

Quid ſi Appiani dictio ſit magis ex hiſtoriae fide? Nam vide quae collegerim, quae ejus ſcriptoris φῶτιν juvare poſſint. Nam primum & ex aliis auctoribus, & ex Dione potiſſimum ſcimus, Caeſarem ita legem compoſuiſſe, nihil ut eſſet, quod improbari poſſet: id quod ſummopere Ciceronem mordebat, ut ex II ad Att. 16 intelligimus, ubi hoc legitur: *Primum ita me pupugit, ut ſomnum mihi ademerit.... quod ſcripſeras.... prolatum iri aliquid, quod nemo improbavet.* Atqui ſi ager Campanus, qui ad reip. ſubſidia relictus fuerat, ita dividendus fuiſſet, nihil ut inde inferretur in aerarium populi R. non video quid lex habuerit, quo probari poſſet. Nunc vero ut ſua probabilitate lex ſe omnibus commendaret, locationem propoſuit, qua efficiebatur, ut decumae quotannis populo R. perſolverentur. Et hoc a more deducendarum coloniarum non abhorrebat, de quo idem Appianus (lib. I bel. civ. p. 353. ideſt ſtatim poſt prooemium) docuerat, agrum hoſticum, ſi cultus eſſet, modo diviſum colonis fuiſſe, modo iiſdem venditum aut elocatum. At enim, inquies, cur Cicero II ad Att. 16 conqueritur agrum Campanum e vectigalibus auferri? Fortaſſe, inquam, quia, cum ante legem Iuliam toti proventus ejus agri populo R. redirent (teſte eodem Tullio Philip. II num. 39. *Quandoquidem*, inquit, *hae quondam arationes Campana & Leontina in populi R. patrimonio grandi foenore & fructuoſae ferebantur*: & Suetonio, qui *agrum Campanum ad ſubſidia reip. relictum* olim fuiſſe affirmat) poſtea cum ſolae decumae fructuum eſſent penſitandae, auferri jam totum videbatur.

Sed miſſis conjecturis, quin potius Dionem in medium affero? cujus inſignis *ἀντιλογία* non de nihilo eſt. Is poſtquam initio lib. XXXVIII dixerat lege Iulia cautum fuiſſe, ut ex agris dividendis ager Campanus ſuae praeſtantiae cauſſa eximeretur, demum in ejus narrationis fines ait, *praeterea decretum, ut ager Campanus ternorum aut plurium filiorum patribus daretur.* Haud enim ſcio an non ager Campanus, quem exemtum antea dixerat, ea conditione datus fuerit, ut decumae nomine aliquid perſolveretur. Graeca Dionis ſic habent: Καὶ προσέτι καὶ ἡ τῶν Καμπανῶν γῆ τοῖς τρίσι τε πλέω τε ἔτι τέκνα ἔχουσιν ἐδόθη. Vide autem an non διδόναι hic apud Dionem idem ſit quod μισθῶσαι: nam certe is, quem ſupra produxi, Favorinus ἐνδιδόναι apud Herodotum idem ſignificare ait quod μισθῶσαι: & exemplum ſtatim hoc affert: Ἐ'μισθώντο παρ' ὧν ἐνδιδόντος τὴν αὐλήν. Quare mea ſententia aut ἐνεδόθη apud Dionem legatur, aut ἐδόθη idem quod ἐνεδόθη valet. Atque haec pro Appiano imo & Dionis ſententia habui dicere: quae conjecturae tantum loco habeantur per me licebit.

(10) Haec quoque, quae paullo aliter Gelenius expreſſerat, propius ad Graeci auctoris ſententiam hic poſui. Peccatur autem ab Appiano graviſſime, quod eos tantum conſcriptos affirmat, quibus nec plures nec pauciores ternis liberis eſſent. Primum haud facillimum fuiſſet viginti millia hujus tantum generis ἀθρόως (qua voce is utitur) invenire: deinde lex fuiſſet injuſtiſſima, ut plurium liberorum patres, quibus potiſſimum fuerat ſuccurrendum excluderentur. Demum refragatur apertiſſime Suetonius, cujus verba

mam tantum rerum huc adscribam. Cum rogationi consulis multi obsisterent, Caesar vehementer stomachatus proripuit se e curia, nec toto anni tempore senatum habuit: tantum pro rostris concionabundus Pompeium Crassumque praesentes rogitabat, ecquid leges placerent: quibus approbantibus, plebes occultis sicis armata vocabatur ad suffragia. Ex adverso Bibuli alterius consulis in forum irrumpentis sicarii fasces perfregerunt: dumque ille nudatum praeberet jugulum, ut morte saltem sua invidiosum faceret collegam, in proximum fanum reluctans ab amicis subductus est. Sed & Catone bis in forum irrumpente, atque incassum vociferante, tamen eo semel atque iterum exturbato, nihilominus consul leges suas pertulit, juratis in eas non solum plebeiis, sed etiam patribus; nam quamvis hi recusarent, metu tamen capitalis poenae jurarunt. Interea Vetius quidam e plebe, strictum cultrum ostentans, quasi Bibuli, Ciceronis Catonisque mandato Caesarem Pompeiumque confossurus, procurrit

verba paullo ante recitavi, & Dio mox proferendus, qui ternorum pluriumve filiorum patribus agrum Campanum divisum statuunt.

Hinc Campanae coloniae frequentiam licet intelligere: nec enim facile numerosiorem invenies. Sane cum olim colonia Carthaginem decreta fuisset, Graccho & Fulvio Flacco ad eam deducendam delectis: *Adscripti sunt*, inquit Appianus lib. I bel. civ. p. 364., *eo sexies mille, supra lege praestitutum numerum*: pauciores ergo quam sex millia, lex ejus coloniae definierat. Si tam pauci in Carthaginiensia latifundia deducendi erant, nihil est quod numerosiores ceteras deductiones speres.

Iam vero si XX millia colonorum, totidem uxores, ac ternos tantum liberos in unam summam colligas, centum millia consient. Multis tamen deni, duodeni aut fortasse plures erant liberi. Sic facile CL millia minimum evadent. Adde his servitia, quae, ut illa tempestate, etiam tenuiores fortunae homines alebant: vix effugies quin ducenta millia, eoque amplius ad incolendam tum Capuam venerint. Veteribus vero Campanis quid fiet? neque enim hi alio demigrabant, cum deducebatur colonia: & certe plures ter altero tanto fuisse mihi persuadeo, qui sciam in frequentissimas alioqui civitates quam pauci coloni conscriberentur, praeut Capuam conscripti fuere. Adde & servos eorum & ancillas. Adde vero jam gladiatorum ingentem manum ibidem commorantium, *quos ibi Caesar in ludo habebat . . . & circum familias conventus Campani custodiae causa distribuit*, ut ipsemet I de bel. civ. 14 testatur. Hos autem gladiatores XL saltem millia fuisse, ex VII ad Att. 14. colligitur. *Gladiatores*, ait ibi Cicero, *Caesaris, qui Capuae sunt . . . sane commode Pompeius distribuit, binos singulis patribus familiarum. Secutorum in ludo* Ioo *fuerunt*. Si hos patres familias de XX millibus colonorum lege Iulia deductorum tantum accipias: tamen efficientur XL millia gladiatorum. Quid si veteres etiam Campanos patres familias intelligas? quid enim vetat? praesertim cum circum familias *conventus Campani* eos olim Caesar distribuisse se dicat: neque enim *Conventus* ad sola illa XX. millia deductos est coarctandus. Hosce gladiatores, ut obiter dicam, bello civili a Lentulo armatos Caesar narrat eodem loco: nimirum quia, uti Cicero eadem epistola fatetur, Campani coloni parum prolixe delectui respondebant; quod, credo, Caesari magis favebant, a quo deducti. Ad rem vero: quid de advenis & peregrinis dicam, quos undique amoenissima luxurians ac desidiosa civitas arcessebat?

Ita Campanam coloniam si a decies centenis millibus fuisse inhabitatam dixero, parcissime me puto definiturum. Nam & Cicero cum Philippica XII, n. 3. de Capua ait: *Quae temporibus his Roma altera est*, etiam urbis frequentiam videtur contemplatus. Lege parumper, quae de Romanae urbis incolarum multitudine Lipsius III de magnit. 3. Is. Vossius, Bergierius aliique scripserunt: tum profecto intelliges non paradoxa, sed minora veris me protulisse.

Et tamen Octavianus ter quoque ejus coloniae supplementa conscripsit, atque ita magna, ut alii coloniam ab eo deductam prodiderint. Quid porro mirum si Strabo, si Velleius, si alii, quos alibi opportunius congeremus, tam magnifice de Campana colonia locuti fuerint? Quibus omnibus accedit amphitheatri Campani magnitudo, quod minimo intervallo a Titiani dimensionibus abest. Amphitheatra vero pro urbium frequentia extruebantur.

rit in medium. Quo facto ambiguae per se suspicionis, quodque alii aliter interpretabantur, Caesar ad exasperandam multitudinem usus, effecit ut populus ei permitteret, ut ab insidiatoribus se defenderet. Tum omissa in reliquum anni a Bibulo in universum reip. tractatione, Caesar omnia pro arbitrio moderabatur, qui alias insuper leges tulit, quibus aut gratiam sibi aut imperia comparavit. Deinde mota illa in Ciceronem tempestas, quae illum exilii causa solum vertere coëgit. Atque haec fere Appianus.

Sed nemo accuratius Dione Cassio statim ab initio libri XXXVIII hanc totam historiam illustrat, qui & illam Caesaris calliditatem aperit: qui cum revera plebis sibi animos adversus optimates conciliatos hac lege cuperet, auctoritatem tamen optimatum, consensumque in speciem requirebat praeferebatque, tota molitione ita dispositа, ut ne occasio quidem contradicendi iis afferretur. Nam ita de agro dividendo legem tulit, ut ne minimum quidem in ea reprehendendum inveniretur, ob eas causas quas initio lib. XXXVIII Dio exequitur. Quid autem illud est, quod Dio subjungit? *Omnem autem*, inquit, *regionem, quae publica populi R. erat, excepto agro Campano (hunc reip. exemtum ob praestantiam censuit relinquendum) divisit &c.* Turbat enim vero hic Dio, atque ipse etiam sibi in fine hujus narrationis contradicit, ubi diserte agrum Campanum patribus ternorum pluriumve liberorum datum tradit. Sed quo pacto nec aliis Dio, nec sibi porro ipse adversetur, praeter ea quae nota 9. monui, dicam etiam suo loco deinceps. Goëssium vero censorem sane quam morosissimum quo pacto excusabimus? qui cum legis Iuliae Agrariae capita sibi colligenda sumsisset, primum quidem caput sic posuit, ut ager Campanus exciperetur, nec vero unquam deinceps de ejus divisione meminit: imo & XX. viros ceteris agris, excepto agro Campano, dividendis adhibet: quae sunt ἀσύστατα. Vide auctores rei agrariae p. 350.

Dionis inconstantia.

Goëssii indiligentia.

In ejus legis rogatione etiam de divisoribus adjectum fuisse caput Dio affirmat, quos viginti numero esse jubebat, ut plures in honoris partem venirent: a quorum numero sese exemit, ne quid sui ipsius causa decernere putaretur. Ergo cum patres probe jam perciperent, ac vererentur quorsum ejus legis exitus evaderet, nimirum ad dominationem Caesari comparandam: tamen ne hiscere quidem audebant: & hoc ipsum ante alia indignabantur, quod lex ita esset composita, nulla ut ejus invadendae ansa daretur. Et M. quidem Cato cum legem a se non reprehendi quidem diceret, negaret tamen quidquam esse novandum: jussu consulis

lis e senatu abreptus, in carcerem trusus est; unde vix ob liberam M. Petronii Catonem in carcerem prosequentis vocem est liberatus: cum quidem Caesar indignabundus dictitaret, se non amplius ad senatum, sed recta ad populum tum de hoc, tum de omnibus relaturum. (11) Id quod constantissime fecit, instructis duobus legis suasoribus Pompeio atque Crasso, quibuscum deposita simultate, omnia tum in commune agebat: quae res multis optimatum fraudi fuit, qui non dum eos rediisse in gratiam resciverant. Quare cum Caesar, nihil Bibulum legi oblatrantem moratus, certam diem legi perferendae praestituisset, noctuque jam forum plebs occupasset: Bibulus quidem contra niti aggressus, per gradus dejectus est, & fasces ejus fracti: lex vero est perlata, omnibus in eam juratis optimatibus, praeter Metellum & Catonem & M. quendam Favonium; qui & ipsi tamen multa deterriti, postea jurarunt.

Totam vero narrationem, quae apud ipsum auctorem fusius exposita legi potest, his verbis Dio concludit: *Sic tandem ea lex perlata est: PRAETEREAQVE decretum, ut ager Campanus iis, qui ternos plureſve liberos haberent, daretur. Atque ita tunc primum Capua inter Romanorum colonias relata est.* Quae verba pugnare videntur cum iis quae initio recitavi, ubi dixerat Dio agrum Campanum fuisse exceptum. Sed in speciem tantum pugnant: nam satis ab inconstantiae reprehensione vocula unica προσέτι caviſſe sibi Dionem Casaubonus ad Suetonii Iulium cap. 20 affirmat. Nimirum initio aliis agris, qui egenae plebi dividerentur, propositis, ager Campanus expresse ob sui praestantiam excipiebatur: postea vero etiam Campanus ager tres liberos alentibus datus. Ego vero nescio quomodo in ea, quam nota 9 proposui, hujus solutione ἀντιλογίας mihi magis placeo: ex qua id etiam commodi percipimus, quod ita demum Dio cum ceteris scriptoribus conciliabitur. Nam alii omnes statim initio propositam de agro Campano rogationem testantur: imo hujus tantum & Stellatis agri Latini auctores meminerunt, de ceteris agris ne verbum quidem fecerunt. Quae quidem ita ex Appiani & Dionis sententia accipienda censeo, ut ceteri quidem agri ex lege Iulia egenis civibus ἀπλῶς distribuerentur: ab ea vero penitus immuni assignatione ager Campanus ob sui praestantiam eximeretur, qui ea conditione divisus fuit, ut tamen coloni publico tenerentur, decumasque frugum persolverent: quam propterea divisionem Appianus lo-

Dio secum ipse & cum aliis conciliatur.

(11) Hinc opportune Caesarem eo nomine carpit Plutarchus, quod in lege agraria perferenda, non consulis, sed tribuni plebis officio functus videretur.

locationem appellavit. Lege totas Appiani & Dionis supra positas narrationes, ac praeterea nonam notationem nostram.

Quid illud vero est, quod idem in extremam narrationem conjecit? *Tunc primum*, inquit, *Capua inter Romanorum colonias relata est*. an non saepius ante Caesarem deducta eo colonia fuerat? ita sane: sed earum deductionum non est habita ratio, quasi tum primum ea colonia Romana fuerit.

Deinceps vero Dio Cassius tum alia Caesaris facta exsequitur, tum quomodo Clodium adversus Ciceronem instruxerit, ut eum in exsilium pelleret. Neque enim quisquam veterum scriptorum est, qui non ad Caesarem totam illam Tullii calamitatem auctorem refundat.

Et quoniam in maximi illius oratoris exsilii saepe incidimus mentionem, non dissimulabo Campanos decuriones, Cn. Pompeio, qui tum duumviratum Capuae gerebat, maxime agente, primos omnium decreviſſe, ut Romam concurrerent ad Ciceronem restituendum: quo veluti signo dato, ceterae Italiae civitates idem fecerunt: ut non immerito Italiae humeris restitutus, ut loquitur Tullius, fuisse videretur. Testatur hoc ipsemet M. Cicero in Miloniana n. 15. *Cn. Pompeius*, inquit, *auctor & dux mei reditus, illius* (Clodii) *hostis: cujus sententiam senatus omnis de salute mea graviſſimam, & ornatiſſimam secutus est: qui populum R. cohortatus est, qui CVM DE ME DECRETVM CAPVAE FECISSET, ipse cunctae Italiae cupienti, & ejus fidem imploranti signum dedit, ut ad me restituendum Romam concurrerent.* Testatur & in or. in Pisonem n. 11. ubi de Campanis ait: *Me inaurata statua donarant: me patronum unum adsciverant: a me se habere vitam, liberos arbitrabantur: me & praesentem contra latrocinium tuum suis decretis legatisque defenderunt, & ABSENTEM, principe Cn. Pompeio referente, & de corpore reip. tuorum scelerum tela revellente, REVOCARVNT.*

Campanorum studium in Ciceronem revocando.

Pompeius Capuae Duumvir.

Iam vero quod dixi eo anno quo Cicero est revocatus, Lentulo & Metello Cos. qui fuit tertius postquam Capua colonia fuerat constituta, Pompeium adhuc Capuae duovirum gessisse, vel ex hoc loco patet: neque enim, nisi summo in magistratu esset, DECRETVM CAPVAE facere potuisset. Et ceteroqui Pompeii Campanus duumviratus luculentissime constat ex *or. post red. in sen. n.* 11. ubi de eadem re orator sic loquitur: *Qui* (Pompeius) *in colonia nuper constituta cum ipse gereret magistratum, in qua nemo erat emtus intercessor* (sicut AElius Ligur a Clodio emtus, ut legi de Ciceronе revocando intercederet) *VIM & CRVDELITATEM privilegii* (Clo-

(Clodii legem, qua Cicero pulsus, privilegium appellat) *auctoritate honestissimorum hominum* (Campanorum) *& publicis literis* (idest decreto, de quo in Milonianae loco modo recitato) *consignavit, princepsque Italiae totius praesidium ad meam salutem implorandum putavit?* Ex quo intelligimus in DECRETO CAPVAE legem Clodiam tanquam violentam & crudelem fuisse taxatam.

Itemque Piso.

L. etiam Pisonem eodem tempore summum magistratum Capuae cepisse affirmat idem saepe in partes vocatus M.Cicero in Sextiana oratione, & in Pisonem n. 11: *Seplasia mehercle, ut dici audiebam, te, ut primum aspexit, Campanum consulem repudiavit... Gabinium denique si vidissent duumvirum vestri illi unguentarii, citius agnovissent: erant illi comti capilli &c.* Cur vero Seplasia Pisonem repudiaret, declarat in Sextiana: *Capillo*, inquit, *ita horrido, ut Capuâ, in quâ ipse* (Piso) *tum imaginis formandae causa* (idest ut colonia Capua ad reip. R. imaginem formaretur) *duumviratum gerebat, Seplasiam sublaturus videbatur.*

Ex quibus summi Oratoris locis aliisque & primum Campanorum duumvirum collegium assequimur, Pisonem & Pompeium, illum Caesaris socerum, hunc vero generum, & alia nonnulla mihi minime praetereunda. 1. Ac primum hi summi reip. R. viri non in speciem solum, utque eum honorem coloniae tribuerent, colonicum magistratum inierunt, sed re vera Capuae degentes duumviros se gesserunt. Hinc 11 ad Att. 19. cum Difilus tragoedus in Pompeium petulanter inveheretur, *Nostra*, inquiens, *miseria tu es Magnus*, & cetera in eandem sententiam: *Literae*, inquit Cicero, *Capuam ad Pompeium volare dicebantur*, nimirum duumviratu ibi fungentem. Et opportune Lipsius *var. lect. lib.* 1 *cap.* 11. aut errasse Valerium & Macrobium, cum scribunt intentis in praesentem Pompeium manibus ab histrione ista dicta, aut certe historiam specioso mendacio ornare voluisse affirmat. 2. Haud temere vero Pisonem Tullius Campanum consulem saepenumero appellat: aut enim per ludibrium sic illum vocat, aut ad Campanorum simul fastum alludit, quo se olim Praetores compellari jubebant. Atque haud scio an non re vera & serio per illa coloniae initia consules nuncuparentur; cum praesertim coloniam Capuam Romam alteram idem orator non raro appellarit. Sane *or. post red. in sen.* n. 7. serio ista in Pisonem jaciuntur: *Capuae ne te putabas, in qua urbe domicilium quondam superbiae fuit, CONSVLEM ESSE, SICVT ERAS EO TEMPORE, an Romae, in qua civitate omnes ante vos consules senatui paruerunt?* Multa hic haberem, quae de municipalibus; & praesertim

Campani consules.

sertim de Campanis consulibus dicerem: sed ea ad aliud Campanum monumentum de TVRCIO COS. id est consule Campano, ut interpretor, illustrandum alias σὺν Θεῷ afferemus. Ceteroqui scimus Lanuvii & alibi summum magistratum dictatoris nomine appellatum: quidni Capuae consules & duumviri promiscue dicerentur? 3. Tempus Campani consulatus sive duumviratus (eadem de ceterarum coloniarum duoviris difficultas) quamdiu perdurarit, difficile est definire. Primum illud duumvirum par Piso atque Pompeius Caesaris consulatu magistratum inierunt, eoque, nonnisi post biennium saltem exactum, abiisse putandum est: nam & quo anno Piso cum Gabinio consul processit, tamen & Capuae idem ille consul erat: & Pompeius, cum de revocando Cicerone, Lentulo & Metello Cos. decretum Capuae fecit, ibidem summo in magistratu erat. Ideone, quia ad formandam coloniae πολιτείαν eosdem duumviros in annum alterum, & fortasse etiam tertium refici opus fuerit? an vero consuetum ejus magistratus tempus diuturnius annuo fuerit? Enim vero memini etiam virum summum Card. Norisium, cujus ad cenotaphia Pisana commentarium diu est cum evolverem, de tempore gesti duumviratus addubitare. Et sub Augusto saltem principe incertae diuturnitatis fuit, quantum ex bene longo Campanorum fastorum fragmento, quod Gruterus pag. 299 ex Apiano habet, & Pighius ad annum V. C. DCCXIX, perspicimus: ubi modo ad sex menses, modo breviore aut longiore spatio Campani duumviri eo honore usi comperiuntur.

Tempus gesti duoviratus.

Sed antequam manum de tabula: Iuliam hanc coloniam civilem, non militarem fuisse saepissime dixi. Dubitationem tamen nonnullam possit Plutarchus in Cicerone injicere, apud quem inter Tullii sales hoc reperio: *Cum Caesar legem tulisset de agro Campano MILITIBVS* (graece τοῖς στρατιώταις) *dividendo, multis res in senatu displicuit: L. autem Gellius, qui fere natu erat maximus, hoc se vivo negavit futurum. Hic Cicero, expectemus, ait; haud longam dilationem postulat Gellius.* Plutarchumne Graecum hominem indiligentiae accusabis, qui ad consuetas Augusti aliorumque militares colonias aspiciens, hanc etiam militarem putarit? Etiamne vero M. Ciceronem sive ignorationis sive supinitatis arcesses, qui in altera Philippica n. 39 Antonium coloniam Capuam ex integro deducere conatum insectans, inter cetera hoc ait: *Agrum Campanum, qui cum de vectigalibus eximebatur, ut MILITIBVS daretur, tamen infligi magnum reip. vulnus putabamus, hunc tu compransoribus tuis & conlusoribus dividebas, &c.* Ac fuit, cum illud MILITIBVS ad An-

Ciceronis jocus.

tonium ipsum referrem, ut haec esset sententia: Etiam si agrum Campanum MILITIBVS, uti tu quidem praetexebas, divisisses, tamen infligi magnum reip. vulnus putavissemus: propterea quod is ager colonis olim a Caesare elocatus (uti notatione 9 dictum) nunc e vectigalibus per tuam gratuitam assignationem eximeretur: nunc vero cum compransoribus & conluforibus eundem distribuas, non est ferendum. Sed tamen propendebat magis animus, ut ad Caesarianam assignationem referrem, prius etiam quam Plutarchi locum animadvertissem. Nec illud obest, quod de Campani agri e vectigalibus exemtione Cicero conqueritur, quem tamen agrum fuisse potius elocatum alibi conjecimus: nam potest responderi in hanc sententiam: magnum enim reip. vulnus Caesar inflixit, qui, cum solidi ex eo agro proventus antea reip. redirent, fecit ut decumae tantum persolverentur, eoque tam grandes agri Campani fructus e vectigalibus exemit. Illud vero quod non civibus, sed MILITIBVS DATVM ait (& vide an non τὸ DARETVR eadem *locandi* significatione a Cicerone sit dictum, qua ἐδόθη apud Dionem, ut not. 9 explicui) nihil civili coloniae incommodat: nam cives illi deducti, iidem milites emeriti fuere. Scitissima sunt haec Lucani 1, 344:

In quas milites deducebantur, non continuo militares coloniae.

Quae sedes erit emeritis, quae rura dabuntur,
Quae noster veteranus aret, quae moenia fessis?

Brutus in concione post oppressum Caesarem apud Appianum in 11 bell. civ. p. 516. *Idemque* (olim populus) *hostes victos non omni agro, sed parte multabat, in eamque EMERITOS deducebat, ut essent quasi hostium, quos devicissent, custodes.* Ecce civium colonias: deinceps militares depingit. *Sylla vero*, inquit, *& Caesar, quod patria armis occupata, custodibus & satellitibus adversus eam egerent . . . . . agros sociorum Latini nominis diviserunt, & vos in eos frequentes sub signis & ordinibus deduxerunt.* Ac de discrimine inter civiles militaresque colonias vide Goësii antiquitates agrarias cap. 3. qui militares eas demum esse definit, quae jure militari, idest vi & armis sunt deductae: ut sint eaedem quas deductas a dictatoribus scribit Hyginus. Nam si militaris ea sit, in quam miles veteranusve mittitur, multae ante Syllam dictatorem militares invenientur; veluti cum in Frontino legitur veteranis lege Sempronia, quae Syllae dictaturam antecessit, assignatum agrum Abessinensem, & Ferentinensem: & ceteroqui negari non potest non minus militem, quam alium civem Senatus auctoritate, aut plebiscito deduci in colonias potuisse.

III. *Vn-*

III. *Unde Felicis nomen Capuae obvenerit.*

FELIX) Hoc etiam Capuensis coloniae nomen absque hac inscriptione ex Frontino jam notum erat, qui eam *Iuliam Felicem* dictam fuisse testatur. Sed unde ei hoc cognomen obvenerit, merito quaeri possit. Scio non defuturos, qui, quod *Campaniae Felicis* ea esset metropolis, idcirco *Felicem* agnominatam statuant. Verum haec conjectura vel pluma levior est: tum quod aliquas extra Campaniam colonias *Felices* appellatas in marmoribus deprehendimus: tum vero quod cognomen FELIX, quod nunc vulgo Campaniae tribuitur, χθὲς ἢ πρῴην in ἐπωνυμίαν transiit, ut optime animadvertit Peregrinius p. 484 & 485. Nam olim ἁπλῶς Campania dicebatur. Nec Plinius lib. 111, cap. 5, cum ait: *Hinc felix illa Campania est. Ab hoc sinu incipiunt vitiferi colles, &c.* proprium aliquod ejus regionis cognomen tradere, sed solum a felicitate, hoc est fertilitate illam celebrare in animo habuit: quomodo etiam de eadem Strabo lib. v dixit, πεδίον εὐδαιμονέστατον τῶν ἁπάντων, *solum omnium felicissimum.* Itaque a Campania hoc cognomen in metropolim coloniam corrivaro stultissimum fuerit.

Campania recens Felix appellata.

Dicam tamen quid de eo cognomine suspicer. Coloniarum nomina vel a deducente, vel a deductis legionibus plurimum sumi solebant. Sic ne a nostra discedam, Iulia ob legem Iuliam dicta fuit: & eadem Augusta ob deductam ab Augusto coloniam. Quis igitur vetat hanc nostram a tribus celeberrimis deductoribus tria sua nomina hausisse, & *Felicem* idcirco dictam, quia olim a Sylla Felice fuerat constituta colonia? Idem de Nola dicendum, quam a Sylla coloniam institutam nemo ignorat, qui Frontinum legerit; atque ob hanc caussam *Felicem* appellatam conjicio: sic enim invenio apud Grut. p. 1085. n. 14. COL. FEL. AVG. NOL. Ad haec cum Samnites olim acerrime contra Syllam stetissent, verisimile est Beneventanos agro fuisse multatos, adscriptamque eo coloniam: unde in inscriptione: quae Caudii exstat, quam refert Peregrinius in Camp. Fel. p. 745. FELIX ea quoque appellatur in hunc modum: COLONIA. IVLIA. CONCORDIA. AVG. FELIX. BENEVENTVM.

Capua Felix a Sylla dicta.

Huic tamen suspicioni duo maxime posse incommodare video. Vnum quod Sigonius in 111 de antiquo jure Italiae cap. 4 ait: *Est autem verisimile, cum alia Syllae acta post mortem ejus rescinderentur, hanc quoque deductionem* (coloniae Capuae) *esse labefactatam.* Alterum quod illud *Felix* Capua commune cum aliis quibus-

dam coloniis habeat, quas nunquam, quod quidem sciatur, Sylla deduxerit.

Syllae acta non fuere rescissa.

Quibus tamen respondere non est difficile. Nam primum, quod Syllae acta rescissa post mortem ait Sigonius: hoc neque apud Plutarchum in Sylla, neque apud Appianum in primo bellorum civilium, nec dum apud alium auctorem inveni. Scio de honore funeris fuisse disceptatum: & vicit ea sententia qua funus longe sumtuosissimum ei apparatum fuit, ita ut senatoribus succollantibus in campum Martium illatus fuerit, ubi solos reges sepelire mos erat. Verum quod propius Colonias a Sylla deductas spectat: Appianus lib. 1 p. 418 testatur, revertentes ab exsequiis consules Lepidum & Catulum mutuis convitiis fuisse altercatos, divisa in eorum favorem urbana multitudine. Nam Syllae infestissimus Lepidus redditurum se veteribus possessoribus agros jactabat, quos Sylla ademtos militibus assignarat. Ceterum senatus ambos consules jurejurando obstrinxit, ne bello rem decernerent, ac decreta Lepido provincia Gallia transalpina, bellum tamen dilatum, non restinctum fuit. Nam cum Lepidus, quem bellum jam meditari palam esset, revocatus a patribus urbi copias admovisset, suosque ad arma capienda incitasset: idem faciente Catulo, non longe a campo Martio confligitur: qua pugna Lepidus victus trajecit in Sardiniam, ubi tabe periit. Sertorius & ipse Syllanis adversus, cum per aliquot annos in Hispaniis, tanquam in suo regno, fuisset dominatus, tandem a Perpenna per proditionem occubuit: nec diu post, Perpenna sublato, omnes illius incendii favillae penitus sunt restinctae. Ita nec Syllae acta quando abrogata fuerint percipio: &, colonias potissimum ab eo constitutas quod attinet, nunquam milites ab eo deducti ab assignatis sibi possessionibus sunt deturbati. His accedit, quod cum Rullus novam deductionem Capuam moliretur, inter legis illius capita hoc erat, ut agri a Sullanis possessoribus emti novis colonis dividerentur. Testatur hoc Cicero in II Agraria n. 36. *Vt*, inquit, *invidiosos agros A SVLLANIS POSSESSORIBVS . . . EMTOS, quanti veletis, populo Romano induceretis*. An non intelligis Sullanos milites servasse semper possessiones suas: ac ne tum quidem, cum Rullus, qui se Marianum esse jactabat, alios colonos inducere aggrederetur, hoc pertendisse, ut agri Sullanis adimerentur, sed ut ab iis potius redimerentur? Estque in eam sententiam tota tertia Tullii agraria oratio conscripta, cum ei criminationi responderet, qua Quiritium animos mentesque Rullus occuparat, Ciceronem, quo Sullanarum assignationum possessoribus gratificaretur, agrariae legi obsistere. Cui sic

Syllanis nunquam possessiones ademtae.

sic respondet orator, ut in ipsa orationis propositione ostensurum se dicat, lege Rulli agraria *non modo non adimi cuiquam glebam de Sullanis agris, sed etiam genus id agrorum certo capite legis impudentissime confirmari atque sanciri*. Huc accedit, quod neque Caesarem, cum agrum Campanum publicum populi R. assignavit, quidquam in Syllanorum possessiones molitum reperimus; nec eas demum Augustus invasit, cum undique agros in hac regione conquireret, quos suis veteranis largiretur: sed satius habuit publicos Campanae coloniae agros, data vicissim nostris terra Gnosia & aqua Iulia, militibus assignare. Et ecce Frontinus lib. de coloniis tres illas deductiones quasi ratas enumerat: *Capua*, inquit, *muro ducta, colonia Iulia Felix. Iussu imp. Caesaris a* XX. *viris est deducta. Iter populo debetur pedibus* C. *Ager ejus lege Sullana fuerat assignatus. Postea Caesar in jugeribus militi pro merito dividi jussit*.

Accedit hoc etiam, quod cetera quoque a Sylla hic ordinata, postea manserunt. De Calatia Frontinus: *Calatia oppidum muro ductum. Iter populo debetur pedibus* LX. *coloniae Capuensi a Sulla Felice cum territorio suo adjudicatum olim ob hosticam pugnam*. Calatiam Capuae Sylla adjudicarat, idque Frontini adhuc aetate mansit, ut ejus verba demonstrant. De utra ex duabus Calatiis (12) Frontinus sit accipiendus, non omnino certum. Item colonia Vrbana, quae ab Sylla quondam deducta fuerat, Plinii adhuc aetate id nomen tuebatur: sic enim lib. XIV, cap. 6. *Falernus ager a ponte Campano laeva petentibus Vrbanam COLONIAM SYLLANAM, nuper Capuae contributam incipit*. Nam mitto ceteras colonias a Sylla olim deductas, quarum tanquam manentium ac ratarum meminit Frontinus. Si tot coloniae ab eo constitutae perstiterunt: si Calatia Capuae a Sylla contributa, etiam sic postea mansit: imo si Syllani milites ab eo Capuam deducti, suas semper possessiones, uti modo demonstrabam, insederunt: & hoc ergo in praeclaro Sigonii opere suadeo, corrigatur, quod ait rescissis Syllae post mortem actis, ejusdem Campanam deductionem fuisse labefactatam. Nam & Syl-

Sigonii hallucinatio.

la-

(12) Duas fuisse Calatias, unam quae trans Volturnum posita, hodieque inter non obscuras urbes numeratur, alteram quae jamdiu interiit ad viam Appiam prope oppidum Magdalonum, & Peutingeri tabulae demonstrant, & Peregrinius in descriptione Campaniae luculenter evincit. Frontini locum de transfluviana Calatia cepisse videtur noster Peregrinius in *Camp. Fel.* p. 273. nam in indice quidem certe geographico ad hodiernam id Calatiam refert. Equidem de cisfluviana viae Appiae adsita facilius eum locum perceperim: nam illa altera incertum ad Campaniam ne, an ad Samnium per Syllana tempora pertinuerit; & erat multo, quam haec, remotior, &, in quo caput est, cum Romani semper montibus ac fluminibus veluti a natura positis terminis, non agrorum tantum, sed & imperii limites definirent, hanc potius eis Volturnum, quam alteram trans flumen & montibus impositam, a Sylla Capuae contributam crediderim.

lanam agri noſtri aſſignationem non fuiſse abrogatam ſatis docui? nec vero, quod caput eſt, Syllae acta unquam fuere reſciſsa, quae ſi fuiſsent reſciſsa, etiam ejus ſtatua, quae pro roſtris erat, dejecta fuiſset. Nunc vero tempore Pharſalicae pugnae adhuc ſtabat, teſte Dione lib. XLII: ac tum demum dejecta fuit, cum Caeſari ſtetiſse victoriam, certus nuntius eſt allatus: *Poſteaquam tandem creditum eſt*, inquit Dio, *id tantum egerunt, imagines Pompeii Syllaeque, quae pro roſtris ſtabant, dejecere. Et erant complures, qui ne hoc quidem faciendum putarent*. Quid hoc clarius? Accedit quod eo ipſo anno quo Caeſar occubuit, cum tribunal e medio foro in alium transtuliſset: *reſtitutaeque ſunt*, inquit Dio lib. XLIII *juxta illud tribunal Syllae ac Pompeii ſtatuae: qua re laudem Caeſar invenit*.

Quo colonia jure deducta, iterum deducere non licebat.

At enim, inquies, ſi Syllanae deductioni robur ſuum manſiſſet, quo pacto eam Caeſar denuo deducere potuiſſet, cum Cicero in II Philippica n. 40 neget eo deduci poſſe coloniam, quo auſpicato eſſet ante deducta? *Deduxiſti*, inquit, *Coloniam Caſilinum, quo Caeſar ante deduxerat*. (13) *Conſuluiſti me per literas de Capua tu quidem: ſed idem de Caſilino reſpondiſſem: poſſes ne, ubi colonia eſſet, eo coloniam novam jure deducere. Negavi in eam coloniam, quae eſſet auſpicato deducta, dum eſſet incolumis, coloniam novam jure deduci: colonos novos adſcribi poſſe reſcripſi: tu autem inſolentia elatus, omni auſpiciorum jure turbato, Caſilinum coloniam deduxiſti, quo erat paucis ante annis deducta, ut vexillum videres, & aratrum circumduceres, cujus quidem vomere portam Capuae paene perſtrinxiſti, ut florenti coloniae territorium minueretur*.

Cui exceptioni promtiſſimum eſt reponere, M. quidem Bruti ἀπαυθάδειαν non diu ſtetiſſe INCOLVMEM (hac enim ipſa voce modo Tullius utebatur) fuiſſe enim a Sylla dictatore ſublatam, ac fortaſse ne AVSPICATO quidem deductam; cum in II agraria n. 34, Tullius *omina illa M. Bruti atque auſpicia* ponat ob oculos, ut Rullum *a ſimili furore* deterreat: ita impedimento non fuiſſe, quin nova illuc colonia decerneretur. Syllanam vero deductionem nihil admodum in hujus urbis politia immutaſſe: nec vero aliud cum coloniis habuiſſe commune, quam agri novis colonis aſſignationem: ceterum manſiſſe eandem praefecturae formam, quae antea fuiſſet ſupra p. 8, n. 4, eſt demonſtratum: ubi & eam dubitationem injeci, an commune hoc fuerit militaribus pleriſque coloniis, ut excepta agri diviſione, nihil praeterea mutaretur, quamobrem reip. R. imaginem urbs illa referret. Ita nec Bruti nec Syllae colonia impedimento fuit, quin Caeſar novam tranſcriberet. Poſt legem vero Iuliam, cum jam juſtae coloniae forma hic eſſet conſtituta, non licuiſſe Antonio iterum deducere Cicero pronuntiavit, niſi ſolum ſupplementum, ſive novos colonos inducere.

(13) Caeſar confectis bellis civilibus dictator coloniam Caſilinum deduxit. Et exſtat nummus apud Goltzium in theſauro p. 238, & 256, cujus una parte legitur: CAES. DICT. PERP. in altera vero: TI. SEMPRON. GRACCVS. Q. DESIG. ITER. COL. CASILIN.

Nec illud magnopere reformido (quod alterum fuerit eorum, quae mihimet ſupra objeceram) nonnullas alias inveniri praeterea colonias cognomento Felices. Quis enim vetat, cum longe plurimas colonias per Italiam olim Sylla Felix ſtatuiſſet (nam in Epitoma Livianorum LXXXIX de Sulla legitur, XLVII *legiones in agros captos deduxit, & eos iis diviſit*; & Appianus CXX millia hominum a Sylla eſse deducta tradidit) pleraſque earum in eo ſibi cognomento placuiſse? Sane cur Nola, uti ſupra monebam, FELIX AVG. fuerit appellata, quid aliud cauſsae aſſignare potes, quam quod eam Sulla Frontino teſte deduxerit? De Benevento quoque ſuſpicabamur a Sulla fuiſse deductam, a quo Samnites ſibi infeſtos agro fuiſſe multatos eſt veriſimile: atque idcirco inter ejus nomina etiam illud FELIX invenitur.

Coloniae omnes cognomento Felices fortaſſe a Sylla deductae.

Tres praeterea, nec amplius FELICES, imo IVLIAS FELICES inveni. Vna eſt ap. Grut. p. 1093, 8. ubi legitur quidam AEDILIS. COLONIA. IVLIA. FELICI. CLASSICA. SVESSA. Altera apud Fabrettum p. 106, n. 211, ubi eſt: COL. IVL. FELICI. LVCOFERonenſi. Tertia ibidem n. 252, ubi legitur: COLONIAE. IVL. FELIC. PISAVR. Quas etiam conjicio, a Sylla Felice, primum, tum etiam ab Iulio fuiſse deductas, atque idcirco *Iulias Felices* audiviſse. Scio Dionem lib. LIX queri ſua aetate colonias ſuo ſibi arbitrio nominum catalogos contexere, cum antea nonniſi ex auctoritate id ſenatus liceret. Sed de ſua id aetate expoſtulat. Quid his commune cum Nola atque Capua, quas certo ſcimus ab Sylla olim deductas? Atque idcirco *Felices* tum has potiſsimum duas, tum quatuor alias Beneventum, Sueſsam, Lucum Feroniae ac Piſaurum appellatas non abſurde conjectavimus. Nam & hoc quoque Syllae felicitati poſsumus adſcribere, quod hae per illum inſtitutae coloniae (14) in eo ſibi nomine tanto opere placerent.

Ac

(14) Erunt & aliae forſan plures a ſex illis, quas recenſivi, coloniae FELICES, quas veterum lapidum inopia ignoramus: nam in veruſtis dumtaxat titulis omnia coloniarum nomina oſtentari ſolent, quae a ſcriptoribus plerumque tacentur. Quid quod ne in cippis quidem aſſumta a co-

lo-

Ac mihi sane videtur non ob aliam causam de Syllae assignatione meminisse Frontinus, quam ut ejus cognominis rationem afferret: *Colonia*, inquit, *Iulia Felix jussu imp. Caesaris a* XX. *viris est deducta*: en cur *Iulia* diceretur. *Ager ejus*, inquit, *lege Sullana fuerat assignatus*: en cur *Felix* cognominaretur. Pergit vero: *Postea Caesar* (supplendum fortasse *Augustus*, ex libro qui *Frontini Siculi* inscribitur) *in jugeribus militi pro merito dividi jussit*: ecce demum, cur *Augustae* etiam cognomen accederet. Vt non immerito suspicer Frontinum quidem ipsum sic scriptum reliquisse: *Colonia Iulia Felix Aug.* prorsus ut in nostro monumento legitur: quippe cum appareat eum singulorum nominum veluti reddidisse rationem: sed postea librariorum culpa illud *Aug.* deperiisse, quod a Frontino fuisse omissum non est verisimile. Accedit ad hanc firmandam conjecturam, quod ordo deductionum, quas hic recitat Frontinus, seriei trium illorum nominum exacte respondet: alioqui temporum potius rationem tenuisset, ac prius de Syllana, tum de Iuliana, demum de Augustea deductione meminisset: nunc prorsus alium ordinem insistit, ac prius de Iulio, tum de Sylla, demum de Augusto docet, non aliam utique ob causam, quam ut trium illorum nominum rationem afferat *Iulia Felix Augusta*. (15) Sed postea, ut con-

loniis nomina ubique enuntiantur, ac saepenumero vetera tantum urbium nomina exprimuntur? Ac ne a domesticis exemplis discedam: in hoc primum, quo de commentamur, Campanum marmor incurri, quod Campanae coloniae nomina complectitur: in ceteris omnibus quae quidem exstare sciam, CAPVA sine ullo additamento scriptum deprehenditur, praeter unam illam Septimio Severo dicatam basim, quae in foro Campano visitur eodem loci, quo hunc amphitheatri titulum ab illustrissimis Capuae seviris collocatum iri sentio; qua in basi cum solo praenomine COLONIA CAPVA appellatur: quam epigraphen alias cum ceteris dabimus.

(15) Atque hinc illa criminatio depellitur, qua contra hunc de coloniis libellum Goësius in notis est usus, quo eum librum a Frontino abjudicaret. Meum non est cum viro docto, quo hoc opusculum Frontino afferam, magnopere dimicare: praesertim cum saltem e Frontino excerptum Goësius consentiat. Sed absurda prorsus est illa cavillatio: *Omitto*, inquit, *quod hic* (auctor) *rationem temporis neglexerit, atque Sullae praeposuerit Caesarem*. Falsa, inquam, accusatio, tum quia nominum magis seriem *Iuliae* & *Felicis*, quam temporum secutus videtur Frontinus, tum etiam quia satis sibi a Goësii criminatione caverat auctor illis verbis FVERAT ASSIGNATVS, quae longe remotius tempus significant, praeut de Caesare dicitur EST DEDVCTA.

Sequitur altera Goësii reprehensio: *Deinde nec verum est*, inquit, *ante hanc deductionem* (C. Iulii) *agrum Campanum fuisse assignatum*. Vera accusatio, si de agro Campano, qui publicus erat populi R. Frontinum intelligas: nam hunc quidem Caesar primus assignavit. Verisimilius est Capuam potius agro multatam, ac partem agri decisam, qui sive publicus urbis Capuae, sive privatus Campanorum fuisset. Nam ait recte Frontinus: *Ager ejus lege Sullana fuerat assignatus*. Agrum Capuae, non agrum Campanum populi R. publicum intelligit. Quod vero subjicit Goësius partem agri Campani *novis in vicinia colonis* a Sulla videri assignatam: id ei non possum assentiri: nec quidquam causae est, cur Goësio magis credam, quam Frontino qui de Calatia scriptum reliquit, fuisse id oppidum *COLONIAE CAPVENSI cum territorio suo adjudicatum olim ob hosticam pugnam*. Hinc enim & Coloniam Capuensem a Sulla deductam apparet, & *ils* demum colonis agrum Campanum a Sulla assignatum, quibus Calatinum etiam territorium adjudicavit. Sed tertiam Frontiniani hujus loci a Goësio oblatam criminationem, eamque non contemnendam, in excursu quodam, qui adnectetur, huic capiti, depellemus.

conjiciebam librariorum incuria, aut sciolorum putantium illud *Aug.* (quod fortasse *Augusti* interpretabantur) esse supervacaneum, ea vox intercidit, uti paullo post demonstrabitur.

Atque haec dicta sint, ut intelligatur a vero non abhorrere nostram coloniam a Sylla potissimum *Felicis* invenisse cognomen. Ceterum nihil adfirmate de hoc definio: & fieri potest, ut FELIX in his idem sit quod *frugifera*, ut apud Grut. p. 362, n. 2. COLONIA. CONCORDIA. VLPIA. TRAIANA. AVG. FRVGIFERA. HADRVMETINA: aut omnino ad felicitatem suam notandam illud epitheton fuerit usurpatum.

IV. *De Campanae coloniae supplementis ab Octaviano conscriptis.*

AVGVSTA) Ita ὁλογραμμάτως in marmore fuisse scriptum (non vero AVG. ut initio posui) sextus versus a fine longiusculus, uti postea animadverti, omnino evincit. *Augustae* cognomentum, in quo potissimum sibi Capuam placuisse mihi persuadeo, absque hoc marmore esset, ignoraremus: nam sive librariorum supinitate, aut ejus qui Frontinum in epitomen contraxit (nam excerpta tantum Frontiniana de coloniis habere nos putat Goësius) sive ab ipsomet Frontino omissum fuerit: in libello certe de coloniis quem terimus, *Iulia Felix* tantum, non etiam *Aug.* legitur. Sed placet hoc magis, Frontinum quidem non omisisse τὸ *Aug.* sed eorum potius, qui ista descripserunt, culpa, tres illas literas desiderari. (16) Cur autem hoc nomen Campana colonia nacta fuerit, saepe jam monui: quia ab Octaviano etiam Augusto non semel est, sive iterum deducta colonia, sive vetus renovata.

Senatus consulto ad id opus fuisse, ut Capua Augustae cognomen consequeretur, ut tum ea ferebant tempora, Dio lib. LIV nos affirmare cogit. Ibi de Paphiis haec habet: *Paphiis terraemotu afflictis*

E

(16) Variis quippe modis librarios in hunc locum video grassatos. Est ubi pro XX. *viris* substitutum inveniatur III. *viris*: hoc ideo quia non de Iuliana, quando per XX. *viros* res est transacta, sed de Augustea colonia per III. *viros*, opinor, deducta intellexerunt, falsi utique illa syllaba *Aug.* (quam a Frontino post *Felix* positam mihi persuadeo) quam cum *Augusti* non *Augusta* illi interpretarentur, referrentque ad sequentia hoc modo, *Colonia Iulia Felix, Augusti jussu imp. Caesaris*; idcirco etiam III. *viros* in locum XX. *virorum* suffecerunt. Sed quid opus argutationibus cum in altero de coloniis libro, qui *Iulii Frontini Siculi* inscribitur, qui parum ab alio celebri Frontini differt, & ab eo certe manavit, sic legatur: *Capua muro ducta colonia Felix, lege Iulia jussu imperatoris Augusti a* XX. *viris est assignata &c.* Nonne vides eam deductionem sciolos non ad Iulium, sed ad Augustum retulisse? Quam putas ob causam, nisi quia in Frontino antea legebatur *Felix Aug.*, semidocti vero syllabam ad sequentia referentes, ut concinnius dicerent, trajecerunt, atque *imperatoris Augusti* reposuerunt?

tis pecunias largitus est, ac permisit ut ex senatus consulto urbem Augustam nominarent. Illud *ex senatus consulto* a Xylandro omissum Leunclavius restituit: nam graece est κατὰ δογμα ἐπέτρεψε. Pergit vero idem historiographus: *Id non eo a me refertur, quasi non aliis quoque urbibus multis prius, ac postea in simili infortunio Augustus, ac Senatores auxilium tulerint; quas si quis omnes enumerare velit, res in infinitum se extenderit: sed quod cognomina etiam urbibus honoris causa senatus imposuit, aliter ac modo fit, cum plerunque singuli nominum catalogos ipsi sibi conficiunt, quibus uti volunt.* (17)

Ex S. C. cognomina urbibus imponebantur.

Ter Octavius Capuam coloniam deduxit.

Ter autem ab Octaviano Caesare militum coloniam huc adscriptam comperio: semel ex lege triumvirali, iterum ipsius Octavii jussu post devictum Sex. Pompeium, Lepidumque in ordinem redactum, ac tertio post victoriam Actiacam. De singulis ordine dicam. Sed de Frontino prius monendum. Is postquam de colonia Iulia dixerat: *Iussu imperatoris Caesaris a* XX. *viris est deducta*: & de Felice, *Ager ejus lege Sullana fuerat assignatus*: demum de Colonia Augusta monet, *Postea Caesar in jugeribus militi pro merito dividi jussit*. Quae verba de Caesare filio intelligenda esse multa mihi persuadent: primum quod MILITI non Iulius, sed Octavianus agrum Campanum assignavit, nam colonia Iulia civilis fuerat: deinde quod in altero hujus libelli de coloniis exemplari, quod *Iulii Frontini Siculi* inscribitur, corrupte quidem, sed tamen sic legitur: *Ager ejus lege Sullana fuerat assignatus a Cesare Augusto in jugeribus: sed postea militibus dividi jussus est pro merito*. Ex quibus proniissima est conjectura ita recitatum Frontini locum posse restitui: *Postea Caesar AVGVSTVS in jugeribus &c.*

Lege III. virali Capua colonia destinata.

I. Statim post initum triumviratum cum amplissima praemia militibus alliciendis promitterentur, XVIII coloniae iis ostentantur, inter quas Capua eminebat. *Et quo alacrior* (inquit Appianus in IV bell. civ. in fine p. 590) *redderetur exercitus, post proposita victoriae praemia, praeter alia donativa promissae sunt eis coloniae* XVIII *Italicarum urbium tam opibus, quam agri bonitate ac aedificiorum pulcritudine praecellentium, quarum urbana ac rustica praedia non secus quam bello capta dividerentur. Inter has eminebant Capua, Rhegium, Venusia, Beneventum, Nuceria, Ariminum, Vibona. Atque ita pulcherrima Italiae pars militibus adscripta est.* Id promissum in causa fuit, ut plurimi passim ex iis XVIII civitatibus ad victoriae triumviralis praemium destinatis (quae civitates, ut ait Appianus, id ferebant aegerrime) ad Vetulini proscripti, qui circa Rhegium bellum movebat, signa concurrerent, teste Appiano IV civ. p. 604: rursumque p. 638 idem tradit plurimos etiam ex iisdem civitatibus, quibus nihil erat abominatius triumvirorum victoria, quando post hanc praemia victoribus ipsae destinabantur, profugos e suis patriis quas deploratas habebant, ad Sex. Pompeium, qui tum primum Sicilia potitus erat, apud omnes eo tempore gratiosum confugisse. Sed & post agros assignatos multo tum plures, imo ii fere omnes qui agris fuerant spoliati, eidem Sex. Pompeio se adjunxerunt, ut enarrat Appianus V civ. p. 685. Et eodem lib. pag. 686, bello Perusino inter Lucium Antonii fratrem, & Caes. Octavium erumpente, earundem civitatum, quae id infortunii jam subierant, studia erga Lucium commemorat. Iam enim post Philippensem pugnam agri earumdem XVIII civitatum, quarum primam fuisse Capuam diximus, assignati militibus fuere. Quod quemadmodum gestum sit, brevi exsequamur.

Bruto Cassioque Philippensi pugna devictis, haec subjungit Appianus V civ. p. 672: *Moxque ad persolvenda praemia profectus est dux alter* (Octavius) *in Italiam, ut agros militibus divideret, ipsosque in domos adscriberet: hoc enim elegerat propter valetudinem*. Cumque Brundisii gravius aegrotasset, ut se recreavit, statim ad divisionem ventum fuit, quae graphice ab Appiano describitur, quem latine loquentem audire operae pretium fuerit. Sed tamen eum locum, quod erat longiusculus, conjeci in subjectam notationem. (18)

(17) Postrema haec verba ad fidem Graeci scriptoris optime Leunclavius emendavit: nam Xylander paullo aliter verterat in hunc modum: *Ipsae sibi nomina quotquot vellent delegerunt*. Verum in Dione legitur αὐτοὶ ἑαυτοῖς ἕκαστοι &c. supple πολῖται. Ipsos sibi cives nominum catalogos sibi confeciisse ait.

(18) Appianus V civ. p. 678. „ Deducenti autem milites in colonias, & agros dividenti magna difficultas objecta est: milites enim petebant optimam quamque urbem tota Italia, ut ante bellum selectae fuerant: contra civitates illae postulabant, ut universa Italia divisioni huic adhiberetur, aut sortito deducerentur coloniae: & agrorum pretium repetebant ab imperatoribus deficiente aerario. Conveniebantque agminatim in urbem promiscue juvenes pariter ac seniores, muliereseque cum parvis liberis, & per fora templaq; coetus faciebant lamentabundi, conquerentes nullo suo peccato se homines Italici nominis pelli agris sociisq;, tanquam jure belli captos. Quapropter populus condolebat & illacrymabat eorum calamitatibus, praesertim dum reputant non pro republica, sed pro libidine aliquot civium bellum id gestum ad mutationem „ status publici, & nunc reddi victoriae praemia, „ ut deductis coloniis posthac nequeat caput attollere respublica, dum coloni hac mercede obstricti, parati sunt principibus ad omne obsequium. „ Ibi Caesar civitatibus necessitatis rationem „ exponebat, & ne sic quidem satis fore, nec „ fuit, ita uti vicini opprimerentur a militibus „ limites contumaciter transeuntibus, & plus „ quam concessa usurpantibus, & potiora praeripientibus, dum nec jurgiis Caesaris a malefacto deterrentur, nec deliniuntur aliis largitionibus: quandoquidem principes, ut opis suae ad „ confirmandam dominationem egentes, facile „ contemnebant. Iam enim instabat finis hujus „ quinquennii, & utrisque ad securitatem opus „ erat favore mutuo: imperatoribus, ut per „ milites principatum confirmarent: militibus „ ut accepta retinerent, manente penes auctores „ ejus

Ex qua narratione percipimus Octaviano quidem datum fuisse negotium, ut colonias deduceret, eumque jam divisionis munere perfunctum: sed enim interveniſse Lucium Antonii fratrem, ac perviciſse, ut Antonianae saltem legiones a Lucio deducerentur. Itaque jure quaeri potest, uter tum Capuam coloniam deduxerit, Caesarne Octavius, an Lucius: tum Caesarisne, an Antonii legiones huc adscriptae fuerint. Et equidem persuasissimum habeo Caesarem ipsum, non vero L. Antonium Capuam tunc coloniam adscripsisse. Nam primum ante Lucii expostulationes revera, Appiano teste, deducendarum coloniarum negotio Octavius sese immiscuit: & necesse fuit, eum ab omnium praestantissima Capua, quam idcirco Appianus primo loco nominavit, incepisse: praesertim quod *milites*, inquit Appianus, *petebant optimam quamque urbem tota Italia, ut ante bellum selectae fuerant*. Accedit studium Campanorum in Caesarem, & animorum aversio ab Antonio, quem Capuam deducere coloniam olim conantem Campani paene occiderant, ut alibi dictum. Octaviani vero studiosissimi erant, propterea quod ab ejus patre Iulio veteres coloni transcripti fuerant. Demum *Caesar*, inquit Appianus v civ. p. 685, *Capuae quatuor legiones habebat*, veluti in sibi obstrictissima civitate. Quae omnia argumento sunt Octavium ipsum per id tempus tunc transcripsisse coloniam, & quidem e suis le-

Octavius, non Lucius, lege III. virali Capuam colonos transcripsit.

„ ejus donationis imperio, quos necessaria benevolentia vel propter seipsos prosequebantur. „ Quin & aliis largitionibus egenos milites solabatur Caesar, e fanis mutuo sumens pecunias: „ quo facto conciliavit sibi eorum animos, prompta erga largitorem gratia, cui agros, urbes, „ pecunias accepras ferebant, invidiose occlamantibus qui spoliabantur, illo vero fortiter „ hoc ferente in gratiam militum.

„ His animadversis Antonii frater Lucius, „ tunc cos. & ejusdem uxor Fulvia, & qui absentis bona procurabat Manius, ne Caesaris „ videretur totum hoc beneficium, neve soli „ deberetur gratia, & alter imperator fraudaretur favore militum, vaframentis agebant, „ ut coloniarum deductio differretur in adventum Antonii. Quod cum impossibile videretur propter festinationem militum, petebant „ a Caesare, ut Antonianos ipsi deducerent in „ colonias, quamvis ex pacto id munus Antonius soli Caesari cesserat, quod tamen concessum negabant: productaque ad exercitum „ Fulvia cum parvis Antonii liberis, invidiose „ supplicabant, ne paterentur illum fraudari „ sua gloria, simul occasione referendae ipsis „ gratiae. Et erat tum inclytum Antonii nomen & apud milites & apud ceteros: nam „ Philippensis victoria, propter adversam Caesaris valetudinem, tota videbatur unius Antonii. Caesar, quamvis non ignarus pacta violari, cessit tamen in gratiam Antonii, atque ita legiones Antonianae in colonias deductae „ sunt, nimia militum deductorum licentia, „ dum ne videretur Caesar beneficentia vincere, minus cohibentur a maleficiis. Fuerunt „ & aliae civitates vicinae his, quarum agri „ militibus divisi sunt, multas ab eis injurias passae, quae clamabant in Caesarem, iniquiores „ coloniarum deductiones nunc esse, quam proscriptiones ante fuerant, tunc enim inimicos „ mulctatos, nunc vero innoxios. Et Caesar intelligebat quidem injuriam, sed mederi non „ poterat: nam neque pecuniam habebat, unde „ pretium agrorum veteribus possessoribus redderet, neque victoriae merces differri propter „ instantia bella poterat, Pompeio maria tenente & Vrbi famem intentante, interclusis commeatibus, Ahenobarbo etiam Murcoque classem aliam & exercitum colligentibus: militibus vero segniorem operam praebituris, nisi „ accipiant debita victoriae praemia. Et ferme „ jam jam exierat quinquennium, ut rursum „ opus esset exercitus benevolentia: quamobrem ultro tum dissimulabatur militaris insolentia.

legionibus, non vero Antonii fratrem: Itaque non est dubitandum, quin Caesar Octavianus Capuam ex lege triumvirali deduxerit, idque post quinquennium ab inito triumviratu, coloniisque promissis, eodem Appiano teste.

II. Sequitur jam altera deductio, quae Octaviano Caesari unice est adscribenda, qui cum bellum adversum Sex. Pompeium aggrederetur, ad deliniendos militum animos, consueta iis agrorum praemia prolixe est pollicitatus. Pompeio mox devicto, Lepidoque exauctorato, atque in ordinem redacto, milites statim tumultuantes promissa sibi exhiberi vociferabantur. Quam seditionem satius erit ex Appiano condiscere: cujus sane locum paullo prolixiorem, ne totis auctorum chartis infarciendis lectori incommodem, contuli in subjacentem notam. (19)

Octavius iterum Capuae coloniam collocat.

Seditionem militum, quae huic celeberrimae deductioni occasionem dedit, ex Appiano didicimus: de deductione vero ipsa nihil ibi tradit is scriptor: neque id mirandum, neque enim eo temporis articulo agrum Campanum iis est dilargitus, sed tum quidem promissis agris, paullo post id tempus agrum Campanum iisdem divisit, ut deinceps e Dione discemus. Sed noster tamen Paterculus, & Dio Cassius magnifice de Capua per hanc occasionem, militum colonia iterum instituta, locuntur. Velleius lib. II, cap. 81 ait: *Subita deinde exercitus seditio (qui plerunque contemplatus frequentiam suam o di-*

(19) Appianus v civ. p. 744. „ Huic tantae „ felicitati fortuna invidit: nam exercitus, praesertim ipsius proprius, seditionem movit, missionem flagitans, & praemia, qualia Philippensi praelio victores acceperant: & quamvis „ hoc certamen non conferendum videretur „ cum altero, promisit tamen accepturos digna „ praemia una cum his qui tum sub Antonio militabant, quando ille redierit: quantum autem ad militiam, minaciter admonebat sacramenti disciplinaeque. Quumque in contumacia perstarent, remisit minas, ne quis tumultus ab exercitibus deditititiis accederet: promisitque se cum Antonio dimissurum eos suo „ tempore: nunc usurum opera eorum ad bella „ non civilia, quando Deo fortunante desierint: „ petiturum enim Illyrios & ceteras gentes barbaras, pacem vix bene firmatam labefactantes: ex qua militia percepturos lucra uberrima. Denegarunt illi operam, ni praeteritorum „ laborum repraesentarentur sibi praemia honoresque. Respondit honores se non differre, „ sed praeter jam datas, alias coronas legionibus se addere, & praetextas tribunis ac centurionibus, senatoriamque dignitatem cuique „ in sua patria. Dum haec aliaque benigne offert, exclamavit tribunus Ofilius: corollis „ & praetextis delectari pueros, milites agris & „ pecuniis: id dictum approbante multitudine, „ Caesar indignatus discessit e tribunali, qui „ vero proximi tribuno stabant, laudabant hominem, & ceteris qui se ad eos non aggregarent convitiabantur. Respondit ille, se solum ad tuendam tam justam causam sufficere. „ His dictis sequenti die nusquam comparuit, „ nec sciri potuit quid illi acciderit. Milites vero non amplius singuli propter metum, sed „ gregatim uno ore vociferabantur, missionem „ postulantes. Horum praefectos Caesar variis „ mollibat alloquiis: eis vero qui ad Philippos „ & Mutinam meruerant, ut diuturniore militia defunctis missionem concessit: dimissosque „ mox ablegavit ex insula, ne contagione seditionis ceteros corrumperent: hoc tantum ad „ Mutinensis belli veteranos effatus, quamvis „ sic dimissis, redditurum se tamen pollicitabatur. Alios vero pro concione alloquens, testes faciebat perjurii discedentium, non dimissorum ex imperatoris sententia: ipsos vero laudabat, brevi secuturae missionis spem faciens: „ foreque ut nec officii quenquam poeniteat, & „ dimittantur ditati: nunc addere se viritim „ quingenos sestertios.

Terram Cnosiam & quam Iulam Caesar Campanis elargitur.

disciplina desciscit, & quod cogere se putat posse, rogare non sustinet) partim severitate, partim liberalitate discussa principis. Speciosumque per id tempus adjectum supplementum Campanae coloniae. Ejus relicti erant publici pro his longe uberiores reditus duodecies H-S in Creta insula redditi, & aqua promissa, quae hodieque singulare & salubritatis instar, & amoenitatis ornamentum est.

Dio vero lib. XLIX & seditionem copiose narravit, & de Campano agro adjecit. De seditione parum ab Appiano diversus abit: quare ejus narrationem praetereo, quam apud ipsum Dionem legere quivis potest. De colonia vero haec subjicit: *Atque ita milites tunc quidem composuit, & argentum statim, agros non multo post iis dedit. Quoniam enim publici, qui tunc erant, non sufficiebant, etiam alios satis multos emit a Campanis illis qui Capuam incolunt, quorum urbs multis colonis indigebat: iisque tum aquam Iuliam, qua maxime omnium gaudent, tum terram Cnosiam, qua etiam nunc fruuntur, (20) eorum loco dedit.*

Porro aqua Iulia, cujus a Velleio & Dione fit mentio, non alia sane fuit, quam flumen illud (quo enim alio utar nomine?) aquae Carminianae qua nunc Neapolis universa perluitur. Ad eam huc e longinquo perducendam aquaeductus ad orientem veteris Capuae adhuc conspiciuntur. De agro vero populi Campani publico, quem Caesar divisit, quod Velleius ait: *Ejus relicti erant publici*, doctissimi viri illud *Relicti* non intelligentes, in *Reliqui*, aut tale aliquid mutare voluerunt. Sed non est ea lectio sollicitanda: nam sic

Velleio lux.

etiam

(20) Non temere est, quod apud Gruterum p. 1090. 20, Gortynae, quae est Cnoso contermina, graeca inscriptio reperitur Anicio Basso Campaniae proconsuli (de novo hoc titulo, cum ceteri consulares aut correctores dicerentur, nihil in praesentia disputo) posita. Quae omnino necessitudo Cretensibus esse potuit cum rectore illo Campaniae, nisi forte haec, quod regionem ibi Campani possiderent? Nam quod idem Anicius Bassus in altera inscriptione apud Reinesium VI, 4 dicitur fuisse Praefectus urbi, nihil interest; cum in hac quam sum producturus, proconsulatus tantum Campaniae contemplatione videantur ei Cretenses illum honorem adhibuisse. Inscriptio sic habet:

ΑΝΙΚΙΟΝ. ΒΑΣΣΟΝ. ΤΟΝ. ΛΑΜΠΡΟΤΑΤΟΝ
ΑΝΘΥΠΑΤΟΝ. ΚΑΜΠΑΝΙΑΣ. ΔΟΓΜΑΤΙ
ΤΟΥ. ΚΟΙΝΟΥ. ΠΑΣΗΣ. ΤΗΣ
ΕΠΑΡΧΙΑΣ. ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΟΣ. ΔΟΣΙΘΕΟΣ
ΑΣΚΛΗΠΙΟΔΟΤΟΣ. Ο. ΛΑΜΠΡΟΤΑΤΟΣ
ΥΠΑΘΗΚΟΣ. ΤΗΣ. ΚΡΗΤΩΝ
ΕΠΑΡΧΙΑΣ. ΑΝΕΣΤΗΣΕΝ

Anicium Bassum V. C. proconsulem Campaniae, decreto conventus totius provinciae Oecumenius Dositheus Asclepiodotus V. C. consularis (nam versu pen. legendum ΥΠΑΤΙΚΟΣ, uti de eodem est eadem p. n. 11, & p. 1094; ex qua etiam docemur in tota inscriptione non Σ sed C fuisse, ut illa aetate, scalptum) *provinciae Cretae erexit.* id est statuam Anicio Basso excitavit: hoc enim significare videtur, quod in inscriptionibus legi solet, ἀναζῆσαι τὸν δῆνα. Verum quae hactenus notavi, cave aliter quam tenuis conjecturae loco habeas.

etiam Suetonium in Iulio cap. 20 locutum esse video: *Agrumque*, inquit, *Campanum ad subsidia reip. vectigalem RELICTVM divisit*. Estque omnino verbum agrarium, ut ager *relictus* is sit qui non est *assignatus*, quae duo sibi invicem adversantur. Id quod etiam in fragmento legis agrariae legitur apud Grut. p. 202, linea XI, ubi ADSIGNAVERVNT. RELIQVERVNT tanquam invicem sibi adversantia ponuntur: & saepissime in eandem sententiam apud scriptores agrarios: ut mirer de ea voce apud Velleium viros doctissimos tantopere sollicitos. Atque haec altera fuit ab Octaviano hic instituta colonia.

Caesar jam Augustus tertio Capuam coloniam instituit.

III. Sed cum non dum per id tempus Caesar esset Augusti cognomen consecutus: necesse est & tertiam comminisci post pugnam Actiacam, cum jam Augustus diceretur. Alioqui quo pacto Capua *Augusta* esset ab eo cognominata? Scio responderi posse Capuam, cum fuisset olim ab Octaviano deducta, tum demum *Augustae* cognomentum arripuisse, cum Caesar ipse Augustus dici coepisset. Sed hoc mihi non fit verisimile, nec vero Sigonio, qui lib. III de jure Italiae cap. 4 colonias cognomento Augustas non ante Actiacam pugnam fuisse adscriptas putat: cujusmodi per Italiam plurimas Augustus constituit: *Vrbe*, inquit Suetonius, *urbanisque rebus administratis, Italiam duodetriginta coloniarum numero a se deductarum frequentavit*. Hae solum, censeo, post victoriam Actiacam deductae, eae demum Augustae audiebant: nam si cum praecedentibus etiam Augustae cognomen communicare perges, vix ulla profecto invenietur urbium Italicarum, quae non Augusta diceretur.

Verum quid ego jam ratiocinatione opus habeo, cum veterum possim auctoritate pugnare? Alter de coloniis libellus, qui *Iulii Frontini Siculi* inscribitur, etsi habet quaedam depravatissima, est tamen ubi ferat percommode is quoque suppetias. Nam cum in altero magis trito de coloniis libro diceretur: *Postea Caesar in jugeribus militi pro merito dividi jussit*: primum incertum erat de patrene, an de filio sermo esset, tum, si de Caesare Octavio, dubitari poterat utrumne ante, an post adeptum principatum ea esset transacta assignatio: Ecce autem in altero, quem supra commemoravi, libello inepte quidem Syllanae res cum Augusti commiscentur, sic tamen, ut intelligas ad Augustum esse aliquam assignationem referendam. Sic enim habet: *Ager ejus lege Sullana fuerat assignatus a Caesare Augusto in jugeribus: sed postea militibus dividi jussus est pro merito.*

Atqui siculnea istaec omnia argumenta censebis prae auctoritate Plinii, quam subjungo. Is lib. XVIII, cap. II, cum alicae omnium

mnium probatissimae, quae a Campanis fiebat, modulum rationemque praescriberet, haec ait: *Postea (mirum dictu) admiscetur creta quae transit in corpus, coloremque & teneritatem affert. Invenitur haec inter Puteolos & Neapolim in colle Leucogaeo appellato. Exstatque DIVI AVGVSTI decretum, quo annua vicena millia Neapolitanis pro eo numerari jussit e fisco suo, COLONIAM DEDVCENS CAPVAM. Adjecitque caussam afferendi, quoniam negassent Campani alicam confici sine eo metallo posse.* Adversus tam luculenta Plinii verba quid magnopere afferri potest, contra tertiam hanc ab Augusto deductam coloniam? Nisi hoc fortasse respondeas, Plinium quidem Octavianum voluisse dicere, qui quoniam suo jam tempore Augustus appellabatur, idcirco prolepsi usum, Augustum eum nuncupasse. Sed si verba Plinii attentius intueare, non hîc anticipationi locus invenietur. Primum cum ait, *Exstatque Divi Augusti decretum*, ejus decreti epigraphen expressisse videtur, quam inter decreta ejus principis in unum volumen post ejus mortem compacta is legerit: nam consecrati jam principes non alio quam Divi praenomine decorabantur. Deinde illud *e fisco suo* (quae verba videtur quoque Plinius fideliter e decreto exscripsisse) quo pacto potest in Octavianum ante Actiacam victoriam convenire? Nam ante illud tempus etsi omnia pro sua voluntate moderabatur, tamen, quod nondum monarchiam esset adeptus, fiscum nondum habere dicebatur. Accedit hoc etiam quod ab Octaviano tot bellis ante confligatum Actiacum distento aliena prorsus videtur haec περιεργία de alica cogitandi, ac de Leucogaeo colle Campanis tribuendo, quo alicam possent conficere. Demum si hanc a Plinio indicatam coloniam cum praecedenti confundendam putas: cur Velleius, cur Dio, qui de illa proxime superiore tam curiose scripserunt, ut etiam ad terram Cnosiam & aquam Iuliam memorandam stilum demitterent, nullam tamen ibi de colle Leucogaeo mentionem adjecerunt?

Haec demum tertia Octaviani jam Augusti appellati est assignatio, a qua nostra colonia ex S. C. Augustae cognomen est assecuta: quod cognomen, uti dicebam, absque hoc amphitheatri nostri titulo esset, adhuc ignoraretur. Et cum superiores duae ab Octaviano deductae coloniae militares fuissent: tertia militarisne, an civilis fuerit, haud facile dixerim. Si ad eos spectes, qui sunt deducti, magis est ut militarem appelles, quia veteranis praemia per eam coloniam persolvebantur. Sed tamen militarium civiliumque discrimen magis a deducendi modo, quam ab iis qui transcribebantur, dependebat.

AVCTA-

AVCTARIVM PRIVS.

De Campana pertica, ejusque praefecturis.

Quid pertica & praefectura.

Pertica, quae & Vniversitas appellatur, verbum est agrarium, atque universum coloniae territorium, quod colonis assignatur, significat: hoc vero differt a praefectura, quod haec id demum est, quod, deficiente coloniae territorio quod novis colonis assignetur, ex alterius oppidi finibus deciditur, ac perticae id est primae assignationi applicatur. Hyginus in Gromatico de limitibus constituendis: *Quibusdam deinde coloniis perticae fines, hoc est primae assignationis, aliis limitibus, aliis praefecturae continentur.* Sic enim hunc locum legit Salmasius in Solinum p. 673. D. Ex quo intelligitur primam assignationem perticam fuisse appellatam: dein quidquid huic ex vicinia adjunctum, id fuisse praefecturam. Frontinus de limitibus agrorum p. 43. edit. Goës. *Solum autem quodcumque coloniae est assignatum, id universum pertica appellatur. Quidquid huic universitati applicitum fuerit ex alterius civitatis fine, sive solidum sive cultellatum fuerit, praefectura appellatur.* Nec pluribus exemplis, quae sunt apud agrarios satis obvia, necesse existimo. Nisi quod diagramate rem illustravi, quod in tabula invenies.

De Kardine & Decumano.

Illud quoque scitissimum est primarios perticae, id est agri colonici limites, a quibus ceteri dependerent, fuisse duos, Kardinem & Decumanum, quorum ille in septentrionem id est mundi cardinem, unde & nomen invenit, hic in orientem dirigebatur: atque ab his duobus limitibus normaliter se dissecantibus tota limitatio inchoabatur, posita in medio groma, quo etiam loco, & coloniae foro (si quidem civitas exstruenda esset) locus designabatur. Nam iterum dico: civitas cum circumjacente territorio id totum Pertica, Vniversitas, sive Colonia appellabatur. Vide interim in tabula Kardinis & Decumani typum.

Kardo & Decumanus Capuae alternabant.

Quorsum haec, inquies? nimirum ut intelligatur quid illud sit quod in Hygini libro de limit. const. p. 153. edit. Goës. legitur: sic enim habet: *Quidam agri longitudinem secuti, & qua longior erat fecerunt Decumanum: quidam in totum converterunt, & fecerunt Decumanum in meridianum, & Kardinem in orientem, sicuti in agro Campano, qui est circa Capuam.* Prope eadem, atque Hyginus, habet fragmentum de limitibus p. 215. in hunc modum: *Kardo nominatur, quod directim ad cardinem caeli est. Nam sine dubio caelum vertitur in septentrionali orbe. Postea hoc ignorantes nonnulli*

aliud secuti sunt, ut quidem agri magnitudine, qua longior erat, fecerint Decumanum. Itaque nostram quidem plagam spectant, sed ita adversi sunt, ut sint contra septentrionem: ut in agro Campano, qui est circa Capuam, ubi est Kardo in oriente, & Decumanus in meridiano.

Qui duo auctores hoc inter se habent commune, quod, cum in ceteris coloniis Kardo ad boream, Decumanus ad orientem solem converteretur, contrariam in agro Campano, aliisque nonnullis adhibitam rationem affirmant. Ceterum hoc inter sese diversi abeunt, quod Hyginus Campani agri limitatores iis accensere videatur, qui longiorem fecerint Kardinem, quam Decumanum: contra fragmenti auctor hoc illos secutos ait, quod & alii nonnulli, ut Decumanum eo direxerint, quo major longitudo sese diffunderet. Itaque secundum fragmenti auctorem ager Campanus magis ad polos mundi sese porrigebat: at vero secundum Hyginum in orientem magis ager Campanus, quam in aquilonem patebat. Vtra ex his dictio verior? Equidem nullus dubito, quin fragmenti hujus agrarii verior fides exsistat. Nam etsi, ut veteris Capuae positus satis declarat, a septentrione Tifata arctabant (neque enim, ut opinor, trans ea juga Capua ante Octaviani assignationes suum territorium continuabat, quando Transtifatinus ager Saticulae ibi a Peregrinio positae, aut certe alteri oppido assignandus mihi videtur) tamen in meridiem longissime is ager explicabatur. (21) Contra vero altera ab occidente in orientem dimensio fuit brevior, cum ex una parte Casilini, ex altera Calatiae ad viam Appiam adsitae territorium coerceret. Ita Campanus ager

Campanus ager ad mare versus longissime protensus.

(21) Plinius lib. XVIII, cap. 11 de amplitudine agri Campani haec habet: *Campus est subjacens montibus nimbosis, totis quidem XL. M. passuum planitie.* Nulli quidem dubium, quin neque longitudo neque latitudo agri Campani, sed planities seu area in passibus quadratis ab eo isto modo definiatur. Sed vel ex eo tamen intelligas longissime eum agrum in meridiem patuisse. Quod quidem παχύτερον in hunc modum demonstro.

Si ponamus agri Campani planitiem, quae milliaria XL quadrata, teste Plinio colligebat fuisse omnino quadratam, aequalibusque lateribus terminatam: necesse erit agrum Campanum sex milliaria cum semisse in longum totidemque inlatum numerare; nam hujus numeri XL non alia radix quadrata, ut arithmetici loquuntur, invenietur quam ferme VI. S. id est milliaria sex & semissis. Quare cum longe minus quam milliaribus VI. S. ab occidente in ortum is campus pateret, quippe quem ex una parte Casilinensis, ex altera Calatinus coerceret: hinc fit in meridiem longissime fuisse protensum. Et quidem Laboriae, quae pars fuit Campani agri praestantissima, Cumas, Puteolosque propius, quam Capuam pertingebant. *Finiuntur* (ait ibidem Plinius) *Laboriae via ab utroque latere consulari, quae a Puteolis, & quae a Cumis Capuam ducit.* Verum quid his immoror cum apertissime idem accuratissimus Scriptor lib. XXXV, cap. 15. agrum Campanum in Leucogaeos usque colles continuet? *In Italia quoque* (ait ibi Plinius de sulphure) *invenitur in Neapolitano Campanoque agro, collibus qui vocantur Leucogaei.* Idcirco in Neapolitano Campanoque agro eos colles posuit Plinius, quia utrumque agrum contingebat. Ceterum ad utros eorum is collis pertineret, paullo post explicabitur. Imo ad mare usque ager Campanus diffundebatur, uti constat e Livio XXVIII, 46. tradente partem agri Campani a fossa Graeca ad mare fuisse diveditam.

ager scamno, quam strigae, quae sunt merae voces agrariae, propior fuisse videbitur.

Quae cum ita sint, videndum porro, utrum Hygini sententia commoda explicatione juvari possit, & cum fragmenti auctore conciliari. Et ita prorsus necesse est, si accuratius illius verba perpenderis: & verba illa *quidam in totum converterunt* perspicuitatis gratia intra parenthesim legas in hunc modum, *Quidam agri longitudinem secuti, & qua longior erat, fecerunt Decumanum (quidam in totum converterunt, & fecerunt Decumanum in meridianum, & Kardinem in orientem) sicuti in agro Campano qui est circa Capuam.* Sensus est, quosdam majori longitudini accommodasse decumanum, sicut in agro Campano, quosdam vero IN TOTVM CONVERTISSE, id est non solum Decumanum ad meridiem direxisse, quando major eo longitudo protendebatur, sed semper Decumanum meridiano aptasse. Eaque verissima demum est Hygini sententia. Hygini lux.

Sed spinosiora ista decempedatoribus relinquamus, & Frontinum potius lib. de coloniis idem testimonium perhibentem audiamus: *Ager*, inquit, *Campanus limitibus Gracchanis in jugera N. cc. Kardo in orientem, Decimanus in meridianum.* Quis non statim videt Frontinum de eodem agro Campano locutum, de quo Hyginus, de quo fragmenti agrarii auctor dixerant Kardinem in orientem, Decumanum in meridianum misisse? Et tamen ille acerrimus aliorum insectator Goësius in indice geographico, ad agrum Campanum nescio quem in Brutiis, quem nemo hactenus ne fando quidem audivit, eum Frontini locum refert. Scio quid virum doctum transversum egerit; viderat in Frontino titulum paullo ante praefigi in hunc modum: PROVINCIA BRVTIORVM, hinc quae subjiciuntur omnia relegavit ad Brutios. Quae ratio si valeret, etiam *Ager Beneventanus* &c. qui statim sequitur, ad Brutios esset rejiciendus. Goësii παράδοξα.

Age vero qui sunt in Frontino *limites Gracchani*? An Gracchus omnium primus Capuae coloniam collocavit? Lauredanum quidem ita sentientem supra p. 5. refutavimus, quod Appianum auctorem produceret, qui nunquam tale aliquid somniavit. Fortasse tamen viro docto Frontini locus animo insederat, pro quo Appianum laudavit, quod hic copiose Gracchanam scripsisset historiam. Sed cum de constituta hic a Graccho colonia nemo alius testis adstipuletur, quidvis potius de *limitibus Gracchanis* cogitandum puto. Satis fortasse fuerit nonnullam nostri agri laciniam fuisse per Gracchana tempora praecisam: justam vero coloniam ab eo hic constitutam, id vero nego.

Ac de Campana pertica hactenus. Nunc praefecturas aggrediamur. Quarum nonnullas veteres nos scriptores docebunt: unam vero potissimum adhuc inedita inscriptio suppeditabit: reliquas, si quae fuerunt, obscura nox premit. De Calatia Frontinus: *Calatia oppidum . . . coloniae Capuensi a Sulla Felice cum territorio suo adjudicatum olim ob hosticam pugnam*. Ecce Felix ille Sulla, cum agrum Campanum ad reip. subsidia relictum assignare nefas putasset, satius habuit Calatiam (eam, opinor, quae viae Appiae adjacebat, uti supra notatum, nam altera Calatia Transtifatina una fuit e praefecturis R. quas Festus recenset) cum suo territorio Capuensi coloniae ab se deductae adjudicare. Atque ea una fuit e Campanis praefecturis. Calatia praefectura Campana.

Quid porro Octavianus? ter huc transcripta colonia, an glebam unam agri Campani ab eo inventam putas, quam militibus assignaret, cum ante eum una paterna assignatio totum Campanum, insuper & Stellatem exhausisset? Itaque, quod reliquum fuit, e vicinorum oppidorum finibus decisas lacinias Campanae perticae haud dubie applicuit, quas Campanas praefecturas appellatas oportuit. Idem infortunium Mantuae, Servio teste, obvenerat: nam cum Cremonensis ager veteranis illuc ab Augusto deductis non sufficeret, e Mantuano territorio pars decisa, & Cremonensi perticae applicita, praefecturae Cremonensis nomen invenit: unde poeta conqueritur:

Mantua vae miserae, nimium vicina Cremonae.

Scimus ab Octavio publicum reip. Campanae agrum coemtum, quem assignaret: sed quantulum id fuit prae tam frequentibus legionibus huc deductis? Quare fieri non potest, quin multas hujusmodi Augustus praefecturas constituerit. Ex iis unam Plinio debemus, qui lib. XIV, cap. 6 ait: *Falernus ager a ponte Campano, laeva petentibus Vrbanam coloniam Syllanam, nuper Capuae contributam, incipit*. Plinianum istuc NVPER noster Peregrinius in Campan. Fel. p. 465. ad Plinii refert aetatem: a quo ego dissentio. Quid enim? an Flaviis imperantibus, Capuam iterum deductam coloniam comminiscemur? Neque enim alia causa esse potuit, cur Vrbana cum suo territorio Capuae attribueretur. Quare vide an non illud NVPER ad ultimam Augusti coloniam, de qua idem Plinius XVIII, 11. meminerat, sit referendum: NVPER autem de Augusti aetate idcirco usurparit, quia *coloniam Syllanam* tanto antiquiorem Augusto proxime nominarat. Et ceteroqui Cicero adverbium NVPER pro multo longiore temporis intervallo posuit, praeut ab Augusto ad Plinii aetatem: sic enim ille in I de Divinat. *Neq; ante philosophiam patefactam, quae nuper inventa est, hac de re communis vita dubitabit*. Verum nihil est ne- Vrbana praefectura. Plinius illustratur.

necesse Plinianum NVPER ad Augustum referre, cum proxime ante Plinium Nero nostrae coloniae supplementum adjecerit; uti patet ex Tacito XIII annal. 31. quem locum sero mihi repertum exponam in fine in additam ad p. 14. Sensus ergo Plinii hic esto: Vrbanam antea quidem fuisse a Sylla constitutam coloniam, id est (κατὰ τεχνικὴν γλῶτταν) perticam, recens vero Campanam evasisse praefecturam, quia Capuae a Nerone contributam. Desiit esse colonia statim ut alterius coloniae facta est praefectura.

Cum autem Vrbana cum suo agro Capuae contributa esset, an putas interjacentem interim coloniam Casilinum immunem ab eo infortunio fuisse? Atqui ei oppido, si cui alteri, Virgilii decantatissimum illud accomodari potest: Casilinum praefectura Campana.

Mantua vae miserae, nimium vicina Cremonae.

Quin potius, inquies, milites suos Octavius ac Nero Vrbanam aut Casilinum deduxissent, quam earum agros in Campanas praefecturas redegerint? Nimirum quia modo ex Appiano didiceramus, inter cetera tumultuantis exercitus postulata hoc fuisse, ut in optimas ac florentissimas quisque urbes deducerentur: Vrbana vero & Casilinum obscuriores erant, quam ut inter octodecim promissas militibus civitates numerarentur. Casilino autem non solum vicinia nocuit, verum etiam quod eo paullo ante, omni coloniarum jure turbato, coloniam transcripserat hostis Octavii Antonius, ut ex altera Philippica cognoscimus. Itaque nihil ille habuit antiquius, quam ut Casilinensi agro Capuae adjudicato eam coloniam labefactaret. Atque eam potissimum fuisse causam existimo, cur Casilinum in dies magis magisque decresceret, ita ut a Plinio lib. III, cap. 5. non alio plane nomine, quam *morientis Casilini reliquiae* appellentur. Idem & Vrbanae, idem & Calatiae ad viam Appiam positae usu venit, quae, ex quo Campanae evaserunt praefecturae, pessum ivere; ita ut vix quem locum insederint, nunc demum sciamus.

Hae sunt in Campana colonia praefecturae ad orientem & occasum positae. Ad meridiem vero etsi longissime ad mare usque pertica pertinebat, & ad colles usque Leucogaeos, uti supra, auctore Plinio XXXV, 15. tradidimus: tamen ea quoq; parte aliqua accessio facta tum, cum Augustus coloniam deducens Capuam collem Leucogaeum Capuae attribuit. Id quod ex alibi recitatis Plinii verbis planissime percipio. Dixerat in alica conficienda cretam adhiberi, quae in eo colle effoditur. tum subjicit: *Exstatque Divi Augusti decretum, quo annua vicena millia Neapolitanis PRO EO* (supple colle Leucogaeo) *numerari jussit e fisco suo, coloniam deducens Capuam*. Satis Collis Leucogaeus Campanis adjudicatus.

ex

ex hoc percipitur collem ipsum, non tantum effodiendae cretae potestatem, Campanis contributum; quoniam PRO EO annua vicena millia jussit annumerari. Pergit vero Plinius: *Adjecitque causam afferendi, quoniam negassent Campani alicam confici sine eo metallo posse*. Ad quem locum ingeniose, uti solet, Pintianus ait: *Si verbum afferendi Plinianum est, quod dubito, magis est ut legatur auferendi*. Nihil verius: nam soni affinitas duorum elementorum V & F fecit ut alterum pro altero irreperet; & *causam auferendi* (a Neapolitanis collem Leucogaeum, eundemque Campanis attribuendi) statim subjungit Plinius: *Quoniam negassent Campani &c.*

Possem & alias praefecturas suspicione adipisci. Sed quid magnopere lucri in meris conjecturis aucupandis? Itaque ad arctoam plagam transeamus, & praefecturam hanc cum publico communicemus, quam ex inedita inscriptione, quae in Ponte Latronis (an Latonae?) in agro Calatino exstat, modo expiscabar: quam epigraphen vir amicissimus Silvester a S. Ioanne nuper ad me transmisit. Est autem talis:

D. M. S
C. TERENTIO
C. FIL. PAL
CARINO
PR. I. D. MONTIS
DIANAE. TIF
C. TERENTIVS
HYPERCOMPVS
FILIO. BONO
CONTRA. VOTVM

Clausula illa CONTRA VOTVM, ut ab extremo ordiar, hanc habet sententiam, quod pater filio superstes monumentum poneret, id contra votum cecidisse: cum contra optandum fuisset, ut patri filius parentaret: qui affectus est in sepulcralibus titulis non infrequens. Iam vero quod patri graecum cognomen (idque plane novum, quod hominem jactabundum notat) filio latinum: quod hic in Palatinam tribum adscriptus fuerit, pater non item: indicio esse pos-

possunt patrem libertinae fuisse conditionis. Nam, ut alibi dicam, raro liberti in tribum relati inveniuntur, libertorum vero filii passim, ac fere in Palatinam, ut in hoc marmore. Verum haec obiter.

Addiana praefectura.

Illud vero, quod maxime ad rem nostram pertinet, quod Carinus ille Hypercompi filius dicitur PR. I. D. idest *Praefectus juri dicundo* MONTIS. DIANAE. TIFatinae: ex eo duo maxime percipimus. Primum ignoratum antea oppidum, sive pagorum congeries ea fuerit, prodit in lucem, cui olim MONS DIANAE. TIFATINAE fuisse nomen haec epigraphe docet: sed per Theodosiana tempora, quando Peutingerianas tabulas confectas viri doctissimi suspicantur, *Addiana* appellabatur. Sic enim in IV segmento ejus tabulae invenio. Ibi montes, qui Capuae imminent, sunt indubie Tifata. Quem montem transgresso statim occurrunt laeva *Addiana*, dextra *Iovis Tifatinus*, retro *Castra Aniba*. Vnde intelligimus Dianae Iovisque fana non obscuris sive oppidis, sive pagis dedisse originem. In aliis quoque Campanis inscriptionibus pagi IOVEI mentionem factam deprehendi. Cumque in ea tabula trans Tifata, & cis Volturnum duo haec oppida ponantur, credidérim eodem loci, non vero, quod vulgo sibi persuadent, citra eum montem Dianae Tifatinae celebre fanum exstitisse (idemque de Iove Tifatino dicendum) maxime cum Dianae Tifatinae aedem XXX a Capua stadiis removeat Pausanias V, 12. cui, utpote αὐτόπτῃ magis credo, quam male intellecto Leonis Marsicani testimonio. (22)

Praefecturae coloniae etymon.

Ecquid vero jam vetat, quin oppidum MONTIS DIANAE TIFatinae una cum suo territorio (quod hodie *Sarzano* appellant) una fuerit e Campanis praefecturis? Nam etiam absque hoc marmore, satis loci vicinia suaderet, totum eum tractum perticae Campanae fuisse applicitum. Nunc cum epigraphe dicat Carinum fuisse ibi *praefectum juri dicundo*, dubitamus adhuc, quin ea fuerit una e nostris praefecturis? Ecce vero Siculus Flaccus, qui aliis Saeculus appellatur, rerum agrariarum scriptor haud poenitendus, & haec inscriptio mutuam sibi lucem affulgent: colonicas enim praefecturas inde appellatas Flaccus affirmat, quod in eas praefectos juri dicundo coloniae magistratus mitterent: quem Siculi locum cum mire ab aliis vexatum comperiam, bene est quod inscriptione nostra illustrior evadet.

Pro-

(22) Leo Chron. Cas. I. 57. ait, ecclesiam S. Angeli ad Formam antea dictam fuisse *Ad arcum Dianae*, *Quia*, inquit, *templum ejusdem Dianae inibi fuit*. Quod intelligendum, in vicinia id templum fuisse: alioqui non *Ad arcum Dianae*, sed *Ad Dianae* sive *Ad Dianam* ibi dictum fuisset.

Siculo Flacco lux.

Proderit autem integrum Siculi locum huc adscribere ex pag. 21. edit. Goës. *Illud praeterea*, inquit, *comperimus, deficiente numero militum veteranorum agro, qui territorio ejus loci continetur, in quo veterani milites deducebantur, sumtos agros ex vicinis territoriis* (conditores) *divisisse & assignasse. Horum etiam agrorum, qui ex vicinis populis sumti sunt, proprias factas esse formas.... Quae singulae praefecturae appellantur ideo, quoniam singularum regionum divisiones alii praeferunt.* (23) *VEL EX EO QVOD IN DIVERSIS REGIONIBVS MAGISTRATVS COLONIARVM IVRISDICTIONEM MITTERE SOLITI SVNT.* (24) *Attamen omnes quarum coloniarum cives acceperunt, ejus perticae appellabuntur.* (veluti quod de agro Mantuano deciditur, ut colonis Cremonam deductis dividatur, praefectura Cremonensis, non Mantuana id dicitur) *Ergo praefectura illa dicitur, cujus* (25) *territorio ager sumtus finierit perticam illam, tanquam coloniam illam, ubi civis deductus fuerit.* (26) Quem sane locum non eo fusius exscripsi, quod eo integro magnopere indigerem: sed partim ut a pravis emendationibus vindicaretur, partim etiam ut praefecturae notio, quam supra tradidi, melius perspiceretur. Ceterum ea solum quae grandioribus literis exhibui, ea maxime rem nostram contingunt.

Goësius reprehenditur.

Verum is, quem toties laudavi, Wilelmus Goësius Antiq.agrar. cap.12,p.111,& 112.verba illa Siculi majoribus a me literis modo exarata: *QVOD IN DIVERSIS REGIONIBVS MAGISTRATVS COLONIARVM IVRISDICTIONEM MITTERE SOLITI SVNT*, Siculi non esse arbitratur. Imo eo etiam confiden-

(23) Etymon praefecturae, quod tradere vult Siculus hanc dictionem in mendo cubare satis arguit. Goësius rescribit *praefecerunt*, & praeficere idem vult esse, quod praetexere, quod nemini puto probatum iri. Verisimilius Salmasius ad Sol. sic restituit: *quoniam singularum regionum divisioni alii praefuerunt*.

(24) Rigaltius in notis hunc locum sola τῷ *Ad* adjectione sic restituit: *Ad jurisdictionem mittere &c.* Verum quod id ad eas refert praefecturas, in quas praefectos ob Roma mitti Festus ait, fallitur, uti postea dicam. Salmasius ad Sol.rescribit: *Quod in diversis regionibus magistratus coloniae juri dicundo mittere solitae sunt*. Quam correctionem probarem, nisi a textu longius abiret. Sed tamen nihil mutari velim: nam etiam sic, ut in vulgatis legitur, sensus sibi optime constat: etenim *Iurisdictio* eos etiam notare possit qui jure dicundo praesunt. Quemadmodum apud inferioris aevi scriptores *Iustitia* pro *Iudice* usurpatur, cujus rei exempla vide apud Cangium in glossario: & in sermone Italico *il podestà* pro eo qui judicandi habet potestatem. Et innumerabilia porro apud melioris aevi scriptores sunt istiusmodi abstracta pro concretis, ut *servitia, operae, ministeria, auxilia, custodiae, vigiliae, excubiae*, & alia in eundem modum. Ergo *jurisdictionem mittere* apud Siculum idem esto, si me audis, quod *praefectos juri dicundo mittere*. Ita, opinor, ἰδιωτικῶς dicebatur. Nam, quantum perspicio, agrariae rei scriptores non alia quam idiotica utuntur dialecto.

(25) Nescio cur istud *cujus* conflarit Goësius in voces duas in hunc modum *cum alterius*. Cui bono?

(26) Postrema etiam haec Siculi verba nescio cur Goësius vitiosa putet. Sensus est: Praefectura est, e cujus territorio ager sumtus finierit, id est applicatur perticae, seu coloniae. Nam synonyma haec esse, perticam & coloniam initio dicebam.

confidentiae evasit, ut in Siculi textu p.21. eum locum, veluti *nobis* manifestum, duobus uncinis coercuerit. Putat ergo vir doctus praefecturas, de quibus Siculus, nihil praeter nomen habuisse cum praefecturis juri dicundo, de quibus loquitur Festus, commune: ac Turnebi etiam 1 adverss. cap.11. auctoritate se tuetur: qui liber mihi non est ad manus. Sed falli Goësium nostra haec epigraphe declarat, qua Carinus ille dicitur praefectus juri dicundo montis Dianae Tifatinae, idest ejus regionis, quae cum antea fortasse ad Saticulam in eo tractu positam pertinuisset, postea in Octaviani assignationibus, deficiente territorio, perticae applicita atque assignata fuerit: atque ob eam caussam praefectura appellata; quia a coloniae Campanae magistratu, ut Siculus docet, jurisdictio, seu praefectus juri dicundo eo mittebatur. Vera ergo est Siculi Flacci originatio, quam Goësius uti spuriam expungit: praesertim cum nullum is veterem librum producere possit, a quo exsulent ea verba. Vt omittam quod Goësiana praefecturae etymologia est, si quod aliud, ineptissima: praefecturam vult ita appellatam, quod perticae praeficiatur, idest praetexatur, seu praetendatur: & nullo adhibito teste novam nos ejus verbi significationem docet: quae sunt aegri somnia.

In praefecturae etymo Siculus & vetus lapis consentiunt.

Colonicae istius modi praefecturae diversae prorsus ab iis sunt, in quas ab Roma praefecti mittebantur, quarum catalogum nobis Festus contexuit, & quarum una quoque olim Capua fuit: & tamen ad earum similitudinem sunt appellatae, & vero etiam fuere. Nam cum coloniae per omnia principem urbem imitarentur: hinc factum, ut sicut in civitatem agro multatam praefecti ab Roma mittebantur; sic in ea oppida, cujus ager alteri coloniae esset adjudicatus, ejusdem coloniae magistratus jurisdictionem, ut ait Siculus, seu praefectos juri dicundo mitteret. Eoque etiam trahi posse videtur inscriptio Gaditana apud Grut. p.195. 4:

Praefecturae coloniae Romanas imitabantur.

L. FABIVS. L. F. GAL. RVFFINVS
II. VIR. PRAEF. IVR. DIC. AB. DE
CVRIONIB. CREATVS. D. D

Non enim in hoc epigrammate duumviratus & praefectura juri dicundo unus fortasse idemque sunt magistratus: nam nec facile *II. VIR. PRAEFectus Iuri Dicundo* conjunctim legitur: nec alii erant 11. viri, qui non jure dicundo praeessent, ad quorum discrimen hoc additamento opus esset. Sunt ergo fortassis duo diversis temporibus gesti honores: & a majore semper ordi-

ri solent inscriptiones, & gradatim ad minores descendere : sicuti hic prius de duoviratu (27), postea de praefectura fit mentio. Et quidem municipium, non colonia Gades fuit, idque longe florentissimum, ut Strabonis aetate quingenti in ea equites numerarentur. Et angusto a Gadibus freto Peraea Gaditanorum in continente regio sejungebatur : cujus regionis oppida Pomponius Mela, qui inde domo erat, non pauca prodidit. In ea suae ditionis oppida a Gaditanis decurionibus more Romano praefectos juri dicundo missos mihi persuadeo. Vnus ex iis praefectis fuerit forsan olim L. hic Fabius Ruffinus: & quidem, ut inscriptio praefert, a decurionibus creatus : qui deinde etiam ad Gaditanum duumviratum perrepsit.

De munic. Gaditano, ejusque praefecturis.

Iam vero Salmasius ad Solinum p. 673. etsi traditam a Siculo Flacco praefecturarum a praefectis juri dicundo etymologiam non improbat : turbat tamen immensum, quod hosce praefectos juri dicundo ab ea civitate, cujus ager ille erat, antequam vicinae coloniae adjudicaretur, missos putat. Sed fallitur. Nam primum saepissime ipsa etiam oppida vicinae coloniae adjudicabantur, ut de Calatia & Vrbana Capuae contributis modo demonstrabam. Et quod praefecturam eam, in qua tamdiu versamur, Montis Dianae Tifatinae, seu Addianae pertinet : quis sibi persuaserit, cum fanum Dianae Tifatinae Campanorum civium esset, cujus fani tot veteres scriptores meminerunt, tamen praefectos, qui in eo tractu jus dicerent, non etiam Capua missos? Sed ex verbis veteris legis, quam recitat Hyginus, refellitur planissime Salmasius. Lex vero in hunc modum habet. *Quos agros, quae loca, quaeve aedificia, intra fines puta illos, & intra flumen illud, intra viam illam dedero, assignavero, in eis agris jurisdictio coercitioque esto coloniae illius, cujus civibus assignabuntur.* Quo quid clarius potest excogitari?

Salmasius refutatur.

Dices fortasse in inscriptione dici *Praefectum I. D. Montis Dianae Tifatinae*: at vero montem illum assignatum colonis non videri, neque enim seri potuisse, cum ne nunc quidem seratur. Ex quo sequitur illud PR. I. D. quod in marmore legitur non pertinere ad agrarias praefecturas. Sed & hic scrupulus facillime evellitur : nam Frontinus is, cujus verba hujus auctarii initio sunt recitata, lib. de limitibus praefecturam in hunc modum definit : *Quidquid huic universitati* (ideſt perticae) *applicitum fuerit ex alterius civitatis fine, sive solidum sive cultellatum fuerit, praefectura appellatur.* Cultellatum vero de montibus dici in confesso est (28). Cum ergo Frontinus cultellatum a praefecturis non excluserit : ecquid nos montem Dianae Tifatinae Campanis praefecturis accensere dubitabimus? Imo ex inscriptione, cui tamdiu immoramur, intelligimus montem illum, aut saltem tractus ejus montis molliter cubantes & reclinatos fuisse tum temporis cultos. Nam cetera montis pars magis praerupta & ardua ilicetis, opinor, occupabatur, quae hodieque alicubi perseverant : a quibus ilicetis suum Tifata nomen acceperunt teste Festo (29).

Cultellatum quid?

Tifata unde dicta.

Ac de praefecturis Campanae perticae applicitis haec, quae raptim peregi, sufficiant.

(27) Ciceronis aetate quatuorviri Gadibus summo jure praeerant : nam in Asinii Pollionis epistola ad M. Tullium x. ep. fam. 32. comperio Balbum minorem cum alia multa ibi flagitiose fecisse, tum vero *quatuorviratum* sibi in ea urbe prorogasse. Sed postea muratum haec inscriptio docet : sicuti & Capuae fuit cum quatuorviri pro duoviris essent : & alibi etiam id usuvenisse puto, ut quandoque ad IIII. viros, alias ad II. viros rerum summa perveniret.

AVCTARIVM ALTERVM.

De Campanae coloniae terminis litteratis.

Fines perticae seu colonici territorii inscriptis cippis fuisse definiendos docet Hyginus his verbis : *Certis locis aras lapideas* (30) po-

(28) Cultellandi verbum agrarium est, quod Salmasius ad Solinum, Goësius, Vossius in etymol. aliique sic exponunt, ut sit agri inaequalitatem ad perpendiculum exigere, ita ut mente non re ad planitiem redigatur. Fuit enim antiquis persuasum, quod est verissimum, non plus frugum aut arborum in acclivi conseri posse, quam in subjecta planitie, quam cognitione comprehendimus. Hinc cultellare dicebatur decempedator, cum acclivis soli superficie neglecta, subjacentem aream horizonti parallelam praeceptis suae artis assequebatur. Origo vocabuli fuisse putatur, quod *culter* genus fuit vomeris, teste Plinio XVIII, 18. qui rectus terram scindebat, relinquebatque incisuras, *quas resupinus inarando mordeat vomer*, ut ait Plinius. Vnde apud Vitruvium in cultro collocare, est ad perpendiculum statuere : & *cultellare* apud scriptores agrarios est, ope perpendiculi agri nunc depressi nunc assurgentis libratam planitiem explorare. Sed videndum quoque an non cultellare in montibus hoc sit, ejus acclivitatem in plures parvulas planities diffindere, ac montem, ut culturae reddatur idoneus, gradatim complanare. Nam ut omittam (quod in libris agrariis saepe legitur) cultellare idem esse quod ad planitiem redigere : quid recitato Frontini loco fiet, apud quem duo haec *sive solidum sive cultellatum* tanquam sibi invicem adversantia ponuntur? quae verba qui paullo attentius inspexerit, nae is intelliget cultellatum idem videri esse, quod gradatim sectum, quod solido opponitur ; quia quae inde confiunt areolae, non unam continentem ac *solidam* reddunt superficiem, sed diversae prorsus atque interruptae conspiciuntur. De qua tamen conjectura virorum doctorum esto judicium.

(29) Festus voce *Tifata* ait : *Tifata iliceta. Romae autem Tifata Curia. Tifata etiam locus juxta Capuam.* Quo loco illud *Tifata Curia* clarissimus Peregrinius in Campan. Fel. p. 365. de Romana aliqua curia intellexit, quae *Tifata* diceretur. Sed sine ulla controversia *Tifata Curia* apud Festum idem sunt quod iliceta Curii (fortasse illius celeberrimi viri vitae rusticae addictissimi, ducisque omnium strenuissimi) nam apud eundem Festum quo loco legitur *Mancini fana*, Scaliger e veteri editione *Mancini Tifatae* rescribendum docet. Ergo ob eandem rationem in voce *Curii* pro eo quod legitur *Curii fana*, legendum *Curii Tifata*, ut idem prorsus hic sint *Curii Tifata*, quod altero illo loco, quem supra posui, *Tifata Curia*.

(30) Ara lapidea apud Hyginum aliud nihil est, quam cippus in arae modum excisus, cujusmodi & sepulcrales cippos quotidie inspicimus ex una parte urceolum, ex altera pateram insculptam habentes ; quos aras fuisse appellatos ex vetustis titulis est compertissimum.

ponere debemus, quarum inscriptio ex uno latere perticae applicita finem coloniae demonstrat, ex altero, qua foras exit, affines. Apud Gruterum p. 174. 6. Beneventi lapidibus pluribus sic dicitur inscriptum:

COLONIA
BENEVENTAI

Fortasse tamen COLONIAI. BENEVENTAI, vel COLONIA. BENEVENTAN. in lapidibus illis invenietur. Ad rem vero quod attinet: Beneventani viderint utrumne in aversa illorum lapidum parte affines demonstrentur. Apud eundem Grut. p. 199. 4. HEINC. PAGENSES. & in oppositio latere. HEINC. EBORENSES.

Verum ne a proposito divagemur, quatuor Campanae coloniae terminos litteratos hactenus inveni, quorum duo Capuae, ad S. Bartholomaei unus, ad S. Germani alter prostant, tertius apud Capuam veterem in aedibus nobilis viri Ioannis Baptistae de Baucio ostii antas communit, quartus Martianisi visitur. Vna omnium est inscriptio in hunc modum:

IVSSV. IMP. CAESARIS
QVA. ARATRVM. DVCTVM
EST

Et cum omnes hi parieti sint affixi, numquid in averso suo latere scriptum gerant, ignoramus. Vtinam vero locum, ubi quisque effossus fuerit, teneremus: profecto colonici territorii fines compertos aliqua ex parte haberemus. Et inveni Tarracinae apud Gruterum p. 199. 5. cippum iisdem prorsus verbis inscriptum, nisi quod alio positu lineae hoc modo procedunt:

IVSSV. IMPERATORIS
CAESARIS
QVA. ARATRVM
DVCTVM. EST

Ab Iulione, an Octavio hi termini positi.

Nihil praeterea tale neque in Grutero, nec Reinesio, aut Fabretto legi.

Offert se vero hic haud levis dubitatio, ad Caesaremne patrem, an vero ad filium nostrates hi cippi sint referendi: sive, ut idem aliter efferam, utrumne Campanam perticam, an praefecturas definiverint. Rigaltius in notis ad hunc Hygini locum pag. 204. edit. Goës. *Mensura*, ait ibi Hyginus, *territorii usque fieri debet secundum legem D. Augusti, QVA FALX ET ARATER IERIT*:

in

in notis, inquam, ad eam legem Rigaltius nihil de FALCE quid ibi significet sollicitus (31), tantum recitat veterem modo allatam inscriptionem, quam ex linearum positu, quo eam exhibet, ut etiam ex voce IMPERATORIS ὁλογραμμάτως scripta, apparet esse Tarracinensem. Ex quo intelligitur virum doctissimum ad Caesarem filium eam epigraphen retulisse. Ad haec nunquam satis commendatus Camillus Peregrinius in Camp. Fel. p. 722. is etiam de filio Octavio interpretatur, quia Iulio patri in primo ejus consulatu, quando deduxit coloniam, illud IMP. CAESAR convenire nullo modo potest: imo, quod mirere, etiam illa Frontini verba, *Capua muro ducta, colonia Iulia Felix, a* xx. *viris IVSSV IMP. CAESARIS est deducta*, de Caesare filio intelligit: quamquam non negat de patre percipi posse, si dicamus illum a Frontino per prolepsim IMP. CAESAREM appellatum.

Rigaltii & Peregrinii sententia.

Equidem hoc primum statuo, Iulium Frontinum sine ulla controversia Caesaris patris deductionem verbis illis fuisse complexum. Nam primum est ibi xx. virorum explicatissima mentio, per quos lege Iulia Capua est instituta colonia. Nam quod aliquos manu exaratos codices III. *viros* pro xx. *viris* habere obtendit Peregrinius: vix alicujus haud probi codicis ea est depravatissima lectio, quam ad oram Frontini Scriverius adtexuit. Ceterum Rigaltius & Goësius xx. *viros*

Refellitur Peregrinius.

non

(31) FALX in ea lege non messoria mihi videtur intelligenda: non enim dicere vult Hyginus eas tantum soli partes esse metiendas, quo falx ad demetendum immittitur, & aratrum ad scindendam terram, id est tantum cultas soli partes: hoc si lex innuisset, prius de aratro tum de falce meminisset, cum stultissimum sit eo falcem immittere, ubi non ante severis: tale ὕστερον πρότερον lex haud facile admiserit. Vt omittam quod *ire falcem*, si messoriam intelligis, est ἄκυρον, cum *immitti falcem* veteres dixerint. Mihi prorsus hoc loco FALX non aliud videbatur, quam Culter aratorius, qui rectus incedens incisuras faciebat, quas postea resupinus mordebat vomer, teste Plinio lib. XVIII, cap. 18. ubi ait: *Vomerum plura genera: culter vocatur, praedensam, priusquam proscindatur, terram secans, futurisque sulcis vestigia praescribens incisuris, quas resupinus in arando mordeat vomer. Alterum genus est vulgare &c.* Cum vomer resupinatus iret, ergo culter rectus incedebat: unde apud Vitruvium *In cultro collocare* idem est, quod *ad perpendiculum*. Ergo cum ejus cultri cuspis quidem recta, manubrium vero reclinatum traheretur; recurvum fuisse cultrum oportuit, non repandum, eoque falcem imitabatur, imo & FALX dicebatur. Atque ea quidem mihi videbatur verissima legis illius explicatio. Verum cum a variantibus Plinii lectionibus traditae falcis cultrique notioni majus aliquid praesidii quaererem: percommode cecidit, ut, quod dicitur, una fidelia duos parietes dealbarem, & legem ex Plinio certissime illustrarem, Plinioque vicissim verissimam lectionem assererem. Nam ad recitatum Plinii locum notat Pintianus, in antiquo exemplari addi dictionem *Infelix* in hunc modum: *Culter vocatur infelix, praedensam &c.* Ex quo scribi posse ait: *Culter vocatur in filicem*, vel *Culter vocatur difficilem praedensam &c.* Et Pintiani quidem correctio nemini, puto, probabitur: a Plinio vero sic arbitror scriptum fuisse: *Culter vocatur, sive falx, praedensam &c.* Librarii qui vocem FALX ab eo loco alienam putarent, nescio quibus gradibus ad illud *Infelix* pervenerunt, tum & hoc omnino expunxerunt.

In pertica definienda sic aratrum circumduci consuevisse lex illa Augusti nos docet, ut falx sive culter praecederet, cujus vestigia aratrum postea legeret; idque ob duas causas, primum ne vomer exorbitaret, deinde propterea quod saepe per incultum ac praedurum solum essent agendi limites, quod ne attentare quidem, non modo perstringere, nisi praecedentibus incisuris, vomer posset.

non ſolum, uti par erat, in textu retinuerunt, ſed ne in notis quidem hoc monendum putarunt, quod in aliquo veteri libro III. *viris* legatur. Deinde quis ſibi perſuaſerit a Frontino tanta ſupinitate haec fuiſſe narrata, ut celeberrima C. Iulii colonia praetermiſſa, Octavii ſupplementa dumtaxat, & Syllanam aſſignationem commemoraret? Accedit & illa ratio, quam ſupra expoſui, quod cum hanc coloniam *Iuliam Felicem*, ac fortaſſe etiam *Auguſtam* appellaſſet, neceſſe erat ſingulorum nominum cauſsas tradidiſſe, ac de C. Caeſaris primum colonia, tum de Syllae, demum Auguſti ſingillatim docere. Eſt hoc igitur extra controverſiam poſitum illud *juſſu imp. Caeſaris* de patre non de filio apud Frontinum capiendum.

Quod vero objicit Peregrinius, Iulium tum, cum adhuc conſul I eſſet, non potuiſſe imperatorem Caeſarem appellari: eandem criminationem & in Goëſio reperies; qui initio notarum ad eum Frontini librum, cum totus in eo eſſet, ut eum libellum ab alio quopiam e Frontini libris excerptum oſtenderet, hoc in primis cauſſatur, *Quod*, inquit, *aſſignatio per* XX. *viros facta ſit non juſſu, ſed lege Caeſaris, & non imperatoris, ſed conſulis*. Quamquam vero vel una prolepſi ſatis ſe Frontinus tuebitur: tamen & aliam praeterea reſponſionem paullo poſt adhibebimus. Nam nunc quod inſtat cippos noſtros aggrediamur.

In iis vero noſtrae coloniae terminis litteratis, fateor, aqua mihi haeret. Nam jure hoc negat Peregrinius non potuiſſe inſcribi lapidibus IVSSV. IMP. CAESARIS, cum primum gereret conſulatum. Sed ne ad Caeſarem quidem filium eoſdem cippos facile referendos putarim. Nam Caeſarem Octavium apud ſcriptores quidem CAESAREM ſine alio additamento ſaepe appellari videas, quia in perpetua oratione ex antecedentium aut conſequentium ſerie ambiguitas ſummovetur: in lapidibus vero nunquam, quod meminerim, CAESAR ἁπλῶς dicitur, ſed ſive CAESAR. DIVI. F. ſive, ſi poſt conflictum Actiacum, CAESAR. DIVI. F. AVG. vel brevius CAESAR. AVG. ut in inſcriptione Venafrana, quam inter ſchedas habeo brevi cum aliis edendam:

IVSSV. IMP. CAESARIS
AVGVSTI. CIRCA. EVM
RIVOM &c.

Vbi additamentum AVGVSTI facit, ut ad Divi filium pertineat. Et in hac ipſa re terminali apud Grut. p. 196. n. 3. IMP. CAESAR. DIVI. F. AVGVSTVS. . . . EX. S. C. TERMINAVIT.

Et

Et pagina 199. 2. IMP. CAESAR. AVG. . . . . TERMINVS. AVGVSTAL. &c. Itemque p. 200. 1. ID. QVOD. INTRA. CIPPOS. AD. CAMP. VERSVS. SOLI. EST. CAES. AVGVST. REDEMTVM. A. PRIVATO. PVBLICAVIT. Eadem pag. n. 3. CAESAR. AVG. . . . . A. PRIVATO. IN. PVBLICVM. RESTITVIT. &c. Rurſus p. 187. 9. CAESAR. AVGVSTVS. EX. S. C. P. CCXL. Si extra vero rem terminalem velim excurrere, infinitus ſim: neque enim Caeſarem filium IMP. CAESAREM ſine alio additamento nuncupatum legi, niſi in longioribus elogiis, in quibus ubi ſemel IMP. CAESAR. DIVI. F. aut tale aliquid poſitum fuit, poſtea ἁπλῶς CAESAR appellatur.

Adhaec ex tribus huc ab Octavio adſcriptis coloniis illa, quam Velleius aliique referunt poſt Sex. Pompeium ſuperatum, fuit omnium celeberrima: & tamen Velleius *coloniae ſupplementum* appellat. Sub dubito autem, an in hujuſmodi ſupplementis ſollemnis ille ab Etruſcis acceptus ritus aratrum circumducendi perageretur. Et Cicero Phil. 2. n. 40. videtur contrarium ſuadere, nam cum anteadocuiſſet potuiſſe ſolum novos colonos Caſilinum induci, quo fuerat ante adſcripta colonia; tum reprehendit Antonium, quod aratrum circumduxiſſet &c. Quamquam hoc nihil moror.

Vereor igitur ut ad Caeſarem patrem ii termini magis appoſite revocari poſſint. Etſi autem in hac re hominum judicia reformido: dicam tamen, quae ſi minus id ſuadeant, at dubitationem tamen injiciant, dentque anſam amplius cogitandi. Ac primum, cum eos cippos in vicinia repertos conjiciam (neque enim arbitror majores noſtros harum rerum minime curioſos voluiſſe tam grandes lapides e longinquo domum comportare) perticae potius ideſt primae aſſignationis Iuliae, quam alicujus praefecturae ab Octavio adjunctae terminos eos fuiſſe ſuſpicor. Tum hi tam curioſe inſcripti termini vix aliam deductionem, quam illam celeberrimam auctore C. Iulio redolent. Fortaſſe ii termini Iulium habent auctorem.

Praeterea, cum extra controverſiam ſit ob allatas ſupra rationes, Frontinum de Iulia deductione locutum, cum ait IVSSV IMP. CAESARIS &c. quae cauſsa Frontino fuit Imperatoris praenomen Caeſari primum conſuli tribuendi, niſi quod ad noſtras haſce epigraphas reſpiceret iiſdem plane verbis conceptas? Alioqui, ſi accurate de primo Caeſaris conſulatu loqui voluiſſet, illud IMP. ei expungendum fuiſſet. Noſtros, credo, terminos viderat, ſive de iis inaudiverat, aut omnino in reip. tabulariis eos legerat Frontinus: idcirco tempore deductae coloniae ſuſque deque habito, IMP. CAE-

SA-

SAREM dixit: in quo erravit ille quidem, nam non eo ipso tempore, quo est deducta colonia, sed post confecta demum bella civilia hosce litteratos terminos IVSSV IMP. CAESARIS defixos necesse est, si quidem ad C. Iulium patrem eos referre lubet. Nam etsi Caesarem Octavium nondum adeptum monarchiam, idest quinto ejus consulatu *Imperatoris* praenomine donatum invenio apud Grut. p.226. n.5. & in aliquibus nummis M.Antonii III.viri apud Spanhemium legitur IMP. ANTONIVS: tamen C. Iulium primo suo consulatu IMP. CAESAREM dictum fuisse vix puto. Confectis vero civilibus duellis tum demum Imperatoris praenomen obtinuit, teste Suetonio & Dione lib.43. isque primum hac notione Imperator est appellatus:cum ante C.Iulium dictatorem illud IMP. tantum uti cognomen victoriam adeptis ducibus tribueretur. Quod tamen praenomen vix ille, opinor, adhibuit: neque enim aliud marmor inveni, quo C. ille Iulius IMP. CAESAR nuncupetur: quo majus his cippis, atque illi Tarracinensi pretium accedit.

Quid vero causae est, quamobrem diu post deductam coloniam hi termini IVSSV IMP. CAESARIS inscriberentur? Hoc puto fuisse in causa, quod dissipatos per bella civilia Campani territorii terminos dictator Caesar in suorum veteranorum gratiam restituerit. Est enim verisimile per evocatorum Caesaris Capuae possessiones habentium absentiam, dum hi civili bello mererent, veteres illos Campanos aliquid turbarum exciviſse, ac terminos agrorum dimoviſse, ut Caesarianos deturbarent. Notum ex Appiani civilibus, Italicos seu veteres urbium Italiae cives semper optimatum causae faviſse, quibuscum suam conjunctam salutem putarent. Caesar autem belli reliquias persecutus, ac Romano orbe composito, ut suos evocatos suis sedibus restitueret, ac ne fines coloniae amplius confunderentur, litteratos cippos,credo, ex intervallo defixit, qua olim aratrum ductum fuerat. Et sane expressa illa notatio *IVSSV Imp. Caesaris*, vel rem antea neglectam, ac postea eo auctore transactam indicat, vel eorundem terminorum restitutionem notat. Sic apud Grut. p.198.n.1. COLLEGIVM. AVGVRVM. AVCTORE . . . HADRIANO. . . . . TERMINOS. POMERII. RESTITVENDOS. CVRAVIT. Nisi si quis malit ad suos evocatos, quos e colonia Capua exciverat, remunerandos territorii colonici fines Caesarem ampliaviſse, & qua aratrum ductum fuit, terminos hosce inscriptos imposuisse.

Iam vero ex Tarracinensi ejusdem exempli cippo discas Tarracinam fuisse unam ex coloniis Iulianis, eamque semel olim libera Rep.

Rep. teste Livio deductam, iterum post civile bellum a Caesare fuisse coloniam constitutam.

Ceterum haec quae hactenus dixi, quo nostrorum terminorum inscriptionem ad Caesarem patrem referrem, a filio abjudicarem, neque affirmate dixi, neque auctor aut fundus fuerim. Ad Augustum si quis malit, per me licebit.

Habes deductae huc saepius coloniae, & si non suo loco atque tempore, prope justam historiam: nunc ad alia porro pergamus, & ad amphitheatrici tituli filum redeamus.

V. *De tempore exstructi amphitheatri, & Campani aerarii viribus.*

CAPVA) Hujus nominis tam multae sunt originationes, eaeque sic protritae, ut frustra sim in iis *referendis*. Equidem habeo quae de hoc nomine sentiam: sed alio ea loco atque tempore. Nam ejus clarissimae urbis, quam Roma antiquiorem Velleius constituit, origines, variamque fortunam, omninoque ea quae litteris exstent, peculiari, ac sepositio opere, si Deus annuet, complecti est animus: quandoquidem quas maximo labore & industria vir summus Camillus Peregrinius Alexandri F. Campanas antiquitates digesserat, eas pessimo publico paucis ante ejus obitum mensibus ignis absumsit. *Campanarum antiquitatum Peregrinii fatum.*

FECIT) Mira veterum epigrammatum brevitas. Quid enim necesse fuit HOC AMPHITHEATRVM expresse in inscriptione ponere, cum ea epigraphe frontispitio operis imposita, satis ex ipso marmoris positu doceret quid demum illud sit quod CAPVA FECIT? Sic fere inscriptiones operum publicorum tum conscribebant, FECIT, CVRAVIT, aut tale aliquid dixisse contenti. Nunc ineptissime inculcamus quid fecerit, & id ipsum non sine duobus tribusve epithetis, de quibus verissime dixeris quod de librorum inscriptionibus Plinius in praef. dixerat: *Inscriptiones, propter quas vadimonium deseri posset*. Quid columnae Traianae epigraphe brevius & concinnius? SENATVS. POPVLVSQVE. ROMANVS. IMP. . . . TRAIANO . . . AD. DECLARANDVM. QVANTAE. ALTITVDINIS. MONS. ET. LOCVS. TANTIS. OPERIBVS. SIT. EGESTVS. Nullum hic de columna ne verbum quidem, & tamen satis res ipsa loquitur, tantundem altitudinis montis fuisse egestum, quantam altitudinem columna illa haberet. *Mira veterum in elogiis brevitas.*

Exsistit autem hic multum ante hac a nostris hominibus jactata quaestio de aetate hujus exstructi amphitheatri. Nam vulgo homines *Quando exstructum amphitheatrum.*

nostrates operis stupendam magnificentiam demirati, ad illa potissimum tempora ejus structuram retulerunt, cum Campana resp. non dum Romanorum jugum accepisset. Quam opinionem lumen illud nostrae patriae incomparabile Camillus Peregrinius in Campan. Fel. p. 723. jure merito refellit his maxime de caussis. Primum quod qui sic putant, parum magnifice de Campana colonia sentiunt, cujus resplorescenti splendori Velleius, Strabo aliique plurimum tribuunt. Deinde cum Augustus, teste Suetonio in ejus vita cap. 29. Romam *jure sit gloriatus marmoream se relinquere, quam lateritiam accepisset*; quis hoc ferat prope ducentis ante Augusti regnum annis tantae magnificentiae molem marmoream Capuae construi potuisse? Demum cum Romanum amphitheatrum, cujus nostrum plane geminum ac germanum dixeris, sit Titi imperatoris opus (seu, Peregrinii pace dixerim, verius Vespasiani quod postea Titus dedicavit) non est verisimile Campanum ante trecentos annos exstitisse. Atque haec sunt quae virum doctum in eam sententiam impulerunt, ut ad Campanae coloniae, non vero illius veteris reip. tempora nostrum amphitheatrum rejiceret. Qui si ejusdem operis titulum delibare oculis potuisset, nae is maximo opere in sua sibi sententia placuisset.

Non Campanae reip. sed coloniae tempore.

Mihi vero etsi Peregrinii sententia unice sedet: tamen non multum ad eam demonstrandam hunc titulum valere arbitror. Nam etiam si vetus illa nostra resp. eam molem excitasset: tamen, cum sub Antonino principe haec inscriptio poneretur, non alio nomine Capua, quam *Colonia Iulia Felix Aug.* consueta ac naturali quadam anticipatione vocari potuisset. Sed tamen cum Romae omnium princeps Statilius Taurus Augusti aevo stabile ac mansurum amphitheatrum posuisset: nostrum non potest ad superiora illa tempora jure amandari. Taceo quod septimum jam hunc & amplius annum cum Capuae jure dicundo praeesset Comes Xaverius Pansutus in Neapolitano senatu Regis nostri a consiliis, vir sane quam eruditissimus, & tot jam nobilissimis a se scriptis tragoediis nunquam intermorituris clarissimus: memini me audivisse ab eo, cum diceret, inter anaglypta e ruderibus amphitheatri eruta visas quoque tum fuisse Romanas aquilas: quod argumento esset per tempora exstructi amphitheatri Capuam Romano imperio paruisse. Sed argumentis non est opus, cum res ipsa prope jam clamitet, tantam molem non aliis attolli temporibus potuisse. Et quanquam, ut fatear, illa gladiatoriae artis efferitas Capuae multo fuit quam Romae vetustior, uti deinceps demonstrabitur: amphitheatra tamen non habent parem cum gladiatoribus aut venatione antiquitatem (32): & cum primum fieri coeperunt, lignea ac temporaria ante Statilium exstruebantur. Ac demum in circo aut alibi olim edi munera consueviſſe res est notissima.

Est hoc igitur verissimum, hoc quod adhuc cum temporis edacitate decertat amphitheatrum, non a Capua *αὐτοτόμῳ*, sed a colonia conditum; imo non ante Flavia tempora hic tantae magnificentiae opus exstitisse; cum capere ab urbe principe magnificentiae exempla, quam dare, nostris convenientius fuerit. Ante hoc, quod adhuc restat, ligneum fortasse, aut lateritium aliquod Capuae exstitisse non abnuerim; qui sciam totas gladiatorum familias a Caesare quondam Capuae detentas, quorum infinita vis (ut interim de Campanis ipsis edendis muneribus addictissimis taceam) vix est ut sine aliquo amphitheatro fuerit.

Nec ante Flaviorum aetatem factum.

Ac de aetate hujus operis est jam quaestio profligata: de auctore jam supereſt. Nam qui ante hac ad coloniae tempora id revocabant, ii non solum sub imperatoribus, sed etiam ab imperatoribus exstructum putabant. Sed ipsam sibi Capuam feciſſe nos titulus docet. Ac ne id incredibile videatur, de coloniae nostrae aerario agendum, ejusque vires sunt porro explorandae.

Cum principis urbis imago per omnia esset in coloniis deformata: hinc quemadmodum Romae, ita & in coloniis suum cuique aerarium fuit. Quis enim negat, quin publicos reditus quaevis colonia sive municipium habuerit? Suetonius in Octavio cap. 46. *Italiam duodetriginta coloniarum numero a se deductarum frequentavit, operibusque ac vectigalibus publicis plurifariam instruxit*. Vespasianus in rescripto ad Saborentes in Hispania apud Grut. p. 164. n. 1. ait. VECTIGALIA. QVAE. AB. DIVO. AVGVSTO. ACCEPISSE. DICITIS. CVSTODIO. Eumenes quoque rhetor in panegyri haec habet: *Salarium me liberalissimi principes ex hujus reip. viribus in sexcentis millibus nummum accipere jusserunt*. Plura exempla qui velit, adeat Norisium ad Cenot. Pis. In marmoribus vero frequens est eorum mentio, qui municipalia vectigalia aut quoscunque omnino reditus constituerunt, auxerunt aut recuperarunt. Pecunia inde collecta in aerario municipali reponebatur: nihil enim

Suum cuique coloniae aerarium.

(32) Polybius lib. III de Campania loquens ait: *Igitur in hos campos, velut in theatrum quoddam descensuri Carthaginienses, cunctos perterrefacturi videbantur*. Quo loco allusum ad pugnas in amphitheatris conseri solitas, & theatrum Graeco more pro amphitheatro positum conjicit Peregrinius in Camp. Fel. p. 117. Sed an Polybii aevo amphitheatra exsisterent vehementer dubito. Deinde quod ibidem vir doctus Campaniae speciem amphitheatro assimilat: vereor ut longe verius, etiam ex mente Polybii, cum theatro sit comparanda Campania; quam hinc montes in semilunarem orbem θεατρικῶς cuneati ambiunt, inde, qua mare praetenditur, montium ideſt theatri cornua discedunt: quae interjacet planities, quasi cavea latissime se diffundit.

saepius in lapidibus occurrit, quam hujusmodi aerarii mentio; ut in Tergestino marmore ap. Grut. p. 408. SINE. VLLO. AERARI. NOSTRI. IMPENDIO. Ei aerario qui praeerant, plerunque quaestores dicebantur. Et quaestorum Campanae coloniae in fragmento fastorum Campanorum exstat luculentissima mentio, sicuti & in aliis nostris marmoribus. In aliarum urbium vetustis titulis loco quaestorum est ubi praefecti aerario occurrant, ut de Caeritibus apud Grut. p. 214. nam fuit cum Romae quoque praefecti aerario dicerentur: sed Claudius, teste Tacito Annal. XIII, aerario quaestores rursum imposuit.

Quaestores coloniarum.

Nihil hic de quaestoribus iis, quos florente adhuc rep. provinciis Italiae senatus imponebat, agimus: nam una Cisalpina Gallia excepta, quae proconsulem accipiebat, in reliquas Italiae provincias quaestores tum mittebantur. Campania cui obtigerat, is quaestor Calenus dicebatur, quod ea in civitate domicilium haberet. Sed de Campaniae rectoribus alibi σὺν Θεῷ dicetur.

Quaestores Italiae provinciarum.

Curatores Kalendarii.

Sed quod colonicas attinet pecunias, fuere & Curatores Kalendarii, de quibus tam saepe tituli vetusti locuntur, qui publicam coloniae pecuniam foenori darent: inde appellati, quod exacto mense singulis Kalendis recurrentibus usuras exigerent.

Legata poenae nomine.

Mitto jam de poenis dicere, quarum etiam nomine, quantum discimus e veteribus saxis, non parum oportuit coloniae aerario acquiri. Nam quid hoc frequentius? Qui hoc pactum violaverit, inferet aerario tot: Hoc monumentum si quis vendere aut donare voluerit, dare damnas esto aerario tot, aut dabit coloniae nostrae poenai nomine tot. Imo apud Gruterum p. 801. n. 5. bona omnia poenae nomine addicuntur aerario in hunc modum. QVOD. SI. QVI. ADVERSVS. ID. FECERINT. EORVM. BONA. PERTINERE. DEBEBVNT. AD. REMP. BRVNDISINORVM (33). Mitto etiam de iis dicere, qui coloniam heredem instituerent: mitto de donationibus, legatisve privatorum, ac de liberalitate principum, & ceteris id genus, ex quibus coloniae aerarium augebatur.

Praedia coloniarum.

Sed de coloniarum praediis non possum sine piaculo tacere: neque enim, cum agro multabatur civitas, vel cum veteranis aut civibus R. assignabatur, non suus modus ei tamen civitati relinquebatur. Id quod Velleius de Capua diserte scriptum reliquit lib. II cap. 81. ubi de Capua ab Octavio colonia instituta narrans ait: *Ejus* (Capuae) *relicti erant publici &c.* Sed viri docti eum locum mirifice alius aliter, dum illustrare satagunt, obfuscarunt. Nam fugit hic ratio Lipsium, cetera acutissimum atque admirandae eruditionis, qui illud *Relicti in Reliqui* commutavit. Vt taceam de Heinsio qui mavult *Resecti*, & aliis qui nihilo melius aut emendarunt, aut explicuerunt. Atqui nihil istic emendatione opus erat, cum *Relinquere*, uti supra admonebam, sit verbum agrarium, cujus contrarium est *Assignare*. Et sententia porro haec est Caesarem patrem cum agrum Campanum per XX. viros assignaret, reliquisse aliquam portionem, quae Campanorum reip. rediret. Nam memini alicubi quoque hoc mihi lectum, tenuisse hunc morem Romanos in coloniis deducendis, ut nonnullam agri portionem relinquerent, quae publice ab ea rep. possideretur. Nisi vero memoria me fugit, ac potius universim de agro multatis urbibus hoc verum fuerit; ut sive is ager publicus populi R. fieret, sive colonis assignaretur, aliqua tamen pars publice ei civitati relinqueretur. Ita ut fieri possit, jam tum, cum Capua praefectura Romana fuit, partem agri Campanis relictam. Praeter haec praedia in ipsarum coloniarum territorio posita, alibi etiam possessiones habebant, uti de Capua statim dicemus. Interim id constat ex Ciceronis epistola undecima ad Brutum lib. XIII. fam. qua commendat Bruto Arpinates, *Quorum quidem*, inquit, *omnia commoda, omnesque facultates, quibus & sacra conficere, & sarta tecta aedium sacrarum locorumque communium tueri possint, consistunt in iis vectigalibus, quae habent in provincia Gallia* (Cisalpina) *Ad ea visenda, pecuniasque, quae a COLONIS debentur, exigendas . . . legatos equites Romanos misimus &c.* Ex quibus postremis verbis intelligo vectigalia, quae Arpinates in Cisalpina Gallia obtinebant, aliud non fuisse quam agros COLONIS elocatos, a quibus certa pecuniae summa quotannis exigeretur. Id quod etiam evidentius patet ex agro quem Atellani in eadem Cisalpina Gallia possidebant, quem agrum vectigalem appellat Tullius epistola 7. ejusdem libri: *Locutus sum tecum*, inquit, *de agro vectigali municipii Atellani, qui esset in Gallia.*

Velleio lux.

Coloniarum reditus in longinquis interdum regionibus.

Sed ad Campanae reip. possessiones alibi positas ut redeam: primum in insula Creta habuit terram Cnosiam, teste Dione lib. 48. ubi cum dixisset emisse Octavium a Campanis agros bene multos quos novis colonis assignaret: statim *Et ipsis*, ait, *tum aquam Iuliam, qua maxime omnium gaudent, tum terram Cnosiam, qua etiamnum fruun-*

Terra Cnosia.

(33) Nihil quidem his poenis frequentius in inscriptionibus legitur. Quas tamen inscriptiones omnes Antonino Pio antiquiores esse conjicio, de quo sic reperi nuper apud Capitolinum in ejus imperatoris vita: *Primus constituit ne poenae caussa legatum relictum maneret.* Mihi quidem non vacat inscriptiones percurrere, & experiri an ullum ex iis legatis aerario coloniae POENAE NOMINE relictis post Antonini tempora inveniatur. Nam sicubi tale aliquid post aetatem ejus principis occurret, dicendum erit eam Antonini legem non diu stetisse. Quanquam, uti quidem loquitur Capitolinus, videtur ea lex sua jam aetate obtinuisse, quam propterea is ad Pium auctorem refert.

fruuntur eorum loco dedit. Et has Cnosias possessiones duodecies H-S. hoc est xxx millia scutatorum quotannis Campanorum reip. reddidisse testatur Velleius lib. II, cap. 81. ubi de eadem re sic habet: *Speciosumque per id tempus adjectum supplementum Campanae coloniae. Ejus relicti erant publici* (34) *pro his longe uberiores reditus duo decies H-S. in Creta insula redditi, & aqua promissa &c.* Sed & agrum in Lucania habuit nostra colonia, quem agrum P. Pescennius Secundus sine impensa reip. reciperavit, uti discimus ex inscriptione quae Capuae in foro conspicitur. Quem sane agrum latissime patuisse oportuit, propterea quod non ab alicujus oppidi, in cujus territorio exsisteret, nomine, sed a tota regione Lucanus diceretur. Et scio in pretio fuisse Lucanas arationes. De hoc agro & inscriptione non pauca habeo, quae dicam, quae, ne festinantem lectorem remorari videar, in subjecta notatione (35) sepositi: quam si cui

Campanorum Lucanus ager amplissimus.

(34) Et vide an non legi possit *Plurimi*, sic enim in Velleio legisse apparet Dionem, qui Octavium συχνὴν χώραν a Campanis coemisse dicit. Nam viri docti & in iis Lipsius eam de Campana colonia narrationem a Paterculo Dionem transtuliisse conjiciunt. Quanquam non video quid hoc necesse sit, cum Dio aliquid addat, quod frustra in Velleio quaeras; veluti hoc, quod *terram Cnosiam* accurate appellat, cum Velleius tantum reditus in insula Creta Campanis redditos tradiderit. Et sane quid opus Velleio haberet Dio, cui Campanorum res perspectissimas esse oportuit, cum Capuae Graecus is scriptor domicilium fixisset, ubi & conscripsit historiam? Verum etiam si Dio nihil hoc loco a Velleio sumsisset, tamen illud συχνὴν facit aliquid, ut *Plurimi* in Velleio reponi posse putem (praesertim cum sequatur *Longe* VBERIORES *reditus*) maxime si aliquis vetus liber opituletur.

(35) Inscriptio est Capuae in foro prope curiam in hunc modum:

P. PESCENNIO. P. F
SECVNDO. IIII. VIR. I. D
QVOD. AGRVM. LVCAN
RECIPERAVIT. SINE
INPENSA. REIPVBLICAE
SEN. CONS

Et refertur a Camillo Peregrinio in Campan. Fel. p. 11. sed vir ceteroqui oculatissimus non animadvertit in fine alterius lineae esse in marmore I. D. hoc est *juri dicundo*, pro quo ipse posuit II. idest bis: sed & in fine primi versus omiserat P. F.

Quod versu penultimo INPENSA cum elemento N scribitur, mirandum non est: quippe non aliter meliore illo latinitatis aevo scribebatur, uti & ex Pisanis cenotaphiis, & aliis optimorum temporum monumentis constat. Postea cum aliter grammatici tradidissent (quippe *IN praepositio*, ait ex Papiniano Cassiodorus p. 2293. *si composita sit, & P aut B aut M sequatur, N in M convertit, ut improbus &c.* idemque tradit Priscianus lib. I. p. 556. auctore Plinio Papiriano & Probo) sed cum, inquam, ita grammatici praecepissent, tamen & in Mediceo Virgilii codice vetustissimo, & in pandectis Florentinis non aliter quam per N scriptitari testatur Norisius ad Cenot. Pis. p. 487. Id notare volui, si quid forte hinc lucis ad aevum lapidis explorandum: quem lapidem Augusti fere aetate insculptum ex characterum forma, & cetero monumenti habitu, mihi subolet.

Verum quid de hac inscriptione censuerit Peregrinius (is enim dumtaxat eam p. II. suae Campaniae edidit, praeterea nemo alius) paucis complectar. Eo loco Peregrinius cum de veteri Campania Lucaniae contermina ageret, ac de ancipiti Strabonis loco commentaretur, quo is geographus lib. V videtur in speciem trans Silarum animem veterem quandam Campaniam collocare: subjungit recitatum Pescennii titulum posse aliquod argumentum suppeditare, ut vetus illa secundum Strabonem Campania trans Silarum, hoc est in ipsa Lucania adstruatur. Sed tamen Peregrinius cum Strabonis locum (qui sic habet: *Pertingunt Picentes usque ad Silarum amnem, qui ab HAC regione veterem Campaniam dividit*) ita accipiendum docuisset, ut pronomen HAC ad Lucaniam, non ad Picentes referendum putaret, ita ut Strabonis mens fuerit Silaro Campaniam a Lucania, non vero a Picentibus Campaniam disjungi: Pescennianum elogium nihil commentitiae isti Campaniae in Lucania positae opitulari ait; eo quod haec inscriptio non ante tempora Campanae coloniae videatur insculpta; nec sit verisimile Campanos sero admodum tam vetera sua jura persequi potuisse, ut post tot tantasque rerum suarum conversiones fictitiam illam veterem Campaniam, quam Strabo indicasse videatur, in Lucanis positam recuperarent. Haec fere Peregrinius.

Cui viro tum omnia assentior, tum illud, quod ad tempora Campanae coloniae marmor istud Pescennii refert. Neque enim obest illud REIPVBLICAE: quotus enim quisque est, qui hoc ignorat, *Remp.* passim in inscriptionibus de minimo quovis oppidulo dici, ut proinde vanissimum sit ad Campanae αὐτονομίας tempora cogitationem convertere. Tullius quoque in III de leg. dixit: *Vinam . . . isto animo atque virtute in summa rep. nobiscum versari, quam in municipatibus maluisses*. Nec illud SENatus CONSulto quod ad finem elogii notatur, quidquam momenti habet, quo ad liberae Campanae reip. tempora referatur: nam & *Senatus* pro ordine decurionum quandoque ponitur (ut notat Norisius ad Cenot. Pis. p. 44) & hanc ipsam formulam S. C. inveni de Ferentinatibus ap. Grut. p. 456. n. 1. & de Spoletinis p. 194. n. 6. Demum IIII. viratus ipse notatus in marmore est coloniarum consuetissimus magistratus. Et quanquam in fragmento fastorum Capuae, & in aliis nostris lapidibus duumviri non quatuorviri deprehenduntur: tamen frequens haec mutatio fuit; sicuti in auctario priori mihi supra notatum fuit de Gaditano municipio, ubi extremis Ciceronis temporibus quatuorviri, postea duoviri summum magistratum gesserunt. Et Romae etiam saepissime variatum, ut quandoque tribuni consulari potestate sex crearentur, ac desidentis jam reip. extremis temporibus fuit cum Pompeius unicus consul procederet. Accedit quod sicuti sexviri Augustales multo plures quam seni in vetustis cippis non raro recensentur, sic etiam fieri potest, quod qui quatuorviri dicebantur, duo interdum nec amplius essent; sicuti ap. Grut. pag. 456. 1. M. ACILIVS. PLACIDVS. L. PETRONIVS. FRONTO. IIII. VIR. I. D. S. C. FERENTIN. Et p. 194. 6. Spoleti legitur: P. MARCIVS. P. F. HISTER. C MOENIVS. C. F. RVFVS. IIII. VIR. I. D. S. C. Et eadem pag. n. 5. in Casinate saxo duo etiam soli nominantur, iique dicuntur IIII. VIREI. IOVR. DEIC. Etsi apud eundem Grut. p. 129. 5. & 167. 10. & 168. 8. & 173. 3. iidem quatuorviri quaterni recensentur.

Quantum autem ex characterum forma & orthographia lapidis dijudicari potest, Augustaeam aetatem antecedere non videtur. Itaque non tam mihi persuadeo Augustum, cum nihil non coloniarum a se deductarum in gratiam faceret, & Capuae potissimum, cui ad alicam conficiendam collem Leucogaeum attribuit, cui aquam Iuliam sua impensa perduxit, ut alia omittam, hoc etiam rogantibus Campanis annuisse, ut ager in Lucanis positus, qui olim Campanorum fuisset, iisdem redderetur. P. vero Pescennio, quod is legatus, opinor, ad principem ejus rei obtinendae caussa missus est, re perfecta SINE INPENSA. REIP., statua ex S. C. posita fuit.

Quid quod agrum, quem olim in Lucanis Campani possiderent, ex Livii historia mihi videor expiscatus? Is ad annum V. C. DCLIX Scipione Africano & Ti. Sempronio Longo Cos. haec ait lib. XXXIV, cap. 45. *Coloniae civium Romanorum eo anno deductae sunt Puteolos, Volturnum, Liternum; triceni homines in singulas. Item Salernum Buxentumque coloniae civium Romanorum deductae sunt. Deduxere* III. *viri Ti. Sempronius Longus, qui tum consul erat, M. Servilius, Q. Minucius Thermus. Ager divisus est, qui Campanorum fuerat.* Haec Livius, qui tamen cum non dixerit, quibusnam ager, qui Campanorum fuerat, sit assignatus; ansam dedit Goësio antiq. agrar. cap. 4. p. 30. existimandi eum agrum colonis Puteolanis, Volturnensibus, & Literaribus fuisse divisum. Goësii verba proderit hic adnexere: *Sed ut uni*, inquit, *coloniae territoria diversarum civitatum quandoque sunt attributa, ita & uno e territorio plurium coloniarum assignationes nonnunquam sumtae sunt. Nam Puteoli, Volturnum, Liternum cum fierent coloniae, divisum iis refert Livius agrum qui Campanorum fuerat. Tanta enim agri Campani amplitudo cum esset, ut non suae tantum civitati sufficere videretur, sed & aliis, coloniarum istarum assignationes in hujus fines extenderunt conditores.* Mitto quod extrema oratione posuisse videtur Goësius agrum Campanum per id tempus adhuc Campanorum fuisse, cum tamen eo tempore Capua agro multata duram praefecturae Romanae formam toleraret. Sed illud quo pacto ferri potest, quod iis tantum divisum eum agrum putavit, quos Livius tanto ante nominarat, Puteolanis, Volturnensibus Literanibusque colonis, nihil interim de Salerno Buxentoque sollicitus, quas urbes proxime Patavinus memorarat, imo ad quas unice ea divisio fortasse pertinuit? Goësium fefellit Puteolorum, Volturni ac Literni cum agro Campano vicinitas: sed cum treceni in harum singulas adscripti essent, satis suus cuique coloniae ager esse potuit, nihil ut de agro Campano ad subsidia reip. relicto decerpi opus esset. Accedit quod pars ea Campani agri, quae Puteolos, Volturnum & Liternum pro-

mune Campanorum habuisse crediderim, quas vel antiquitus Capua possideret, vel liberalitate principum, aut privatorum, aut poenae nomine postea sit consecuta. Verum ea jam obscuris nox alis complectitur. Adde portoria & vectigalia quibus Augustum suas colonias, in quibus Capua fuit, plurifariam instruxisse Suetonius cap. 46. affirmat. Adde jam ceteras conficiendae pecuniae rationes, nummos in foenore positos, publica coloniae mancipia operi faciundo addicta, pecora & id genus alia. Nec tamen adhuc omnia sum persecutus: nam cum multa in vicino posita oppida Capuae fuerint contributa, eorum etiam publicos reditus, excepto eo quod in necessarias eorundem oppidorum expensas insumeretur, Campano aerario adjudicatos fuisse facilis est conjectura.

Et ita prorsus necesse fuit, satis pingue aerarium habuisse tum Capuam: alioqui quo tandem pacto insanam hanc amphitheatri molem

propius contingeret, jamdiu a quaestoribus ad aerarii inopiam sublevandam divendita fuerat, uti idem Livius ad annum V. C. DXLVIII narrat lib. XXVIII, 46. *Et quia*, inquit, *pecunia ad bellum deerat, agri Campani regionem a fossa Graeca ad mare versam vendere quaestores jussi*. Si ea regio distracta fuerat, quo pacto Puteolanis, Volturnensibus Liternatibusque colonis assignaretur? Ergo ex Livii narratione patet, Salernitanis tantum & Buxentinis, quos proxime posuerat, non vero illis tanto ante nominatis, agrum qui Campanorum fuerat fuisse assignatum. Non est autem verisimile colonis in Lucaniam transcriptis agrum Campanum qui est circa Capuam fuisse divisum. Quis enim unquam fando inaudivit colonis puta Beneventanis agrum Placentinum, aut Bononiensem potuisse assignari? Ager tam longe positus ne praefecturae quidem, non modo perticae rationem habuisset: nam praefecturas perticae seu territorio coloniae applicitas scriptores agrarii perhibent. Itaque ex Livii mente Buxentinis & Salernitanis colonis ager ibidem in Lucania positus divisus fuit, qui ager olim, antequam Capua agro multaretur, Campanorum fuisset. Is demum est ager Lucanus, quem P. Pescennius secundus Campano aerario reciperavit: nimirum ager Buxentum inter ac Salernum latissime explicatus. Accedit ad hanc meam sententiam roborandam, quod nobilis historicus non ait divisum iis fuisse agrum Campanum (non enim alio nomine ager circa Capuam positus vocabatur) sed agrum, qui Campanorum fuerat: quo sane dicendi genere agrum alibi quam in Capuae territorio positum aperte notavit.

Ergo si me audis, ager Lucanus a Pescennio Campanae reip. reciperatus inter Buxentum Salernumque longissimo tractu diffundebatur. Et fuisse vastissima latifundia satis etiam ex inscriptione intelligitur: nam neque Buxentinus, neque ex alterius oppidi vicinia is ager nomen invenit, sed, propterea quod maximum Lucaniae tractum occuparet, non alio nomine quam AGRVM LVCANum appellat inscriptio. Nec infinita solum latitudine, sed & bonitate idem ager potissimum praecellebat: quantum e Silio intelligo, apud quem lib. IX Hannibal ante Cannensem pugnam cum selectissima quaeque praemia militi promitteret, ait:

Seu Laurens tibi Sigaeo sulcata colono
Arridet tellus, seu sint Buxentia cordi
Rura magis, centum Cereri fruticantia culmis,
Electos optare dabo inter praelia campos.

Ergo tam praestantium, tamque patentium latifundiorum Campano aerario accessione facta, miramur potuisse Capuam tantam amphitheatri molem erigere?

Quid vero causae fuerit, quamobrem Campani in spem Lucani agri recuperandi assurrexerint? An ob earum coloniarum, quibus assignatus fuerat, solitudinem? De Salerno quidem nihil habeo exploratum, nec de aliis coloniis, quibus fortasse is ager olim fuerit assignatus: sed de Buxento tamen suspicandi locum dat idem Livius lib. XXXIX, 23. ubi triumviros creatos ait, qui ad desertas jam colonias Sipontum supero, Buxentum infero mari colonos scriberent. Fortasse talis aliqua solitudo Buxento aliisque coloniis, quibus Campanorum Lucanus ager obtigerat, postea acciderit; ob eamque causam is ager iterum Capuae adjudicatus fuerit.

Ac de agro Lucano a Pescennio Campanis reciperato satis. Nisi quod monendum existimo de Salernum Buxentumque deductis coloniis Velleium quoque meminisse lib. I, cap. 15. *Eodem temporum tractu, quanquam apud quosdam ambigitur, Puteolos, Salernumque & Buxentum missi coloni.*

lem aggredi potuisset, qua vix major collatis regum opibus attolli possit? Quanquam in hoc negotio non inficior, longe minoris impendii rem olim fuisse, uti mores tunc erant, quando mancipia publica operibus hisce destinabantur.

Sed finis jam sit primo huic capiti, quod in plura diffindi poterat, si praevidisem. Tametsi nec me laboris hujus poenitet: & spero me nostris hominibus operam apprime utilem navasse, quibus toties huc deductae coloniae, (quae res in obscuro maxime, si qua res alia, versabatur) prope justam historiam conscripserim.

CAPVT SECVNDVM

In proximos duos tituli versus.

DIVVS. HADRIANVS. AVG. RESTITVIT. IMAGINES. ET. COLVMNAS. ADDI. CVRAVIT) In duabus hisce dumtaxat lineis fieri potest ut unum alterumve verbum hoc aut illo modo in marmore scriberetur, & aliter fortasse ac posui. Veluti si pro RESTITVIT fuerit in elogio EXORNAVIT aut ejusmodi aliud: & pro IMAGINES quis dubitat, quin STATVAS aut aliud ornamenti genus notari potuerit? Demum pro CVRAVIT potuit aliud insculpi, sed in eandem sententiam. De ceteris quae in hac periodo posui nihil est, cur dubitem.

DIVVS. HADRIANVS) Illud IANVS, quod in fragmento versu tertio legitur, neque ad Traianum, neque ad Vespasianum (nam de Domitiano nihil est quod cogites, cujus nomen in saxis plerunque erasum conspicitur) referri potest; sed unice ad Hadrianum: tum quia hic princeps ad publica aedificia ubique terrarum tum exstruenda tum etiam reficienda, quantum nemo alius incubuit (de qua re paullo post dicetur) tum etiam quia cum ejus filius Antoninus Pius hoc amphitheatrum dedicarit, illud quodcunque fuit quod hac inscriptionis periodo innuitur, non potest nisi ad ejus patrem Hadrianum referri: nam perridiculum fuerit amphitheatrum a Traiano aut Vespasiano sive auctum sive refectum, non nisi a Pio post tantam temporis intercapedinem dedicatum.

DIVVS) Hadriano post mortem ideft jam consecrato non alius titulus praefigi potuit: eo enim ἀποθεωθέντες imperatores praenomine donabantur. Propter multa ab Hadriano crudeliter facta, *Acta ejus*, inquit Spartianus, *irrita fieri senatus volebat: nec appellatus esset, Divus, nisi Antoninus rogasset . . . quare, ut supra dictum est,* mul-

Vt Hadrianus consecraretur aegre Pius impetravit.

multi putant Antoninum Pium dictum. Xiphilinus in Hadriano: *Parumque abfuit, quin ob eam cauſſam* (caedium ab eo factarum) *ne in Heroum quidem numerum referretur*. Capitolinus de Antonino Pio: *Etiam repugnantibus cunctis, inter Divos eum* (Hadrianum) *retulit*: cum diceret, quemadmodum e Dione apud Xiphilinum cognoſcimus, ſi ejus acta reſcinderentur, etiam adoptionem ſuam irritam fieri, nec ſe fore imperatorem.

HADRIANVS) Praeter ea quae modo afferebam, quo fidem facerem, nec Trajanum, nec alium principem, ſed unice Hadrianum hic eſſe percipiendum: hoc amplius addendum, neminem Hadriano fuiſſe publicorum aedificiorum ſtudioſiorem. Itaque cum imperii nullas non luſtraſſet provincias, ubique ſuae magnificentiae monumenta reliquit. Et quanquam, quantum ad Graeciam attinet, vel unus Pauſanias teſtis eſſe poteſt locupletiſſimus, cujus περιήγησις nuſquam non Hadriani opera nobis exhibet: tamen placet magis e Xiphilino & Spartiano teſtimonia producere. Xiphilinus in Hadriano: *Theatra quoque condebat, & inſtituebat certamina, cum urbes obiret* (36). Iam vero Spartianus in hujus principis vita cap. 13. *Ad orientem profectus per Athenas iter fecit, atque opera, quae apud Athenienſes coeperat, dedicavit*. Ad haec ejuſdem Spartiani caput undeviceſimum in Hadriani operibus ac ſpectaculis exhibendis unice verſatur, quae huc adſcribere non pigebit: *In omnibus paene urbibus & aliquid aedificavit, & ludos edidit. Athenis mille ferarum venationem in ſtadio exhibuit*. Et poſt alia multa de ſpectaculis ejus dicta, ſic pergit: *Cum opera ubique INFINITA feciſſet, nunquam ipſe, niſi in Traiani patris templo nomen ſuum ſcripſit &c.* Taceo plurima Hadriani aediſicia, quae Spartianus hoc aut illo loco facta paſſim commemorat: veluti quod *in honorem Plotinae baſilicam apud Nemauſum opere mirabili exſtruxit*. In quem locum Caſaubonus, non alienam a probabilitate eorum ſententiam eſſe ait, qui ſtupendam amphitheatri Nemauſenſis molem, quod paene omni ex parte integrum durat hodieque, uti & alia ibidem admiranda aedificia, Hadrianum habuiſſe auctorem conjiciunt ad memoriam Plotinae commendandam exſtructa: quanquam & Pio tri-

Hadriani opera.

(36) Quo loco Dio, e quo ſua Xiphilinus decerpſit, vocem θέατρα non tantum de theatris, ſed etiam de amphitheatris accepiſſe videtur, quae Dio vix aliter quam θέατρα appellabat; veluti cum lib. XLIII ait: Θέατρον κυνηγετικὸν, ὁ καὶ Ἀμφιθέατρον, ἐκ τοῦ πέριξ πανταχόθεν ἑδρας ἀντὶ σκηνῆς ἔχειν, προσερρέθη. *Theatrum venatorium, quod & Amphitheatrum dictum eſt ex eo, quod ſedes undique in orbem habeat ſine ulla ſcena*. Et quidem Amphitheatri vox, quamvis Graeca, a Graecis, quod ſciam, non uſurpatur, qui θέατρα dicere maluerunt.

tribui poſſe affirmat, quem genus Nemauſo traxiſſe Capitolinus affirmat. Sed Nemauſi amphitheatrum ab Hadriano fortaſſe potius, quam a Pio erectum, praeter ceteram principis magnificentiam, vel Campani amphitheatri titulus Nemauſenſes docebit (37).

Tempus refecti amphitheatri.

Offert ſe mihi vero hic illa quaeſtio, quandonam de Campano amphitheatro ſive reficiendo, ſive augendo aut exornando Hadrianum potiſſimum cogitaſſe putemus. Ac nihil ſane veriſimilius dici poſſe videbitur, quam tum, cum in Campaniam ſeceſſit, id opus aggreſſum. *Summotis his* (inquit Spartianus cap. 9.) *a praefectura, quibus debebat imperium, Campaniam petit: ejuſque omnia oppida beneficiis & largitionibus ſublevavit, optimum quemque* (ex Campanis hominibus, ut Caſaubonus exponit) *amicitiis ſuis jungens*. Hadriani ſeceſſum in Campaniam accuratiſſimus Tillemontius ad finem artic. 7. confert ad annum Chriſti CXIX, quo anno Hadrianus Coſ. III. proceſſit, cujus alter imperii annus Auguſto menſe abſolvebatur, ac tertius incipiebat. Quam ceteroqui optimum conjecturam (nam cur alio modo appellem?) ſicuti non aſpernor, ſic nec omnino certam puto. Neque enim ad id nos Spartianus cogit: & cum poſtea ſaepe perpetuis itineribus intermiſſis Romam is princeps rediiſſet, cumque Tillemontio ipſo fatente ab anno CXXVI ad CXXIX Romae manſerit: videndum an non hoc temporis ſpatio & praefectos ſummorit, & in Campaniam ſeceſſerit. Sed nihil neceſſe puto viro doctiſſimo & emunctae naris repugnare: praeſertim cum non ad ſeceſſum Campanienſem, ſed ad extrema Hadriani tempora rejiciendum id opus mihi videatur. Nam ſi per initia ſui principatus noſtrum amphitheatrum ſive ampliaſſet, ſive refeciſſet, cur non idem etiam dedicaſſet? praeſertim cum in provinciis ultro citroque obeundis ſaepiſſime ei in itu ac reditu Capua tranſeundum fuerit. Ad ultimos vero ejus imperatoris annos id aedificium ſi referatur, tum demum percommoda ratio reddetur, quare Pius illud potius dedicarit.

Ad ultimos Hadriani annos rejiciendum.

Imperatores Divi appellati raro humanos titulos adſciſcunt.

AVG.) Quoties conſecrati jam principes illud *Divus* ſibi veluti praenomen adſciſcunt, nihil praeterea ex humanis titulis, quantum perſpicere potui, addi ſolet, ac ne Auguſti quidem cognomen. Itaque dubitabam utrum illud AVG. quod in extrema fragmenti ora nec in-

(37) Nuper cum incidiſſem in Iacobi Graſſeri Antiquitates Nemauſenſes (tomo 1. Theſauri antiquitatum Sallengriani) mirabar quid ei venerit in mentem ad Auguſti tempora Nemauſenſe amphitheatrum referre. Sic enim ejus verba interpretor p. 1068. cum ait: *Nemauſenſe amphitheatrum, cum terra marique ſereniſſima pax eſſet, Fundatori Herculi dedicatum*. Auguſti tempora intellexit: & hominem, credo, fefellit, quod ſub eo principe Nemauſum eſt deducta colonia.

tegrum (nam ultima littera neſcitur G an C fuerit) legitur, utrum, inquam, AVGERI, aut alio quovis modo ſupplendum potius videretur. Tamen AVG. retinendum putavi: nam & Traianus poſt conſecrationem *Divus Trajanus Parthicus* plerunque dictus invenitur; & (ut taceam de DIVA. MARCIANA. AVG. apud Reineſium III. 20. & DIVA. AVGVSTA. FAVSTINA. in nummis) apud Grut. p. 10. n. 6. legitur DIVVS. AVG. PONT. MAX. EX. S. C. REFECIT, etſi quis intelligendus his verbis ſit, haud ſciam, nam, (niſi forte in plures inſcriptiones dividatur, quod Gruterus conjecit) certe de Octavio ibi ſermo eſſe non poteſt. Sed quid iſta minutiora conſector, cum diſerte apud Grut. p. 154. 1. ſit: NERO. CLAVDIVS. DIVI. CLAVD. AVG. GERM. (ſupplendum hic puto F. C.) CAES. AVG. N. &c. & p. 153. 9. idem Divus Claudius cum omnibus titulis legitur in hunc modum: IMP. DIVVS. CLAVDIVS. DRVSI. F. CAES. AVG. GERM. PONT. MAX. &c. De Hadriani etiam ſucceſſore Pio reperi apud Grut. pag. 257. n. 12. M. AVR. VERO. IMP. DIVI. HADR. ANT. AVG. PII. P. P. F. (ideſt *patris patriae filio*) &c. Sed & Alexander Donatus III de urbe Roma 4. inveniri teſtatur DIVVS. CLAVDIVS. AVG. PAT. & DIVVS. TRAIANVS. AVG. PAT. in lapidibusne, an nummis id invenerit neſcio. Inſcriptionem quoque in Baſilica Vaticana ſe videnſe detectam profert in hunc modum:

D. TITO. D. VESPASIANI. F. AVGVSTO. IMP. CAESAR. D. NERVAE. F
NERVA. TRAIANVS. GERMANICVS. DACICVS. PONT. MAX
TRIB. POT. COS. P. P. FECIT

Itaque non novum aut inauditum videbitur, quod in inſcriptione noſtra DIVVS. HADRIANVS. AVG. dicatur.

RESTITVIT) Hiſtoriae Auguſtae ſcriptores *Inſtaurare* frequentius, quam *Reſtituere* uſurpant pro eo quod Renovare, aut Reficere dicimus. Veluti de hoc ipſo Hadriano Spartianus cap. 19: *Romae inſtauravit Pantheum, ſepta* &c. Capitolinus inter Antonini Pii opera refert *inſtauratum amphitheatrum*. Lampridius idem amphitheatrum ab Elagabalo *inſtauratum* dixit. Sed in antiquioribus elogiis ante & poſt Hadriani aetatem inſculptis nuſquam *Inſtaurandi* verbum reperi, ſed interdum *Reficere*, plurimum autem *Reſtituere*. Et quamvis *Reſtituere* plus aliquanto in ſpeciem notare videatur, quam *Inſtaurare*: tamen, quantum perſpicio, in vetuſtis titulis *Reſtituere* ſine alio additamento renovationem ſive tuitionem,

Reſtituere quam *inſtaurare* aedificia caſtigatius dicitur.

nem; aut ſarta tecta fere notat: nam cum aliquid amplius volebant ſignificare, tum *A ſolo reſtituere*, & interdum *Ab inchoato reſtituere* (quod ſemel apud Grut. iterumque apud Reineſium II, 33. inveni) dicebant, aut *Aedes vetuſtate collapſas reſtituere*, aut ejus modi aliquid. Ceterum *Inſtaurare* eo ſenſu ſequior tantum aetas dixit (nam probi ſcriptores veteres nunquam de aedificiis uſurparunt id verbum (38) & ſcimus biographos illos, quos modo producebam, Diocletiani aut Conſtantini aetate vixiſſe, quorum temporibus in inſcriptionibus etiam id verbum occurrit. Ap. Grut. p. 156. n. 7. de Diocletiano, Maximiano, Conſtantio, & Maximiano dicitur: MVRVM. VITVDVRENSEM. A. SOLO. INSTAVRARVNT. Et p. 180. n. 5. THERMAS . . . INSTAVRAVERVNT. RVSTICO. V . . . Poſterioris etiam aetatis eſt inſcriptio apud Reineſium cl. II, n. 31. ubi legitur INSTAVRATORI. MOENIVM. NOSTRORVM. Itaque nos quoque *Reſtituendi* potiſſimum verbum ſelegimus, quod hic poneremus.

Et quidem non novis tantum exſtruendis aedificiis, ſed & veteribus renovandis deditiſſimus fuit Hadrianus, de quo Spartianus cap. 19. *Romae inſtauravit Pantheum, ſepta, baſilicam Neptuni, ſacras aedes plurimas, forum Auguſti, lavacrum Agrippae: eaque omnia propriis & veteribus nominibus conſecravit*. Quae verba non parum nobis lucis affulgent; nam ſi INSTAVRATAS tantum aedes ſacras, & cetera, quae biographus recenſet, Hadrianus iterum conſe-

(38) *Inſtaurare ludos, bellum, funus, ſcelus*, & ſimilia veteres dixerunt: ſed de aedificiis nunquam, quod legerim, uſurparunt, ut mirer hoc viros doctiſſimos non notaſſe.

Nec eo inficias, quin fieri poſſit, ut aliquis veterum *Inſtaurare aedes* aut talia forte dixerit: ſed donec ea locutio apud probos ſcriptores occurrat, non omnino tutam interim habeo. Statius ne tibi imponat, qui Theb. V. 9. *Inſtaurare vias* dixit, nam eodem ſenſu accepit, quo idem *Inſtaurare iter* II Theb. uſurpavit. Plinius tantum XXXI, 2. dixit: *In qua* (villa Cicero) *& monumentum ſibi inſtauraverat*. Sed ibi Inſtaurare, non eſt renovare, ſed exſtruere, uti jam pridem Budaeo & Roberto Stephano in theſ. linguae latinae annotatum fuit: nam & XI, 23. bombycas *adverſum hiemem tunicas ſibi inſtaurare* (ideſt exſtruere) *denſas* dixerat. Ac de eo *monumento* Plinius loquitur, quod Cicero XII ad Att. 18, 19, & 36. non *ſepulcrum* ſed *Fanum* appellari malebat, ut qualemcunque aſſequeretur, inquit, εἰσοδέωσιν: quod miror tot Plinii explanatores fugiſſe: id quod idcirco ſedulo Plinius annotavit, quia, quantum ex illis epiſtolis conſtat, dubius animi fuit Tullius, in villane an in ſuburbano conderet. Tandem ergo in Puteolano exſtruxit. Sed tamen bene eſt, quod Harduinus e veteribus optimis libris *monumenta* pro *monumentum* in textu reposuit: non enim aliquod genus fabricae, ſed ea *monumenta* intelligi conjicio, de quibus ipſe Cicero XII ad At. 18. de *Fano illo* loquens ait: *Ego, quantum his temporibus tam eruditis fieri poterit, profecto illam conſecrabo omni genere monimentorum ab omnium ingeniis ſcriptorum & Graecorum & Latinorum &c.* Ita ſe Cicero Pliniuſque alterum alter illuſtrant: nam & *Fani* locus ex Plinio innoteſcit, & quid *monumenta* apud Plinium ſint Cicero addocet: & cur *Academia* dicta hinc quoque patet, quod omne genus *monumenta*, hoc eſt volumina ibidem ſibi Marcus *inſtauraverat*, ideſt deſcribenda curaverat; quam vim eſſe puto Plinianae locutionis. Ergo *inſtaurare* Plinio non eſt exſtruere, ſed redintegrare, tum ubi de libris, tum etiam ubi de bombycibus loquitur, nuſquam vero de aedificiis.

Refecta opera nihilominus dedicabantur.

fecrandas ſibi exiſtimavit, nulli mirum videbitur, ſi Antoninus amphitheatrum a patre dumtaxat renovatum atque exornatum dedicarit: praeſertim cum non ambitione ſuum inſcribendi nomen adductus illa a Spartiano memorata dedicaſſet pater: nam *propriis & veteribus nominibus conſecravit*. Erat ergo in more poſitum, ut quidquid operum publicorum renovaretur, atque expolitetur, illud repetita prius dedicatione ita demum ad uſum traduceretur. Cujus rei exempla quaedam referri a Gutherio in III de veteri jure pont. cap. 11, aut 12. memini.

Nec defuere qui mihi hoc objicerent, cum amphitheatrum ad Campanae coloniae tempora referri a me ſcirent, ecquid tam brevi temporis intervallo reſtitutione aut refectione opus fuiſſet. Quibus hoc primum reſpondeo, Hadrianum, uti modo e Spartiano didicimus, Pantheon, forum Auguſti, lavacrum Agrippae per Auguſti aetatem exſtructa *inſtauraſſe*. Ad haec in hac ipſa re amphitheatrali, Flavium amphitheatrum imperator Pius *inſtauravit* teſte Capitolino: *Opera*, inquit, *ejus Romae haec exſtant: templum Hadriani, Graecoſtaſium poſt incendium reſtitutum, inſtauratum amphitheatrum*. Sed & Lampridius *Amphitheatrum ab eo* (Elagabalo) *inſtauratum poſt exuſtionem, prodit*. Demum & ſub Gordianis ſenatus illud reſtituiſſe videtur, teſte Capitolino: *Quid enim*, inquit, *opus eſt de reſtitutione templorum, de thermis Titianis, de aedificatione amphitheatri agere?* Tribus his locis modo recitatis non aliud amphitheatrum intelligi oportet, quam Flavium, nec aliud intellexit Lipſius de amphith. cap. 6. Quare ſi Romanum amphitheatrum intra tam breve ſpatium tam ſaepe reficiendum fuit: miramur, ſi ab Hadriano Campanum reſtitutum dicamus? Praeſertim cum vel tectorii tantum iteratam inductionem reſtitutionis aut inſtaurationis nomine illi ut, opinor, donarint: nunc vero & columnas & alia ornamenta id genus addidit Hadrianus, ut jure reſtituiſſe dicatur.

Demum ita prorſus hujus tertiae lineae finem fuiſſe ſupplendum, altera inſcriptio per eadem haec tempora detecta fidem faciet, quae amphitheatri apodyterium reſtitutum fuiſſe docet in hunc modum:

SATELLIA. M. F. ANVS
APODYTERIVM. AD. NOVITATEM. R...eſtituit
EPISTYLIS. CETERISQVE. MARMORIBVS. O...rnavit.

quam inſcriptionem, poſtquam hunc titulum expedivero, ſeorſum expendam.

IMAGINES) Aut tale ejuſmodi. Nam cum in ceteris, quae ſup-

ſupplevi, non defugiam auctoritatem, huic tamen voculae auctor non audeo ſive fundus accedere. Multa ſuccurrebant, quae veriſimilius ponerem, uti paullo poſt dicam: Sed neſcio quomodo ſimulacra demum malui ponere: ſelegique ex induſtria vocem IMAGINES, tanquam latius patentem, quam SIGNA aut STATVAS. Nam ſive corpus integrum exhibuerint, ſive tantum oris ſimulacrum humerorum tenus (quales effigies hodieque in ſummis imi ordinis fornicibus exterioris ambitus duae reſtant) ſive demum umbilicatae, quas τηγανίδας appellant, (cujusmodi in ſuperioribus fornicibus ejuſdem exterioris ambitus fuiſſe, duae, quae Capuae in praetorio parieti carceris affixae viſuntur, fidem faciunt) omnes recte dicentur IMAGINES. Neque illud abhorret a vero, ſupra podii columellas complures etiam hujuſmodi imagines fuiſſe diſpoſitas.

Hadriani columnae cui uſui.

ET. COLVMNAS) Vbi & in quem uſum columnas Hadrianus poſuerit haud facile dixerim. Fieri poteſt ut eae columnae intelligantur, quae exterioris ambitus paraſtatis conjunctae adjacebant. Itaque initio ſuppleveram PARASTATAS. ET. COLVMNAS: quae duo ſicut in aedificiis copulabantur, ſic & apud auctores conjuncta legas. Vitruvius v, 1. *In columna aut paraſtata horae deſcribuntur*. Plinius XXXIII, 3. *Sed & illius aureae camerae & argenteae trabes narrantur, & columnae & paraſtatae*. Quae ſupplendi ratio ſi cui placeat, in extremo lineae non CVRAVIT, ſed IMPERAVIT (quod tamen verbum alienum videtur ab Hadriani temporibus, & ſemel tantum inter titulos operum publicorum reperi apud Gruterum p. 158. 9. in inſcriptione Gallieno poſita) aut aliud quidpiam πολυγράμματον ad exaequanda ſpatia poni oportebit. Sed ut mittam, quod alii *Paraſtatica*, dici malunt, (39) quam vocem utpote longiorem linea non admitteret: vix videtur credibile Hadrianum totum exteriorem ambitum addidiſſe, ſine quo amphitheatri forma conſiſtere non potuerat. Niſi vero ex-

An cum paraſtaticis conjunctae?

(39) In inſcriptione apud Reineſium cl. 1. n. 105. legitur PARASTATICAS. CVM. SVIS. ORNAMENTIS &c. In *Gloſſario notarum veterum* Tironi tributarum, quod ſaeculi quinti conjicit eſſe Reineſius in comment. ad eam inſcriptionem, legitur *Paraſtratica*, pro quo reponit Reineſius *Paraſtatica*. Sed & in Plinii loco, quem recitavimus, Budaeus mavult *Paraſtaticae*. H. Stephanus in theſ. nullum Graecum ſcriptorem producit, qui vocem Παραστάτης pro pilis illis quadratis, quae columnis adſtant, uſurparit, ſed tantum Vitruvium lib. v, cap. 1. apud quem tamen, uti notat Facciolatus in voce *Paraſtata*, alii *Paraſtatica* legendum putant. Itaut plena, ut arbitror, locutio ſit *Pila Paraſtatica*, aut Παραστατικὴ στήλη; quia columnis adſtant, prominentibus ipſis columnis partibus duabus, aut, ſecundum alios, tantum ſui mediocre. In noſtri tamen amphitheatri exteriore ambitu (ut obiter notem) columnae duabus fere partibus prominent, ita tamen ut columnae pedatura, dimidiatam ellipſim exhibeat; uti me modo admonebat vir eruditus, idemque pictor egregius & αὐτοδίδακτος Sanctulus Cyrillus Nicolai Cyrilli philoſophi praeſtantiſſimi longeque celeberrimi fratris filius, cum nuper noſtri amphitheatri reliquias delineaſſet.

ex-

gamus ab antiquis Campanae coloniae temporibus fuiſſe apud nos amphitheatrum, ſed totum lateritium; quod poſtea Hadrianus non refecerit tantum, ſed & marmoreum exteriore ſui parte effecerit: quam conjecturam non parum altera juvaret inſcriptio, quam modo memoravi, qua dicitur quaedam SATELLIA. APODYTERIVM. AD. NOVITATEM. Reſtituiſſe. EPISTYLIS. CETERISQVE. MARMORIBVS. Ornaſſe. Sed tamen in noſtro amphitheatro non exterior tantum orbis, ſed & interiores ſive mediani maximam partem e ſolido marmore ſurgunt: ut non poſſis marmora ab Hadriano addita comminiſci, quin totum amphitheatrum ab inchoato illum reſtituiſſe ſtatuas. Itaque hic mihi nox.

An ad propylaei apparatum?

Sed & de propylaeo aliquo per hunc principem adjecto ſuſpicio inceſſerat. Nam cum ſuperiore anno ad meridianam amphitheatri portam, ideſt eodem loci, quo titulus de quo commentamur, eſt repertus, duae non mediocri mole columnae eſſent detectae: coepi cogitare an non quas inſcriptio COLVMNAS. memorat, in propylaei alicujus uſum ceſſiſſent, quod Hadrianus fecerit, & an non ſuppleri poſſet PROPYLAEVM. ET. COLVMNAS. &c. Verum cum Flavium amphitheatrum, quod in nummo Veſpaſiani cernitur, ſine inſigni ac notabili aliquo propylaeo eſſe videatur (& apparere utique in nummo deberet, eo quod amphitheatrum eo poſitu ſcalptum ibi ſit, ut porta videnti objaceat) hanc quoque conjecturam ſum aſpernatus.

An ſunt podii columellae?

Demum illa etiam cogitatio ſubiit, utrumne ſupplerem PODIVM. ET. COLVMNAS. quae duo in Vitruvio quoque conjunctim leguntur, qui lib. v, cap. 7. de theatri podio ſic habet: *Podii altitudo, ab libramento pulpiti cum corona & lyſi duodecima orcheſtrae diametri. Supra PODIVM COLVMNAE cum capitulis & ſpiris altae quarta parte ejuſdem diametri.* Et quanquam eum ſupplendi modum a vero propius abeſſe putarem: tamen malui IMAGINES ponere, tanquam vocem hominum reprehenſioni minus expoſitam: praeſertim quod ne ſic quidem a podio diſcedimus, cum & COLVMNAS podii (quas & columellas dixerunt) interpretari ſit pronum, & IMAGINES ibidem diſpoſitas. Vnam iſtarum imaginum Spartianus in Severo memorat: *Victoria*, inquit, *vento icta de podio ſtans decidit.*

ADDI. CVRAVIT) Curandi verbum a principis majeſtate ne alienum puta: nam nihil eo frequentius in imperatorum titulis operum publicorum occurrit.

CAP.

CAPVT TERTIVM

In poſtremas duas elogii lineas.

IMP. CAES. T. AELIVS. HADRIANVS. ANTONINVS. AVG. PIVS. DEDICAVIT) Ita prorſus, nec aliter poſtremos hos verſus reſtitue. Vox enim PIVS quae ultimo fragmenti verſu legitur, facit, ut non HADRIANVS pater, qui *Pius* nunquam eſt appellatus, ſed filius ſit intelligendus, qui praeter paterna nomina, quae poſt adoptionem aſſumſit, inſcribitur praeterea ANTONINVS. AVG. PIVS, quemadmodum ex omnibus ejus inſcriptionibus conſtat.

ANTONINVS) Ante adoptionem T. Aurelius Fulvius (an Fulvus?) Boionius Antoninus dicebatur, quorum nominum poſtremum tantum poſt adoptionem retinuit: nam illa T. *Aelius Hadrianus* ab adoptante accepit.

Antoninus olim Campaniae conſularis.

Poſtquam Hadrianus, teſte Spartiano cap. 22. *quatuor conſulares per Italiam judices conſtituit*: unus ex iis conſularibus aliquando Antoninus fuit, uti Capitolinus in hujus vita prodidit. Sed quam potiſſimum Italiae partem ſibi creditam Antoninus habuerit, pulchre Salmaſius ex duobus inter ſeſe collatis Capitolini locis colligit. Nam primum de Antonino nondum principe cap. 2. ait: *Hic in omni vita privata in agris frequentiſſime vixit: ſed clarus in omnibus locis fuit. Ab Hadriano inter quatuor conſulares, quibus Italia committebatur, electus eſt ad eam partem Italiae regendam, in qua plurimum poſſidebat, ut Hadrianus viri talis & honori conſuleret & quieti.* Capite vero ſeptimo de eodem Antonino principatum jam adepto haec habet: *Nec ullas expeditiones obiit, niſi quod ad agros ſuos profectus eſt ad Campaniam; dicens gravem eſſe provincialibus comitatum principis etiam nimis parci.* Ex quibus duobus locis invicem comparatis luculenter colligitur Antoninum Campaniae noſtrae conſularem quondam ab Hadriano fuiſſe impoſitum: propterea quod in eam Italiae partem regendam miſſum Capitolinus ait, ubi plurimum agrorum poſſidebat: agros autem in Campania Antoninum habuiſſe idem auctor affirmat.

Diverſae cognomenti Pii cauſſae.

PIVS) Primus imperatorum Antoninus hanc per honorificam appellationem ſuo merito eſt conſecutus, quam poſtea Commodus, tum & aliae generis humani peſtes affectarunt. Cujus in Antonino appellationis alias alii cauſsas tradidere: ac fere omnes complexus eſt Capitolinus cap. 2. *Pius*, inquit, *cognominatus eſt a ſenatu, vel quod ſocerum feſſa jam aetate manu praeſente ſenatu levaverit:*

(quod quidem non magnae pietatis est argumentum, cum impius sit magis qui ista non faciat, quam pius qui debitum reddat) vel quod eos, quos Hadrianus per malam valetudinem occidi jusserat, reservavit: vel quod Hadriano contra omnium studia post mortem infinitos atque immensos honores decrevit: vel quod cum se Hadrianus interimere vellet, ingenti custodia & diligentia fecit, ne id posset admittere: vel quod vere natura clementissimus, & nihil temporibus suis asperum fecit. Prope eadem apud Spartianum in Hadriano reperies: *Antoninus quidem*, ait cap. 24. *Pius idcirco appellatus dicitur, quod socerum fessum aetate manu sublevarit: quamvis alii cognomentum hoc ei dicant inditum, quod multos senatores Hadriano jam saevienti eripuisset: alii, quod ipsi Hadriano magnos honores post mortem detulisset.* Qui isti magni honores fuerint idem Spartianus in fine ejus vitae declarat, ac primum consecratio, quam contra nitente senatu impetravit, tum quod *templum*, inquit, *denique ei pro sepulcro apud Puteolos constituit, & quinquennale certamen* (quod εὐσέβεια, ideſt *Pialia* vocat Artemidorus 1,28. & inscriptio apud Grut. p. 314. n. 1. EYCEBEIA. EN. ΠΟΤΙΟΛΟΙϹ, & p. 254. 4. appellatur Antoninus constitutor SACRI. CERTAMINIS. SELASTICI. ideſt ἱσελαστικῦ, de quo consule Casaubonum) *& flamines & sodales* (HADRIANALES saepe in inscriptionibus memoratos) *& multa alia quae ad honorem quasi numinis pertinerent. Quare, ut supra dictum est, multi putant ob haec Antoninum Pium dictum.* Sed Dio apud Xiphilinum eam tantum hujus appellationis caussam affert. *Quod initio principatus sui multis reis factis, postulatisque nonnullis nominatim ad supplicium, neminem punivit: non enim, inquit, ab his me rebus principatus exordium facere oportet.*

Quorsum haec, inquies, tam multa de Pii appellatione huc comportata, quae historiae Augustae scriptoribus fuissent potius relinquenda? Nimirum quia prorsus alia ejus nominis ratio mihi venerat in mentem, quam modo ex inscriptione 23. classis tertiae apud Reinesium didiceram, quae sic habet:

S. P. Q. R
IMP. CAESARI
T. AELIO. HADRIANO
ANTONINO. AVG. PIO. P. P
PONTIF. MAX. TRIB. POT. VI. COS. III
OPTIMO. MAXIMOQ. PRINCIPI
ET. CVM. SVMMA. BENIGNITATE
IVSTIS-

IVSTISSIMO
OB. INSIGNEM. ERGA. CAERIMONI
AS. PVBLICAS. CVRAM. AC
RELIGIONEM

Ob insignem caerimoniarum curam cum Numa collatus Antoninus.

In eam inscriptionem miror nihil a Reinesio notatum: cum tamen ex ea demum intelligamus cur Antoninus Numae comparatus fuerit, nimirum OB. INSIGNEM. ERGA. CAERIMONIAS. PVBLICAS. CVRAM. AC. RELIGIONEM. Et eandem rationem, cur Antoninus cum Numa conferretur, attulit Capitolinus in fine ejus vitae, quam de hoc principe contexuit, in hunc modum: *Qui rite* (sed legendum *recte* ex Palatino codice) *comparatur Numae, cujus felicitatem PIETATEMQVE & securitatem CAEREMONIASQVE semper obtinuit.* Nam ceteros, qui eandem comparationem innuunt, nihil necesse habeo huc afferre (40). Verum illud potius tum ex inscriptione, tum recitatis Capitolini verbis conjiciebam ob eandem caussam, ob quam cum Numa visus est conferendus, fuisse etiam PIVM appellatum. *Pium*, inquit Nonius, *dicitur religiosum.*

Ac mihi sane videbatur haec opinio singularis: sed ecce nihil est quod Spanhemii diligentiam effugerit, qui in diss. de praest. & usu num. primae editionis Romanae (nam aliam non habeo) p. 263. inter hujus tituli caussas, quas profert in medium, hanc etiam ab ejus religione petitam non omisit, Pausaniae auctoritate fretus, cujus verba proderit huc adscribere ex Arcadicis cap. 43. *Hunc*, inquit, (Antoninum) *Romani Pium cognomine appellarunt, propterea quod unus omnium religionum studiosissimus fuerit.* Graece est: Διότι ἐς τὸ θεῖον τιμῇ μάλιστα ἐφαίνετο χρώμενος. Ac mihi quidem (quando nullum de his judicium fert ille acerrimus aestimator Tillemontius art. 4.) si detur optio, quam potissimum ex ejus appellationis caussis probarem, in Pausaniae procul dubio sententiam concederem: quippe qui coaevus Antonini fuit (nam Dio quidem haud paullo post, Spartianus vero & Capitolinus prope ducentis post Antoninum annis vixerunt) & Romae versatus ista ignorare non potuit. Accedit quod Spartianus & Capitolinus

Imo & Pius ob eandem caussam Pausania teste dictus.

Cujus sententia potior.

(40) Idem Capitolinus cap. 2. *Qui merito Numae Pompilio ex bonorum sententia comparatur.* Eutropius iisdem prope verbis: *Et qui merito Numae Pompilio conferatur.* Sex. Aur. Victor, cum Antoninum *sine exemplo* vixisse dixisset, *quamvis*, inquit, *eum Numae contulerit aetas sua.* Incertus auctor apud Suidam: *Ob similem regni administrationem dignissimus est habitus, qui Numae conferretur, sicut Traianus Romulo visus est exaequandus.*

nihil de ea re affirmate dixerunt, niſi quod diverſas de ea re hominum opiniones tradiderunt: contra vero Pauſanias ita affirmate loquitur, nullum ut ambigendi locum relinquat. Quibus hoc etiam accedit, quod cum proxime Pauſanias humaniſſimam quandam clementiſſimamque Antonini legem retuliſſet: nihil facilius ei fuiſſet, quam ob tantam clementiae laudem, quam collegerat, Pii nomen conſecutum ſubjungere: tamen ob religionum curam id ei nomen impoſitum ſtatim ſubjecit; prorſus ut appareat quas ejus appellationis cauſſas poſteriores biographi prodiderunt, eas Antoniniano ſaeculo fuiſſe penitus inauditas. Demum tum de Antonini *inſigni caeremoniarum cura* inſcriptio, quam ſupra poſui, fidem facit tum vero ob eam PIETATEM Numae fuiſſe comparatum Capitolini modo recitata verba ſatis addocent: ac praeterea habeo Antonini mediocris moduli nummum, cujus averſa parte inſtrumenta pontificalia, qualia poſtea in Aurelii Caeſaris, aut Maximi Caeſaris numiſmatis inſculpta viſuntur, quae ſine controverſia ad Antonini Pietatem referuntur. Nam quamvis in hoc Antonini nummo nihil de PIETATE inſcribitur, ſed tantum TRIB. POT. COS. III. aliorum tamen ad eam imitationem poſtea cuſorum ea eſt omnium epigraphe PIETAS. AVG.

Primo ſtatim imperii anno eam appellationem eſt conſecutus.

Illud fortaſſe incommodat, quod Antoninus quidem vel primo ipſo principatus anno PIVS inſcribitur: inſcriptio vero, quam e Reineſio deſcripſimus, ad ſextum ejuſdem principis annum pertinet (ad quem etiam annum nummum modo deſcriptum, etſi tribunitiae poteſtatis numerali nota deſtitutum, Reineſiani epigrammatis indicio, non incommode revocarim) ex quo intelligatur caeremoniarum curam ab Antonino ſuſceptam nihil habuiſſe cum PII appellatione commune. Sed reſponderi poteſt, cum Antoninus per omnem aetatem religionis ſpecimina praeſetuliſſet, tum vero ſtatim ut reip. gubernaculis adſedit, nihil antiquius habuiſſe, quam ut in religionibus, qua parte negligebantur, reſtituendis ſui principatus primordia commendaret: atque ob eam cauſſam primo ſtatim anno eam appellationem eſſe nactum: quam cum poſtea egregiis in ea re facinoribus praeclare tueretur, hinc & inſcriptionem ei poſtea poſitam, nummoſque eadem ſignificatione praeterea ſignatos. Quanquam quod primo ſui regni anno PIVM inſcribi in nummis Antoninum Tillemontius art. 4. ex Spanhemio affirmat, tametſi tantorum ingeniorum vel auctoritas ipſa me frangit, tamen videndum an ob tribunitiae poteſtatis numeralem notam omiſſam ad primum Antonini annum eos nummos Spanhemius revocarit: quae ra-

ratio (niſi forte & COS. ſine numerali nota legatur) nihil valet, uti vel ex eo numiſmate, quod modo deſcripſi, perſpici poteſt, in quo & tribunitia poteſtas ſine nota numerali ponitur, & tamen legitur COS. III. Sed cum Spanhemii ſpiſſius illud volumen ad manus non habeam, tacere praeſtat, quam temere aliquid affirmare: & nihil unquam habui antiquius, quam in viri tantopere in hiſce rebus ſubacti judicio conquieſcere. Quamvis autem inter Antonini nummos quos Angelonus affert, primum hanc praeſeferre epigraphen viderim: IMP. T. AELIVS. CAESAR. ANTONINVS. & in averſa parte: TRIB. POT. COS. ex quo appareat non ipſo ſtatim ſui principatus initio eam appellationem nactum fuiſſe: tamen cum nec ibi Antoninus capite laureato exhibeatur, nec AVG. inſcribatur (quam appellationem una cum Pii cognomento eodem tempore Antonino oblatam innuit Capitolinus) magis eſt ut is nummus ad extrema Hadriani tempora referatur, quando tribunitia poteſtas Antonino primum communicata fuit.

Quando refectum, & quando dedicatum amphitheatrum.

DEDICAVIT) Ex hoc quod amphitheatrum ab Hadriano reſtitutum Antoninus dedicavit, duo maxime conſequimur, & ſub extrema Hadriani tempora fuiſſe ſive refectum ſive exornatum, & ſub Antonini initia dedicatum fuiſſe. Nam cum dedicare, ut paullo poſt ex Feſto tradam, idem ſit quod *uſui dicare*: haud puto magnum temporis intervallum inter Hadriani opus & Antonini dedicationem interceſſiſſe. Fortaſſe etiam cum Hadrianus id, quod circa hanc molem aggreſſus erat, morte praeventus non perfeciſſet, illud quodcunque fuit Antoninus & ad umbilicum perduxit, & inſuper dedicavit. Ac multa ſane, quae affecta reliquerat Hadrianus, filius perfecit, teſtante Capitolino cap. 4. *Ad opera*, inquit, *Hadriani plurimum contulit*: id quod & ex Puteolano celebri marmore percipio ap. Grut. p. 163. n. 9. ubi legitur: IMP. CAESAR . . . T. AELIVS. HADRIANVS. ANTONINVS. AVG. PIVS. PONT. MAX. TRIB. POT. II. . . . OPVS. PILARVM. VI. MARIS. CONLAPSVM. A. DIVO. PATRE. SVO. PROMISSVM. RESTITVIT. Et Mediolani ap. Grut. p. 177. n. 4. eſt illa celeberrima inſcriptio eodem Antonini anno poſita, qua dicitur: AQVAEDVCTVM. IN. NOVIS. ATHENIS. (Mediolanum ſic per ea tempora vocatum, quod ſtudiorum teſte Plinio IV, epiſt. 13. ſedes eſſet, viri docti cenſuerunt: contra Tillemontius in Hadriano not. 21. de *Novis* in Delo *Athenis* indicio Gruterianae inſcriptionis p. 405. intelligit) COEPTVM. A. DIVO. HADRIANO. PATRE. SVO. CONSVMMAVIT. DEDICAVITQVE. Idem fortaſſe noſtro amphi-

phitheatro evenerit ; cujus refectionem sive exornationem a patre inceptam Antoninus ad exitum perduxerit , ipsumque demum dedicarit, idque sub initia principatus : nam & opus pilarum TRIB. POT. II. restituit.

In secessu Campanensi dedicatio peracta.

Vt ut est : ad illud maxime tempus Campani amphitheatri dedicatio pertinet , cum Antoninus ad agros suos in Campaniam secessit . *Nec ullas* , ait Capitolinus cap. 7. *expeditiones obiit , nisi quod ad agros suos profectus est ad Campaniam , dicens gravem esse provincialibus comitatum principis etiam nimis parci.*

Opera omnia dedicabantur.

Nihil vero est quod de amphitheatri dedicatione mireris : nam non templa solum, sed & opera publica cujuscunque generis , nunquam non dedicabantur , ut passim ex inscriptionibus theatrorum, pontium ceterorumque aedificiorum constat . Ac ne ab amphitheatris discedam , exstat haec apud Holstenium in notis ad Cluverium inscriptio:

M. SILIO. EPAPHRODITO. PATRONO
SEVIRVM. AVG.
MAGISTRO. IVVENVM. ITERVM. IVVENES
LVCOFERO
NENSES. PATRONO. OB. MERITA
QVOD. AMPHITHEATRVM
COL. IVL. FELICI. LVCOFER. S. P. F
DEDICAVITQVE. L. D. D. D

Et vide interim quid inter Capuam Lucumque Feroniae dignationis intersesset : quod hujus amphitheatrum obscurus homo, ac libertinae , quantum ex Graeco cognomine conjicio , originis fecit dedicavitque (idemque de ceteris oppidis intelligi potest , quorum vix aliquod fuit , quod non parvum aliquod amphitheatrum haberet) cum interim Campanum ab Hadriano restitutum exornatumque, ab Antonino dedicatum fuerit . Olim & Capitolium Capuae Tiberius dedicarat , teste Suetonio in ejus vita cap. 40. *Peragrata* , inquit , *Campania , cum Capuae Capitolium , Nolae templum Augusti, quam caussam profectionis praetenderat , dedicasset , Capreas se contulit* (41) .

Ea

(41) Turbat nonnihil Tacitus IV annal. 57. qui non Capitolium , sed Iovi templum a Tiberio tunc temporis Capuae dedicatum narrat : *Tandem* , inquit , *Caesar in Campaniam specie dedicandi templum apud Capuam Iovi , apud Nolam Augusto , sed certus procul urbe degere* . Sed commodum ex eo discimus , sicut omnia in coloniis principem urbem imitabantur , sic etiam in Campano Capitolio Iovis Tonantis aedem exstitisse.

Ludi in dedicatione exhibiti.

Ea dedicatione sumtuosissimos ludos ab imperatore apparatos fuisse , tum gladiatorios , tum etiam & venationem , quae duo maxime in amphitheatris spectabantur , ex iis quae deinceps de dedicatione dicentur , prorsus necesse est : & erat Pius in eam voluptatem satis effusus . Quis scit an non in hac amphitheatri dedicatione prope eadem ediderit munera , de quibus Capitolinus in Antonino cap. 10 ? ibi haec ait : *Edita munera* (42) , *in quibus elephantos & corocottas & strepsicerotas , crocodilos etiam atque hippopotamos, & omnia ex toto orbe terrarum cum tigridibus exhibuit . Centum etiam leones una missione edidit.*

Atque hic me admonet locus , ut de dedicatione , ejusque notione ac ritu , quae didici, paucis complectar: praesertim quod nemo hactenus eam tractationem susceperit praeter Gutherium, qui in III de vet. jur. pont. II , & 12. non pauca de ea re dicere occupavit; quae hic omitti satius erit , quam actum agi . Quare si quis Gutherii duo illa capita cum hac diatriba conjungere volet , justam universae rei cognitionem facile assequetur .

DIATRIBA

De Dedicationibus.

I. *Vera dedicationis notio traditur.*

Inter consecrationem dedicationemque discrimina.

Dedicare nihil aliud esse , quam consecrare , plerique omnes persuasissimum habent , & solent Latini lexicographi id verbum hoc alio reddere καθιερόω . Et quanquam non inficior saepissime ei verbo consecrationis , tanquam rei cum dedicatione plerunque conjunctae, notionem inesse : imo quanquam non ignoro Graecos rei Romanae scriptores, cum de templorum, theatrorum, balnearum, gymnasiorum & similium dedicatione narrant , non alio fere verbo quam ἱερόω aut καθιερόω latinum *dedico* reddidisse ; plurimum tamen differunt: nam & consecratio (illa quidem certe , quae in detestationem fiebat) sine dedicatione esse potest , & haec vicissim sine consecratio-

(42) Aureo illo latinitatis saeculo munera de gladiatoribus dicebantur , venatio de bestiis: sed utrunque posterior aetas munus appellavit Apuleius IV Miles . *Praeter* , inquit , *ceteram specioſam muneris supellectilem , totis utrinque patrimonii viribus immanis ursae comparabat numerum copiosum* . Augustinus lib. I contra Acad. *Si te edentem munera ursorum* . Prosper Aquitanicus libro de promissionibus : *In munere habet leones non ferro , sed orationibus vincentem.*

tione. Locus poterat interdum ſacer eſſe, in quo nihil erat alicui Deo dicatum, neque ara, neque ſignum, neque aliud quidpiam: veluti cum Scipio de conſilii ſententia Carthaginem conſecravit, nulli ut liceret inibi aedificare, ſive cum aedes aut quaecunque bona civis, quem pro hoſte haberi vellent, alicui Deo ſenatus populique R. conſenſu, pontificumque collegio approbante conſecrarent: id quod Hebraei חרם *hherem*, Graeci vero ἀνάθεμα dixerunt. Quare hinc eſt quod C. Flavius Cn. F. uti auctor eſt Livius IX, 46, *Aedem Concordiae in area Vulcani ſumma invidia nobilium dedicavit*. In area illa Vulcano ſacra neque ſignum neque ara neque templum Vulcani erat, alioqui nunquam ibi C. Flavius aedem Concordiae dedicaſſet: erat tantum חרם ſive ἀνάθεμα. Contra vero & dedicatio, illa proprie dicta, ſine conſecratione ſaepenumero intelligebatur, veluti cum quis aedes ſuas recens exſtructas dedicaret, cum Cicero *praedia in cenſum dedicare* dixit, & ſimilia ſane innumerabilia, in quibus *dedicare* quid ſibi velit, ſtatim copioſiſſime tradetur. Quanquam ergo ſaepiſſime conſecratio cum dedicatione conjungebatur, uti cum Clodius Ciceronis domum, tanquam improbi civis, a ſe conſecratam Libertati inſuper dedicavit: imo & templa conſecrabantur eadem caeremoniis, & ſimul dedicabantur: tamen multum inter utrunque intererat, unde Cicero pro domo n. 48. *An*, inquit, *conſecratio nullum habet jus, dedicatio eſt religioſa? &c.* Et poterat certe unum ſine altero conſiſtere: nam, ut ſtatim docebo, dedicatio latius, quam conſecratio patuit. Quin imo in templis ipſis, quae & conſecrata & dedicata eadem dicebantur: tamen aliud in iis conſecrationem aliud dedicationem fuiſſe, infra demonſtrabitur. Et delubri quidem, aut ejuſmodi rerum conſecratio quid ſibi velit, jam omnes perſpiciunt: dedicationi vero quae ſubjecta ſit notio porro exſequamur.

Quid dedicatio?

Ac nihil verius ea dedicationis definitione, quam obiter & aliud agens adhibuit Alexander Donatus in III de urbe Roma cap. 7. ibi *Dedicare* hoc eſſe ait, *primo fabricae uſu publice aliquid ſplendidum ac magnificum exhibere ex iis, quorum gratia perfecta eſt*, uti in theatro dramata, gladiatores venationeſque in amphitheatro, & cetera in eundem modum. Veriſsima definitio, quam ita demum potes etiam ad alia praeter fabricas transferre, ſi dixeris *dedicare* idem eſſe quod uſui dicare ſeu addicere: quod profecto Graeci ἐγκαινίζειν, & ſequior latinitas *encaeniare* dixit, quo verbo hodieque in hoc Regno utimur, quoties novum aliquod veſtimentum induimus, aut quidvis novi in uſum convertimus. Ac praeſtat

Vera dedicationis notio

ſtat Auguſtinum ipſum de ea re loquentem audire in Joannem: *Quandocunque*, inquit, *novum aliquod fuerit dedicatum, encaenia vocantur. Iam & uſus habet hoc verbum: ſi quis nova tunica induatur, encaeniare dicitur &c.* (43).

Verum ne ſine via ac methodo vagetur oratio: hanc, quam poſui dedicationis notionem primum ex principum linguarum conſenſu, tum & ex Latinis ſcriptoribus & monumentis ita me confirmaturum confido, nullus ut dubitationi locus relinquatur; & eadem opera ſpero me non paucis auctorum locis lucem eximiam allaturum.

Dedicationis natio ex Hebraeis.

Ac primum quod Hebraei חנך *hhanach*, ideſt *initiavit*, quodque Graeci ἐγκαινίζειν, quod ad verbum eſt *innovare*, id Latini *dedicare* dixerunt. Deut. XXI, 5. *Quis vir, qui aedificavit domum novam, & non dedicavit eam?* (heb. חנכו *hhanacho*, hoc eſt *inchoavit eam*, LXX vero ἐνεκαίνισεν αὐτὴν) *vadat & revertatur in domum ſuam, ne forte moriatur in bello, & alius dedicet eam*: ubi etiam idem verbum hebraice occurrit, idemque graece: ſicuti etiam in libris Regum & Paralipomenon, ubi de Salomonici templi dedicatione agitur. Inde eſt חנכה *hhanucchah*, idem quod *initiatio*, quod hebraice tum in titulo pſalmi 29, ſive 30. legitur, tum etiam Nehem. XII, 27. ubi noſter habet *in dedicatione muri Ieruſalem*; & LXX ἐν ἐγκαινίοις τείχους. Etiam chaldaice apud Danielem cap. III, 2. לחנכת צלמא *lahhanucchath tſalma*, ubi graece eſt εἰς τὰ ἐγκαίνια τῆς εἰκόνος, & latine, *ut convenirent ad dedicationem ſtatuae, quam erexerat Nabuchodonoſor rex*. Nec Hebraei ergo aliud habent dedicandi verbum, quam hoc quod initiationem ſignificat; nec in Graeca translatione, aut N. T. aliud adhibetur, quam τὰ ἐγκαίνια, quaſi dicas *novalia*, aut etiam ἐγκαινισμός, quod legitur I Mach. 4. Et Suidas ἐγκαίνια eſſe ait ἑορτὴν, καθ' ἣν ἐκαινουργήθη τι: Euripidis vero Scholiaſtes ἑορτὴν τὴν ἐν ἐγκαινισμῷ.

Et Graecis.

Et quanquam τὸ ἐγκαινίζειν & ἐγκαίνια apud LXX fere tantum, & ſacros N.T. ſcriptores invenias, qui ad vim Hebraei vocabuli *hhanach* explicandam illud adhibuerunt: tamen & ex Polluce exemplum τὸ ἐγκαινίζαι affert H. St. in theſ. Et etiam apud Varinum Favorinum, qui omnia ex antiquis lexicis, & ſcholiaſtis accuratiſſime compilavit, reperio in hunc modum: Καινίζαι, καινῷ χρήσασθαι, ἢ ἐγκαι-

(43) Hinc Ioannes de Ianua ex Papia ait: *Encaeniare novum aliquid induere*. Epitaphium Aligerni Ab. Caſinenſis de monaſterio Caſinenſi reſtituto:

Quod quia fruſtratum fuerat tam temporis, ille
Niſibus omnigenis enceniarat hians.

Ethelwerdus IV, 4. apud Cangium: *Enceniavit in Wintonia urbe arduam turrim.*

ἐγκαινίζαι : ubi pulchra se offert dedicationis, seu τὸ ἐγκαινίσαι definitio, nempe καινῷ χρήσασθαι.

Dedicare olim idem quod dicere.

Venio jam ad Latinos, apud quos *dedicare* idem olim fuit, quod *dicere* (44). Quia vero in templorum ἐγκαινίοις conceptis verbis, quas quidem formulas apud Brissonium invenies, utebantur: hinc antea putabam factum, ut quod Graeci καθιερεῦν, id Latini *dedicare*, aut veteri dialecto *delicare* ideſt, ut interpretabar, sollemnia verba *dicere* appellarint. Sed re attentiùs pensitata, sic statui, *dedicare* non aliud esse, quam *dicare* seu *addicere usui*: id quod Graeci ἐγκαινίζειν dicebant. Quod ne forte nunc primum, ac de meo attuliſſe videar, Festus in primis auctor accedat: *Delicata*, inquit, *dicebant Diis consecrata, quae nunc dedicata* (45). *Unde adhuc manet delicatus, quasi usui* (sic enim est in MSS. male autem in editis *lusui*) *dicatus*. Quo quid luculentius afferri potest? Et tamen cum illud VSVI, quod passim in MSS. legitur, quid sibi vellet non intelligerent, promtissimo errore LVSVI in editis, uti dicebam, substituerunt; nec porro viderunt Festum de *dedicationis* etymo, non vero de iis, quos in deliciis haberent, locutum.

Dedicare ex Festo est *usui dicare*.

Est

(44) *Dedicare* idem fuisse quod *dicere* testantur grammatici veteres Festus & Nonius: manetque etiamnum prope eadem significatio in altero compositio *praedico*, *praedicas*: imo simplex *dicare* & *dicere* alternant, & *dicere* (apud Nonium IV, 122.) est *dicare*. *Virg. lib.* VI: *Iunoni infernae dictus sacer*: & rursus apud eundem Marcellum IV, 139. *Dicare* (est) *indicare, nuntiare. Lucilius libro* XXX: *sic ubi ad aureis Fama tuam pugnam claram allatam* (legendum allata) *dicasset*. Sed redeo ad compositum *dedicare*, quod Festo est *dicendo deferre*, & Nonio idem quod dicere. Inde est illud Caecilii in primo annalium apud Nonium: *Legati quo missi sunt veniunt, dedicant mandata*. Accius Alphesiboea eadem significatione adhibuit: & Lucretius, cujus exempla paullo post referam. Sed & *delicare* D in L abeunte eodem sensu dicebant. Titinnius apud Nonium: *Quid istuc est, aut iste vult servo? mater delica*. Accius Achille: *Qua re alia ex crimine inimicorum effugere possis, delica*. Hodieque in optimis Plauti MSS. & editis libris Mil. III, 1. 30. legitur: *Ita vero, ut tu ipse me dixisse delices*, ideſt dicas. Etiam aureo latini sermonis saeculo quandoque *dedicare* idem quod dicere aut affirmare fuit. Lucretius lib. I, 368.

At contra gravius plus in se corporum esse
Dedicat, & multo vacui minus intus habere,

Rursus eodem libro V, 423.

Corpus enim per se communis dedicat esse
Sensus.

Iterumque lib. III, 209.

Haec quoque res etiam naturam dedicat ejus,
Quam tenui constet textura &c.

Male his locis omnibus *deliquat* Fayus in sua editione exhibuit: cum intelligam Pareum, cujus tamen lexicon Lucretianum ad manus non habui, *dedicandi* non *deliquandi* verbum ea notione apud poetam philosophum agnoscere: & jure merito, nam sic quoque locutum Apuleium deprehendi in libro de habitud. doctrin. Plat. philos. lib. III: *Aliae*, inquit, (propositiones) *dedicativae sunt, quod dedicant aliquid de quopiam, ut virtus bonum est: dedicat enim virtuti inesse bonitatem: aliae abdicativae, quae abdicant aliquid de quopiam &c.* Ac toto eo libro non alius usus est verbi *dedicandi*. Martianus quoque Capella initio dialecticae dedicativas & abdicativas enunciationes memorat.

(45) Dausquius ne tibi imponat, qui p. 44. inscriptionem Romanam, quam affert Grut. p. 311. n. 6. ad ista Festi *delicata* ideſt *dedicata* trahit. Inscriptio sic habet: TEIAE. EVPHROSINES. RVFFINAE. V. V. DELICATAE. Hic autem non Ruffina virgo Vestalis dicitur *delicata*, hoc est (uti Dausquius interpretatur) *Diis dicata*, sed Teia Euphrosine fuit *a deliciis* Ruffinae virginis Vestalis, cujus & liberta erat. Nihil frequentius istis *delicatis* in inscriptionibus eo sensu, quem dixi, occurrit.

Est ergo, ut equidem statuo, *dedicare* idem quod *dedicere*, si modo exstat id verbum (46), seu auctore Festo *usui dicare*, sive encaeniare. Et quanquam vel unius Festi auctoritas abunde sufficiat: non pauca tamen exempla scriptorum ad rem illustrandam adscisam; quos vicissim, uti spero illustriores dimittam. Ac primum Paullus jurisconsultus *dedicare togam in funus* dixit pro eo quod est togae novae usum in funere inchoare: quam notionem quia nemo hactenus, quod sciam, animadvertit, necesse habeo verba legis afferre: est autem l. 19. de in rem verso: *Filius familias*, inquit Paullus, *togam emit: mortuo deinde eo, pater ignorans & putans suam esse, dedicavit eam in funus ejus. Neratius libro secundo responsorum ait, in rem patris versum videri.* Et haec, quae recitavi, & quae ibidem sequuntur, satis declarant *dedicare* ibi non esse solum *destinare* (quomodo Gothofredus in notis explicat) sed, quod Augustinus de tunica dixit, *encaeniare*: & ceteroqui notissimus est ille veterum mos, quo non nisi togati efferebantur: Iuvenalis sat. III, v. 172.

Dedicare togam in funus quid?

Pars magna Italiae est, si verum admittimus, in qua
Nemo togam sumit, nisi mortuus (47).

Ac miror Facciolatum virum doctissimum, qui Calepini lexicon accuratissime amplificavit, ut thesauri linguae latinae loco haberi possit, *dedicare in funus*, & *dedicare in sacrum* ita interpretari, quasi sit in funeris & sacri impensas insumere. Neutrum verum est. De toga in funus dedicata quae modo diximus, satis quae vis sit ejus locutionis

(46) Eruditissimus Facciolatus in Calepini lexico nunc tertium excuso verbum *dedicere* agnoscit, firmatque exemplo Accii Alphesiboea: *Advereor, cum te esse Alcmaeonis fratrem facis dedicat*. Sed fortasse non animadvertit Nonium IV, 121. a quo eum Accii locum habemus, referre ad *dedicare*, ut sit indicativi modi: praesertim si illud *dedicat* sit finis versus iambici.

(47) In quem locum nescio quid nugatur vetus Scholiastes: *Togam*, inquit, *sumit, ut eam supra lectum mittant, dum mortuus effertur*. Atqui togam sumere, est induere. Et per ea tempora non in Italia solum sed & Romae raro toga, saepius lacernis utebantur: mortui tantum, inquit Satyricus, per Italiam togam sumebant. Qui mos togatos sepeliendi constat & ex aliis scriptorum locis, quae afferunt Lipsius I Elector. 6. & ex eo Dempsterus in paralipomenis ad Rosin. lib. V, cap. 32. Sed ibi tamen dupliciter Dempsterus hallucinatur: ac primum, quod togam quam mortui induerent, pullam fuisse ait. Sed si vir doctus ad loca a Lipsio producta attendisset, albam, non pullam togam a mortuis indutam didicisset. Plutarchus de Romanis ait: *Mortui corpus ἀμφιεννύασι λευκοῖς*. Artemidorus *τὰ λευκὰ ἱμάτια* mortem praenuntiare ait; *διὰ τὸ τὰς ἀποθανόντας ἐν λευκοῖς ἐκφέρεσθαι*. Et vulgus civium sic efferebatur: nam magistratus, triumphales viri &c. quas vivi sive praetextas, sive purpureas, easdem & mortui gerebant. Illud, opinor, Dempstero fecit offucias, quod is, quem profert in medium, Martialis IX, 58. ait: *Nec pallens toga mortui tribulis*. Sed *pallens* ibi non significat togam pullam, sed sordidam & obsoletam: nec albae opponitur, sed candidae & creatae, qualibus ditiores utebantur, uti vel ex praecedentibus palam est:

Nil est tritius Hedyli lacernis,
Non ansae veteres Corinthiorum, &c.
Nec pallens toga mortui tribulis.

Alterum, quod fallitur, est quod in recitata Paulli lege *dedicare togam in funus* esse ait *cadaver ea obvolvere*. Atqui non ea tantum vis est ejus verbi, sed valet togam novam in funere *encaeniare*, ut Augustini verbo utar.

ostendunt: dedicare vero in sacrum apud Caium nihil est aliud quam consecrare, seu religioni obstringere (48).

Quid *in censum dedicare*.

Iam vero quo sensu Paullus dixit *in funus dedicare*, eodem, quanquam in re dissimili, Tullius ait, *in censum dedicare*. Locus is est in oratione pro L. Flacco n. 32. ubi cum in Decianum quendam inveheretur, qui in praedivitis mulierculae bona invaserat, eaque, cum lustrum a censoribus conderetur, in censum detulerat, ait: *At haec praedia etiam in censum dedicavisti, mitto quod aliena, mitto quod possessa per vim, mitto quod convicta ab Apollonidiensibus &c.* Ac bene Lipsius III var. lect. I. *in censum* reposuit, cum antea *in censu* legeretur; nisi quod *in censum dedicare* idem esse statuit, quod *in censum referre*: sicuti etiam Manutius in commentario ad eum locum, quem tamen reprehendit Gronovius lib. IV de pec. vet. cap. I. & jure merito, nam, uti multis ostendit, *deferre in censum* Quiritium erat, at *in censum referre* unius censoris proprium fuit. Ita ex Gronovii sententia *in censum dedicare*, idem est quod *in censum deferre* & profiteri. Recte quidem, sed penitiorem tamen ejus locutionis caussam vir doctus cum ceteris ignoravit. Atqui hic etiam dedicare idem prorsus est quod inchoare: tum enim vero rei alicujus possessio incipiebat, cum res illa in censum delata erat. Atque ea demum sunt praediorum ἐγκάινια. Idem prorsus loquendi genus adhibuerat P. Africanus oratione contra Ti. Asellium apud Gellium VII, II. *Quanti*, inquit, *omne instrumentum fundi Sabini in censum dedicavisti*. Sic autem accusandi casu tum hic, tum apud Ciceronem, non vero *in censu* esse legendum, illae, quas modo exponebamus, locutiones *in funus*, *in sacrum dedicare* prorsus evincunt. Demum Gronovius ibidem εὐστόχως sane & feliciter eandem locutionem in Vlpiano restituit l. 64. de adquir. rer. dom. Ibi in vulgatis legitur: *Quae quisque aliena in censum deducit, nihilo magis ejus fiunt*. Sed *dedicat* scripsisse Vlpianum veteris elegantiae non ignarum, ait Gronovius. Quam conjecturam certissimam puto, quod animadverterim ex ejus legis variantibus lectionibus *deducit* alios codices praeseferre, uno variante elemento eoque permutabili, nam scimus duas eas litteras V & I in lapidibus & MSS. saepissime permutari.

Vlpiano vetus scriptura asseritur.

(48) Lex est XII tabularum, quam Caius *lib.* VI *ad leg.* XII *tab.* refert (eaque est lex ult. de litigios.) in hunc modum: *Rem, de qua controversia est, prohibemur in sacrum dedicare; aliquin dupli poenam patimur; ne liceat eo modo duriorem adversarii conditionem facere. Sed duplum utrum fisco, an adversario praestandum sit nihil exprimitur* (in lege XII tab. de qua commentatur) *fortassis autem magis adversario: ut id veluti solatium habeat pro eo quod potentiori adversario traditus sit*. Potentiori utique adversario traditus apposite dicitur, quia rem consecratam liberare multo difficilius fuit: eoque pertinet Ciceronis oratio pro domo sua, quam ab adversariis dedicatam Cicero vindicaturus eam orationem habuit. Quod ergo Cicero (ut Marcellum l. 12. de cur. fur. & Pomponium l. 12. de pactis, aliosque taceam) *dedicare* pro eo, quod est rem sacram facere aut religioni obstringere dixerunt, id Caius ex lege XII tabularum plena oratione dixit *rem in sacrum dedicare*.

Sed pergo jam scriptorum locos, quos quidem conquirere potuerim, in medium proferre. Prae ceteris non bonus ille quidem scribendi auctor, sed antiquitatis tamen affectator Apuleius vix aliter eo verbo usus videtur, cujus haec interim loca reperi: Metam. IV: *Ut venationis suae primitias bonus amicus videretur ornando muneri dedicasse*. Met. X: *Dies ecce muneri destinatus aderat . . . Ac dum ludicris scenicorum choreis primitiae spectaculi dedicantur &c.* Annon vides *primitias muneris* (hoc est venationis, quo sensu munus saepe accipit Apuleius) *dedicare* idem esse quod auspicari? Ad haec Met. XI de Isidis navi Isis ipsa sic loquitur: *Quo* (die) *sedatis hibernis tempestatibus, & lenitis maris procellosis fluctibus, navigabili jam pelago, rudem dedicantes carinam, primitias commeatus* (idest navigationis) *libant mei sacerdotes*. Ibi *rudem carinam dedicare* est novam nec dum mare expertam ponto committere, & usui addicere. Nec pauciora possem, si per otium liceret, e Tertulliano loca producere, veluti hoc quod mihi nuper in Scorpiaco cap. I. se obtulit de Paullo Melitam devecto: *Hoc modo*, inquit, *etiam ethnicis saepe subvenimus, donati a Deo ea potestate* (de qua Marci XVI, 18. dicitur, serpentes tollent &c.) *quam Apostolus dedicavit* (idest qua primus omnium usus est) *cum morsum viperae sprevit*. Quomodo *dedicare potestatem* dixit Tertullianus, sic & *magistratum dedicare*, idest inire dici consueviisse conjicio; nam & ejus contrarium *abdicare magistratum* usu tritissimum fuit. Illustre in primis illud quoque S. Cypriani est epist. 33. ubi de lectore tum primum sui ordinis munus auspicante ait: *Hoc die auspicatus est, dum dedicat lectionem*. Nec obscuriora exempla apud posteriores aetatis scriptores; nam eadem notione in octava S. Stephani protomartyris a priscis usque Ecclesiae saeculis (vide librum sacramentorum Greg. M.) quotannis hanc orationem damus: *Omnipotens sempiterne Deus, qui primitias martyrum in B. levitae Stephani sanguine dedicasti &c.* Gesta Constantini M. apud Cangium: *Palatium usque ad perfectum fecit, quem non dedicavit*, idest eo uti non potuit. Quod eodem sensu hic dicitur, quo Latinus Bibliorum interpres Deut. XX, 5. domum recens aedificatam *dedicare* dixit, pro eo quod est encaeniare. Atque haec ex auctoribus satis.

Quid *dedicare* apud Apuleium.

Tertullianum.

Et Cyprianum.

Venio nunc ad inscriptiones, in quibus quidem rarius *consecran-*

Eadem notione dedicare in lapidibus.

crandi (49), saepissime *dedicandi* verbum occurrit: sed tamen certissimum habeo plerunque in iis *dedicationem* tantum pro ἐγκαινίοις adhiberi: quamvis non negem non raro etiam pro consecratione usurpari, eo quod res essent conjunctissimae, eoque unum pro altero poneretur. Verum, uti dixi, saepius dedicatio nihil praeter encaenia adsignificat: veluti quod apud Reinesium 11, 89. dicitur nescio quis *theatrum & proscenium ludis scenicis biduo* DEDICAsse *de sua pecunia*: idem ibi profecto DEDICAVIT, quod in usum traduxit; neque enim *biduo* res consecratur, nec *pecunia*. Item quod apud Grut. p. 12. n. 1. legitur: I. O. M. PRO. SALVTE. IMPP. L. SEPTIMI. SEVERI. ET. M. AVRELI. &c. M. FIRMIDIVS . . . CONSECRAVIT. ITEM. DEDICAVIT: an non ea quantivis pretii epigraphe prope clamitat, inter consecrationem ac dedicationem, quanquam res conjunctissimas, intersesse tamen plurimum, quod illa ritibus & conceptis formulis, haec primo rei usu contineretur? Itemque in basi Interamnate apud Grut. p. 14. n. 16. I. O. M. MINATIA. ELPIS. DEDICAVIT. ET. CONSECRAVIT (50).

Atque ii quidem, qui *dedicare* nihil aliud esse volunt, quam καθιερῶν sive consecrare, vix alibi, quam cum de templis rebusque aliis sacris est sermo, suam sententiam tueri possunt. Contra vero ea, quam *dedicationi* subjecimus notionem, tam patet latissime, ut non templis solum, sed profanis omnibus rebus optime conveniat; quae res profanae cum dedicari dicuntur, nihil aliud significatur, quam eorum usum inchoari. Suetonius Nerone: *Ejusmodi domum, cum absolutam dedicaret, hactenus comprobavit, ut se diceret quasi hominem*

Quid dedicare domum,

(49) Non desunt tamen exempla in marmoribus, ubi propria *consecrandi* vox adhibetur. Itaque ap. Grut. p. 18. n. 6. IOVI. OPTIMO. MAXIMO . . P. AELIVS. . . ARAM. CONSECRAVIT. Itemque p. 19. 1. Rursus p. 28. 5. ARAM. CONSTITVIT. ET. CONSECRAVIT. Postremo p. 109. ARAM. CVM. BASE. CONSECR. Sed & apud Reinesium cl. 26. AEDEM. CVM. OMNI. CVLTV. CONSECRAVIT. In Graecis epigrammatibus ΚΑΘΙΕΡΩΣΕ de templis, ΑΝΕΘΗΚΕ de aris, signis, clypeis ceterisque rebus, quae collocatione aut suspensione dedicabantur, & alio transferri poterant, dici solet: Unde quod legitur apud Grut. p. 69. 8. TON. NAON. KAI. TON. ΒΩΜΟΝ. ΑΝΕΘΗΚΕΝ. ob vicinius illud ΒΩΜΟΝ negligenter, credo, sic positum fuit: nam νηῷ illud ΑΝΕΘΗΚΕΝ minus convenire videtur, quod est tamen τῷ Βώμῳ proprium, qui loco moveri potest. Cicero pro domo n. 46. *Simulacrum autem aut aram se dedicasse, sine religione loco moveri potest*. Quo Tullii loco *dedicare & loco movere* ἀντιθέτως opinor, ponuntur. Nam dedicabatur, ut alibi ostendam, ara sive signum, cum supra suam basim ponebatur, cujus contrarium fuit *loco movere*.

(50) Τὔστερον πρότερον, cum dici potius debuisset CONSECRAVIT. ET. DEDICAVIT. prius res sacrabatur, tum demum usui dicabatur. Tamen fieri potuit, ut interdum sive per negligentiam consecratio rem usu inchoatam subsequeretur, sive fortasse verius, si quando consecratio neglecta fuisset, usu jam sacrata putabatur.

nem tandem habitare coepisse. Quo sane loco nonnisi primum domus usum dedicationis nomine licet intelligere: non enim domus consecrabantur, & consecratae non erant amplius in domini sui censu, ut patet ex oratione Ciceronis pro domo. Nisi forte principis domum religiosam fuisse existimamus, quod a vero non abhorret. Sed alia suppetunt exempla rerum profanarum innumerabilia: veluti cum sermo est de dedicatione statuarum, non dicam imperatoribus, sed privatis hominibus positarum, nefas est de καθιερώσει tum cogitare. Sic apud Grut. p. 434. 1. statuae, quae L. Maesio Rufo ejusque conjugi a Forosempronienſibus ponuntur, num religiosae fuerunt? & tamen earum DEDICATione *Rufus. Epulum. dedit. decurionib. sing. H. S.* XXX. *sex. viris. et. augustalib. sing. H. S.* XII. *plebi. sing. H. S.* IIII. Inscriptio quoque Nepesina p. 441. 7. loquitur de DEDICATIONE. STATVAE. PATRONI. & saepe alibi. Num quem caerimoniarum apparatum in hisce statuis dedicandis adhibitum putas? Atqui, si animum advertes, *dedicare* statuam nihil est aliud quam ἀναθεῖναι. Apuleius Met. VI: *Et depictam in tabula fugae praesentis imaginem meae domus atrio dedicabo*: idest ἀναθήσω seu suspendam. Tabulae ergo suspensione dedicabantur, & dedicare statuam nihil aliud fuit, quam eandem in *loco dato decreto decurionum* (quod his singularibus litteris notabant L. D. D. D.) collocare, & encaeniare. Atque eo refer Tullii locum pro domo n. 46. quo *dedicare & loco movere* ex adverso ponuntur, ut alibi dixi. Hinc etiam dedicatio bibliothecae, aquaeductus, pontis & similium nullam proprie, ni fallor, καθιερώσιν adjunctam habuit, sed primum tantum rei usum designat. Certe nefas est arbitrari Christianos imperatores Valentinianum, Valentem, & Gratianum in pontium, quos DEDICARI. IVSSERVNT, uti Gruterianae inscriptiones p. 160. n. 4, & 6. testantur, dedicationibus ullam ethnicam adhibuisse caerimoniam praeter circenses, quibus pontium usus inchoari solebat, uti deinceps demonstrabo. Idem de altera epigraphe ap. Grut. p. 1080. n. 10. cogitandum, ubi Valens & Gratianus PORTICVS. AREASQ. MACELLO. LIVIAE. AD. ORNATVM. VRBIS. SVAE. ADDI. DEDICARIQ. IVSSERVNT. Est & Veronae inscriptio apud Grut. p. 166. n. 2. sub Gallieno principe posita, ubi dicuntur MVRI. VERONENSIVM. FABRICATI. EX. DIE. III. NON. APRILIVM. DEDICATI. PR. NON. DECEMBRIS. IVBENTE. SANCTISSIMO. GALLIENO. AVG. N. INSISTENTE. AVR. MARCELLINO. V. P. DVC. DVC. (idest Viro perfectissimo duce, ducenario) CVRANTE. IVL. MAR-

Aut statuam.

Dedicare pontes,

ARCHIVIO DIOCESANO FIESOLANO

Aut muros quid sibi velit.

MARCELLINO. Qua in inscriptione *muros dedicare* non est aliud, quam eorum fabricam ad umbilicum perducere, & *usui dicare*. Huc enim pertinet illa sedula consignatio temporis, tum illius quo manus operi admota, (FABRICATI, inquit, ideſt coepti EX. DIE. III. NON. APRILIVM) tum quo opus consummatum fuit: nam quod sequitur, DEDICATI. PR. NON. DECEMBRIS, tempus perfecti, atque usui dicati operis notat. Accedit quod Gallieni jussus, & utriusque Marcellini instantia & curatio non alio quam ad fabricam tum inchoatam tum perfectam referuntur, non vero ad aliquem consecrationis ritum: & scimus ex legum voluminibus civitatum muros, non sacros fuisse, sed sanctos, hoc est sanctione inviolabiles. Adde &

Quid *sua pecunia dedicare*.

hoc loquendi genus: *sua pecunia dedicare*, quod certe non potest de καθιερώσει intelligi, (quid enim habet pecunia cum consecratione commune?) sed tantum de operis consummatione, quam statim ejusdem usus consequitur. Eam locutionem deprehendi apud Reinesium cl. 1. n. 179. STAT. EX. AERE. S. P. DEDICARVNT. iterumque eadem classe n. 300. GENIO. CENTVRIAE. &c. SIGN. AEN. SVA. PEC. DEDECAVERVNT. Et cl. 2. n. 89.

Eodem sensu *dedicare* in posterioris aetatis titulis.

Demum in his tertii aut quarti saeculi inscriptionibus sine ulla controversia DEDICARE est usum aedificii inchoare. Apud Grut. p. 178. 4. *Constantius & Maximianus invicti Augg. Severus & Maximianus Caess. thermas ornaver. ET. ROMANIS. SVIS. DEDICAVER.* hoc est in Romanorum usum encaeniaverunt. Et ne forte putes *dedicandi* verbum pro καθιερώσει positum: en ut eadem pag. n. 7. *consecratio* a *dedicatione* sedulo distinguitur. *D. D. NN. Diocletianus & Maximianus invicti seniores Augusti patres imperatorum & Caesarum: Constantius & Maximianus invicti Augg. & Severus & Maximianus* (legendum Maximinus) *nobiliss. Caesares thermas felices Diocletiani Aug. fratris sui nomine CONSECRAV. coeptis aedificiis pro tanti operis magnitudine omni cultu perfectas ROMANIS. SVIS. DEDICAV.* Vides ut accurate *consecratio* a *dedicatione* distinguitur, ne forte unius ejusdemque rei synonyma fuisse putes. Et hinc facile supplebitur inscriptio pag. 179. 1. *Thermas felices Diocletiano coeptas &c. numini ejus consecrarunt*: supplenda porro quae desunt: *& Romanis suis dedicaverunt.*

Quanquam vero ex iis auctorum & inscriptionum locis, quos non mediocri luce perfudimus, satis intelligi potest, non sine operae pretio me tamdiu in ea dedicationis notione versari: tamen quid sollemnis illa formula sibi velit, quae in Lugdunensibus, aliisque per Gal-

Gallias saxis occurrit, *monumentum sub ascia dedicare*, quae nemini ad hunc usque diem intellecta, viris doctissimis crucem fixit, age videamus; & an tradita dedicationis notio tam late pateat, quam initio polliciti sumus, porro experiamur. Et ceterorum quidem sententias (an nugacissimas nugas?) tum numerare difficile, tum recocta crambe id putidius fuerit. Adeat, si cui est otium, eos qui leges XII tabularum explicuerunt, ad eam legem *rogum ascia ne polito*, tum & Gutherium de jure Manium II, 28. Sponium in antiquitatibus Lugd. ac Fabrettum in vol. inscr. a p. 203. ad 206. & alios. Omnes vero sententiae in eo fere versantur, ut aut sepulcri modestiam ea clausula commendari, aut contra magnificentiam arbitrentur, ac fere respici putent ad eam legem XII tab. *rogum ascia ne polito*, cum tamen nihil monumentum cum rogo commune habuerit, ac nihil etiam ascia, qua ligna dolantur, cum ascia fabrorum caementariorum de qua hic sermo. Quare desinant aliquando legem illam in praesidium adscisce re, praesertim cum illa asciae usum vetet, quem ista formula sepulcralis admittit. Reinesius ad cl. XII, n. 34. ab aliis diversus abiens tantum non acu rem tetigit: *Significarunt autem ea* (formula) inquit, *se marmorariis, quorum ascia & dolabra* λαξευτικὰ ὄργανα, *faciendum locasse, hoc est ab inchoato opus curasse.* Quae Reinesii sententia quid quaeso commeruit, quamobrem acriore censura a Fabretto perstringeretur? Et verisimiliora certe Reinesius paucis verbis, quam Vrbinas ille totis chartis edisserit. Quanquam quod eo sensu formulam illam accipi Fabrettus jubet, quasi vero sepulcri mediocritas commendetur, quod unius asciae ope, qua calx subigitur, sine ullo λαξευτικῷ instrumento fuerit exstructum: nihil novi affert, idque jampridem Gutherius in II de jure Manium 28. disertissime tradiderat, ubi *dedicare sub ascia* hoc demum significare statuit, *opere tectorio marmorato vel albario sepulcra exornare*.

Sub ascia dedicare quid significet.

Iam vero quod negat asciam λαξευτικὸν, sive lapicidarum fuisse instrumentum, ac non nisi lignariam aut calcariam asciam inveniri pertendit, nihil agit: & vel ipsa asciae figura, quae in Salsoniae monumento, de quo ibi Fabrettus commentatur, & alibi visitur in hunc modum, virum doctum monere potuisset, neque ad dolandam materiam, neque ad macerandam calcem illud instrumentum usui esse potuisse, sed unice ad lapides excidendos poliendosque: quippe cum securiculae potius speciem oculis exhibeat, quam lignariam aut calcariam asciam, quarum utranque recurvam, perinde ut hodieque adhibentur, fuisse oportuit. Et pos-

Quid ascia hic.

sum non paucis argumentis evincere, asciam, de qua monumenta loquuntur, fuisse λαξευτικὴν, quae compendifacturus, contuli in subjacentem notam (51).

Iam vero quae nostra interpretatio sit, aperire praestat, quam in aliis refellendis tempus terere. *Dedicare* in his monumentis cave putes consecrandi, id quod sibi nonnulli persuaserunt, significatione positum: nec est secundum Reinesium *ab inchoato opus curare*: nec demum quidvis aliud: verum secundum semel traditam ejus verbi notionem nihil aliud istic est *dedicare*, quam usum monumenti illato cadavere inchoare, sive encaeniare, quemadmodum tot jam auctorum locis fidem feci: *dedicare* vero *sub ascia* idem prorsus est, quod in sepulcrum recens exstructum cadaver inferre, &, ut Festi verbum adhibeam, *usui dicare*: sive, si forte mavis, monumentum encaeniare antequam fuerit perfectum; dumque adhuc fabrorum caementariorum, qui per asciam designantur, fervet opus, mortuum illic collocare. In hac enim formula *ascia* pro ipso aedificationis opere ponitur, & particula *sub* potest significare vel *statim post*, vel *in ipso aedificandi actu*. Vt semel dicam, hoc innuere ea clausula voluerunt, non esse illatum cadaver in alias sive emtum sive exstructum monumentum, sed in sepulcrum tum primum data opera & ad eum finem aedificatum, ut is mortuus, cui memoria ponitur, eo in-

Verus ejus formulae sensus.

(51) Nam certe ascia, cujus in monumentis mentio exsistit, etiam fatente Fabretto, non est lignaria, qua materia dolatur. Superest ergo ut sit illa altera ad calcem subigendam composita. Atqui istius asciae multo longius erat manubrium, praeut illud est quod in lapidibus insculpi solet. Aliud ergo esse non potuit quam ascia quaepiam λαξευτική. Scio objicere Fabrettum, asciae lapidariae nusquam apud auctores fieri mentionem. Atqui sit ejus mentio in sexcentis monumentis, quibus illa formula adhibetur, & insuper ascia interdum scalpitur, quae non potest esse nisi lapicidarum, quae & fabricatorum eadem quoque fuit, quippe cum in omni fabrica sive reticulati, sive incerti operis permultum ejus instrumenti usum fuisse oportuerit ad lapides complanandos: cum contra illa altera non ad muros exstruendos, neque ad tectorium inducendum, sed tantum ad calcem subigendam usui esset. Sed missis inscriptionibus, si scriptorum judicio rem transigi mavis: ecce Psalmorum interpres Hieronymo haud paullo antiquior, & alterius saltem saeculi auctor, id quod Ps. 74. ver. 6. apud LXX legitur, ἐν πελέκει καὶ λαξευτηρίῳ κατέρραξαν αὐτήν, sic est interpretatus, *in securi & ascia dejecerunt eam*. An non intelligis asciam λαξευτικὸν quoque instrumentum fuisse, imo & huic Graeco vocabulo λαξευτήριον respondisse? Et scimus Hesychium λαξευτήριον sic exponere, ut sit λιθοτόμων σιδήριον. Nam quod Graeci posteriores astrologiae libros λαξευτήριον ex usu linguae Persicae inscripserunt, uti ex Cangii Graeco glossario licet intelligere: id perinde factum puto, quemadmodum Aristotelis logica Organum fuit appellatum. Verum hoc obiter. Altera vox, qua Graeci asciam exprimerent, fuit ἀξίνη, (unde & *ascia* nomen invenit, Aeolum more qui pro ξέν@ dicebant σκέν@, & alia in eundem modum) quae & securim & asciam aeque significat, eo quod fuissent figura similes (id quod ex asciae forma in monumentis perspicitur) imo & officio: nam ἀξίνη ab ἄγνυμι venit, cujus futurum ἄξω, quoniam ad frangendum lapides tam securis, quam ascia comparata fuit. Atque haec quidem verissima est asciae illius, quae in monumentis nominatur atque insculpitur, significatio: quam non eo pluribus confirmavi, quod ea magnopere indigerem (nam modo fabricatorum fuisse instrumentum conveniat, ceterum λαξευτικὴ ne an calcaria sit ascia intelligenda, mea nihil interest) sed ut Reinesium ab injusta reprehensione vindicarem.

inferretur (52): conjungitur enim semper cum illa formula haec altera *monumentum facere* aut *ponere* in hunc modum: ὁ δεῖνα τῷ δεῖνα PONI. CVRAVIT. aut FACIENDVM. CVRAVIT. ET. SVB. ASCIA. DEDICAVIT. Accedit quod apud Gruterum p. 339. n. 4. *sarcophago condere*, & *sub ascia dedicare*, junguntur hoc modo: MEMMIA. CASSIANA. CONIVNX. (maritum suum paullo ante nominatum) SARCOFAGO. CONDIDIT. ET. S. A. D. hoc est *sub ascia dedicavit* monumentum. Nec vacat inscriptiones percurrere, quibus ea clausula adhibetur, propterea quod de hoc commentario vere hoc mihi videor esse dicturus eum SVB ASCIA DEDICARI: ita raptim & adhuc atramento madens prelo committitur. Quo dabitur, spero, venia toto hoc opusculo secus fortasse dictorum, ac viri docti sint judicaturi, quorum sententiae lubens subscribam.

Ac de dedicationis notione latissime illa quidem patente, haec habui dicere. Ex quibus plane intelligimus, non templa solum aliaque religionem spectantia fuisse dedicata, sed & profana loca tum publica, tum privata, uti domos, bibliothecas, scholas, monumenta; quinimo & vestimenta, & nihil non eo sensu dedicatum fuisse.

II. *Templorum & publicorum operum dedicatio ad quem pertineret.*

Duumviri aedis dedicandae explosi.

Iacobus Gutherius in III de vet. jur. pont. 12. ab antiquis usque temporibus quosdam *duumviros aedis locandae faciundae dedicandae* adstruit: eumque duumviratum aliquamdiu intermissum postea repetitum affirmat. Sed frustra est in exemplis afferendis, quae id tantum probant, fuisse quosdam duumviros aedis locandae faciundae: nam duumviros aedis dedicandae prorsus inauditos reor; & uni, puto, non duobus, negotium dabatur, ut dedicationi praeesset. Ne illud quidem, quod apud Livium libro altero, cap. 42. legitur, Gutherium juvat: *Castoris*, inquit Livius, *aedes eodem anno idibus Quintilibus dedicata est. Vota erat Latino bello & Postumio dictatore. Filius ejus duumvir ad id ipsum creatus dedicavit*. Nam Patavini verba *ad id ipsum creatus* non ad *dedicavit*, quod proxi-

(52) Secundum hanc illius formulae notionem, Ioseph Christi Servatoris cadavere in novum monumentum illato illud indubie *dedicasse* dicetur: imo cum illud monumentum Lucae XXIII, 53. λαξευτὸν dicatur, quasi si dicas *asciatum*, sive asciae ope excisum, etiam *sub ascia dedicasse* fortasse dicetur. Verum cum illud sepulcrum non recens exstructum fuerit, nec in eum finem, ut ibi Servator conderetur: non belle ibi quadrat haec clausula *sub ascia dedicavit*.

me sequitur, referenda censeo, sed quod creatus unus ex duumviris fuisset aedis locandae faciendae; visum fuit ut unus ex iis duumviris, qui filius ejus esset qui voverat, dedicaret. At enim Gutherius cap. 13 ejusdem libri in veteri marmore duumviratum aedis dedicandae sibi reperisse videtur. Ea est inscriptio Casinas apud Grut. p. 100. 8. in hunc maxime modum:

M. PAPIVS. M. F. L. MATRIVS. L. F.
DVO. VIRI. I. D
SIGNVM. CONCORDIAE. EX. S. C. RESTITVENDVM
COERAVERVNT. EIDEMQ. DEDICARVNT &c.
. . . . . CN. DOMIT. C. ASINIO. COS

Quo in epigrammate labitur pueriliter Gutherius, quod illas alterius lineae singularias I. D. spreta eorum non minus insulsa interpretatione, qui exponerent *jussu Dei*, ita demum interpretatur, *jussi dedicare*. Tamne hospes in priscis marmoribus quisquam, nihil ut de *duoviris juri dicundo* inaudiverit? Verum quod de ambobus numero multitudinis dicitur DEDICARVNT, compendii id caussa factum, ut utrique non modo curatio sed & dedicatio tribueretur, cum uterque quidem curasset, sed revera alter tantum eorum suo & alterius nomine dedicasset: quemadmodum saepe in Evangeliis & Actis, ut V. T. omittam, plures aliquem sermonem habuisse dicuntur, cum reipsa ab uno dumtaxat ex iis ceterorum nomine eam orationem haberi oportuerit. Ita, opinor, ista epigraphe capienda: neque insolens in inscriptionibus illud est, rem quampiam suo & aliorum nomine ab uno aliquo dedicatam. Plinius v epist. 12. *Cognovi speciosissimam te porticum sub tuo filiique tui nomine dedicasse*. Fortassis tamen signi dedicatio (quae ut alibi notatum, ejusdem collocationem significat) a duobus peragi potuit (53).

Sed

(53) Neque vero in ea solum inscriptione, quam cum Gutherio recitavi, sed & in aliis haud ita paucis binos aut plures dedicasse deprehendi. Apud Grut. inscriptio Spoletina p. 3. n. 9. *I. O. M. &c. . . M. Gellius Stephanus jun. cum Stephano patre domu Tertiana ex dirution. restit. DEDICARVNT Q.* & p. 100. n. 10. Agrigentina epigraphe hujusmodi: *Concordiae Agrigentinorum sacrum respublica Lilybaetanorum DEDICANTIBVS M. Haterio Candido procos. & L. Cornelio Marcello Q. PR. PR.* Itemque p. 103. 6. in Delmatia: *Victoriae Augg. NN. &c. dedicante Egnatio Victore Leg. Augg. PR. PR. & Cl. Pisone &c.* Et ne forte excipias Romae quidem obtinuisse, ut uni dedicandi munus demandaretur, non item extra Romam (quod constet ex Plinii epist. ad Traianum in provinciis non eosdem dedicandi ritus observatos, ac Romae) ecce tibi Romanam epigraphen apud Grut. p. 307. n. 8. in qua de duobus dicitur. DE. SVO. D. D. IDEM. DEDICARVNT. Et Romana quoque illa est, quam Reinesius cl. n. n. 279. refert, qua duo STAT. EX. AERE. S. P. DEDICARVNT. Itemque Romana, quam idem r. 300. producit, qua tres SIGN. AEN. SVA. PEC. DEDECAVERVNT.

Sed in recitatis elogiis *dedicare* non idem, quod *consecrare*, (quod, ni fallor, uni demandabatur) sed idem quod ἐγκαινίζειν, uti toties admonuimus: & in Reinesianis postremo loco productis illud SVA. PEC. magno est indicio non de καθιερώσει sed de signi collocatione & liberalitate aliqua in eo dedicando ideft collocando exhibita, esse sermonem: id quod luculentissime constat ex 89. classis alterius Reinesianae, ubi plures quoque *dedicasse sua pecunia* theatrum dicuntur, sed non aliter dedicasse quam scenicis ludis THEATRVM, ait inscriptio, ET. PROSCENIVM. REFECERE. LVDIS. SCENICIS. BIDVO. DEDICAR. D. S. P.

Ius praesciendi qui dedicaret olim apud populum;

Sed commentitiis illis aedis dedicandae duumviris valere jussis: scimus olim stante rep. populi jussu, aut plebiscito debuisse praefici, qui dedicaret. Istud quidem & ex Ciceronis epistola ad At. IV, 2. constat, ubi ait: *Si neque populi jussu, neque plebis scitu is qui se dedicasse diceret, nominatim ei rei praefectus esset, neque populi jussu, aut plebis scitu id facere jussus esset: videri posse sine religione eam partem areae mi restitui*: & ex oratione pro domo sua n. 53. legitur, L. Cassio censore de signo Concordiae dedicando ad collegium referente, *Ei M. Aemilium Pont. Max. pro collegio respondisse, nisi eum populus R. nominatim praefecisset, atque ejus jussu faceret, non videri ea recte posse dedicari. At senatus consecratam aram tollendam ex auctoritate pontificum censuit, &c.* Verum hoc aliis jam notatum.

Postea ad imperatores translatum;

Sub imperatoribus postquam lege regia populi potestas ad principem translata fuit: princeps solus dedicare poterat, vel is etiam, cui dedicandi fecisset potestatem: id quod modo ex Vlpiano l. 9. de rer. divis. cum didicerim, non gravabor eam legem fere totam huc adscribere, propterea quod alia quaedam praeterea complectitur ad id argumentum spectantia: *Sacra loca ea sunt, quae publice dedicata sunt, sive in civitate, sive in agro. Sciendum est, locum publicum tum sacrum fieri posse, cum princeps eum dedicavit, vel dedicandi dedit potestatem. Illud notandum est aliud esse sacrum locum, aliud sacrarium: Sacer locus est locus consecratus: Sacrarium est locus, in quo sacra ponuntur, quod etiam in aedificio privato esse potest. Et solent, qui liberare eum locum religione volunt, sacra inde evocare.* Tum transit ad sancta, de quibus ait: *Proprie dicimus sancta, quae nec sacra nec profana sunt, sed sanctione quadam confirmata: ut leges sanctae sunt, sanctione enim quadam subnixae sunt.* Ac demum nonnullis interjectis: *Res sacra non recipit aestimationem.* Ex his percipimus, ad principem proprie pertinuisse *publice dedicare*. Hinc saepe apud scriptores legimus, imperatores Roma profectos ad aliquid dedicandum, uti cum Tiberius Capreas secessurus, eam caussam suae profectioni praetexuit, ut Capuae Capitolium, Nolae Augusti templum dedicaret. Et ex nostri amphitheatri titulo discimus, illud ab Antonino dedicatum, ut sexcenta alia hujusmodi dedicationum extra Romam exempla reticeam.

Quorum nomine alii quandoque dedicabant.

ceam. Nonnunquam tamen, ut ex eodem jurisconsulto didicimus, princeps alteri cuipiam dedicandi potestatem dabat: tum vero cave putes illum suo nomine dedicasse; nam imperatoris nomine tum etiam dedicatio peragebatur: cujus rei certissimam fidem facio in hunc modum. Inscriptio Mediolani est apud Gruterum p. 177. n. 4. qua de Antonino dicitur: AQVAEDVCTVM. IN. NOVIS. ATHENIS (ideſt Mediolano sive potius in Delo insula, uti alibi dictum fuit.) COEPTVM. A. DIVO. HADRIANO. PATRE. SVO. CONSVMMAVIT. DEDICAVITQ. Atqui Antoninus, teste Capitolino cap. 7. *nec ullas expeditiones obiit, nisi quod ad agros suos profectus est ad Campaniam, dicens, gravem esse provincialibus comitatum principis etiam nimis parci*. Non ergo ipse per sese Antoninus aquaeductum illum dedicavit, sed alius quispiam imperatoris nomine. Sed tamen idem imperator (ut obiter admoneam) Campanum amphitheatrum ipse per sese, *uti prorsus* mihi persuadeo, dedicavit: propterea quod scimus ex eodem Capitolino in Campaniam ad suos agros eum secessisse.

Metropolitanae Ecclesiae Campanae dedicatio.

Quod dedicationes per alios imperatoris nomine saepe peractas diximus: idem nuper (si profanis gentium ritibus sacrosanctas Ecclesiae caeremonias conferre licet) in Metropolitanae Ecclesiae Campanae dedicatione factum. Nam cum amplissimus & immortalis memoriae Cardinalis NICOLAVS CARACCIOLVS, qui quartum jam hunc & vicesimum annum in Metropolitana hac cathedra sanctissime adsidet, suam Ecclesiam non modo ab inchoato restituisset, sed & laxius ampliasset, exornassetque magnificentissime: hoc unum restabat, ut ab illo pastoralis vigilantiae specimine singulari FR. VINCENTIO MARIA CARD. VRSINO, qui tunc temporis Beneventanam Campanae conjunctissimam planeque germanam Ecclesiam sanctissimis institutis moderabatur, sollemnibus caeremoniis, quod jamdiu promiserat, dedicaretur. Qui tamen interea temporis summa omnium gratulatione, Romanae Ecclesiae hoc est omnium I. C. Ecclesiarum gubernaculis admotus, cum gravioribus curis distentus iter aggredi, atque ipse per sese eam consecrationem transigere haud facile posset: ut fidem tamen liberaret, pulcherrimo excogitato MVNDILLAM VRSINVM Episcopum Melphitanum Archiepiscopum Corinthium fratris filium, sed sanctioris disciplinae cognatione sibi multo devinctiorem, misit, qui veluti procuratorio nomine eam functionem obiret. Vt jure in eo sibi Campani placeant, quod eam dedicationem non tam Mundillae Vrsino, quam BENEDICTO. XIII nunquam interituri nominis PON-

PONTIFICI MAX. adscribendam putent, & in Ecclesiae tabulariis consignandam. Quod tamen, sicut & cetera eximia ornamenta, quae ex ejusdem clementissimi PONTIFICIS munificentia nuper in nos redundarunt, non alii profecto, quam NICOLAI CARD. CARACCIOLI veteri cum illo necessitudini accepta referimus: & tantis nominibus BENEDICTO & NICOLAO auspicatissima omnia ex animo adprecamur.

Principi opera inscribebantur: nisi si quis sua pecunia fecisset.

Quisquis igitur procuratorio nomine pro imperatore dedicabat, non suum, sed principis nomen titulo inscribebat, uti ex Novarum Athenarum aquaeductu modo collegimus. Quibusdam tamen potestas fiebat suo, non imperatoris nomine dedicandi, & uti suum, non vero imperatoris nomen inscriberent: quae quidem potestas iis plurimum dabatur, qui sua pecunia aliquid fecissent: id quod colligo ex inscriptione, quam supra ex Holstenio protuli, quae M. SILIO. EPAPHRODITO posita fuit propterea, QVOD. AMPHITHEATRVM. COL. IVL. FELICI. LVCOFER. S. P. F. DEDICAVITQ. L. D. D. D. Quanquam autem quatuor illae singulares litterae, hoc est *locus datus decreto decurionum*, notant eum non fuisse amphitheatri titulum, sed statuae, credo, subscriptionem: tamen in amphitheatri illius epigrammate fuisse M. Silii Epaphroditi nomen adscriptum, mihi persuadeo, aliorum titulorum indicio, quibus ejus, qui sua pecunia fecisset dedicassetque, nomen adscribitur: sicuti Neapoli in templi Castorum epigraphe (quod pulcherrimum opus jampridem me puero corruit, de illo Tiberii liberto legebatur: ΣΥΝΤΕΛΕΣΑΣ. ΕΚ. ΤΩΝ. ΙΔΙΩΝ. ΚΑΘΙΕΡΩΣΕΝ ideſt sua pecunia perfectum consecravit.

Quanta olim dedicandi ambitio.

Ceterum libera republica idcirco tanto ambitu templorum dedicationibus inhiabant, quod dedicanti tribueretur, uti nomen suum inscriberet, etiamsi alius aedificasset. De M. Horatio Pulvillo Dionysius lib. v: *Dedicationem atque inscriptionem* (templi Capitolini) *absente collega occupavit alter consul M. Horatius*. Deinde diu post Catuli honori concessum legitur apud Val. Max. VI, 9. *Vt nomen ejus in Capitolino fastigio fulgeret*; nimirum quia a Sylla restitutum Catulus dedicavit: qua de re Tacitus III hist. 72. *Curam victor Sylla suscepit* (Capitolini templi post conflagrationem restituendi) *neque tamen dedicavit: hoc solum ejus felicitati negatum* (Syllae ipsius dictum id fuit, auctore Plinio VII, 43. *Hoc tamen nempe felicitati suae defuisse &c.*) *Lutatii Catuli nomen inter tot Caesarum opera usque ad Vitellium mansit*: nam sub Vitellio iterum conflagravit. Haec de templi Capitolini dedicatione atque inscriptione.

Nec

Nec ſolum libera rep. ſed etiam ſub prioribus Caeſaribus eadem dedicandi ambitio viguit: nimirum antequam poteſtas deſignandi ejus, qui dedicaret, a ſenatu populoque ad imperatores deferretur (quod nondum ſub Claudio contigerat, qui ex S. C. neſcio quid dedicavit, ut ex epigrammate percipitur apud Grut. p. 101. n. 1.) & antequam obtinere coepiſſet, ut poſſet alius quiſpiam imperatoris nomine dedicare. Tacitus VI annal. 45. *Ne publice quidem, niſi duo opera* (Tiberius) *ſtruxit, templum Auguſti, & ſcenam Pompeiani theatri: eaque perfecta CONTEMTV AMBITIONIS, an per ſenectutem, haud dedicavit.*

Quorundam imperatorum modeſtia.

Hadrianus tamen ab ea ambitione ſuum inſcribendi nomen longiſſime in ſpeciem abhorruit: ſic enim de eo narrat Spartianus cap. 19. *Romae inſtauravit pantheum, ſepta, baſilicam Neptuni, ſacras aedes plurimas, forum Auguſti, lavacrum Agrippae: eaque omnia propriis & veteribus nominibus conſecravit.* Eandem quoque civilitatem (ut de Auguſto taceam, de quo prope idem tabulae Ancyranae commemorant) Severus praeſetulit, de quo prodit Spartianus cap. 23. *Magnum vero illud . . . quod Romae omnes aedes publicas, quae vitio temporum labebantur, inſtauravit* (proinde etiam dedicavit) *nuſquam prope ſuo nomine adſcripto, ſervatis tamen ubique titulis conditorum.* Ex quibus Spartiani teſtimoniis intelligimus, Hadrianum quidem nunquam ſuum nomen inſcripſiſſe, ſed veteribus nominibus omnia dedicaſſe: Severum autem, etſi plurimum eodem quo Hadrianus modo fecit, tamen nonnunquam & ſuum nomen inſcripſiſſe, & ſimul conditorum titulos ſervaſſe: id quod in Pantheo titulo hodieque animadvertitur, ubi ſervato praegrandibus litteris M. Agrippae conditoris nomine, infra ſuum & Caracalli filii nomen minoribus elementis Severus adſcripſit. Quod eo notavi, quod hunc poſtremum morem, eumque ſane quam honeſtiſſimum, utpote & ab affectata modeſtiae laude, & ab invidiae labe alieniſſimum, in Campani amphitheatri titulo tenuit Antoninus; qui cum neque coloniae Capuae aedificati operis, nec patri reſtituti atque exornati laudem invidiſſet, etiam ſuum qui dedicaſſet nomen adſcripſit. Hoc demum illud eſt

medium vitiorum, & utrinque repoſtum.

Hic eſt ille medius, ac temperatus ſapientiae modulus, quem optimus princeps, tantum non Chriſtianus, in omnibus dictis factiſque mirifice tenuit. Nam Hadrianum nihil moror, qui ex ea ipſa moderatione laudem aucupabatur: & ſcimus illum tanta gloriae cupiditate flagraſſe, ut nonnullos, ne ſuis luminibus obſtruerent, per ſummam crudelitatem oppreſſerit.

III. *Quo*

III. *Quo ritu templa, hoſtium bona, arae, ſigna conſecrarentur: itemque an cetera quoque opera publica ſacrari oporteret.*

Ex his quae hactenus edifſerui ſatis intelligitur, templorum aut ſimilium dedicationem ab eorundem conſecratione ſedulo diſtinguendam: nam illa nihil aliud proprie fuit quam ἐγκαινισμὸς, ideſt primus rei uſus; haec vero, antequam res in uſum traduceretur, certis ritibus formuliſque conceptis perficiebatur. Sed tamen quod res eſſent conjunctiſſimae, & eodem tempore res ſacraretur, & uſui dicaretur: idcirco obtinuit ut *dedicationis* vocabulo ad utranque rem ſignificandam paſſim uterentur, & ea dedicare idem quod ſacrare fuerit.

Iam quemadmodum in templo dedicando pontifex templi poſtem teneret, quaeve ſollemnia verba praeiret, quae ſubinde is qui dedicationi praeeſſet pronuntiaret, ea quia jam multi, atque in primis Briſſonius, Gutheriuſque exponere jamdiu occuparunt: nihil cauſſae eſſe video quamobrem actum agam. Quare ad eos lectorem rejicio: ego interea ſpicilegium faciam.

Dedicationem differre irreligioſum.

Templi jam perfecti dedicationem ne diu differrent, religione olim tenebantur; id quod Plinius IV, 1. addocet: *Cujus*, inquit (templi) *dedicationem, cum ſit paratum, differre longius irreligioſum eſt.*

Conſecratio diferre lingua.

Sed & e Plinii hiſtoria jam aliis notatum, pontificem verba praeeuntem dediſſe operam, ut illa ne praepedita aut balbutiente lingua pronuntiaret, ne ſi verbo aberraſſet, conſecratio quaſi minus rite facta eſſet inſtauranda. Plinii verba haec ſunt lib. XI, cap. 37. *Metellum pontificem adeo inexplanatae* (linguae) *fuiſſe accepimus, ut multis menſibus tortus credatur, dum meditatur in dedicanda aede Opiferae dicere:* Opiferam autem equidem Fortunam interpretor (54).

(54) Harduinus illud *Opiferae* in duas voces divellens, *Opis vere* in ipſo textu exhibuit; quod in MSS. *fere* pro *vere* pingi ſoleat: ita *vere dicere* idem Plinio erit, quod exacte & accurate pronuntiare. Conjectura non diſplicet: ſed non continuo textum (quod vir doctiſſimus aſſolet) immutari oportuit ob ejuſmodi conjecturas, quas in notis legi ſatis fuerit.

Viri docti *Opiferam* Iunonem hic intelligunt, quae parturientibus ſubſidio venit: ſed ut fateat Iunonem cum hoc epitheto nondum inveni; ſed Dianam tamen, quae interdum cum Lucina confunditur, cum eo attributo reperi apud Grut. p. 41. 8. Tibure in hunc modum: DIANAI. OPIFER. NEMORENSI &c.

Equidem mihi perſuadeo *Opiferam* apud Plinium non fuiſſe aliud, quam Fortunam: nam certe Tibure apud Grut. p. 75. 9. dicitur quidam C. Iulius SALTVM. FORTVNAE. OPIFERAE reſtituiſſe. Eadem *adjutrix* appellatur ap. Grut. p. 73. 7. FORTVNAE. ADIVTRICI. ET. TVTELE &c. Huc refer etiam *Fortunam obſequentem* qua nihil in ſaxis frequentius, & quod apud Grut. p. 79. 1. legitur FORTVNAE. AVGVSTAE. RESPICIENTI &c. Nullum certe numen Romani impenſius colebant, quam

mente constanter peragenda fuit.

Eandem non modo linguae, sed & mentis constantiam jure pontificio fuisse requisitam, nihil ut perturbata atque emota mente fieret, ex Ciceronis oratione pro domo assequimur: cujus locos libet adscribere, propterea quod eos nondum notatos deprehenderim. Ibi n. 54. pontificem reprehendit, quod in sua domo dedicanda *mente ac lingua titubante* usus esset. Tum & Clodium ejusdem vitii accusat: *Praesertim*, inquit, *cum iste impurus atque impius hostis religionum omnium . . . ageret illam rem ita raptim & turbulente, ut neque mens, neque vox, neque lingua consisteret. Delatum tum est ad vos pontifices . . . quemadmodum iste praeposteris verbis, ominibus obscenis, identidem se ipse revocando, dubitans, timens, haesitans, omnia aliter, ac vos in monumentis habetis, & pronuntiarit & fecerit.* Sed & tremebundam manum in poste prensando, credo quod

Fortunam, a qua in rebus dubiis opem potissimum praestolabantur: unde illud de Traiani victoria Dacica apud Grut. elogium (etsi *vocalis* suspectum) p. 73. 8. *Fortunae. Aug. omnipotent. Vbi. eras. Rhamnusia. ubi. eras. quantum. abfuit. ne. Roma. lugeret. sed. vivit. Traianus. ve. tibi. Decebale. &c.* Verum quid dubiae fidei monumentis opus habeo: cum Plutarchi liber de Fortuna Romanorum abunde doceat ab ipsis ferme urbis incunabulis innumerabilia fana Fortunae exstitisse sub variis ejusdem Fortunae appellationibus, ob eam caussam, ὅτι μεγάλη ἐστὶ καὶ μᾶλλον δὲ ὅλον, ἡ τύχη παρὰ πάντα ἐστὶ τὰ τῶν ἀνθρώπων. *Quod magnum momentum imo summa in res humanas vis esset Fortunae.* Itaque inter illa Fortunae innumera cognomenta a Plutarcho praetermissa, etiam *Opifera* fuerit. Vide & ejusdem quaestiones Romanas. Et quidem apud Grut. p. 26. 4. Fortuna cum *ope divina*, idest cum ope quam Fortuna ferr (non vero cum Ope illa celebri Dea) conjungitur in hunc modum: OPI. DIVINAE. ET. FORTVNAE. PRIMIGENIAE. SACR. Et sic dicitur OPI. DIVINAE, quemadmodum p. 94. 5. VI. DIVINAE. SACRVM. Quo in epigrammate *vim divinam* haud diversam a Fortuna statuo; quam idcirco *Fortem Fortunam* a Romanis dictam Plutarchus ibidem affirmat, ἣν φορτικὴν, inquit, καλοῦσιν, ὅπερ ἐστὶν ἰσχυράν &c. Sed nihil luculentius Capitolini testimonio in Max. & Balb. cap. 8. *Vnde*, inquit, *mos tractus sit, ut proficiscentes ad bellum imperatores munus gladiatorium & venatus darent, breviter dicendum est. Multi dicunt, apud veteres hanc devotionem contra hostes factam, ut civium sanguinolitata, specie pugnarum se Nemesis, idest VIS quaedam FORTVNAE satiaret. Alii &c.* Ergo *opem divinam*, & *vim divinam* nihil aliud quam *Nemesim* seu *vim Fortunae* existimabis: & Nemesim ac Fortunam duo unius ejusdemque Deae fuisse nomina praeter cetera, etiam ex Grut. p. 30. 1. intelligitur, cujus epigrammatis initium tale est: DEAE. NEMESI. SIVE. FORTVNAE.

Iam vero Metellus iste pontifex diversus omnino fuit a clarissimo illo L. Metello pontifice, cujus ab eodem Plinio VII, 43. fit perhonorifica mentio (e quo Plinii loco Grurerus expressam putat epigraphen quam habet p. 377. 4.) nam hic optimus orator fuit, ille vero inexplanatae linguae. Itaque is qui aedem Opiferae dedicavit, vel fuerit Q. Caecilius Q. F. Metellus Pont. Max. cujus in lapide auspicato apud Grut. p. 39. 5. mentio exsistit; vel potius aliquis alius, non pont. max. (ob linguae quidem certe impedimentum) sed dumtaxat e pontificum collegio. Et vide an non fuerit ille C. Metellus, cui agnomen Caprario fuerat, qui inter Metelli Macedonici filios ultimus natu fuit; in quem exstat amarulentum illud Scipionis dictum in obsidione Numantiae apud Cic. 2. de or. *Si quintum pareret mater ejus, asinum fuisse pariturum.* Certe ob ingenii tarditatem Caprarium fuisse appellatum, possumus suspicari. Sed & Plutarchus lib. de Fort. Rom. inter indulgentis Fortunae exempla refert hoc, quod Metellus ille Macedonicus a quatuor filiis consularibus elatus fuerit, quorum ultimus Caprarius recensetur. Nec solum Plutarchus, sed & Velleius I, 11. Valerius Max. VII, 1. 1. Plinius VII, 44. S. Augustinus II de civ. 23. & ante hos omnes Cicero V de fin. 78. & I Tusc. 35. Q. Metelli fortunae felicitatem mirifice praedicant, quod praeter propria decora a quatuor honoratissimis filiis, quorum gesti honores sedulo recensentur, elatus fuerit: ut celebre in primis olim id abblandientis Fortunae exemplum fuisse appareat. Id quod magno est indicio & aedem Opiferae a Metello dedicatam, non alterius quam Fortunae fuisse: & fortassis ab uno e quatuor iis fratribus per eam indulgentioris Fortunae occasionem fuisse consecratam; ac potissimum a C. Caprario ob eas conjecturas, quas modo exponebam.

quod perturbatae mentis esset indicium, nihil egisse, ex eadem oratione n. 52. addidici: *Aut*, inquit, *si dixit aliquid verbis haesitantibus, postemque tremebunda manu tetigit: certe nihil rite, nihil caste, nihil more institutoque perfecit.* Sane non immerito hodieque Ecclesiae catholicae sacrorum antistites religioni sibi ducunt mysteriorum formulas non mente attenta & constanti, linguae vero accuratae ministerio disertissime enuntiare.

Bonorum consecrandorum ritus.

Haec de templorum sacrandorum ritu. Sed & cum alicujus bona in detestationem consecrabantur, postem aliquando teneri consueviſſe, & verba sollemnia pronuntiari ex iis, quae modo e Ciceronе recitavi, & aliis ejusdem orationis locis conjici potest. Sed tum demum, opinor, cum praedia illa non solum consecrabantur, sed & ara, signove posito, alicui Deo dedicabantur; ut Libertatis signum in aedibus Ciceronis Clodius posuit. Et eo spectare putem illa Ciceronis verba eadem or. n. 45. *Ergone, pontifices, putatis, si is postem tenuerit, & aliquid dixerit, domum uniuscujusque consecrari posse? An istae dedicationes & templorum, & delubrorum religiones ad honorem Deorum immortalium, sine ulla civium calamitate a majoribus nostris constitutae sunt?* Et n. 46. *Ergo si is* (M. Drusus) *Q. Caepionis inimici sui postem aedium tenuisset, & pauca verba fecisset, aedes Caepionis essent dedicatae?* Nimirum aedes, de quibus disputat Cicero, non solum in detestationem, sed & alicui Deo consecrabantur, idcircoque postis tenendus erat.

Ceterum cum bona dumtaxat consecrabantur, tum tantum foculo pro rostris posito, adhibito tibicine, & capite velato, ita demum bona illa religioni obligabantur. Cicero eadem or. n. 47. *Atqui C. Atinius patrum memoria bona Q. Metelli . . . consecravit, foculo posito in rostris, adhibitoque tibicine.* Et paullo post: *Tu, tu, inquam, capite velato, concione advocata, foculo posito, bona tui Gabinii . . . consecrasti.* Sed & tum quoque non sine verbis sollemnibus res transigebatur: *Quid ergo*, inquit eadem or. n. 48. *illa tua tum obtestatio tibicinis? quid preces? quid prisca verba voluerunt?*

De ritu, quo Deorum signa consecrarentur (idem ferme fuerit de aris intelligendum) nihil attinet magnopere me esse sollicitum: quod eam operam jam videam ab Antonio Vandaleo pro dignitate navatam schediasmate de consecrationibus ethnicis pag. 661. & sequentibus (55).

(55) Vandalei schediasma de consecrationibus *ethnicis* tum demum incidit mihi in manus, cum jam hanc de dedicationibus diatribam absolvissem, imo & haec, quae hactenus praemissa sunt,

Opera publica quatuor generum.

Quid cetera operum publicorum? an ea quoque sollemnibus verbis & caeremoniis sacrabantur? Opera publica quatuor generum exstitisse mihi persuadeo, alia ut essent sacra, hoc est a principe, vel cui princeps dedicandi dedisset potestatem, publice (56) consecrata; uti Vlpiano auctore supra expositum fuit (hujusmodi non solum fana & arae fuerunt, sed & theatra, puto, & gymnasia & amphiteatra, & alia fortasse id genus, suis singula numinibus (57) sacra): alia vero non sacra sed sanctа, veluti urbium muri, quos jurisconsulti sanctos, quia sanctione confirmatos, non item sacros fuisse testantur: alia religiosa, veluti sepulcra: alia demum nec sacra, nec sancta, nec religiosa, sed mere profana. Ac plurima sunt opera publica, veluti viae, pontes, aquaeductus, & tale genus innumera, quae quo referam haud facile dixerim. Portas urbium negant jurisconsulti sanctas esse, sive quod per eas funera efferrentur, sive quod in sollemni moenium designatione, ubi ad eas ventum, aratrum sustolleretur.

Vtrum illa omnia sacrarentur.

Itaque scire lubet, num omnia isthaec opera publica non modo dedicarentur, seu eorum usus aliqua celebritate inchoaretur, verum etiam sollemni ritu consecrarentur, itaut postem teneri opus esset, & quaedam sollemnia verba de more concipi. Quam disputationem a nemine, quod sciam, propositam spissiore caligine obseptam video: neque id mirum, propterea quod vetus illud jus pontificium ne ipsi quidem Romani vulgo tenebant; ejusque inscitiam ultro vel ipse Cicero or. pro domo n. 46. & alibi non dissimulat: etsi effluere quaedam e pontificum disciplina affirmat, quae ad aliorum aures saepe permanent. Cicero quidem tota illa oratione rem saepe tangit, sed ita ut dubitationem injiciat magis, quam abstergat (58). Graecis vero rei Romanae scriptoribus hujusce rei arbitrium si permittimus, nihil non religioso ritu consecratum perspicietur. Nam quas Latini historiae scriptores dedicationes, ii plerunque καθιερώσεις appellant, quodcunque demum illud sit, quo de agitur. Itaque Dio non modo de Pompeiano theatro καθιέρωσε dixit (quod minus miror, nam ei theatro Pompeius *Veneris aedem*, inquit Tertullianus lib. de spect. *superposuit, & ad dedicationem edicto populum vocans, non theatrum, sed Veneris templum nuncupavit, cui subjecimus, inquit, gna-*

sunt, jam typis commissa essent. Et viro eximio atque erudito Dominico Graeco I. C. magnam habeo gratiam, a quo eum librum, quorum habebat copiosissimam penum, & indicatum & commodatum habui. Ac sane a Vandaleo putabam jam omnia occupata: Sed contra res cecidit. Nam primum is consecrationes, ego dedicationes potissimum propositas habui, quarum in primis notionem eruere e tenebris sum conatus. Tum aliter ille, aliter ego eo in argumento versati sumus, quod is totus est in imperatorum clarorumque virorum, nec non & signorum Diis positorum consecrationibus (quanquam & de templis nonnulla delibat aliis jam ferme notata) ego contra quam viam inierim, quivis perspicere potest. Itaque cum iis, quae jam pridem Gutherius attulerat, non inutiliter & schediasmatis illius lectio conjungi poterit, & hujus, si cui est otium, diatribae. Ac de Deorum potissimum signis, quo ritu sacrarentur, haud contemnenda sunt, quae Vandaleus edisserit, quae legi apud illum satius fuerit.

Quanquam quae supra de statuarum dedicatione obiter innueram, nihil muto: & ea juvat levi brachio refricare. Dixeram videri arae, aut signi *dedicationem* aliud nihil esse quam eorundem erectionem, sive in sua basi collocationem, & *loco dato decreto decurionum*. Sic ea *dedicabantur*, quia sic demum eorum usus inchoabatur: nam unctiones, coronationes, & si quae aliae caeremoniae, eae ad consecrationem demum pertinent, quae hic quoque proprie diversa a dedicatione fuit. Sed & donaria quaevis *dedicare* idem quod suspendere fuit. Harum omnium rerum dedicationes ἀναθέσεις aut ἱδρύσεις Graeci dicebant, statuas ipsas aut aras ἱδρύματα, resque hujusmodi omnes ἀναθήματα, & ἀνακείμενα appellabant: velut quem Horatius *dedicatum Apollinem* nuncupavit, eum ἀνακείμενον Graeci redderent, aut ἱδρυμένον, sicuti ἱδρύσασθαι τὸν Πυθαγόραν Plutarchus in Numa dixit. Ex quibus quanquam satis percipitur earum rerum dedicationem fuisse idem quod collocationem aut erectionem: tamen nihil expressius Ciceronis loco quem supra posui, ex or. pro domo n. 46. *Simulacrum autem*, inquit, *aut aram si DEDICASTI, sine religione LOCO MOVERI potest*: nam *dedicare* & *loco movere* contraria fuerunt. Apuleius ejusdem rei testis supra productus *depictam tabulam domus atrio dedicare* pro *suspendere* usurpavit. Et is locus Quintiliani decl. quem habet Vandaleus pag. 662. eodem referendus. *Haec*, inquit, *priusquam dedicationis accipiant, summam religionem opera sunt tantum: dedicatio est illa, quae Deum inducit, quae SEDE DESTINATA LOCAT.* Quanquam hic auctor *dedicationis* voce, ut saepe fit, & collocationem & consecrationem simul intellexit, quod essent res conjunctissimae. Contra Minucius dedicationem pro sola consecratione posuit: *Quando igitur*, inquit, *his nascitur* (Deus)? *Ecce funditur, fabricatur, scalpitur. Nondum Deus est. Ecce plumbatur, construitur, erigitur. Nec adhuc Deus est. Ecce ornatur, consecratur, oratur, tum postremo Deus est, cum homo voluit & DEDICAVIT.* Non male Minucius *dedicavit* dixit pro *consecravit*, quod erant res conjunctissimae nec separabiles: illud queror, quod erectionem a dedicatione & consecratione sejunxit, improprie certe locutus; nam erectio, apud vetustiores quidem certe, consecrationis pars fuit, & erectio & dedicatio idem fuerunt. Hinc Aristophanis Scholiastes in Pace ad illud ταύτην χύτρας ἱδρυτέον, non solum ollis leguminum statuas collocatas, sive consecrando collocatas ait, verum etiam aliquando sumtuosius victimis, id quod dici testatur βοῦ ἱδρύεσθαι, ἢ εἰγὶ, ἢ προβάτῳ, idest *bove aut capra aut ove collocare*, seu consecrando collocare.

(56) Publice, inquam, consecrata: *Si quis autem* (ait Iustinianus lib. 11. Inst. t. 1. §. *sacrae*) *auctoritate sua quasi sacrum sibi constituerit, sacrum non est, sed profanum.* Et Festus Gallus, inquit, *Aelius ait, sacrum esse quocunque modo atque instituto civitatis consecratum sit, sive aedis, sive ara, sive signum, sive locus, sive pecunia, sive quid aliud quod Diis dedicatum, atque consecratum sit. Quod autem privati suae religionis caussa aliquid earum rerum Deo dedicent, id pontifices Romanos non existimare sacrum . . . Ille locus ubi ea sacra privata facienda sunt, vix videtur esse sacer.*

(57) Amphitheatra sive Herculi quantum e Vitruvio licet suspicari, sive potius Marti, aut Dianae, aut Iovi Latiali sacra erant: gymnasia quoque Herculi, vel, qua parte doctrinae studiosis addicta, Apollini Λεκανορίῳ vel Minerva fuere. Et puto opera omnia spectaculis destinata inter sacra loca fuisse: nam ludi omnes sacri erant & religionis ethnicae pars. Salvianus: *Colitur & honoratur Minerva in gymnasiis, Venus in theatris, Neptunus in circis, Mars in arenis, Mercurius in palaestris.* Lactantius ex sententia Sinii Capitonis paullo aliter: *Venationes, & quae voruntur munera, Saturno adtributa sunt: ludi scenici Libero, circenses Neptuno.*

(58) Itaque ex illa oratione nihil dum eliquare potui, utrum non solum templi, sed & ceterarum fabricarum postem teneri oporteret, & sollemnibus formulis uti. Adnectam tamen haec, si cui forte lux inde affulserit. *Ergo*, inquit n. 46. *si is* (M. Drusus) *Q. Caepionis inimici sui postem aedium tenuisset, & pauca verba fecisset, aedes Caepionis essent dedicatae? Nihil loquor de pontificio jure, nihil de ipsius verbis dedicationis, nihil de religione, caeremoniis: non dissimulo me nescire ea, quae etiamsi scirem, dissimularem, ne aliis molestus, vobis etiam curiosus viderer: etsi effluunt multa ex vestra disciplina, quae etiam ad nostras aures saepe permanant. Postem teneri in dedicatione oportere videor audisse templi. Ibi enim postis est, ubi templi aditus est & valvae. Ambulationis postes nemo unquam tenuit in dedicando. Simulacrum autem aut aram si dedicasti, sine religione loco moveri potest. Sed jam hoc dicere tibi non licebit, quoniam pontificem postem tenuisse dixisti*, &c Itaque non satis expiscari licet utrum templorum tantum postem teneri oportuisse Tullius existimarit, an vero aliorsum videatur accipiendus.

gradus spectaculorum) verum etiam Neroniani gymnasii dedicationem καθιέρωσιν nuncupavit, & de Tito amphitheatrum & balineum dedicante ἱερώσας usurpavit. Accedit quod apud Grut. p. 178. 7. & 179. 1. (etsi sunt quarti ineuntis saeculi epigrammata) thermae non tantum *dedicari* ideft in usum traduci, sed & *consecrari* dicuntur. Itaque vix videtur dubitandum, quin si minus omnia, at multa tamen operum publicorum non tantum dedicarentur, sed etiam religiosis caeremoniis sacrarentur; unde & *sacra* jure dicerentur. Quare sic statuo, prioris generis aedificia consecratione initiari oportuisse, eoque sacra fuisse appellata; cetera vero, sive sancta, uti urbium muri, dicerentur, sive ne hanc quidem appellationem nacta essent, non consecrari, sed dicari seu ἐγκαινίζεσθαι tantum consueviſſe.

Sacra tantum consecrabantur.

IV. *De rerum singularum encaeniis.*

Saepe hoc jam admonuimus, dedicationem a consecratione, si proprie & accurate loqui volumus, discrepasse; & consecrationem, (non tantum illam, de qua hujus diatribae initio disseruimus, qua hostium aut improborum civium bona in detestationem consecrabantur, sed & illam qua aedes sacrae & alia id genus sacrabantur) religiosis ritibus, & priscis verbis perfici oportuisse: dedicationem vero nihil aliud proprie significasse, uti copiose probavimus, quam rei jam perfectae primum usum & inchoationem. Quare nunc quidem quod attinet, sepositа consecratione, rerum singularum dedicationes aggrediamur: & quod initio hujus diatribae dixi, dedicationem sic peragi consuevisse, ut aliquid splendidum primo fabricae usu exhiberetur, ex iis potissimum rebus, quarum caussa fabrica illa exstructa fuisset; id nunc singillatim demonstrabimus.

Amphitheatri,

Ab amphitheatro ordiar, propterea quod per ejus occasionem ad universi generis dedicationes sum digressus. Dio lib. LI de Tauri amphitheatro haec ait: *Caesare* IV *cos. Statilius Taurus theatrum quoddam lapideum ad venationes ferarum in campo Martio suis sumtibus absolvit, inque ejus dedicatione munus gladiatoriũ exhibuit.* Flavium autem amphitheatrum a Vespasiano erectum Titus fortasse consummavit, utique dedicavit: cumque dedicantis, non ejus qui fecisset, nomen inscribi mos esset: hinc erroris ansam Eutropius lib. VII, & Cassiodorus arripuerunt, ut Tito id opus adscriberent, propterea quod hujus, ut arbitror, nomen, non vero patris, in operis titulo oculis usurpassent. Quo pacto dedicatum fuerit Suetonius cap. 7 exponit: *Am-*

Amphitheatro dedicato, thermisque juxta celeriter exstructis, munus edidit apparatissimum largissimumque &c. At vero Dio apud Xiphilinum ludos per centum ipsos dies exhibitos copiose narrat, in iis gladiatorum munera, omne genus venationes, navale proelium etiam Suetonio memoratum, circenses & alia ludicra.

Theatri,

Ad haec theatra ludis scenicis dedicabantur, uti ex epigraphe Reinesiana cl. 2. n. 89. intelligitur: THEATRVM. ET. PROSCENIVM. REFECERE. LVDIS. SCENICIS. BIDVO. DEDICAR. D. S. P. Vbi *dedicare* pro ἐγκαινίζειν diserte ponitur: quo enim ludi scenici, quo pecunia ad consecrationem? Sed & musicis certaminibus, & gymnicis ludis, iisque omnino ludicris, quae theatrum admitteret, in ejus dedicatione locus fuit (59).

Gymnasii,

Gymnasii Neroniani dedicationem idem Xiphilinus exsequitur in hunc modum: *Cujus* (certaminis quinquennalis) *caussa gymnasium aedificavit: cujus dedicatione equitibus & senatoribus oleum gratis distribuit.* Nihil rei gymnasticae magis proprium.

Bibliothecae,

Bibliothecae oratione habita dedicabantur: id quod ex Plinii I epist. 8. didici: *Petiturus sum enim*, inquit, *ut rursus vaces ser-*

(59) Quanquam autem venationem in theatro exhibitam nunquam memini: Xiphilinus tamen Pompeii theatrum venatione ibidem data dedicatum narrat. Et Xiphilini narratio fortasse non paucis, Bulengero quidem certe fucum fecit; qui cap. 10. de venatione circi, in Pompeii theatro venationes aliquando habitas affirmat, & inde factum ait ut Plinius XXXVI, 15. illud Pompeii non theatrum, sed amphitheatrum appellavit. Dupliciter vero vir eruditus aberrat. Primum quod illo Plinii loco non *Pompeii amphitheatri* sed *Pompeiani theatri* esse legendum jampridem Lipsius lib. de amphith. monuerat, & ita in Harduini editione legitur, credo & in aliis. Deinde quod in Pompeii theatro venationes aliquando exhibitas statuit, fallitur cum Xiphilino, a quo id hausit. Graeculi istius locus sic se habet: *Pompeius theatrum dedicavit, in quo* (graece ἐν αὐτῷ supple θεάτρῳ) *leones quingenti diebus quinque absumti sunt, praeterea elephanti decem & octo cum armatis hominibus certaverunt.* Sed bene est quod Dionis liber XXXIX aetatem tulit, unde Monachi indiligentiam possis arguere. Ibi sollertissimus scriptor postquam in eodem theatro, quod dedicabatur, musicos gymnicosque ludos exhibitos significasset, monet in circo tum varii generis belluarum praebitas venationes, tum postissimum diebus quinque quingentos leones confectos & elephantos octodecim depugnasse subjungit. Quare venationes quidem Pompeius exhibuit, sed in circo, ubi ante exstructa amphitheatra id spectaculi genus edebatur, non vero in theatro, uti somniavit Xiphilinus. Cui hoc imposuit, quod Pompeii θέατρον putavit fuisse simile illi, quod Titus dedicavit, quod idem breviator e Dione θέατρον κυνηγετικὸν appellat: nam amphitheatri vox, ut alibi diximus, quamvis Graeca ferme a Latinis dumtaxat usurpabatur, cujus loco Graeci θέατρον dicere consueverunt. Haec eo dixi, ut perspiciatur, quam nullo judicio e Dione interdum excerpserit Xiphilinus: ut omittam quod non perpetuam & aequabilem epitomen nobis tradidit, sed quaecumque collibitum fuit, aut quae novitate illum percellerent, in iis se magis diffudit: cetera interim maximi monumenti exanguia & exucca in sua alvearia contulit: ita mera interdum nobis mapalia exhibuit. Sed vel sic tamen maxima est illi habenda gratia, quod qualiacunque illa nobis ex nobilissimo historico servavit.

Ceterum nihil mirum in ea dedicatione Pompeium praeter theatralia specimina aliorum etiam genorum spectacula edidisse: nam theatrum illud quod dedicabat, Veneris templum idem quoque fuit; id quod Plinius, Plutarchus & alii tradiderunt. Et ceteroqui scimus Dione teste lib. 54. Augusto Marcelli theatrum dedicante, Caium fuisse Troiam, & DC Africanas occisas: majoris enim magnificentiae gratia praeter specimina theatralia, quae quidem theatri ἐκγαινισμὸς omnino requirebat, extra theatrum quoque populum oblectari placuit.

sermoni, quem apud municipes meos habui bibliothecam dedicaturus. Nimirum petit ab illo rhetore Pompeio Saturnino, ut orationem eam expoliat, quam, cum bibliothecam in sua patria in sapientiae studiosorum gratiam a se paratam dedicaret, olim habuisset, quam publicare deliberabat. Nihil convenientius fieri potuit: & hodieque in academiis in anniversaria studiorum instauratione quam *dedicationem* non inepte appellaveris, hujusmodi orationes habentur.

Pontium, Ad haec pontes circensibus editis dedicari solebant. Grut. p. 163. 4. P. BAEBIVS. VENVSTVS. . . . . PONTEM. FECIT. EX. H. S. XXC. CIRCENSIBVS. EDITIS. D. D. ideſt *dedicavit*. Id quod, nisi me memoria frustratur (nam scheda, in qua nuper multas, quae huc facerent, inscriptiones notaram, nescio quo fato evanuit) etiam Gratianus aut nescio quis alter Christianus imperator in ponte dedicando usurpavit. Alioqui Grut. 101. 3. & 4. ob dedicationem, opinor, statuae cum scenicis iidem circenses dantur.

Emissarii, In lacus Fucini emissario dedicando (etsi Tacitus XII An. 56. dedicationis voce non utitur, sed rem ipsam satis designat, quia tum primum *apertum aquarum iter*) insignem naumachiam exhibuit praeter cetera Claudius.

Aedium, Porro in aedibus quisque suis dedicandis, quae specimina aut quam liberalitatem exhibuerit, non memini. De epulo vix est ut dubites, quod in omni fere dedicatione dabatur. Alexander Donatus III, 7. Neronem, Suetonio teste, dedicasse domum affirmat, qua variis conviviis, qua publicis ludis, sparsisque in populum muneribus. Sed fugit eum memoria; nam nihil horum Suetonius cap. 32. David in suis aedibus dedicandis eum psalmum habuit, qui nobis est undetricesimus, Hebraeis vero tricesimus. Nam quid causae est, quamobrem aliorsum ejus psalmi titulus accipiatur? Qui αὐτολεξεὶ ex Hebraeo talis est: *Psalmus dedicationis* seu initiationis (heb. חנכת *hhanucchath*) *domus David.* LXX: Ψαλμὸς ᾠδῆς τῷ ἐγκαινισμῷ τοῦ οἴκου τοῦ Δαυίδ. Quod Noster vertit: *Psalmus cantici in dedicatione domus David.* An non fugit eos ratio, qui ad templi dedicationem, sive nescio quo alio referunt hunc titulum? Atque hinc etiam Iudaeorum traditio apud Maimonidem futilis arguitur, qui Deut. XXI, 5. (quem locum vide hujus Diatribae initio) *dedicare domum* idem esse definiunt quod in ea, postquam exstructa est, per annum habitare. Fabulae: in hujus enim psalmi titulo, uti vides, dedicatio primorem tantum usum, sive ἐγκαινισμὸν designat.

Viarum, Viarum dedicatione gladiatorium munus Claudius injunxit: sic enim capio illud Suetonii Claudio cap. 24. *Collegio quaestorum pro*

pro straturâ viarum (ideſt viarum ἐγκαινισμῷ) *gladiatorium munus injunxit.*

Fori. Postremo (nam quid opus est singula morosa diligentia perquirere?) forum epulo dato dedicatum invenio apud Grut. p. 168. 5. Sed ibi tamen non de fori tantum dedicatione agitur, sed & aedium (hoc est fanorum) quinque, & signorum quinque, & statuarum duarum (60). Et ceteroqui nihil non epulo dato dedicari solebat: cui mori lubet paullisper immorari.

In dedicationibus epulum, Itaque epulum, uti diximus, in dedicationibus fere semper dabatur: Plin. IV, 1. *Templum*, inquit, *pecunia mea exstruxi; cujus dedicationem, cum sit paratum, differre longius irreligiosum est. Erimus ergo ibi* (Tiferni, ubi templum exstruxerat) *dedicationis die, quem epulo celebrare constitui.* Videsis Gruterum p. 441. 7. & alibi saepissime; itemque Reinesium I, 99. Verum non semper *coena recta* dabatur: imo saepe epulum dividebatur, ideſt sportulae dabantur; sic enim accipio illud p. 101. 3. apud Grut. AD. DEDICATIONEM. . . . EPVLO. DIVISO. &c. itemque p. 228. 8. DEDICATIONE. STATVARVM. . . . MVLSVM. ET. CRVSTVLA. DECVRIONIBVS. ET. POPVLO. dantur. Sive ergo coena recta, sive sportulae darentur, semper epulum dari dicebatur. Imo tum quoque epulum appellabatur, cum vice caenae rectae, aut sportularum, nummi (quanquam nummorum quoque dianomen sportulas appellarunt, ut ex Plin. X epist. 117. & 118. collatis patet) distribuebantur. Grut. p. 434. 1. EARVMQVE. DEDICAT. RVFVS. EPVLVM. DEDIT. DECVRIONIB. SING. H. S. XXX. SEX. VIRIS. ET. AVGVSTALIB. SING. H. S. XII. PLEBI. SING. H. S. IIII. Et p. 63. 1. IDEMQVE. DEDICAVIT. ET. EPVLVM. DEDIT. DECVRIS. N. IIII. Interdum aliis nummi, aliis coena dabatur: Grut. p. 68. 3. QVORVM. DE-

ideſt caena recta, aut sportulae,

aut nummi dabantur:

(60) Quod saepissime mihi in inscriptionibus perlegendis notatum fuerat, hoc inter statuas atque signa plurimum interesse, quod haec ferme Deorum tantum essent, aut certe Diis dedicatorum, illae interdum quidem Deorum, sed saepissime hominum: id ex indicato epigrammate luculenter cognoscitur, ubi legitur SIGNA. DEOR. (quod pessime Reinesius in EORum, puta Cisimbrensium, mutat: primum cui bono? deinde an putamus tot descriptores, qui in ejus inscriptionis calce notantur, fuisse luscitiosos?) QVINQVE. STATVAS. DVAS &c. Hoc igitur, si quod aliud, inter eas voces est discrimini; quod nescio cur Aldo Manutio juniori (in differt. IX epistolica de signo & statua to. 1. thes. Sallengriani p. 816. A) displiceat. Nam quod canephorarum duarum imagines signa Cicero appellarit, id eo factum, quod non tantum Deorum imagines, sed & hominum imo & brutarum animantium simulacra, quae in templis inter donaria, aut in privatorum sacrariis visebantur, signa rectissime dicebantur. Certe discrimen, quod initio posui, innumeris inscriptionibus, imo & scriptorum locis confirmari posset, si id agerem. Quanquam omnino perpetuum esse non spoponderim. Ceterum multiplex illud tricarumque plenissimum discrimen, quod ibi Manutius statuit, vix est ut ulli arrideat.

DICATIONE. SINGVLIS. DECVRIONIBVS. X. III. AVGVSTALIBVS. X. II. ET. COLONIS. CENAM. DEDIT. Interdum etiam nummi quidem dabantur, sed ITA. VT. IN. PVBLICO. VESCERENTVR: ea certe lege apud Grut. p. 84. 1. singulis decurionibus Nemausensibus quaedam summa dedicatione templi distribuitur.

Idque etiam in ecclesiarum dedicationibus.

Nec minus in Ecclesiarum dedicationibus sollemnes epulas Christiani olim instituebant. Sidonius IV ep. 15. *Epulum multiplex, & capacissima lectisternia para . . . postquam omnibus tempus futurae dedicationis inclaruit. Nam baptisterium, quod olim fabricabamini, scribitis posse jam consecrari.* Greg. X ep. 71. *Nam ut die dedicationis, vel natalitio SS. Martyrum religiosis conviviis sollemnitatem celebrent.* Haec sunt illae agapae, quae tamdiu in Ecclesia perdurarunt, donec, quod in licentiam vergerent, legibus sunt abolitae. Inde factum putat Cangius, ut postea dedicationis vocabulum in malam partem traheretur, ac pro comessatione publica sumeretur; & *faire la ducace* Galli dicerent pro eo, quod est genio indulgere.

Dedicationis dies anniversarius celebrabatur:

Verum ad ethnicorum dedicationes ut reditum faciam, hoc amplius de iis notandum, celebrasse gentiles, quemadmodum & Christiani facimus, diem dedicationis quotannis recurrentem. Hinc Kalendas Ianuarias eo nomine celebrat Ovidius I Fast. quod

Sacravere patres hac duo festa die,

nempe Aesculapii & Iovis, quod statim subjungit. Atque hinc est, quod non solum quibus consulibus sive aedes sive ara sive quid aliud esset dedicatum, sed & diem sedulo notabant: id quod in vetustis dedicationum titulis nusquam fere non occurrit.

quae & interdum in alium diem differebatur.

Et, quod magis mirabere, sicuti hodieque Episcopi faciunt, quoties aliquam Ecclesiam sollemni ritu dedicaverint, ut anniversarium ejus dedicationis festum non semper eadem recurrente die, qua consecrata fuit, sed alia, quam opportuniorem censuerint celebrandum nonnunquam assignent: idem profecto apud ethnicos ex decreto illo quod habet Gruterus p. 228. 8. sum assecutus, cujus decreti postremam partem, quae huc facit libuit adscribere. *Item. dedicatione. statuarum. Caesarum. et. Augustarum. mulsum. et. crustula. pecunia. nostra. decurionibus. et. populo. dedimus. perpetuoque. ejus. die. dedicationis. daturos. nos. testati. sumus.* QVEM. DIEM. QVO. FREQVENTIOR. QVOTANNIS. SIT. SERVABIMVS. VI. IDVS. MARTIAS. QVA. DIE. TI. CAES. PONT. MAX. FELICISSIME. CREATVS. EST. Non enim

enim VI id. Martias statuae fuerant dedicatae: sed hic dies ad anniversariam celebritatem visus est magis idoneus, quod eo Tiberius pontificatum maximum esset assecutus.

CAPVT IV.

In alterum amphitheatrale epigramma per eadem haec tempora repertum. De Campano apodyterio, catabulo, & ludo gladiatorio.

PAucis ante mensibus, quam Campani amphitheatri titulus in lucem prodiret, eodem ferme loco lapicidae, dum aggestos consepultosque lapides in varios usus effodiunt, hanc alteram epigraphen candido marmori insculptam altera parte mutilam detexerant, quae sic habet:

SATELLIA. M. F. ANVS
APODYTERIVM. AD. NOVITATEM. R...estituit
EPISTYLIS. CETERISQVE. MARMORIBVS. O...rnavit.

Quod equidem, simul ac rescivi, e saxo ipso, quod domum suam marmorarius asportaverat, sed domo tum forte aberat, descripsi. Statueratque vir non minus eruditione quam generis nobilitate clarissimus Iosephus a Capua Capycius, cujus potissimum hortatu commentariolus hic scribitur, visendo urbis loco illud cum amphitheatri titulo conjungere. Cum ecce nuntiatur corruptum jam marmor non amplius exstare, atque ipsius lapicidae confessione expressum fuit tria quatuorve mortaria fuisse inde confecta. Sed hujus quidem marmoris fatum minus doleo, quod descriptum id jam habebam. Illud vero dolendum, quod plurima quotidie elogia ex amphitheatri ruderibus emergentia litterarum pestis illa taeterrima ad monumentorum interitum nata, marmorarii, multos ab hinc annos comminuere per summum scelus non desiterunt: nec porro desistent, nisi severissimis poenis coerceantur: quando nec blanditiis allici possunt, nec praemiis, ut a veneranda antiquitate manus abstineant. Verum non hic naeniis locus.

Gens Satellia.

Ad rem quod attinet, gens SATELLIA neque e Gruteri, nec Reinesii inscriptionibus nota, in Fabretti tantum capite nono, quo novas gentes ille complectitur, duabus in urnis prope montem Politianum detectis reperitur p. 645. n. 380. & 381. quarum prio-

re legitur : A. PAPIRIVS. A. F. SATELLIA (nempe matre) NATVS. In altera : SATELLIA. C. F. VELIZZA. Et quando-quidem eodem loci utraque urna effossa fuit ; Satelliam Velizzam Papirii matrem fuisse oportuit. Itaque altera demum haec nostra est Satellia, cujus cognomen ANVS semel tantum reperi apud Grut. p. 398. 11. ubi recte legitur SVLPITIA. L. F. ANVS. non vero, ut habent Pighii schedae, SVLPITIANVS.

Epistilium quid ?

Iam vero quid sibi hoc vult, quod haec femina apodyterium a se refectum *epistyliis* ceterisque marmoribus ornasse dicitur ? Nam si quidem *epistylia* sunt columnarum capitella, quemadmodum apud latinorum lexicorum auctores omnes invenies : an columnis apodyterii lignea aut lateritia capitella imposita ante fuerant, quae Satellia postea marmorea effecerit ? Verum id ne fando quidem auditum, columnis marmoreis non etiam marmorea capitella fuisse superposita: quanquam cetera ornamenta, veluti quem *architrabem* vulgo appellant, zophorum, coronam non raro opere caementario constitisse, quamvis columnae essent marmoreae, satis sciamus. Quae cum ita sint ; Latini lexicographi quo pacto non errant, qui *epistylium* capitellum interpretantur ? Quanto melius architectonices scriptores *epistylium* definiunt id, quod vulgus *architrabem* appellat. Atque haec demum notio vocabuli huic inscriptioni quadrat. Ante Satelliam columnis marmoreis cetera non marmorea superponebantur. Ea demum Satellia confecit e marmore. Sed nemo accuratius in eam vocem inquirit H. Stephano in thes. qui & e Graecis scriptoribus & e Vitruvio planissime evincit non aliud ea voce significari, quam quod posui ; negatque exempla inveniri, quibus *epistylium* pro capitello usurpetur. Id etiam accurate a Stephano demonstratur apud Graecos quidem ἐπιστύλιον intelligi sive sit marmoreum sive ligneum: Vitruvium vero ita distinguere, ut *trabem* appellet, quoties e materia conficitur, si vero e marmore, *epistylium*. idque a Stephano comparatis Hagetoris Byzantii & Vitruvii locis firmatur, quae apud illum vide si lubet. Et allatis a Stephano locis haec etiam accedat inscriptio, ex qua luculenter colligitur epistylia non fuisse nisi marmorea : alioqui si lignea aut lateritia recte *epistylia* appellari consuessent, inepte illud subjungeretur CETERISQVE. MARMORIBVS. Quod vero CETERIS sine diphthongo scalpitur, ea rectissima scribendi ratio est in elogiis aurei saeculi usurpata, ut sit ab ἕτερος, aspiratione in C transeunte, ut ab ἑκατὸν fit *centum*, quod alii notarunt.

Lexicorum aberratio.

Verum id quod maxime ex hoc titulo commodi assequimur, non solum balnearum gymnasiorumque fuisse apodyteria, verum etiam

etiam amphitheatrorum. Nam quamvis id *apodyterium* graece significet, quod latine *spoliarium* (& sane in glossis Graecis ἀποδυτήριον voci huic *spoliarium* respondet)tamen sic hactenus viri docti distinxerunt, ut *apodyteria* in balneis & gymnasiis admitterent (61) ; ubi loturi sive certaturi vestes deponerent : in amphitheatris vero *spoliarium* ponerent, testibus Seneca & Lampridio, apud quos exstat de *spoliario* amphitheatrali mentio. Sed falluntur dupliciter, primum quod & in re balneari *spoliaria* usurpantur in veteribus glossis Latinis, in quibus *spoliaria* esse dicuntur *inferiores cellulae in balneis*: deinde quod amphitheatri spoliarium etiam *apodyterium* Graeca voce diceretur : id quod nunc primum hac inscriptione docemur. Etsi autem suspicio incesserat, hujus inscriptionibus apodyterium ad Campanum gymnasium pertinere potuisse : quod gymnasium in amphitheatri vicinia exstitisse deinceps sum demonstraturus. Sed eum mihi scrupulum lapicida evellit, qui in ipsius amphitheatri extimis ruderibus eum titulum delituisse testatus fuit.

Inter apodyterium & spoliarium an quidpiam interesset.

Ac sicut nomen cum balneis & gymnasiis commune fuit, sic officium. Non enim quibusdam assentior, qui vix alium spoliarii in amphitheatris usum agnoscunt, quam ut mortui gladiatores eo reciperentur, ac spoliarentur : sive ut semivivi, quorum curatio frustra susciperetur, ibi conficerentur. In eum potissimum finem spoliarium exstruebatur, ut esset ubi gladiatores aut bestiarii vestes sive ornamenta deponerent : idque apodyterii vox amphitheatro cum gymnasiis balineisque communis satis declarat. Etsi non eo inficias, quin is quoque postea usus accesserit, ut eo mortui aut paene mortui unco traherentur : unde mortuo Commodo illae acclamationes senatus apud Lampridium : *Parricida gladiator in spoliario lanietur . . . gladiatorem in spoliario. Qui senatum occidit, in spoliario ponatur. Qui senatum occidit, unco trahatur.* Seneca ep. 94. *Nunquid aliquem esse tam cupidum vitae putas, ut jugulari in spoliario, quam in arena malit ?* Nimirum enim semimortui gladiatores, quorum desperata curatio, in spoliario trucidabantur. Idem de provid. cap. 3. translate dixit : *Id enim proscriptionis Syllanae spolia-*

Vsus apodyterii.

(61) Vtitur ea voce in re balneari Cicero III ad Q. Fr. 17. *In balneariis assa in alterum apodyterii angulum promovi.* Plin. v ep. 6. *Inde apodyterium balinei laxum & hilare excipit cella frigidaria ; in qua baptisterium amplum atque opacum.* Et infra : *Apodyterio superpositum est sphaeristerium &c.* ut appareat de re gymnastica ea in epistola Plinio esse sermonem. Graecorum scriptorum, quorum ea vox est, testimonium nullum affert H. St. in thesauro ; utitur tamen Plato in Euthydemo, Aristides serm. sacr. 1. & Pollux, quorum loca videsis apud Spanhemium ad Iuliani or. 1 p. 17. & 18.

liarium est. Mittto alia testimonia, quae Lipsii Sat. 1, 18. collegit diligentia.

Sane ἀποδυτήριον a Polluce III, 30. & IX, 5. inter loca exercitationis athleticae recensetur: ubi non solum vestes certatores exsuebant, verum etiam perfuncti laboribus frictione exerceri ac recreari solebant. Vtrum idem fuerit in amphitheatri apodyterio circa gladiatores factitatum nescimus: multa tamen his cum athletis instituta fuere communia.

Hoc vero maxime inter balnearum gymnasiorumve apodyterium & hoc amphitheatrale interfuit, quod in illis apodyterium uno eodemque sive balnei sive gymnasii ambitu contineretur (neque enim refert, quod in veteribus glossis Latinis *spoliaria* definiuntur *exteriores cellulae in balneis*: non refert, inquam, quia exteriores istae cellulae non sejunctae a balneis erant, sed continentes) contra vero amphitheatri apodyterium non continens amphitheatro fuit, sed contiguum, nec illius pars, sed sejunctum aedificium. Id quidem vetus inscriptio Praenestina docet: LVDVM. ETIAM. GLADIATORIVM. ET. SPOLIAR. SOLO. EMPTO. SVA. PECVNIA. EXSTRVCTVM. PVBLICE. OPTVLERIT. Quin & Tertullianus quoque de cor. mil. c. 13. ab amphitheatro spoliarium distinguit: *Ceterum*, inquit, *a saeculo coronantur & lupanaria & latrinae & pistrina & carcer & ludus & ipsa amphitheatra & ipsa spoliaria*. Verum quid his locis per alios jam ceteroqui collectis immoror; cum noster apodyterii titulus extra amphitheatrum, etsi proxime illud erutus fuerit? Nam, quantum e lapicida didici, prope illud amphitheatri latus ea inscriptio detecta fuit, quod orientem hibernum spectat. Ea parte amphitheatri porta libitinensis appellata omnino fuerit, per quam gladiatores aut bestiarii mortui efferrentur, si vera sunt, quae Lipsius docet, spoliarium portae amphitheatri libitinensi objacuisse.

Porta libitinensis.

Atque haec de amphitheatrali apodyterio. Venio nunc ad alterum aedificii genus in amphitheatri usum, & quidem in proximo positum. Errant qui subterraneam amphitheatri specum ad alendas beluas comparatam arbitrantur: id quod nuper Campani amphitheatri cavernam contemplatus mecum statui. Alius prope amphitheatrum locus fuit *catabulum* appellatus, ubi ferae detinerentur, imo & ad crudelitatem in bestiarios erudirentur. Papias: *Catabulum est clausura animalium, ubi desuper aliquid jacitur*: nam respicit vocis originem a καταβάλλω *deorsum jacio*, unde *catabolum* dici deberet: sed per v scriptum invenitur aeque, ut in antiquis

Catabulum quid?

quis marmoribus & libris *epistula* per V plurimum scribitur. Quanquam autem *catabulum* pro jumentorum stabulo in actis S. Marcelli Papae & martyris positum putatur: unde *catabulenses* Cassiodoro dicuntur, qui stationibus cursus publici destinabantur: tamen fuisse prope amphitheatrum catabulum ad bestias coercendas, ex loco prope Campanum amphitheatrum, & prope aedem S. Mariae gratiarum, qui hodieque *catavolo* dicitur, docemur, ubi & veteris fabricae reliquiae perseverant.

Demum ludum gladiatorium (quem Suidas μονομαχοτροφεῖον, Herodianus in Commodi & Maximini vitis μονομάχων καταγώγιον, & Eutropii metaphrastes Paeanius in rebus Commodi μονομαχικὸν παίδιον appellant) ubi & degerent gladiatores, & erudirentur, haud procul amphitheatro fuisse mihi persuadeo, indicio Praenestinae inscriptionis apud Grut. p. 489. 12. in qua legitur: LVDVM. ETIAM. GLADIATORIVM. ET. SPOLIAR. SOLO. EMPTO. SVA. PECVNIA. EXSTRVCTVM. PVBLICE. OPTVLERIT. Ex qua epigraphe intelligimus CN. VOESIum initio ejus epigrammatis nominatum *solo empto* ludum gladiatorium & spoliarium exstruxisse, contiguas utique fabricas: quare cum spoliarium amphitheatro adhaesisse supra docuerimus, etiam gladiatorum diversorium in vicino positum oportuit. Multae sunt in amphitheatri nostri vicinia veterum aedificiorum reliquiae: sed ubi καταγώγιον illud fuerit quis divinaverit?

Prope amphitheatrum Ludus.

Romae sicut plura fuere amphitheatra, sic & ludi complures, ex quibus hi tantum innotuere, *ludus magnus*, *Dacicus*, *Gallicus*, *Æmilius*, *Matutinus*, & *Mamertinus*. Quisnam eorum prope Flavium amphitheatrum fuerit, a nemine proditum invenio: nam & nemini de amphitheatri & ludi vicinia ante suboluit. Prope illud omnium maximum amphitheatrum Flavium quis convenientius quam *ludus magnus* collocabitur? Et tertia urbis regione tum amphitheatrum tum ludum magnum Rufus & Victor posuere, nec non & Dacicum ludum: qui duo ludi *magnus & Dacicus* conjunguntur apud Grut. p. 389. 7. Tamen nihil impedimento est, quo minus alii ludi procul amphitheatro fuerint, nam & extra Romam olim Romani ludos quosdam habebant. Strabo lib. v Ravennam a caeli salubritate commendans ait: *Saluber locus, ut illic gladiatores alii atque exerceri viri principes voluerint* (62). Caesar certe cum Raven-

Prope Fl. amphitheatrum ludus magnus.

(62) Mirabitur aliquis quid Straboni venerit in mentem Ravennae caeli salubritatem ex eo potissimum colligere, quod ibi gladiatores suos Romani alerent. Causa promtissima est, quia

Caesaris ludus Ravennae & Capuae.

vennae substitisset: *formam*, inquit Suetonius cap. 31. *qua ludum gladiatorium erat aedificaturus, consideravit*. Sed Capuae in primis insignem ludum Caesar habuit, in qua colonia quadraginta aut eo amplius gladiatorum millia secundum a me initas not. 10. rationes idem Iulius detinebat. Ac de ludo testis ipse Caesar 1, civ. 14. *Capuae*, inquit, *primum sese confirmant & colligunt* (Pompeiani) *delectumque colonorum. qui lege Iulia Capuam deducti erant, habere instituunt; GLADIATORESQVE. QVOS. IBI. CAESAR. IN. LVDO. HABEBAT. in forum productos Lentulus libertati confirmat, atque iis equos attribuit, & se sequi jussit, quos postea monitus a suis, quod ea res omnium judicio reprehendebatur, circum familias conventus Campani custodiae causa distribuit.*

Augusti ludus Alexandriae.

At vero *ludus familiae gladiatorum Caesaris Alexandreae ad Aegyptum* cujus mentio fit in Neapolitano elogio apud Grut. p. 376. 3. non ad Caesarem patrem, sed ad filium Augustum est referendus, cui primum Alexandrea paruit, cujus etiam Augusti infra in eadem inscriptione mentio exstitit (63).

CA-

quia gladiatoribus largissime edere ac bibere suebatur, ac dabantur velut in *faginam*: quae vox non minus gladiatorum quam athletarum propria fuit. Hinc praeter victus rationem ex medicorum praescripto (nam MEDICVS. LVD. GALLICI. & MEDICVS. LVDI. MATVTINI, in inscriptionibus legitur, non secus atque athletis medico obtemperandum fuit, teste Arriano) etiam aeris clementia in primis quaesita fuit. Id quod & ex allato Strabonis loco intelligimus, & ex eo etiam, quod Capuae potissimum, cujus urbis ab aeris temperie & salubritate fuit praecipua commendatio, infinitam gladiatorum multitudinem Romani habuerint, uti statim dicetur.

(63) Inscriptio sic se habet: L. BOVIVS. L. F. . . . PROCVR. LVDI. FAMIL. GLAD. CAESARIS. ALEXANDREAE. AD. AEGYPTVM. ADLECTVS. INTER. SELECTOS. AB. IMPERATORE. CAESARE. AVG. &c. Ergo ludus Alexandrinus Caesaris, non Iulii fuit, sed Augusti. Hinc illud apud eundem Grut. p. 389. 7. PROC. CLAVDI. ALEXANDRINE. &c. corrigendum prorsus puto ac reponendum PROC. GLAD. LVDI. ALEXANDRINI. qui error supra quoque eadē inscriptione irrepserat, ubi pro PROC. CLAVDI. DACIC. rescribo PROC. GLAD. LVDI. DACIC. Nec aliter in marmore fuisse oportet: nam ludus Alexandrinus e superiore Neapolitano marmore notus est, ludus vero Dacicus e Rufo & Victore notissimus, & insuper cum ludo magno in hac inscriptione conjungitur. Et descriptori parum exercitato proniissimum fuit pro GLAD. LVDI. exesis litteris intermediis, CLAVDI. nobis obtrudere: saepe isto modo in lapidibus ac libris describendis peccatum fuit. Integra inscriptio, quam circa Puteolos e Mazzellae antiqq. Puteol. Gruterus ponit, talis est: TI. CLAVDIO. ILO. PRAEFECTO. CLASSIS. PRAETOR. MISENI. PVB. (istud PVB. ante cognomen est trajiciendum, ut tribum PVBliliam, quae saepius POBlilia dicitur, notet, aut, si P in marmore fuerit, PVPiniam) PROC. LVDI. MAGNI. (Nescio quid venerit in mentem Gudio in notis ad Grut. allegare illud huc Taciti XIII ann. 22. *cura ludorum, qui a Caesare parabantur, Arruntio Stellae* permittitur: aliud enim *cura ludorum*, aliud *procurator ludi* seu scholae gladiatorum fuit) PROC. CLAVDI. (rescribe, uti dixi, GLAD. LVDI) DACIC. PROC. XX. (idest vicesimae) HEREDITATIVM. PRAEFE. VEHICVLORVM. PROC. CLAVDI. ALEXANDRINE (repone, uti monebam, GLAD. LVDI. ALEXANDRINI.) PRAETORIAE. (istud PRAETORIAE. nescio quo pertineat: ac stultum est de aliqua *classe Alexandrina praetoria* cogitare) TRIB. LEG. VII. CLAVDIAE. PIAE. FIDEL. PRAEF. COH. II. GALLORVM. PRAEF. COH. II. BOSFORANORVM. Vltimam vocem puto in marmore per P scriptam fuisse BOSPORANORVM.

CAPVT V.

De Campanorum studio in omne genus ludos, praecipue gladiatorios.

Ludi a Lydis.

LUdorum originem imo & nomen a Lydis esse arcessendum, qui duce Tyrrheno in Tuscia consederunt, ibique ludos quos in Lydia agerent, instituerunt, ex Tertulliano & Herodoto jampridem viri eruditi demonstrarunt (64). Quare nulli mirum, si Campani, cum Tusci essent origine (Tuscos autem seu Tyrrhenos e Lydia venisse nemini obscurum) in omne genus ludos propensissimi fuerint. Accedebat caeli temperies, tum luxus, otium, deliciae, quibus (quod toties veteres scriptores expostulant) Campani diffluebant, in tantum ut vel ipsos Sybaritas ea parte a Campanis superatos scribatur apud Athenaeum: quae omnia ludicrarum artium incitamenta ac fomites exstiterunt. Itaque nullum genus ludicri fuit, cujus non illi artifices celebrarentur. Et ludorum genera quatuor apud Romanos fuere, circenses, scenici, gladiatores, venatio: mox & sub Caesaribus introducta gymnasia. Scenicis voluptatibus quantopere Campani indulgerent, seorsum fortasse dicetur. Et gymnasium Capuae fuisse, tum qua potissimum urbis regione fuerit, deinceps non obscuris indiciis demonstrabo. De circensibus Campanorum fidem facit Gratiani lex 2. C. Theod. lib. xv, t. 10. de equis curulibus: quam proderit hic subtexere: *Impp. Gratianus, Valentinianus & Theodosius AAA. ad Valerianum P. V. Equos voluptatibus profuturos* (qui in stabulis urbis Romae alebantur) *nequaquam Campanorum populus adsequatur, quam si duo millia modiorum fabae per singulas factiones stabulorum* (ea sunt octo millia modiorum, nam sicut agitatorum quatuor factiones fuere, ita & equo-

Campanorum luxus.

Eorundem circenses.

P rum

(64) Tertullianus lib. de spectac. c. 5. *Ludorum*, inquit, *origo sic traditur. Lydos ex Asia transvenas in Etruria consedisse, ut Timaeus refert, duce Tyrrheno . . . Igitur in Etruria inter ceteros ritus superstitionum suarum spectacula quoque religionis nomine instituunt. Inde Romani arcessitos artifices mutuantur, tempus, enuntiationem; ut ludi a Lydis vocarentur.* Herodotus lib. 11, *Lydi ipsi ajunt se ludos invenisse, qui etiamnum apud Graecos cum illis communes sunt: simul autem haec invenisse & in Tyrrheniam colonos deduxisse.* Sed & quos *ludios* aut *ludiones* Romani appellabant, idest pueros quosdam ὀρχηστὰς, eosdem & *lydios* scribi consueviisse, haud aliter quam *Syrus* & *Surus* olim scribebatur e veteribus libris Vossius in etymol. probat: nam Lydi optimi saltatores fuerunt, quod innuit Hesychius in λυδίζειν. Miror autem Vossium non Appiani potissimum auctoritate usum, cujus locum ex Punicis p. 35. in Scipionis triumpho libentissime adscribam, quod eo Vossii etymon mirifice confirmari intelligam. *Ipsum imperatorem praecedunt lictores paludati, & chorus citharistarum & satyrorum Etrusco more cinctorum, ornatorumque coronis aureis, qui pariter incedunt ordine cum cantu & tripudio: Ludios ipsi vocant, ideo, opinor, quia Etrusci Lydorum coloni sunt.* Postrema haec verba, ne quis forte addubitet, graece sic habent: λυδὸς αὐτὸς καλοῦσιν, ὅτι (οἶμαι) τυῤῥηνικοὶ Λυδῶν ἄποικοι.

rum seu stabulorum) *in urbe venerabili* (Roma) *necessaria antiqua & sollemni praebitione contulerint. Dat. x Kal. Maii, Aquil. Syagrio & Eucherio Cos.* Qui est annus aerae CCCLXXXI.

A Campanis gladiatores ad mensam adhibiti.

Sed ad gladiatorios potissimum ludos Campani ab antiquissimis usque temporibus proni fuerunt: ac tanta in id spectaculi genus ferebantur insania, nulla ut mensa satis apparata censeretur, ad quam non aliquot gladiatorum paria committerent, illaque se tanta immanitate oblectarent. Testis Strabo lib. v: *Eo*, inquit, *luxus provecti sunt* (Campani) *ut convivas vocarent ad paria gladiatorum; quorum numerum pro dignitate cujusque convivii augebant minuebantve*. Livius lib. IX, cap. 40. *Campani ab superbia & odio Samnitium, gladiatores* (*quod spectaculum inter epulas erat*) *eo ornatu armarunt, Samnitiumque nomine appellarunt*. Vnde hoc etiam intelligitur, genus illud gladiatorum, quibus *Samnitibus* nomen fuit, a Campanis excogitatum anno ferme V. C. CCCCXLIV. Ac de Samnitibus istis mitto dicere (65). Verum, quod huc attinet, diu ante id tempus (nam Livius tanquam de re jamdiu usitata loquitur) familiare Campanis erat inter dapes pugnas gladiatorum conserere. Silius quoque *olim*, idest diu ante Punicum bellum eum morem apud Campanos obtinuisse testatur; sic enim canit lib. XI, 51.

Samnitium gladiatorum origo a Campanis.

Quin etiam exhilarare viris convivia caede
Mos olim, & miscere epulis spectacula dira
Certantum ferro, saepe & super ipsa cadentum
Pocula, respersis non parco sanguine mensis.

Itaque bene ex his colligit Lipsius Sat. I, 6. Romanos, apud quos etiam ille mos efferatus invaluit, a Campanis potissimum id imitatos.

Nic. Damasceno lux.

Sed turbat Nicolaus Damascenus apud Atheneum IV, 13. qui a Tyrrhenis hausisse eum morem Romanos affirmat. Verba hoc libentius adscribam, quod mutila a Lipsio ibidem recitantur. *Gladiatorum*

(65) De gladiatoribus iis, quibus *Samnitibus* nomen fuit, vide Lipsium II Sat. II. Et ex Livii verbis intelligitur gladiatores *Samnitas*, non natione tales exstitisse, sed ita dictos quod eorum armaturam referrent, quae, Livio teste IX, 40. hujusmodi fuit: *Forma*, inquit, *erat scuti, summum latius, qua pectus atque humeri teguntur, fastigio aequali, ad imum cuneatior mobilitatis caussa: spongia pectori tegumentum, & sinistrum crus ocrea tectum: galeae crista tae*. Et vide apud Fabrettum de col. Tra. cap. 8. p. 258. Baroniani monumenti sculpturam, in quo ad Samnitici ornatus effigiem gladiator insculpitur: nisi quod scutum infra non cuneatur. Ac de Samnitibus istis adeantur Turnebi adversaria, Salmasius ad Sol. aliique. Post Augustum putat Lipsius Samnitium nomen inauditum fuisse, & in *boplomachos* transisse.

Quod de Samnitibus dixi non natione tales fuisse, sed armatura; id de Threcibus quoque intelligendum (quantum e Festo, & Suetonio in Tito cap. 8. colligi potest) qui a Threcidica armatura, idest parma & harpe quam gerebant, Threces dicebantur. Itemque Myrmillones, qui cum Threcibus plerunque committebantur, eosdem *Gallos* quandoque appellatos invenies, quod Gallicum armaturae genus adhiberent.

rum spectacula, inquit Damascenus, *non per ferias tantum populique frequentia, & in theatris* (sic enim Graecorum more vocat amphitheatra) *Romani exhibebant, A TYRRHENIS INVECTO MORE, sed & in conviviis. Quin & ad coenam saepe amicos vocare soliti cum ob alia, tum ut bina aut terna paria gladiatorum viderent: quos exsatiati jam vinoque madentes advocabant; atque ille quidem jugulabatur, isti tanquam in re laeta plausum dabant*. Non video quid caussae Lipsio fuerit verba illa omittendi παρὰ Τυρρηνῶν παραλαβόντες τὸ ἔθος, idest *a Tyrrhenis accepto more*, nisi forte hoc, quod cum paullo ante ipse dixisset Romanos a Campanis eum morem hausisse, Damascenus contra a Tuscis id acceptum affirmare videretur. Sed nihil ab iis Damasceni verbis timendum fuit: nam Campani ἀνέκαθεν Etrusci fuerunt: & cum ab Etruscis id haustum Nicolaus Damascenus affirmat, nae is Etruscos Campanos, quorum in more id positum fuit, non vero Etruscos Transtiberinos intellexit, de quibus nusquam id legi puto. Quanquam verba illa *a Tyrrhenis accepto more*, non ad convivales tantum gladiatores retulit ille historicus, verum etiam ad amphitheatrales & qui ludis publicis producebantur. Et attulit ea verba Lipsius Sat. I, 8. (& si vir magnus memoria fretus, opinor, paullo diversa posuit) ut fidem faceret, universe gladiatores ab Etruscis Romam permanasse. Sed malim, uti dixi, ab Etruscis Campanis Romanos universum id ludicri genus accepisse, quam ab illis Transtiberinis, de quibus nondum quidquam legi, quod ad gladiatorum spectacula pertineret. Fortassis & Athenaei non nihil auctoritas facit; qui cum IV, 13. dixisset: *Campanorum quidam inter convivia singulari certamine pugnant*, tum Damasceni locum subjungit, quem, credo, Athenaeus non de aliis Etruscis, quam nostris Campanis interpretabatur.

Atque haec quae dixi hactenus, ad cascos illos Campanos pertinent. Venio ad coloniae tempora, de quibus non est mihi magnopere laborandum, quod superiore capite Caesaris verba recitarim de ludo gladiatorum, quem Capuae Caesar habebat. Eumque fuisse sane quam frequentissimum oportet: ita ut cum eos ludus non caperet, per domos distribuendi fuerint. Nam ea est sententia M. Tullii ad Att. VII, 14. *Gladiatores*, inquit, *Caesaris qui Capuae sunt ... sane commode Pompeius distribuit, binos singulis patribus familiarum. Secutorum in ludo* C *fuerunt*. Itaque praeter *secutorum* (nomen id gladiatoribus fuit iis, qui plerunque cum retiariis committebantur) C, innumerabiles alii fuere per familias distributi, quorum summa ad XL saltem millia gladiatorum fuerunt, quemadmodum

Gladiatorum in Campana colonia multitudo.

ſupra notatione 10. ratiocinabar. Nec fieri poteſt, quin Campani ei ſtudio addictiſſimi ſuorum etiam maximam alucrint multitudinem. Nec minus ſub Caeſaribus ingens eorum manus in ea colonia fuit. Spartianus in Iuliano: *Sed poſtea ſponte ſua gladiatores Capuae juſſit armari per Lollianum Titianum*. Et vetera epitaphia duo Campana in ſchedis habeo gladiatoribus poſita, in quorum uno rudes inſculptas invenio. Ac praeterea anno MDCXLVII e ruderibus hujus amphitheatri eruta fuit ſequens inſcriptio, quam in Paulli Vecchionii MSS. voluminibus a ſe repertam vir eruditus Canonicus Franciſcus Pratillus mecum olim amiciſſime communicavit, quae ſic habet:

L. VETTIVS. TRIBVNVS
AID. Q. ĪIERAVIT
MVNVS. GLADIATO..
IDEM. POPVLO. CA....
MODIOS. BINOS. DED..

Ex qua intelligimus, ſicuti Romae munus edere aedilium fuit (unde Cic. II de offic. *Craſſus*, inquit, *functus eſt aedilitio maximo munere*) ſic & in coloniis ad AIDiles potiſſimum eam editionem pertinuiſſe; quam etiam L. Vettius ITERAVIT (ſic enim altero verſu indubie legendum) idemque populo CAmpano modios binos dedit. In quadam etiam Io. Petri Paſchalis e S. I. ſcheda eadem refertur inſcriptio, ſed magis aliquanto mutila: praeſertim primo verſu deeſt vox TRIBVNVS, quam vocem equidem ſuſpectam habeo; niſi forte cognomen fuerit. Narratque idem Paſchalis eam epigraphen praegrandi & ornato lapidi ſcalptam fuiſſe, ac primo verſu litteras habuiſſe palmares (& palmos Neapolitanos intelligit) ceteris deinceps verſibus litteras decreviſſe.

Campaniae *victores.*

Sed jam a ſuſcepto itinere aufert animum *victorum* Campaniae recordatio, quos Neapolitana (an Hydrentinam appellem? nam Hydrunto olim Neapolim eam tabellam allatam Gruterus p. 36. 45. refert) inſcriptio indicat, quam nuper ex ipſo marmore, quod in S. Mariae Liberorum proſtat, diligenter deſcripſi, ut facile ſit lectori tum verſuum diſpoſitionem, tum alia quaedam minutiora errata in Grutero emendare. Nam apud Capacium p. 264. mendoſior exhibetur. Inſcriptio vero ſic ſe habet:

M. BAS-

M. BASSAEO. M. F. PAL
AXIO
PATR. COL. CVR. R. P. ĪIVIR. MV
NIF. PROC. AVG. VIAE. OST. ET. CAMP
TRIB. MIL. LEG. XIII. GEM. PROC. REG. CALA
BRIC. OMNIBVS. HONORIB. CAPVAE. FVNC
PATR. COL. LVPIENSIVM. PATR. MVNICIPI
HVDRENTINOR. VNIVERSVS. ORDO. MVNICIP
OB. REM. PVBL. BENE. AC. FIDELITER. GESTAM
HIC. PRIMVS. ET. SOLVS. VICTORES. CAMPANI
AE. PRETIS. ET. AESTIM. PARIA. GLADIAT. EDIDIT
L. D. D. D

In cujus inſcriptionis ſingulas partes inquirere hoc quidem loco ſit importunius: itaque extremis tantum duabus elogii lineis nonnihil immorabor: cetera in ſubjecta notatione (66) ſepoſita habebis. Nam dicitur M. ille Baſſaeus (quem domo Campanum fuiſſe ex eo licet ſuſpicari, quod OMNIBVS. HONORIB. CAPVAE. FVNCtus eſſet) *primus & ſolus victores Campaniae pretiis & aeſtimatione paria gladiatorum edidiſſe*. Quinam ſunt iſti gladiatores *victores*? Lipſius Sat. II, 16. hac inſcriptione producta & Plinii loco quem ſtatim ponam, addubitat, utrum iſti *γενναῖοι*, & ab effectu ſic dicerentur, an cognomine certo & diſcernendi cauſſa. Sed utrunque verum eſt, & ab effectu ſic appellatos, quod plures jam palmas nu-

Qui iſti *victores*?

(66) Ac primum M. hunc Baſſaeum domo Capua fuiſſe ex iis potiſſimum verbis mihi perſuadeo OMNIBVS. HONORIB. CAPVAE. FVNC. Quae verba in Gruterianis inſcriptionibus nuſquam non occurrunt, ac fere in eum modum: *Omnibus honoribus in colonia ſua, vel in rep. ſua, aut in patria ſua functus.* Hic autem, quod ea inſcriptio alibi poſita eſſet, idcirco nomen CAPVAE exprimi viſum fuit.

Ad haec M. Baſſaeus IIVIR. (quod tertia linea legitur) Capuaene, an Hudrenti, ubi inſcriptio poſita, ſit accipiendus, haud definio. Et ſi quidem IIVIR. MVNIC. (quemadmodum Gruterus exhibet) in lapide legeretur, haud dubium, quin de Hudrentino municipio eſſet capiendum: nunc MVNIF. me oculato teſte, in tabula ſcribitur. Itaque Capuae IIVIRum malim intelligendum: primum quod OMNIBVS. HONORIB. CAPVAE. FVNCtus fuerit, quorum maximus duumviratus: deinde quod Hudrentinorum duumviratus haud magnae dignationis fuit, minoris quidem certe, quam eorundem PATRonum appellari, quod ſeptimo verſu ponitur; & tamen in inſcriptionibus a majoribus ſenſim ad inferiores dignitates ſit plurimum gradus: demum quod IIVIR. MVNIFicentiſſimus idcirco appelletur, quod eximium illud *munus* ediderit, de quo ima tabella loquitur.

Sic enim animadverti, haud raro *munificentiam* cum reſpectu ad *munus* gladiatorium uſurpari. Apuleius lib x de Thyaſi quinquennalitate: *Et ut ſplendori capeſſendarum reſponderet faſcium, munus gladiatorum tri duanis ſpectaculis pollicitus, latius MVNIFICENTIAM ſuam protendebat.* In celebri Neapolitana inſcriptione L. Egnatio poſita: *Hic. obliterato. muneris. ſpectaculo. impetrata. editione. ab. indulgen. max. principis. diem. gladiatorum. et. omnem. apparatum. pecunia. ſua. edidit. coloni. et. incolae. ob. MVNIFICENTIAM. ejus.* L. D. D. D. Iam vero quid cauſsae eſt, cur in-

numerarent, & insuper certo cognomine, & discernendi caussa, postquam institutum, ut victores isti insigni munificentia invicem committerentur.

Inscriptio cum Plinio conciliata.

Sed enim quo pacto mendacii non accusabitur inscriptio, quae M. Bassaeum, qui certe (ut ex quarta linea constat) sub Caesaribus vixit, *primum & solum* victores produxisse jactet, cum tanto ante & extremis reip. temporibus C. Curio in illo compactili ac stupendae artis amphitheatro (quod duo maxima ac versatilia e ligno thea-

inscriptionem Allifanam apud Grut. p. 409. 3. quae huc maxime facit, praeteream? Ea sic habet:

L. FADIO. PIERO. II. VIRO
MVNIFICENTISSIMO. CIVI
QVI. OB. HONOREM. DECVR
EODEM. ANNO. QVO. FACTVS. EST
GLAD. PARIA. XXX. ET. VENATION
BESTIARVM. AFRICANAR. ET. POST
PAVCOS. MENSES. DVVMVIRATV
SVOACCEPTIS.A.REPHS.XIIIXN.VENAT
PLENAS. ET.GLADIATORVM.PARIA.XX
EDIDIT. ITEM. POST. ANNVM. LVDOS
SCAENICOR. P. S. F. AVGVSTALES
L. D. D. D

Et in hac quidem inscriptione L. Fadius MVNIFICENTISSIMus appellatur ob utriusque *muneris* tam gladiatorum quam venationis (nam hanc quoque *munus* fuisse sub Caesaribus appellatam, supra nota 42. demonstratum fuit) splendidissimum apparatum. In nummis vero Antonini, Commodi & Elagabali inscribitur MVNIFICENTIA. AVG. cum respectu ad *munus* venationis, & elephas in iisdem scalpitur ad significandum elephantorum ab iis Augustis fuisse praebitam venationem. Antonini nummus cum ea, quam dixi, scalptura & epigraphe, est maxime obvius: Commodi vero & Elagabali cum eadem inscriptione & effigie numismata vide apud Gisb. Cuperum libro de elephantis, (quem haud ita pridem in thes. Sallengriani to. III editum habes) exercit. 2. cap. 9. p. 208. Et tamen vir doctus cum eo libro ita materiam exhauserit, nihil ut reliquum aliorum fecerit ingeniis, hanc notionem tamen vocis MVNIFICENTIA cum ceteris ignoravit. Atqui sic se res habet: MVNIFICENTIA in iis nummis ponitur ad *munus* apparatissimum elephantorum ab iis editum, designandum. De Antonino res est clarissima ex Capitolino cap. 10. *Edita MVNERA in quibus ELEPHANTOS & corocottas &c. exhibuit*. Et de Commodo legitur apud Xiphilinum lib. 72. non solum elephantos ab eo exhibitos, sed & unum ex iis ab illo bestiario principe descendente in arenam fuisse occisum. Ab Elagabalo eandem venationem aliquando praebitam est conjiciendum. Et tamen idem Cuperus cum quid MVNIFICENTIA in iis nummis sibi velit, nihil pensi ducat, tamen de commentitia altera inscriptione est mirifice anxius. Nam pag. 209. oggerit nobis minime obvium imo fictitium ex Angelono nummum, in quo Elephas quidem insculpatur, sed cum hac epigraphe MAGNIFICENTIA AVG. COS. III. Qui quidem nummus rarior est, quam ut usquam inveniri putem. Et habeo Antonini Pii nummum cum elephanto, in quo diserte inscribitur MVNIFICENTIA AVG. COS. III. Et alios non paucos vidi in eundem modum. Itaque suspicabar in nummo, quem contrectavit Angelonus, duo priora inscriptionis elementa fuisse detrita in hunc modum . . NIFICENTIA, illum vero MAGNIFICENTIA de suo suppleviſſe. Sed revera quod isto modo in nummo apud Angelonum legatur, non hujus, sed sculptoris error fuit: nam idem vir doctus in ejus nummi explanatione MVNIFICENTIA non MAGNIFICENTIA habet: etsi fallitur, quod ad aliquam liberalitatem ab Antonino exhibitam id vocabulum refert, cum ad munus ideſt venationes elephantorum unice sit referendum.

Sed redeo in viam. M. Bassaeus IIVIR. MVNIFICentissimus eo dicitur, quod munus splendidissimum e victoribus Campaniae, Capuae utique, ediderit: ex quo colligo non Hudrenti sed Capuae IIVIRum esse intelligendum; ob quam munificentiam in eo magistratu exhibitam credibile est ab iisdem Campanis & PATRonum suae COLoniae fuisse cooptatum, & CVRatorem R. P.

Adhaec ex eo quod via CAMPana in hoc epigrammate cum OSTiensi conjungitur: hinc Fabrettus in notis ad inscriptiones sexti capitis p. 482. viam Campanam inter Appiam & Ostiensem, eamque a *Porta* quadam *clausa* derivat. Ante Fabrettum Holstenius, Bergierius & plerique omnes a porta Caelimontana inter Latinam Labicanamque vias Campanam direxerant. sed contra eam opinionem disputat, suamque firmat Fabrettus p. 481, & 482. quem vide: nam longiorem de re ceteroqui obscura disputationem contexere non est otium.

Illud HVDRENTINORVM rectissime scriptum puto (est ne enim credibile municipes Hudrentinos, a quibus ea inscriptio posita, in suo perscribendo nomine aberrasse?) & sic potius scribendum, quam quod in Plinii & Livii editionibus *Hydruntum* per V legitur: nam sic est ab Ὑδρῆς Hudrentum vel Hydrentum, quemadmodum a Πυξῆς Buxentum, & alia fortasse non pauca, quae perquirere non vacat. Demum formulam illam PRIMVS. ET. SOLVS. memini me legisse in celebri Arundelliano marmore ap. Rein. v, 20. ubi legitur κιθαῳδῶν μόνων καὶ πρώτων τῶν ἀπ' αἰῶνος νικήσας τὰς ὑπογεγραμμένας ἀγῶνας, &c. inter quos agonas Puteolana & Neapolitana certamina prae ceteris recensentur. Et est, opinor, sollemnis acclamandi formula istud PRIMVS. ET. SOLVS. ΜΟΝΟΣ. ΚΑΙ. ΠΡΩΤΟΣ. quemadmodum παραδόξος & similia.

theatra, statim ut libitum fuit coeuntia, efficiebant, quae simulatque aversa discederent, rursus theatra erant) eos exhibuerit? Qua de re tanquam maxime memorabili Plinius XXXVI, 15. scriptum reliquit: *Raptisque e contrario repente pulpitis, eodem die VICTORES e gladiatoribus suis produxit*. Sed dupliciter ille titulus ab ea criminatione absolvitur, primum quod quam Curio Romae munificentiam exhibuerat, eandem Bassaeus Capuae primus ac solus usurparit: deinde quod Curio e gladiatoribus suis, Bassaeus Campaniae victores produxerit, & ille, in quo caput est, adhuc, opinor, auctoratos, hic exauctoratos jam *pretiis & aestimatione paria gladiatorum edidit*. Hoc ergo potissimum inter Curionis ac Bassaei editionem interest, quod ille victores quidem, sed adhuc auctoratos nulla mercede conductos (quippe *non opibus insignis*, ait ibidem Plinius, *ut qui nihil in censu habuerit praeter discordiam principum*) inter se commiserit: noster autem quandoquidem pretiis & aestimatione cum Campaniae victoribus transegit, est id certissimo indicio, eum non modo victores, sed *spectatos satis & donatos jam rude . . . iterum antiquo includere ludo* quaesiviſſe. Atque haec de Campaniae victoribus satis: non enim Campanos tantum, ideſt qui e Capuae ludo prodierant, sed ex universa Campania pretiis & aestimatione victores excivit, quo eorum frequentia apparatius munus exsisteret. Et notabis interim veteres ferme non consueviſſe vocem *Campanus* pro eo quod ad universam Campaniam pertineret usurpare, alioqui *Campanos victores* epigrammatographus posuisset: sed id vocabulum urbis Capuae fuisse derivativum.

Ac de ludis gladiatoriis tantum. Nec tamen in venationem minus propensos fuisse Campanos, fidem facit tam ingens amphitheatrum ab ipsa sibi Capua constructum: nam venationis potissimum caussa amphitheatra fuisse exaedificata, deinceps demonstrabitur. Nec fieri potuit, quin in hanc quoque insaniam raperentur, quippe cum sciamus Campanos Dianae cultui tanquam patrii & ἐγχωρίου numinis impensissime addictos fuisse, & Dianae Tifatinae aedem fuisse per-

De Campanorum venationibus.

ce-

celebrem. Venationem vero non illam ruſticam ſolum, ſed & iſtam ludicram in Dianae fuiſse tutela quis ignorat? Tertullianus de ſpect. cap. 10. *Martem et Dianam utriuſque ludi* (gladiatorum & venationis) *praeſides novimus*. Claudianus paneg. de conſ. Manlii:

Amphitheatrali faveat Latonia pompae.

Hinc Martialis lib. de ſpect. epigr. 14. Dianam pro venatione poſuit:

Inter Caeſareae diſcrimina ſaeva Dianae.

Et ſequenti epigr. de ſue quae ex vulnere peperit:

Experta eſt numen moriens utriuſque Dianae.

Caſsiodorus v, 42. de venatione ait: *Spectaculum tantum fabricis clarum, ſed actione teterrimum, in honorem Scythicae Dianae repertum, quae ſanguinis effuſione gaudebat.*

CAPVT VI.

Campani amphitheatri deſcriptio.

AD eam nunc hujus commentarii partem acceditur, quam, niſi amiciſſimorum hominum ſtudia interceſſiſſent, ſilentio obvoluerem, duabus maxime de cauſſis: primum quod ea res, ſi quidem pro dignitate ſit pertractanda, exquiſitam accuratamque architecti ἀκρίβειαν potius, quam philologicam exercitationem requirit: deinde admirandi olim operis, nunc tantum umbrae & cadaveris, & magis magiſque in dies non tam temporis quam hominum injuria peſſum euntis angit ſummopere recordatio. Quis enim non indigniſſime ferat, ad inſternendas vias, ad publica privataque aedificia conſtruenda, non modo, quod tamen vix eſſet tolerandum, laceros ac diruptos illius egregii operis artus tamdiu conſepultos inquietari, ac ſtupendas ſaxorum moles veluti per ludibrium frangi & comminui: verum etiam (*eheu poſteri negabitis!*) aegro ipſi ac debilitato corpori manus violentas afferri; & quem poſt tot accepta vulnera trahit tamen vix adhuc miſerum & anhelantem ſpiritum, eundem exigi per vim crudeliſſime atque evelli, ferrumque adigi per ipſa adhuc viſcera palpitantia? Et indignamur Vandalos, Saracenos & ſi quas alias peſtes hic debacchatas accepimus, peſſime de hac civitate orbis terrarum imperio digniſſima meritos: quando quas illi ex tanto incendio reliquias (operisne majeſtatem reveriti, an firmitatem non aſſecuti?) poſteris transmiſerunt, nos multis itineribus efferatiores flamma atque ferro convellere tamen pergimus? In paucorum, inquis, teterrimorum hominum audaciam ea tota culpa eſt rejicienda.

Campanum amphitheatrum in dies ruit.

da. Nam quid iis impune eſt? cur non illata antiquitati injuria vindicatur? Sed nae ego dolori meo nimium indulgeo. At eum tamen dolorem ne tantae vaſtitatis memoria refricaret, invitus feci, ut amphitheatri hujus paucas vix lineas παχυτέρων ducerem. Et hoc ſane labore Camillus me Peregrinius ὁ πάνυ liberaſset, niſi quae de hoc amphitheatro ſeorſum conſcripſerat, cum ceteris Campanis antiquitatibus (alienatane ob morbi violentiam mente, an a plagiariis ſibi cautum iturus?) flammae mandaſſet, atque aeternum ſui deſiderium poſteris reliquiſſet. Vide Camp. Fel. p. 723. ubi de amphitheatro ſcripturum ſe pollicetur, & pag. 117. ad idem opus lectorem rejicit, cum diceret amphitheatra, uti & noſtrum, ab auſtro in arcton porrigi conſueviſse, ut aeſtivo ſoli minus eſsent expoſita, matutinis, opinor, horis veſpertiniſque.

Peregrinii de hoc amphitheatro opuſculum periit.

Quare ſi quis jam ecqua nunc ejus ſit aedificii facies cognoſcere aveat, tabulam adeat; ubi illius operis vultus, uti quidem nunc habet, maxima ſui parte mancus, ſituque ac macie horridus ſtatim ſeſe offert: vaſta ibi omnia, & pauca ipſa quae reſtant membra ſine articulis reſoluta ac fatiſcentia vides: & ex pulcherrimo illo potiſſimum ac ſumtuoſiſſimi operis exteriore ambitu duo vix fornices trunci laceriique ſuperſunt. Sed quod iidem tamen probe inſpecti ad univerſam extimi orbis ſtructuram colligendam veluti manu ducerent: is, cui ob navatam in amphitheatro depingendo operam plurimum debeo, Sanctulus Cyrillus (qui ad exquiſitioris graphices ſtudia tanto impetu animi, nullo ſibi praeeunte, incitatur, ut ſummorum jam nunc artificum gloriae ſuccreſcat) eam extimi ambitus particulam ſeorſum diligentiſſime delineavit: quam ſeorſum quoque, uti cernis, in aes inciſam exhibemus. Nec enim fuit illud pulcherrimi operis fruſtum negligendum: primum quod ex eo intelligatur ad ordinem potiſſimum Tuſcanicum illud opus ex parte ſaltem, eſſe referendum (67): deinde quod non alio, ut opinor, quam du-

Hodiernus amphitheatri vultus.

Ima ſaltem amphitheatri

pli-

(67) Antonius Sanfelicius in illa pereleganti deſcriptione Campaniae, quam ſenatui populoque Campano dicavit, noſtrum amphitheatrum opere Dorico conſtructum affirmat. Ad haec Caeleſtinus Guicciardinus in Mercurio Campano operis fuiſse Corinthii imperitiſſime ſtatuit. Denum e Io: Petri Paſchalis Ieſuitae ſchedа, quam Canonicus Galeotta Iunianus & nobilitate & mira in poeticen facilitate eximius comiter mecum communicavit, didici, illud Capuae lumen Io. Baptiſtam Attendolum, (cujus pater Ambroſius Attendolus callentiſſimus architectus, Capua Cajetaque munitis, aliiſque operibus illuſtris, amphitheatri molem, ut ibidem narratur, dimenſus fuerat, credo etiam delinearat) ſic ſtatuiſse, e quatuor columnarum ordinibus, quibus haec fabrica ſurgeret, infimas ac ſolo citimas fuiſse Tuſcanicas, proximas his Doricas, tum ſequentes Ionicas, ac demum ſupremi ordinis quadratas columnas ad Corinthiam diſpoſitionem pertinuiſſe. Ac de ima columnarum ſerie nihil eſt dubitandum quin ſint Tuſcanicae, uti ſtatim demonſtrabitur. Alterius item ſeriei columnas fuiſſe Doricas non abnuerim: nam & columnae unius ſcapus, qui ferme adhuc eſt integer, procerior eſt quam pro ſtructura Tuſcanica: & capitulum, quod ſupra ſub-

tri pars Tuscanica.

plicis illius fornicis indicio olim Costa usus fuerit ad universi amphitheatri faciem delineandam.

Costa olim Capuam & amphitheatrum integrum delineavit.

Nam fuit illud tempus, cum eruditissimus Capuae Archiepiscopus Caesar Costa Caesaris Baronii *in jure civili publice interpretando olim in urbe praeceptor* (utor enim ipsius Baronii verbis ad an. 968.) Campanarum antiquitatum idem non indiligens perscrutator: fuit, inquam, cum Romani nescio cujus architecti, quem ad sesquiannum secum detinuit (quemadmodum in quodam MS. codice memini me legisse) opera usus, & veteris Capuae ichnographiam, & amphitheatri, quale olim integrum exstitisset, orthographiam in majoris aedium Archiepiscopalium coenaculi parietibus depingenda curaret. Quod etiam doctissimi Archiepiscopi monumentum cum publico communicandum putavi, paucis quibusdam mutatis, in quibus sive architectus, sive pictor erraverat. Illud plane mi-

ror

subjectam coronam collapsum hodieque visitur, videtur ad Doricum ordinem pertinere: &, in quo caput est, Attendolorum aetate alterius seriei reliquias multo fuisse integriores conjicio, ut rectius de ea judicium ferrent. Reliquas series ad eos spectasse ordines, quos modo memoravi, ex αὐτοψία dijudicasse Attendolos non est credibile: neque enim putarim ante centum quinquaginta annos exteriorem amphitheatri orbem multo fuisse erectiorem, quam nunc conspicitur. De superioribus ergo columnis mera ea est conjectura: non spernenda tamen, & vero proxima, quippe quam Flavii amphitheatri structura confirmat, in quo, si a Tusco discesseris, omnes alii ordines sese produnt: sunt enim ibi columnae (teste Alexandro Donato III, 7.) Doricae imae, Ionicae mediae, summae Corinthiae, tum continuatus paries interlocatis opere composito quadratis columnis distinguitur.

Sed missis conjecturis, imam columnarum seriem non Dorica, sed Tuscanica dispositione constare quivis statuet, modo architectonicen vel primoribus labris attigerit. Nudus quippe hic praetenditur zophorus sine triglyphis & guttulis dependentibus, sine metopis: nulli praeterea denticuli; eaque omnino omnia hinc exsulant ornamenta, sine quibus non potest Doricum opus consistere, quaeque Dorico si ademeris, in Tyrrhenicum statim degenerabit. Non negarim tamen esse quaedam nequaquam ad canones Tuscanici ordinis, qualem architectonices magistri definiunt, exacta. Nam primum columnae scapus etsi aliqua sui parte aggestis ruderibus subsidit, videtur, ni fallor, aliquanto procerior quam pro brevitate Tuscanica: sed & capitulum & basis multo altius uno modulo, imo duobus circiter modulis assurgunt, & quaedam sibi adscisciunt ab aliis Tuscis capitulis & basibus plane diversa. Quo enim illa in basi supra torulum sima? Videsis basis una cum subjecto gradu, cujusmodi olim effossam ajunt, deformationem, quam inter fornices illos duos exhibui. Vt omittam quod tam capituli abacus, quam in basi plinthus quadratae sint, cum tamen in Tusco ordine cylindricae fieri debuissent. Sed, ut fatear, veterum opera secundum architectonicos canones examinare si satagas, miram offendes inconstantiam (ex qua variantes recentiorum architectorum sententiae profectae videntur) multa enim architecti olim pro sua maxima voluntate variabant: ac difficillimum definitu est, quaenam ita sint necessaria, ut abesse impune non possint.

Cum autem Tyrrhenicus ordo sit simplicissimus, ac vix ullius elegantiae: quid causae esse potuit, quamobrem eum potissimum in hoc tam sumtuoso opere Campani adhiberent? Primum quod imae columnae Tyrrhenicae fuerint, non continuo totum amphitheatri opus evadet Etruscum: & Attendolo assentior, aliis etiam ordinibus suum hic fuisse locum. Deinde in cofossea amphitheatri mole quis ordo infimae columnarum seriei Tusco convenientius adhiberi potuit, cujus maxima omnium firmitas exsistit? Et habet quoque suam masculam & incomtam soliditatem majestatem. Ad haec ex superiorum comparatione columnarum, quibus sua inerant ornamenta ad suos quaeque ordines pertinentia, mira totius operis symmetria proficiscebatur; cum paullatim ex incomta ad ornatam illam Doricam soliditatem, tum ex his ad Ionicam Corinthiacamque elegantiam fieret gradus. Demum, si lubet, non temere hoc est, quod Tusco etiam ordini, etsi raro ab aliis usurpato, suum esse locum Campani voluerunt, nam Tuscos sese esse origine probe norant.

ror quid causae fuerit, quamobrem illud amphitheatrum extra urbis pomerium Costa depingi curaverit; cum tamen Flavium amphitheatrum *urbe media*, teste Suetonio, exstructum fuerit.

Ejusdem pedatura & aspectus interior.

Praeterea & ejusdem aedificii interiorem aspectum, & e regione ichnographiam posui: quae duae icones satis esse possunt ad universam ejus molis structuram perspiciendam. Et internam illam quidem faciem, quam ferme unius generis in omnibus fuisse mihi persuadeo, e Lipsio magnam partem sum mutuatus; non paucis tamen mutatis, quae sive ratio & veterum auctoritas, sive accurata nostrae caveae inspectio, mutanda suaderet. Ichnographiam vero talem exhibui, qualem e singulorum membrorum autopsia & dimensione potui colligere.

tum & circumferentia.

In dimetiendo autem amphitheatro de circumferentia parum sollicitus fui, quod ejus dimensio ex utraque diametro cognita facile geometricis rationibus colligatur. Et tamen fornicis unius IN FRONTE (uti veteres loquebantur) dimensiones adnectam, unde etiam extimam circumferentiam assequi possis. Itaque inter singulos imi ordinis fornices palmos (nostrates Neapolitanos semper intelligo, quorum terni deni ex sententia Donati Gallarani doctissimi architecti decem antiquos pedes conficiunt) quindecim uncia minus reperi: pilas vero ipsas in fronte palmos octo uncia minus latas singulas comperio. Ita singulis fornicibus palmos tres & viginti duabus unciis minus imputabis: qui sunt pedes ferme $17\frac{2}{3}$. Quam summam si septuagies octies multiplices (totidem enim fornices in ambitu numerantur) atque insuper duarum portarum meridianae & borealis mensuras adjicias (quae quidem portae cum adjacentibus pilis sesquialtero eoque amplius, quam singuli fornices patentiores exsistunt) jam totius extimi orbis dimensionem habebis.

& spissitudo.

Atque haec quidem IN FRONTE: IN AGRO vero, seu RETRO totius fabricae spissitudinem colliges in hunc modum. Ab extimo ambitu, idest ab extrema columnarum parastaticis adhaerentium projectura ad primorem arenam, seu ad podii murum quaquaversum palmi $174\frac{1}{2}$, idest pedes $134\frac{3}{11}$ colliguntur. Arenae vero ipsius major diameter in palmos usque 294. protenditur, qui sunt pedes $226\frac{2}{11}$, minor vere diameter palmis 176. idest pedibus $135\frac{5}{11}$ patet. Itaque totius jam amphitheatri longitudo maxima palmos 643. hoc est pedes $494\frac{8}{11}$ colligit: in maxima vero universae molis latitudine palmi 525 numerantur, ii sunt pedes $403\frac{11}{11}$.

Accedo nunc ad singulorum membrorum mensuras non IN

& singulorum membrorum dimensiones.

FRONTE, sed IN AGRVM seu RETRO, uti veteres inscriptiones loquuntur. Extimi ambitus pilae singulae, computata etiam columnae projectura, palmos habent $8\frac{1}{2}$. Tum prima omnium porticus palmis $16\frac{1}{3}$ patet. Deinde quae sequuntur pilae, singulis palmi $6\frac{2}{3}$ cedunt. Quas altera porticus excipit palmis $14\frac{1}{2}$ lata. Muris, qui sequuntur, singulis palmi $63\frac{1}{2}$ sunt imputandi. Tertia dein porticus palmos $13\frac{1}{3}$ habet. Tum alter fabricae ambitus palmis $24\frac{1}{2}$ crassus occurrit. Post intima porticus palmis $13\frac{2}{3}$ in latum extenditur. Tum ad extremum intimus aedificii orbis, qui hinc quarta porticu, illinc podii muro concluditur, palmis $13\frac{2}{3}$ continetur. Et eas summas in ichnographia quoque majoris perspicuitatis gratia libuit adnotare. Quas collige jam: palmi $174\frac{2}{3}$ confient. Nec illud te concutiat, quod initio dixi ab extimo ambitu ad podii murum palmos $174\frac{1}{2}$ numerari: hic autem e singulis partibus palmos $174\frac{2}{3}$ colligi vides. Nam mihi quidem cum prius totam simul fabricae spissitatem dimensus essem, tum eandem per partes explorassem; tantulum hoc discriminis non tanti visum fuit, ut decempedatorem ad integrandam *διαμέτρησιν* adigendum putarem. Et vel haec mediocris, quam attuli, diligentia ad aedificii structuram intelligendam satis futura videbatur.

Exterior amphitheatri facies.

Iam vero ad amphitheatri descriptionem propius accedamus. Tota moles exteriore pavimento quadratis magnae molis silicibus instrato circumambitur: tum gradu uno amphitheatrum conscenditur. De pavimento & gradu docuit me lapicida, cui ea res potest esse exploratissima, quod multos jam annos in eruendis lapidibus vitam tolerat. Exterior aspectus prope idem, qui Flavii amphitheatri fuit. Tota moles immanibus constructa saxis, triplici ordine porticus, fortasse & quadruplici in orbem erigebat. Affixae parastaticis columnae, duabus tantum sui partibus exstantes, plurium segmentorum scapo: quarum Tyrrhenicae imae, Doricae mediae, tum quae sequuntur fortasse Ionicae: postremo supra continuatum parietem, quadratis opere fortasse Corinthiaco columnis & fenestris ex intervallo dispositis, corona circum attollebatur. Supra quam foramina deorsum patentia in orbem disponebantur, per quae antennae demitterentur, quibus funes ad sustinenda vela & opacandos clivos vinciebantur: qui mos inducendi theatris umbram a Campanis primum ortus ad Romanos postea traductus est, ut alibi dicam. Praeter cetera ornamenta, fuere & imagines humerorum tenus summis fornicibus adhaerentes. Sed quoniam & umbilicatae imagines quaedam ex amphitheatri ruderibus olim erutae Capuae in praefecti juri dicundo aedibus conspiciuntur:

iis

iis summo in pariete pictor locum fecit: alibi si quis magis apposite locaverit, non repugnabo: nihil enim impedimento est, quo minus summis in arcubus superiorum ordinum locari illae potuerint, quibus insunt adhuc fornicis adhaerentis indicia; aliae vero majores alibi.

In Lipsii descriptione inter secundam tertiamque porticus bini fornices depressiores hinc & inde depinguntur: quos, quia in nostro amphitheatro non erant, eliminandos putavi; & eorum loco parietem perfregi, quo scalarum se decussantium structura conspiceretur.

Interior amphitheatri porticus tenebricosa.

Illud vero hic admonere haud inutile fuerit interiores porticus fuisse tenebricosas, praesertim illam tertiam, quae fere aequaliter ac duae extimae attollebatur: id quod & structurae genus aperte demonstrat, & nuper ex Herodiano didici, qui & *ἀμφιθεάτρου* vocabulo haud passim Graecis usitato utitur (68).

Age

(68) Herodianus in Commodi vita de Quintiano, quem Quadratus summiserat ad occidendum Caesarem, ait: *Ὁ δ' ὑποζὰς ἐν τῇ τοῦ ἀμφιθεάτρου εἰσόδῳ (ζοφώδης δὲ αὕτη, καὶ λήσεσθαι ἤλπισε) γυμνώσας τὸ ξιφίδιον* &c. *Ille in aditu amphitheatri subsistens (quippe obscuro loco facile se occultum fore sperabat) nudato confestim pugione &c.* Amphitheatri *εἴσοδον* non primorem tantum aditum, qui illustris erat, sed totum id, qua incedendum principi fuit, ut ad tribunal sibi in podio positum perveniret, intelligit: cujus *εἰσόδου* pars illa, quae ad tertiam maxime porticum pertinebat, *ζοφώδης* erat.

Quem locum eo libentius adscripsi, quod praeter morem ceterorum auctorum elegantissimus ceteroqui scriptor Herodianus amphitheatri vocem usurpavit. Nam ceteri Graecorum sic consuevere, ut sive ab ea voce abstinerent, *θέατρον* dicentes *ἀντὶ τοῦ ἀμφιθεάτρου*; sive certe amphitheatri voce non sine aliquo temperamento uterentur. Itaque optimus dicendi auctor Dio Cassius haud fere aliter quam *θέατρον κυνηγετικὸν* appellavit, sive cum de Caesare dixit, *θέατρόν τε κυνηγετικὸν ἐκρίωσας*, eodemque modo de Statilii amphitheatro locutus; sive cum de Tito ait, *τὸ δὲ δὴ θέατρον τὸ κυνηγετικὸν ἐρρώσας*, quod paullo post *θέατρον* sine alio additamento dixit. Herodianus ipse in rebus Caracalli, *πρόσετι*, ait, *καὶ θέατρα κυνηγετικὰ... κατεσκεύσαμεν.* Et *θέατρον* sine ullo additamento pro amphitheatro a Graecis usurpari plurimis exemplis ostenderem, si id opus esset, quorum aliqua obiter alibi notata: veluti cum Nicolaus Damascenus apud Athenaeum gladiatorum spectacula *ἐν θεάτροις* apud Romanos exhibita testatur: frequentissime vero apud Xiphilinum, sive cum sub Nerone *θέατρον τῶν Ταύρου* combustum ait, sive cum aquam ab eodem principe *εἰς τὸ θέατρον* inductam narrat; aut cum navim solutilem, cui matrem Nero imposuit, fuisse ei similem, quae *ἐν τῷ θεάτρῳ* erat; sive demum cum receptaculum omnium ferarum *ἐν τῷ θεάτρῳ* instar navis exstructum in Severo affirmat. Hinc venatio ludicra, quatenus a rustica distinguitur, *venatio theatralis* passim in cod. Theod. appellatur: non enim venatio in theatris dari solita, ut not. 59. contra Xiphilinum & Bulengerum diximus; sed in iis legibus Graeca consuetudo servatur: quemadmodum novel. 105. *θεάτρου κυνήγια* & *θεάτρου κυνηγεσία* eadem amphitheatralis venatio appellatur: sic quoque & sequioreaetate Erchempertus copias in Campano amphitheatro stativa habentes *scaram theatralem* nuncupavit. Sed & Spartianus Hadriano *theatrum* pro amphitheatro appellaverat: *Theatrum*, inquit, *quod ille* (Traianus) *in campo Martio posuerat, contra omnium vota destruxit.* Nam *theatrum* istud a Traiano positum, amphitheatrum fuisse Pausanias in Eliacorum priori cap. 12. fidem faciet, ubi inter Traiani opera, *καὶ θέατρον μέγα κυκλοτερὲς πανταχόθεν* recenset. Vbi altera occurrit amphitheatri circumscriptio ab orbiculari ambitu petita; cui simile illud Dionis lib. XLIII de C. Iulii Caesaris amphitheatro: *θέατρόν τε κυνηγετικὸν ἐκρίωσας, ὃ καὶ Ἀμφιθέατρον, ἐκ τοῦ περιέχειν πανταχόθεν ἕδρας ἀνὰ σκηνῆς ἔχειν, προσερρέθη.* *Theatrum*, inquit, *quoque ad venationes aptum tabulatis instruxit, quod quia undequaque sedilia habet, scenaque caret, Amphitheatrum est appellatum.* Itaque nobilissimus scriptor cum & vocis etymon detexisset, tamen abstinendum sibi ab ea voce duxit: hoc ideo, quia ea vox, in

qua

Portulae. Age vero interiorem jam amphitheatri faciem, totamque cuneationem lustremus. Sed ante omnia quid illae in arenae ambitu portulae sibi volunt? Per eas ferae e subjectis specubus emittebantur.

Specus Quanquam nostri amphitheatri aream ad summum usque podium terra oppleverit; nec ulla proinde ostiola sint conspicua: tamen Veronensis amphitheatri exemplo depingenda curavi, Praesertim cum ingens nostri amphitheatri subterranea specus (quam subter meridianam amphitheatri portam ingressus ad aliquot tantum ulnas a meridie versus arcton pervasi: non enim ultra progredi licuit, quod ex perforata superne testudine ruderibus obstructam offendissem) ad eas portulas pertinere, ad emittendas opportune bestias, debuisset. Mira autem ejus antri immanitas, ita ut ingentia foeni plaustra per illud agi potuerint; nisi qua testudo ex intervallo coarctatur, quam rursus deinceps laxari videas: sicque per vices modo satis amplam se crypta praebet, modo arctiore objecto lateritio fornice angustatur. Fallunturautem quicumque apud Lipsium de amph. cap. 8. cloacas hujusmodi esse sunt suspicati. Si ita sit, nemo mihi jam amplius urbis Romae cloacarum jactet amplitudinem. Estne credibile unius amphitheatri exsugendis sordibus tam vasta receptacula exstructa fuisse? Et vidi alios lateritios ductus minutiores sive ad aquas perducendas, quarum plurimus hic usus fuit, sive ad sordes egerendas. Nam spe-

cui usui? cus ille maximus, de quo agimus, pro cuniculo fuit, & ad subitum sive ferarum sive muneratiorum & egressum & receptum comparatus. Arguit id & fabricae genus non totum lateritium, cujusmodi cloacae aut aquaeductus requirerent: nam soli illi angustiores ex intervallo fornices, quos modo descripsi, e praegrandibus lateribus sunt compacti: cetera fabrica est caementitia.

Podium. Sed antro istoc egressi podium conscendamus columellis in orbem circumseptum. Hic imperatori, si quando affuisset, suggestus figebatur: hic & magistratuum sellae curules: ibidem & in su-

Orchestra. perioribus aliquot gradibus, qui omnes orchestrae nomine intelligun-

qua ceteroqui nihil non Graeci fuit, tamen non in ipsa Graecia, sed in alieno solo nata, idest in Latio a Romanis formata fuerat: id quod Graeci aversati, satius sibi duxerunt circumscriptione uti. Aut certe sicubi ἀμφιθέατρον posuerunt, non sine additamento τὸ καλούμενον dixerunt, quo vocis insolentiam emollirent. Itaque metaphrastes ille Eutropii Paeanius, cum Eutropius dixisset amphitheatrum Romae a Tito aedificatum, τὸ καλούμενον ἀμφιθέατρον appellavit: cumque idem Eutropius dixisset Commodum eo insaniae processisse, ut in amphitheatro dimicaret, ille eodem modo vocem emollivit, ut diceret, κατὰ τὸ καλούμενον ἀμφιθέατρον.

Quod tamen Herodianus ἀμφιθέατρον sine ullo temperamento usurpavit, id exemplo non caret; nam disertissimus scriptor Iosepus ἀμφιθέατρον μέγιζον Hierosolymis constructum narrat; itemque Caesareae, quod appellat ἀμφιθέατρον πολὺν ὄχλον ἀνθρώπων δέχεσθαι δυνάμενον. In epistola quoque ecclesiae Lugdunensis apud Eusebium v hist. eccl. 1. Attalus ob Christianae fidei crimen dicitur περιαχθὲς κύκλῳ τῷ ἀμφιθεάτρῳ. Nec alii porro deerunt.

guntur, senatores, quorum loco decuriones in coloniis censebantur, adsidebant. Tum supra colonicum senatum equitibus gradus quatuordecim assignati (α): unde *sedere in quatuordecim* ad equestrem dignitatem significandam usurpabatur. Supra *equestria* reliqui deinceps gradus plebi ceterae addicti erant, & *popularia* vocabantur, quae erant omnium maxime diffusa. Et, ut semel dicam, tres in partes tota illa subselliorum acclivitas tribuebatur, in imam, mediam, & summam caveam: ima, quae omnium honestissima, in orchestram & equestria rursus dividebatur: media & summa cavea ad popularia pertinebat: sed ita tamen ut media cavea multo, quam summa, haberetur honestior; ab eaque est causa, quod sanxit Augustus apud Suetonium cap. 44. *nequis pullatorum media cavea sederet*. Eoque queritur Calpurnius ecl. VII sibi ob paupertatem non licuisse media in cavea aliquanto propius imperatorem adsidere:

O utinam nobis non rustica vestis adesset;
Vidissem propius mea numina: sed mihi sordes,
Pullaque paupertas, & adunco fibula morsu
Obstiterunt.

Et apud Senecam de tranquill. *verba ad summam caveam spectantia* sunt ad gustum imae plebis. Quanquam, ut fatear, si quis forte imam mediamque caveam paullo aliter, ac Lipsius, disposuerit, non video cur sit magnopere reprehendendus. Quid enim impedimento est, quominus imam orchestra tantum definiamus, mediae vero caveae inferiorem partem, quae orchestrae propior, equiti, superiorem plebeiis, quibus & summa cavea vacabat, assignemus? Ita summa subselliorum partitio exsistet in *orchestram*, & *popularia*, tum haec rursus in *equestria*, & *popularia* stricte accepta tribuentur (β). Et

Equestria.

Popularia.

Ima, media, summa cavea.

Media cavea, quam summa, honestior.

Partitio caveae verisimilior, quam vulgata.

(α) At enim cui usui, inquies, in colonico amphitheatro gradus equestres quatuordecim? estne verisimile tantam equitum R. copiam in coloniis fuisse, ut quatuordecim iis gradus, aeque ac Romae, seponerentur? Verum praeter equites R. quorum permagna fuit extra Romam ubique copia, fuere & equites coloniarum peculiares. Quem quidem equestrem ordinem municipalem alio in opere, quod affectum in forulis habeo, copiosissime mihi adfertum vix est ut in dubium revoces. Interea ne adhuc quis fluctuet & animi pendeat: ecce tibi ad equestres illos quatuordecim gradus etiam extra Romam confirmandos luculentissimum Pollionis Asinii locum x epist. fam. 32. ibi Balbus Cornelius junior prope eadem Gaditano in municipio fecisse narratur, quae Caesar dictator Romae pro sua voluntate fecisset; atque hoc in primis: *Ludis*, inquit, *quos Gadibus fecit, Herennium Gallum histrionem summo ludorum die anulo aureo donatum in quatuordecim sessum deduxit; tot enim fecerat ordines equestris loci.* Nec equestri tantum ordini, sed & tribunis militaribus in equestribus hisce locus fuit.

(β) Popularibus etiam equestria contineri multis docere possum. Ac primum Germanorum legati cum *in popularia deducti* dicuntur Suetonio in Claudio cap. 25. equestria intellige, quae popularibus continebantur. *Germanorum*, inquit, *legatis in orchestra sedere permisit, simplicitate & fiducia eorum motus, quod in POPULARIA deducti, cum animadvertissent Parthos & Armenios in senatu sedentes, ad eadem loca sponte transierant*. Vbi *populuria* pro equestribus, hoc est totum pro parte, Tranquillus usurpavit: neque enim est verisimile tam parvipensos a dissignatore eos legatos fuisse, ut ad popularia stricte accepta deducerentur, quo nullo deducente sponte ire licuisset; praesertim cum Parthi & Armenii in orchestra sederent. Hinc summam caveae divisionem apud Maronem, Iuvenalem, Martialem reperio in orchestram.

Praecinctiones.

Et quaedam fuere *diazomata*, seu *praecinctiones*, quas alii *balteos* appellarunt (ideſt gradus quidam latiores, fere ut in ſcalis retractiones) ad popularia tum inter ſe bifariam, tum ab equeſtribus, tum demum haec ab orcheſtra diſterminanda. Tres Vitruvius in theatro praecinctiones exſtruit, unde & totidem in amphitheatro fuiſſe oportuit. Quas quidem ſic ſtatuendas puto: prima erit praecinctio, quae orcheſtram ab equeſtribus ſejungit (69), altera quae equeſtria a popularibus, tum tertia quae mediam totam caveam a ſumma diſpeſcuit.

Venio

ſtram & populum. Virgilius:

Hunc plauſus hiantem
Per cuneos (geminatur enim) PLEBISQVE PATRVMQVE
Corripuit.

Iuvenalis:

Aequales illic habitus, ſimilemque videbis
ORCHESTRAM ET POPVLVM.

Equeſtria nulla his locis commemorantur, quod ea *populo* ſeu *popularibus* continerentur. Ab eadem eſt cauſſa quod Martialis VIII, 78. ait:

Omnis habet ſua dona dies, nec LINEA dives
Ceſſat, & in POPVLVM multa rapina cadit.

Diſſentio enim a doctiſſimo Graevio, a quo in praef. ad to. IX antiquitatum Roman. *lineam divitem* pro orcheſtra ſimul & equeſtribus accipi memini. Equidem ſic interpretor: omnis dies ſua habet miſſilia, tum quae in orcheſtram (quam ob exiguitatem lineam appellat) caderent, tum etiam quae in popularia, hoc eſt ceteram omnem cuneationem, quae equiti ſimul plebique vacabat. Hinc demum eſt quod Tertullianus lib. de ſpect. ait: *Vias enim vocant cardines balteorum per ambitum, & diſcrimina popularium per proclivum.* Vbi viarum nomine non tantum ſcalaria (de quibus infra dicetur) Tertullianus complectitur, verum etiam ipſas praecinctiones, quas vocat *cardines balteorum*. Verum illud Lipſium torquet, quod ſcalaria appellarit *diſcrimina popularium*; *excludere enim*, inquit Lipſius, *aperte equeſtria & orcheſtram videtur*. Tum ſic nodum ſolvit: *Sed*, inquit, *popularia large fortaſſe acceperit ſcriptor Afer pro omni POPVLI conſeſſu*. Non inepta ratio, ſed dubito an vera; quandoquidem jam uſu receptum fuerat, ut *popularia* pro plebis, itemque equitum conſeſſu, non vero totius populi R. XXXV tribuum ſumerentur. Mihi ſane videtur Tertullianus *popularia* cum *equeſtribus* tantum miſcuiſſe, non etiam cum orcheſtra, quam ob exiguitatem tacuit. Itaque Poeno ſcriptori nihil de orcheſtrae ſcalariis, quae utpote breviſſima vix animadverſione digna erant, ſollicito, ea ſola ſcalaria animo obverſabantur, quae equeſtrem & plebeiam caveam ſcindebant in cuneos. Ea vero *diſcrimina popularium* potiſſimum appellavit, nulla equeſtrium mentione facta, quod popularibus equeſtria quoque continebantur.

Atque his quidem locis omnibus popularia ea notione accipiuntur, ut equitem complectantur. Profero demum Suetonii locum Domitiano cap. 4. quo popularia ſtricte ſumuntur, quatenus ab equeſtribus diſtinguuntur. *Et quia pars major* inquit, *intra POPVLARIA deciderant, quinquagenas teſſeras in ſingulos CVNEOS EQVESTRIS ac ſenatorii ordinis pronuntiavit.* Vides *cuneos equeſtris ordinis* diverſos a *popularibus* preſſe acceptis.

(69) Lipſius vir ſummus in notis, quas deformationi amphitheatri ſubjecit, n. 4. primam praecinctionem ipſo in podio collocat, & queritur ſculptorem tres alias ſuperne praecinctiones ſcalpſiſſe, ita ut quatuor evaderent. Sed viri magni pace dixerim, nihil ſcalptor offendit, quin ipſum potius Lipſium, cetera lynceum, hic ratio fugit. Nam ſive vim vocis διάζωμα inſpicias, facile aliquid intelligis, quo unum ab altero diſpeſcitur; orcheſtra autem nihil infra ſe habet, a quo per iſtam praecinctionem ſit diri menda: ſive rem ipſam intueare, cui quaeſo uſui iſta in podio praecinctio? Sunt ergo praecinctiones nihil aliud, quam interjectae gradibus areolae ſeu retractiones, & quaſi tranſverſa cingula diviſioneſque ordinum ſedendi. Quare cum quatuor hujuſmodi ordines in amphitheatro fuerint, orcheſtra, equeſtria, tum media & ſumma cavea: tribus illa praecinctionibus (nec plures Vitruvius admittit) a ſe invicem ſejungebantur. Quarum ſi unam cum Lipſio in ipſo podio ſtatueris, tum vel orcheſtra cum equeſtribus, vel media cum ſumma cavea coeat neceſſe fuerit.

Verum quid jam ratiocinatione opus habeo, cum Vitruvius rem planiſſime demonſtret? *Cunei*, inquit is lib. V, cap. 6. *ſpectaculorum in theatro ita dividantur, uti anguli trigonorum, qui currunt circa curvaturam circinationis, dirigant ASCENSVS SCALASQVE inter cuneos AD PRIMAM PRAECINCTIONEM. Supra autem alternis itineribus ſuperiores cunei medii dirigantur.* Si per ſcalaria, de quibus infra dicetur, ad primam praecinctionem dirigebantur ASCENSVS, & ex hac rurſus per alia ſcalaria ad ſuperiora loca conſcendebatur: annon vides inepte in ipſo podio primam praecinctionem conſtitui? Et eadem prope habet architectus V, 8. *Gradationes*, inquit, *ſcalarum inter cuneos & ſedes dirigantur ad primam praecinctionem: ab ea praecinctione inter eos iterum mediae diriguntur.* Non in extrema ergo ora caveae & in podio ſtatuenda eſt prima praecinctio, quandoquidem & inferiora ſcalaria excipiebat, & ſurſum alia dirigebat.

Venio nunc ad *aditus* ſeu *vomitaria* ſive (ut alii apud Macrobium reſcribunt) *vomitoria*; quae nihil aliud ſunt, quam oſtiola, per quae populus ab exterioribus porticibus veniebat ad ſedes ſuas. Hos aditus in praecinctionibus poſitos mihi prorſus perſuadeo: non enim commode mediis in ipſis gradibus adiri oſtia potuiſſent: areola aliqua opus fuit, quae ante hujuſmodi aditus explicaretur, ubi turba conſiſteret. Itaque nihil veriſimilius fingi poteſt, quam ſi vomitaria in praecinctionibus locentur. Apud nos paullo ſupra podium in dimidiata caveae parte, quae orientem ſpectat (nam occidentalis cuneatio corruptior exſiſtit) ſex omnino hujuſmodi aditus reſerantur: tum ſupra longiſſimo intervallo altera oſtiolorum ſeries fuit, quorum unum ad orientem aeſtivum, tum ſupra portam, tam quae meridiem, quam quae boream ſpectat, ſingula hodieque ſe produnt. Cum ergo duae tantum oſtiolorum ſeries noſtra in cavea compareant, maximo intervallo invicem diſterminatae: mediam praecinctionem aditibus caruiſſe putabam; nec aliter fieri potuiſſe, ſi interiorum ſcalarum, quae ad iſta vomitaria pertinere debuerunt, ſtructura cernatur (γ). Verum poſtquam accuratius noſtrae caveae cuneationem perluſtraſſem, falſum me deprehendi, & quamvis tenuiſſima, non incerta tamen oſtiolorum ad ſecundam praecinctionem pertinentium veſtigia ſum conſpicatus (δ).

Aditus, ſeu vomitaria

non alibi quam in praecinctionibus patentia.

R Et

(γ) Nam vide quo artificio interiores ſcalae conſtructae fuerint. Quae in tertia porticu C gradationes introrſus aſſurgentes ex intervallo occurrunt (vide ichnographiam) iis procul dubio ad primam oſtiorum ſeriem conſcendebatur: nam iis oſtiolis directe reſpondent ternae hinc, ternaeque inde ſcalae: binae veroillae in medio, ſeu ad orientem aequinoctialem verſus ſcalae, iis cum nulla oſtiola in prima praecinctione reſpondeant, ad podium, credo, ipſum & ad utrumque ſuggeſti latus lenior aſcenſus ἀμέσως patebat, qua aditus duo patefacti hodieque apparent. Videſis & confer interiores gradationes in ichnographia notatas cum imis oſtiolis in interiore caveae aſpectu conſpicuis. Inter duos illos in podio aditus imperatori tribunal erigi appoſite potuit. Reliqua eſt illa ſcalarum ſeries longe pulcherrima, quae ab altera porticu B, tertiaque C pariter conſcenduntur, unaque coeunt in E: &, cum ad communem quaternis ſcalis retractionem E perventum eſt, tum per unas tantummodo ſcalas ad ſuperiorem porticum F aſcenditur. Ex ſuperiore autem porticu F ad tertiae praecinctionis vomitaria per totidem ſcalas exitus patebat, ut ex intuitu tabulae tute ſtatuere potes. Ita nullas eſſe ſcalas, quibus ad ſecundam praecinctionem perveniretur, eoque alteram praecinctionem oſtiis caruiſſe putabam. Verum poſtquam ſecundae praecinctionis aditus deprehendi: ſimul etiam perſpexi his non ſuas ſingulis ſcalas, ſed depreſſiorem quandam retro porticum reſpondiſſe, uti ſequente notatione dicam.

(δ) Obſcuriſſima ea veſtigia ſunt ob eam cauſſam, quod ea cuneationis parte reperiuntur, qua caveae acclivitas penitus interrupta viſitur; quae rurſus acclivitas poſt aliquod intervallum nonnullis in locis ſurſum verſus continuatur, ibique tertiae praecinctionis quaedam vomitaria cernuntur. Atque ea quidem oſtiorum ad ſecundam praecinctionem pertinentium veſtigia in orientali tantum amphitheatri latere, qua parte cuneatio exſiſtit integrior, adhuc ſuperſunt, unum proxime portam meridianam, tria ſeptentrionalem portam verſus: eaque, ſi quaeris, paullo ſupra tertiae porticus C fornicem reſpondent; ita ut mediam praecinctionem paullo ſupra eum fornicem fuiſſe oporteat. Cumque prope portam ſeptentrionalem tria non amplius adituum indicia compereantur, totidem ad alterum portae ejuſdem latus fuiſſe neceſſe eſt, ita ut duodecim omnino in univerſo amphitheatri orbe fuerint; quemadmodum & imae praecinctionis vomitaria totidem numerabantur. Et quidem non in directum cum imis oſtiis illa intermedia diriguntur, neque tamen medio illorum interſtitio exacte reſpondent; ſed ita diſponuntur, ut paullo propius portas, quam inferiora, accedant. Suprema autem tertiae praecinctionis oſtiola directe aditibus arenae citimis re-

Et quidem adituum proba constitutio ad rectam viarum & cuneorum deformationem unice confert. *Viae* seu *itinera*, aut *scalaria* (his enim modis omnibus appellata comperiuntur) sunt graduum angustiorum ac depressiorum series, non sessilium quidem, sed ad ascendendum comparatorum, per quos ad suum quisque cuneum perveniret. Portiones illae inter bina scalaria interceptae a figura, quam referunt, *cunei* appellantur, quia deorsum paullatim cuneantur. Triplicem viarum itemque cuneorum interceptorum seriem Lipsius & ceteri passim constituunt. Equidem antequam secundae praecinctionis vomitaria detexissem, duplicem tantum scalariorum seriem fuisse suspicabar (70) nunc vero labor ut quadruplicem statuam (e) ita uti in tabula exsculpendum curavi. Quae quidem scalaria non in directum inferiora cum superioribus continuabantur,

respondebant, ut ex uno eorum, quod adhuc versus orientem aestivum comparet, intelligitur. Demum hoc inter illa, de quibus loquimur, secundae praecinctionis vomitaria, & cetera tum imae seriei tum tertiae interest, quod haec quidem scalas in postico objectas habent, per quas εὐθέως ad ea conscenditur; illis vero intermediis ostiis nullae retro ascensiones objacent, sed humillima quaedam porticus retro iisdem praetendebatur, cujus quidem porticus supra meridianam portam adhuc pusilla pars superat.

(70) Praesertim cum Vitruvius lib. v, cap. 6. & 8. (cujus verba not. 69. sunt recitata) duas non amplius ascensuum series in theatro agnoscat: nec sane plures in Veronensis theatri delineatione visuntur. Ipsa etiam *cunei* vox meam conjecturam juvabat: subselliorum enim portiones inter bina scalaria interceptae non ob aliam causam *cunei*, & Vitruvio *trigona* appellantur, quod triangularem figuram oculis referrent. Nam quamvis quatuor lateribus proprie concluderentur: tamen quod ima latera longe brevissima prae aliis essent, trigonis similiora, quam quadrilateris figuris videbantur, puta iis trigonis, quorum extremus apex deperiisset. Nunc vero, si tres scalariorum series adstruuntur, nihil trigonis simile invenietur, ac trapezoidem quam vocant figuram verissime repraesentabunt. Quis enim non videt, uti longissima scalariorum itinera fuerint, ita ea maxime divaricatum iri superne, sensim vero inferne coitura, ac triangulari figurae acceffura?

His accedebant ii scriptorum loci, Suetonii, Virgilii, Iuvenalis, Martialis, Tertulliani, quibus supra evicimus *popularibus* etiam equestria intelligi consueviffe: nam quod iisdem cuneis, iisdemque intercurrentibus viis seu scalariis plebs cum equite sederet, eo factum putabam, ut *popularium* nomen equestria quoque complecteretur.

Tamen cum Suetonius Domitiano cap. 4. *cuneos equestris ordinis* secernat a *popularibus*: cumque Veronensis amphitheatri cavea, uti quidem illa vulgo exhibetur, plures quam duas ascensionum, cuneorumque series repraesentet: nos quoque plures delineandas curavimus: praesertim postquam secundae praecinctionis vomitaria nostro in amphitheatro detexeram. Nam ad vomitaria in praecinctionibus patentia dirigi ascensus necesse fuit.

Nam illud profecto quis ferat, quod mediis in ipsis subselliorum gradibus scalariorum initia finesque Lipsius (an pictori potius id vitio vertendum?) exhibuerit? Omnino enim a praecinctione ad praecinctionem dirigi ascensus oportuit, auctore Vitruvio, cujus verba vide not. 69.

Viderint tamen viri eruditi, utrum ex Vitruvii auctoritate (cujus verba not. 69. sunt posita) & Veronensi theatro, in quo duas duntaxat ascensuum series depictas vidi, recte sit concludendum, saltem in theatris duas non amplius hujsmodi itinerum dispositiones exstitisse: indeque *cuneorum* ac *trigonorum* (ob triangularem figuram quam referrent) orta vocabula, etiam in amphitheatris eadem postea obtinuisse; in quibus tamen, propter plures scalariorum series excogitatas, triangularis figura parum esset conspicua.

(e) Quatuor scalariorum series in hunc modum constitui. Prima seu arenae citima orchestram totam pervadent ad usque primam praecinctionem ac patentia ibidem ostiola: altera a prima ad secundam praecinctionem, & ea ostia, quae nuper ibi deteximus, feruntur: tertia ab altera praecinctione ad tertiam & suprema omnium vomitaria proficiscuntur: quarta demum a praecinctione tertia ad fornices summae porticus diriguntur. Sane cum scalaria alternis itineribus dispositia Vitruvius lib. v cap. 6. & 8. dixerit, sic quoque ea nos disposuimus. Quarta vero haec itinera, contra quam viri docti fecerunt, adstruximus ob eam causam, quod tertiae seriei scalariis ostia summae praecinctionis occurrentia impedimento essent, quominus ad summos usque fornices continua rentur.

tur, sed alternabant eo modo, quo in tabula conspicis: id quod Vitruvius v, 6. & 8. cujus verba not. 69. sunt recitata, diserte affirmat.

Supremae autem praecinctionis aditus, sicuti & itinerum strigas, quae ad eos aditus diriguntur, multo plures, quam intermedios, aut imos, fuisse verisimile arbitror (71) atque in eum modum in tabula exhibui.

Demum sese *cathedra* offert, quam obscurissime, uti solet, Tertullianus definit in hunc modum: *Cathedra vocatur ipse in anfractu ad confessum situs*. Quem locum haud probe intellexisse videtur phoenix ille ingeniorum Lipsius (72) qui praeterea non tantum feminas, sed & pullatos hic collocasse videtur, haud bonus hic quidem certe dissignator: nam pullati in summa cavea, feminae in ista cathedra, ideft porticu (id enim cathedra apud Tertullianum signi- Cathedra.

R 2

(71) Suprema ostiola plura numero fuisse oportuit; tum ne plebes, quae pars populi multo maxima fuit, ingrediendo aut egrediendo se plane comprimeret; tum etiam quia illius praecinctionis multo laxior orbis plures aditus admittere debuit. In dimidiata amphitheatri cavea octo equidem depingendos curavi: neque id temere; totidem enim scalas illas sese invicem decussantes, quas modo not. (71) describebam, in ichnographia vides: nam his scalis totidem, opinor, in superiore porticu scalae respondebant, quibus ad supremae praecinctionis vomitaria conscenderetur. Et quia (ut posui in ichnographia) prope portas scalae ad superiorem porticum ferentes duplicantur: hinc non immerito supra portas etiam suum cuique ostiolum respondet; ita ut in universo supremae praecinctionis ambitu duodeviginti, opinor, vomitaria numerarentur, totidemque subjecta scalaria. Nec plura aut pauciora ea scalaria fuisse puto, quae hinc ad summae porticus fornices alternis itineribus dirigebantur. Ita fient sex & triginta mediae summaeque caveae scalaria. Quibus si duodena orchestrae, itemque duodena equestrium adjicias (totidem enim ostia in prima, alteraque praecinctione numerari diximus) sexaginta in universum totius cuneationis scalaria exsistent.

(72) In recitato Septimii loco *anfractum* interpretatur Lipsius *superum locum, ubi clivi subselliorum desinunt, & murus incipit, qui porticum facit, clivosque illos veluti FRANGIT. Nam plani aliquid*, ut idem subjungit, *spatii ibi fuisse videatur, unde cathedris positis spectarent.* Qua in oratione nihil admodum mihi arridet. Nam quod *anfractum* murum frangentem clivos intelligit: nonne pronius fuerat *circuitum* interpretari? qua significatione Tullius in part. or. dixit: *Oratio circumscripta longo anfractu*, ideft circuitione. Quidquid id fuit, quod supremos gradus excipiebat, orbiculate id fuit, & anfractu quodam in sese reductum. Illud deinde quis ferat, quod extra *murum qui porticum facit* (ut is loquitur) paullulum areae complanarit, ut ibi sub divo matronarum cathedras poneret? vel Calpurnius ecl. VII, cujus is carmina adnedit, docere debuisset, tectum id fuisse, ubi feminae constitissent:

Venimus ad sedes, ubi pulla sordida veste
Inter femineas spectabat turba cathedras:
Nam quaecunque patent sub APERTO libera caelo
Aut eques, aut nives loca densavere tribuni.

Sub tecto igitur, non sub *aperto caelo*, feminae versabantur, nec alibi sane, quam in summa porticu suffulta pilis opere arcuato.

Ac de ista quidem porticu, quam in eum, quem descripsi, modum supra summam caveam delineandam in tabula curavi, Vitruvius lib. v non obscure addocet: *TECTVM*, inquit, *PORTICVS, quod futurum est in summa gradatione.* Eandem intellexisse videtur Calpurnius eadem ecloga VII:

Balteus en gemmis, en illita porticus auro
Certatim radiant.

De eadem quoque capiendus fortassis & Dio apud Xiphilinum in rebus Neronis, ubi narrat, ut elephas ἐς τὴν ἀναντέτω τῦ θεάτρου ἀψίδα sublatus fuerit, ibique sessorem ferens in fune ambulaverit.

Eam vero porticum idcirco *cathedram* Afer appellavit, quod ibi matronae cathedras suas ponerent, easdem, opinor, cathedras seu sellas velatas, quibus per urbem ingrediebantur, de quibus Martialis XII, 38.

Hunc qui femineis nocteſque dieſque cathedris
Inedit.

gnificat) seorsum spectabant (73).

Haec dum scribimus, praegrandis & pulcherrima juvenis criniti ac laureati protome, fornicis parti adhaerens, detecta fuit, quam quidem, tum ob colosseam molem, tum etiam quod inter portae meridianae rudera reperta fuit, supra illam portam prostitisse oportuit: eamque ob caussam prope amphitheatri titulum sexviri Campani collocandam statuerunt. Ac mea quidem sententia Apollinis προσατηρίου imago fuisse videtur (ζ).

CA-

(ζ) Apollinis προσατηρίου seu praesidis meminit Euripides Elect.

Κλύοις ἂν ἤδη Φοίβε προσατήριε.

Apollinem supra portas sive templorum sive publicorum aedificiorum collocari consuevisse, memini alicubi me legisse: id, si verum, τῇ τε προσατηρίᾳ ἐπωνυμίᾳ mirifice quadrat. Et colonias plerasque Apollinem praesidem adsciviss mihi persuadeo: in nummis certe tum Graecis tum Latinis Campaniae & vicinarum regionum nihil frequentius, quam Apollinis laureati caput, visitur. Adhaec coloniae Capuae peculiaris caussa, cur Apollinem sibi praesidem adoptaret, ea esse potuit, quod Campani in Dianae Tifatinae (quam πολιοῦχον id est *urbium praesidem* Apollonius l. 1 vocat) tutela essent, cujus frater Apollo. Fortasse quemadmodū supra meridianam amphitheatri portam, quae Cumanum Phoebi χρηστήριον spectabat (& scimus aliquandiu Cumas in Campanorum potestate fuisse) Apollinis simulacrum fuit: ita supra borealem, quae Tifatinae Dianae fanum aspiciebat, hujus Deae simulacrum, cernebatur; quam ceteroqui Deam amphitheatralis venationis praesidem exstitisse, alibi diximus; sicuti & Apollinem ἀγρευτὴν appellat Euripides. Vtut est: hanc certe, qua de agimus, Apollinis fuisse protomen, vix est ut dubites, cum & pulcherrimi juvenis, & δαφνηφόρου, & non solum intonsi, seu ἀκερσεκόμου, verum etiam κοσμοπλόκου (quemadmodum in anthologia appellatur) imo etiam calamistrati, cincinnis hinc & inde dependentibus, speciem exhibeat.

Verum quid illud est, quod urna sinistro in latere cernitur? De hoc nihil memini me legisse: nisi forte id spectat Apollinem vatem & πυθόμαντιν. Vidi nuper apud mihi amicissimum Franciscum Ciccarellium, cui amphitheatrici tituli sarta tecta debet posteritas, elegantissimum anaglyptum; quo prope Phoebi cortinam Pythia virgo cernitur, manu altera lyram, altera pelvim, in quam virgo altera alata liquorem nescio quem alte ex urceo effundit: de quo anaglypto alias fortasse disseretur.

Alia, sive capita humerorum tenus, quae imae dispositionis arcubus adhaerebant, sive umbilicata simulacra, quae superioribus fornicibus affigebantur, & olim innumera, & quotidie deteguntur; cujusmodi sunt Iovis Ammonis & Mercurii umbilicatae imagines exteriori praetorii parieti cum aliis nonnullis affixae, & alibi aliae.

(73) Libet hic prius totum Suetonii locum, qui ad sedendi ordinem apprime facit, adscribere: tum seorsum virum magnum aggrediar. *Spectandi*, inquit ille in Octavio cap. 44. *confusissimum ac solutissimum morem correxit ordinavitque: motus injuria senatoris, quem Puteolis per celeberrimos ludos consessu frequenti nemo receperat. Facto igitur decreto patrum, ut quoties quid spectandum usquam* (non tantum Romae, sed ubiubi) *publice ederetur, primus subselliorum ordo vacarat senatoribus: Romae legatos liberarum sociarumque gentium vetuit in orchestra considere; cum quosdam etiam libertini generis mitti deprehendisset. Militem secrevit a populo. Maritis e plebe proprios ordines assignavit: praetextatis Cuneum suum, & proximum paedagogis: SANXIT QVE NE QVIS PVLLATORVM MEDIA CAVEA SEDERET. FEMINIS NE GLADIATORES QVIDEM, quos promiscue spectari sollemne olim erat, NISI EX SVPERIORE LOCO SPECTARE CONCESSIT. SOLIS virginibus Vestalibus locum in theatro separatim, & contra praetoris tribunal, dedit. &c.* Hunc in modum spectandi ordinem digessit Augustus, quibus multa qui postea sunt consecuti Caesares addiderunt, quae referre non est otium.

Quod vero pullarorum feminarumque loca confuderit Lipsius, eumque secutus Vossius etymol. in voce *cavea*, id neque τὸ πρέπον, nec Suetonii verba patiuntur. Ecquis enim non indignissimum putet inter sordidam turbam honestissimas matronas versari? Quasne Augustus ex universa cavea submovit, eae ut cum faece vulgi pariter subsellia ponerent? Itaque scite Casaubonus sic ea verba, quae majoribus litteris posui, distinguenda putavit: *Feminis . . . Spectare concessit SOLIS. Virginibus Vestalibus &c.* Deinde, quod attinet Suetonium, pullatos, quos ille princeps e MEDIA CAVEA *excitavit* (ut sollemni in hac re formula utar) eos utique in ultima cavea est passus consistere: at vero feminas *EX SVPERIORE* tantum *LOCO spectare concessit*. Quare immerito vir ille doctissimus utrosque confundens ait: *Nam feminae & pullati non nisi ex superiore loco spectabant ex Augusti decreto.* Aliud enim summa cavea, ubi pullati spectarent, aliud superior locus, ubi feminae subsisterent.

Sed illud, opinor, doctissimo Belgae imposuit, quod Calpurnius in illa ecloga de ludis Carini pullatos cum feminis permiscuerit. An sub postremis principibus pessum iisse omnia dicemus? An potius, quod ludi essent longe magnificentissimi, tantus concursus equitum tribunorumque ex universa Italia fuerit, ut quando mediam si jam summamque caveam inhaesissent, plebes (quam raro aliter quam *pullatam* idest penulatam per ea tempora prodiisse notissimum est) ad porticum feminis destinatam sese receperit? Nihil dubito quin ea fuerit Calphurnii mens:

Venimus ad sedes, ubi pulla sordida veste
Inter femineas spectabat turba cathedras:
Nam quaecunque patent sub aperto libera caelo
Aut eques, aut niveī loca densavere tribuni.

Cum praeter morem cuneos omnes eques & tribuni densassent, quid propius fuit, quam ut illi penulati matronarum confessui sese infererent? Nisi id praeter morem cecidisset, quid caussae fuerat, quamobrem poeta rationem ejus facti afferret?

(74) Ac primum exstat Bedae vaticinium in excerptis seu collectaneis ejusdem Bedae in hunc modum: *Quamdiu stabit Colyseus, stabit & Roma: quando cadet Colyseus, cadet & Roma: quando cadet Roma, cadet & mundus.* Sed & ex Anastasio in Stephano II haec affert Cangius: *Dum ad Colisseum advenissent &c.* Quae quidem ver-

CAPVT VII.

De Campano amphitheatro per sequiora saecula.

I. *Variae ejusdem appellationes.*

AMphitheatri nostri veterum scriptorum qui meminerit nemînem adhuc nanciscī potui: posteriore autem aetate Erchempertus monachus Benedictinus natione Langobardus, qui nono exeunte saeculo, & quidem Capuae, ut videtur, suam Langobardicam scripsit historiam (quam olim ab Antonio Caracciolo, iterumque emendatiorem a Camillo Peregrinio editam nuper cl. Muratorius tomo secundo scriptorum Italiae inseruit) saepe hujus molis injicit mentionem; a quo modo *Berelais*, modo *colossus*, alibi *amphitheatrum* aut *arena* appellatur. Itaque priorum potissimum duorum nominum caussas rimari libet: nam *arena* cur dicta fuerit, in promtu est ratio, quia in ejus area arena insternebatur, in qua pugnae committerentur; & hodieque amphitheatra omnia ubiubi exstantia arenas communi vocabulo nuncupari Lipsius de amphitheatris quae extra Romam cap. 1. testatur. Amphitheatri hujus per Langobardorum aetatem nomina.

A *colossi* vocabulo ordiar, cujus haud difficilis investigatio exstitit, quippe ob eandem caussam, qua Flavium amphitheatrum *colisaeum* vulgo appellatur, nostrum quoque *colossum* dici placuit. Neque enim *colisaei* vocabulum nostra primum aut patrum nostrorum aetate de Romana cavea exaudiri coepit. Iamdudum illa vox omnium est sermone tritissima; & ex sequioris aetatis scriptoribus nonnulla exempla in Cangii glossario reperies (74). Colossus, aut colisaeum.

Ve-

In ejus explanatione nominis doctorum allucinatio.

Verum undenam Flavium amphitheatrum id nomen invenerit, quis hactenus expedivit? Lipsius de amph. cap. 2. in margine hanc attulit caussam: *Quia*, inquit, *Neronis cum capite colossus in vicinia*. Id quod a Lucio Fauno hausisse videtur, qui lib. III de antiq. urb. Rom. cap. 12. eandem ante Lipsium ejus appellationis originem attulerat: idque ceteri caeco impetu potius quam certa ratione secuti sunt. Quid enim ea sententia habet, quo probari possit? (75) Vera ejus vocis origo non ab aliquo in vicinia colosso petenda est, sed a colossea amphitheatri ipsius excelsitate, quam *aegre*, ut ait Ammianus, *visio humana conscendit*: praesertim cum non procerissimas tantum statuas, sed & quidquid in immensum surgeret, tali aliqua appellatione donatum inveniam (76).

Ab excelsitate fabricae vera est origo.

Venio nunc ad alterum Campani amphitheatri nomen *Berelais* sive

verba in Stephani II seu potius III (nam Stephanus secundus is fuit, qui initio vitae Stephani III triduo aut quatriduo in pontificatu vixisse narratur) vita non reperi. Demum Vgutionis de *coloseo*, ut is appellat, putida fabella narratur de dispositis ibi arte necromantiae omnium provinciarum imaginibus, ex quibus Romani pernoscerent si quid in aliqua provincia turbarum interveniret. Quam fabulam vide apud Cangium in *Colisseum*.

(75) Nihil certe ineptius fingi potest, quam a vicino colosso amphitheatrum appellatum esse *colossaeum*. Prae hoc quidem commento tolerabilior illa fabula fuerit, quam affert Suidas in voce Κολασαεῦς, Colossenses illos, ad quos Paullus scripsit epistolam, non alios fuisse quam Rhodios, a celebri nimirum colosso ita appellatos: cum tamen constet a Phrygiae non obscuri nominis civitate Colossenses cognominatos. Verum fabulae istae facessant. Flavium amphitheatrum per sequiorem demum aetatem Colossaeum dici coepit, cum non amplius colossum illum vicinum haberet, post quam diu antea Imperator Hadrianus alio colossum istum transtulisset, uti narrat Spartianus; qui *stantem atque suspensum per Decianum architectum* translatum in Hadriani vita prodidit. Vel verum scriptorum aliquem proferant, qui politiore latinitatis saeculo sic Flaviam illam caveam appellaram doceat. Postremo per eadem posteriora saecula Campano etiam amphitheatro id nomen quaesitum fuit, cum nullum tamen in vicinia adsitum colossum haberet: tantumque abest, quin ab adjacente aliquo colosso id nomen sibi adsciverit, ut ipsum potius amphitheatrum *colossus* ab Erchemperto vocetur.

(76) Et Romanum amphitheatrum *colosseum*, & nostrum *colossus* sine controversia non aliunde, quam ab immanitate atque excelsitate molis sunt appellata. Κολοσσία, inquit Hesychius, *ανδριάντος σκιά, καὶ τὸ εἰς ὕψος ἀνάϛημα*. Quidquid ergo praeter morem subrectum conspiceretur, κολοσσία Hesychio teste dicebatur. Et favet huic notioni mirifice *colossi* etymon quod Etymologus affert: Κολοσσὸς, inquit ille, *παρὰ τὸ κολούειν (ὅ ἐστιν ἐλαττοῦν) τὰ ὅσα (τετέσι τὰς ὀφθαλμὰς) διὰ τὸ μέγεθος· ὡς μὴ ἐφικνουμένων τῶν ὀφθαλμῶν ὄψει*. Putat igitur dictum colossum ab *imminuendis* & *decurtandis* oculis, qui minores se esse sentiant, quam ut obtutu possint assequi excelsitatem. Quam Etymologi sententiam Papinius silv. carm. I. non parum juvat, ubi comparatione inita inter colossicum Domitiani equum, & alterum e regione templi Veneris positum, longe illum excelsiorem affirmat, itaque ait:

Vix LVMINE FESSO
Explores, quam longus in hunc despectus ab illo.

Quare quidquid ita in altum erigeretur, ut oculorum aciem fatigaret, recte id sive colossus, sive coloseum ex Hesychii & Etymologi sententia dicebatur: nihil vero magis quam amphitheatrum illud Flavium; de quo haec habet Ammianus Marcellinus, quae Etymologi verbis paria ac germana censebis. *Amphitheatri molem*, inquit lib. XVI, cap. 17. *solidatam lapidis Tiburtini compage, ad cujus SVMMITATEM AEGRE VISIO HVMANA CONSCENDIT*. Par altitudo & immanitas nostri fuit, ut merito *colossus* diceretur. Demum sicut *colossicum signum* Plinius & alii passim dicebant, sic amplissima quaeque *colossica* dici potuisse Vitruvii auctoritas docet, qui *κολοσσικώτερα* onera dixit lib. X, cap. 4. in hunc modum: *Sin autem colossicotera amplitudinibus & ponderibus onera in operibus fuerint, non erit suculae committendum.*

sive *Berolasis* (77) quod adhunc usque diem omnium sermone usurpatur (nec enim alio nomine, quam *Vorlasci* docti indoctique caveam illam hodieque appellant) cujus inquisitionem longe difficillimam puto ob septentrionalium linguarum inscitiam, unde hoc vocabulum manasse indubie oportuit: cum eo primum tempore orta ea vox fuerit, cum illa septentrionalium populorum colluvies in Italiam inundavit.

Altera appellatio, *Berelais* sive *Berolasis*.

Et quidem Erchempertum, qui nono exeunte saeculo Langobardorum Capuae dominantium scripsit historiam, pervolutanti vix dubium esse videatur, quin vox *Berelais* amphitheatrum significet: nam cap. 41. de Guaiferio ait: *Adveniens Berelais, hoc est amphitheatrum &c.* Adhaec idipsum quod ab eo *Berelais* appellatur, alibi *arena*, sive *colossus*, sive *amphitheatrum* dicitur: vix ut dubitandum videatur, quin alia nulla, quam amphitheatri notio ei vocabulo subjecta esset. Quod si res ita se habet, nec aliud ea voce quam amphitheatrum notatur; per Gothica maxime tempora eam vocem ortam oportuit: quippe cum sciam sub dominatione Gothica amphitheatralem venationem adhuc fuisse frequentatam, ac potissimum tempore Theoderici regis, uti constat ex Cassiodoro V var. 42. qua Maximum hortatur ad liberalitatem in bestiarios exhibendam, & multus est in variis venatorum artibus ad eludendas bestias describendis. Etymon vero quod attinet, dubitabam sane utrum arcessendum a vocabulo *bersa* esset, quod locum sive saltum undique circumseptum, nequis feris egressus pateat, ad exercendas venationes significat: & *bersare* idem fuit quod intra eas bersas venari, & *bersarii* iidem, quod id genus venatores: de quibus vocabulis Cangii glossarium consulatur. Accedebat, quod & jam olim initio non ob aliam caussam, quam ad venationes exhibendas exstructa amphitheatra fuerint (unde *θέατρα κυνηγετικὰ*, ut alibi dictum, Graecis appellabantur) & per Gothica tempora, desitis jam a Constantini usque aetate gladiatoribus, non aliis usibus, quam venatibus serviebant, uti modo ex Cassiodoro V var. 42. demonstrabam. Sed tamen vix est ut

Suus venationi amphitheatrali sub Gothis honos.

An a *bersa* Berelasis.

vox

(77) Apud Erchempertum non aliud frequentius amphitheatri nomen occurrit, quam *Berelais*: quam vocem non uno modo scriptam in libris Peregrinius in var. lect. affirmat, nam & *Berealis* & *Berelasis*, & *Berolassi* inveniri testatur. Sed magis est ut *Berelais*, ut in editione Erchemperti exhibetur, legatur, quo modo & apud Iohannem abbatem Casinensem Capuae olim Archidiaconum in chronico legitur. In duabus tamen epistolis Iohannis VIII, quas deinceps producam, *Berolasis*, sive ut in Harduini editione habetur, *Berolassis* appellatur. Demum in Anonymo Casinensi *Berelais* quoque inveniri Michael Monachus in Sanctuario Capuano pag. 228. affirmat, a quo & Vghellus eadem descripsit, & Cangius ab Vghello. Sed fugit memoria Monachum: nam in toto Anonymi illius chronico (quod olim Antonius Caracciolus inter quatuor chronologos, nuperque Muratorius ediderunt) semel iterumque a capite ad calcem pervolutato frustra eam vocem quaesivi.

vox *Berſilaos* a *berſa* adſciſcenda videatur, quod una tantum ſyllaba utrique vocabulo ſit communis (quemadmodum vix etiam a *bero* quod Belgis urſum ſignificare dicitur, quod genus animal in amphitheatris frequens exhibebatur) &, quod totius rei caput eſt, ſi a Gothis id nomen fuiſſet impoſitum, cur ante nonum ſaeculum nuſquam ea vox occurrit? Cur Flavium amphitheatrum & cetera per Italiam non eodem nomine appellata?

Berelais non tam arenae, quam arcis appellatio fuiſſe videtur.

Itaque illa quoque ſuſpicio ſubiit, utrum *Berelais* ſive *Berolaſis* arcem ſignificaret, quippe qui ex Erchemperti hiſtoria noſſem noſtrum amphitheatrum nono exeunte ſaeculo propugnaculi loco fuiſſe, de quo deinceps dicetur. Cumque de ea re virum optimum ac doctiſſimum Thaddaeum Omulrian Auguſtalium in hoc regno copiarum tribunum militum conſuluiſſem, quod is non ſolum Hibernicam, unde domo profectus, Angloſaxonicam, Italicam, ſed & Francicam, Germanicam, Belgicam, Slavicam, Hungaricam aliaſque ſeptentrionales linguas apprime callet: is pro ſua humanitate ſic Berolaſim eſt interpretatus, ut *caſtrum Italicum* ſignificare diceret: ut ſit vox ex duabus Hungaricis conflata nominibus, *Var* quod arcem notat (78) & *Olasz*, quod Italiam ſignificat (79). Ab Hungarico ſermone nemo miretur ſi vir doctus vocabulum arceſſiverit: nam Hunnos, a quibus Hungari propagantur, in Pannoniam primum, poſtea in Italiam irrupiſſe nemo eſt qui ignoret. Et habeo viro docto gratiam; tum quod ſane probabilem mihi interpretationem ſuppeditarit; tum etiam potiſſimum quod facillimus mihi inde gradus fuerit ad alteram firmandam conjecturam, quae jam tum, cum huic commentario manus admovi, animo obverſabatur.

Hungarico ſermone quid ſignificet?

Berolaſis idem quod παλαίπολις.

Sic enim, uſu vocis *Berolaſis* apud ſcriptores ipſos etiam atque etiam perpenſo, mecum certiſſime ſemper ſtatueram, videri ea voce non aliud Langobardos ſignificare voluiſſe, quam παλαίπολιν, ſeu veterem civitatem. Etenim ante nonum medium ſaeculum nuſquam alibi

(78) Plurima ſunt per Hungariam oppida quae ex voce *Var*, quae arcem ſignificat, aliquo praepoſito aut poſtpoſito epitheto nomen invenerunt: ut *Ovar*, ideſt vetus arx, *Vivar*, nova arx, *Temeſvar* ex *temes* quod rivulum valet, & *var* conflato nomine, quod ad cujuſdam rivuli utramque ripam id caſtrum conditum jam ab initio fuerit, quod in celebrem poſtea urbem evaſit; & *Fejervar*, ideſt alba arx, quae olim *Alba Iulia* & *Apulum*, nunc Germanis *weiſſenburg*, ac demum *Carlſtad* a noſtro invictiſſimo CAROLO VI AVG. appellata. Alia innumera caſtrorum aut oppidorum nomina per Hungariam, Tranſylvaniam, Serviam, quae eadem analogia poſtpoſito *Var* formantur, quae idem doctiſſimus Omulrianus mecum amiciſſime communicavit, comportare huc ſuperſedeo. Sed & *Var* interdum praeponitur (ut propius ad noſtrum *Berolaſis* accedatur) ut *Varadin*, ideſt arx melopeponum. Cognationem vero V & B litterarum cui inauditam putem, ut mirari poſſit ex *Var Berolaſim* fieri potuiſſe? Aut quis ignorat A & E ceteraſque vocales in linguis frequentiſſime permutari, & conſonarum potiſſimam habendam eſſe rationem?

(79) *Olasz* Hungaris eſſe Italiam his exemplis conficit idem Omulrianus: nam *Olasz-orszag* Italicum regnum ſignificat: *nem tudom olaſzül*, hoc eſt *non ſcio Italice*.

alibi ea vox occurrit, ac tum primum orta eſt, cum anno circiter 840. vetus illa Capua, quae ubi nunc oppidum, quod *S. Maria* dicitur, latiſſima in planitie explicabatur, Saracenico incendio conflagravit. *Cum his* (Saracenis) inquit ignotus monachus Caſinenſis Muratorii to. 2. p. 266. C, *Radelchis totam devaſtavit Siconolfi regionem. CAPVAMQVE PRIMARIAM redegit in cinerem.* Neque ſtatim poſt eam conflagrationem *Berolaſis* audiri coepit: etiam tum cum Sicopoli, quam in monte Triſtiſco condiderant, Campani degerent, tamen veteris urbis reliquiis Capuae nomen inhaeſerat (80). Demum poſtquam anno 856. incenſa Sicopoli, nova haec altera Capua *ad pontem Caſelini* eſt aedificata: tum demum & prior Capua eo nomine appellari deſiit, ne cum altera confunderetur, & *Berelais*, ſive *Berolaſis* nomen inaudiri coeptum ad veteris utique illius Capuae reliquias deſignandas. Hinc apud Erchempertum cap. 40. mortuo jam Landulfo epiſcopo & comite Capuae anno 879. ejus nepotes *in unum collati*, inquit ſcriptor ille, *diviſerunt inter ſe ſub jurejurando Capuam* (ideſt comitatum Capuanum) *aequa diſtributione. Pandonulfus urbem Teanenſem & Caſamirtam; Lando* (non ille ſenior, cui olim Capua vetus obtigerat, ſed alter junior, & *ſegnis* cognominatus, Pandonulfi filius, pater Landulfi qui poſtea epiſcopus Berelais fuit, uti poſtea dicetur) *BERELAIS & Sueſſam, alter Lando Calinium & Cajaziae &c.* Ridicula ſane Landonis *ſegnis* portio fuiſſet ſi ei amphitheatrum tantum ceſſiſſet. Atqui *Berelais*, quae Landonem contigit, non aliud profecto fuit, quam quod ex vetere Capua ſuperfuerat: & ſermone Langobardico Berelais idem quod παλαίπολις fuerit.

Vetus Capua quando ſubverſa funditus.

Nova Capua quando exaedificata.

Accedit quod poſt ejuſdem Landulfi epiſcopi mortem, exorto inter Landulfum Landonis *ſegnis* filium, ejuſque patruum Landonulfum ſchismate: ſic demum utcunque res eſt compoſita, ut Landonulfus nova in Capua ſederet, Landulfus vero *Berolaſim* ideſt (ut equidem interpretor) veterem Capuam, quae Landoni patri obtigerat, regeret. Et exſtat Iohannis VIII epiſtola conſcripta anno 881.

Schiſma inter Landulfum & Landonulfum.

S quae

(80) Nam anno 842, *Subtracto*, inquit Erchempertus cap. 21. *ex hac luce Landulfo* (illo ſeniore) *Capuano comite ... quatuor reliquit liberos ... ex quibus Lando CAPVAM, Pando Marephais Suram, Landonulfus Teanum regebat &c.* Quo loco *Capuam* proculdubio veteris Capuae reliquias intelligit: nego enim Sicopolim eo nomine intelligi poſſe; nam praeter nominum diverſitatem, Sicopolis communiter ab omnibus fratribus inhabitabatur, eoque nemini eorum aſſignata fuit. Quemadmodum apud eundem Erchempertum cap. 40. cum nepotes Landulfi Epiſcopi vita functi comitatum Capuanum inter ſe partirentur, nemini eorum altera haec ad pontem Caſelini recens exſtructa Capua obtigit, quia communiter haec ab omnibus iis fratribus incolebatur.

Landulfus episcopus Berolasis.

quae sic inscribitur: *Omnibus episcopis Cajetam, Neapolim, CAPVAM, BEROLASIM & Amalphim, Beneventum & Salernum incolentibus*. Vbi pontifex *Capuam* a *Berolasi* ita distinguit, tanquam si Capuam novam & παλαίπολιν dixisset. Age vero fac *Berolasim* pro amphitheatro positum, quis risum tenere possit, audito vix tantum episcopo amphitheatri? Sedes autem episcopi Berolasis in ecclesia S. Stefani fuit, cujus etiamnum haud procul amphitheatro vestigia visuntur. Constat id ex Erchemperto cap. 46. *Egressus*, inquit, *ex urbe* (Capua nova Landulfus) *episcopalem ad sedem propriam B. Protomartyris properavit, quo possit quietam ducere vitam*. Sed & ecclesiam *S. Mariae Suricorum*, quae nunc collegialis est, cathedralis ecclesiae loco fuisse constat ex altera Iohannis VIII epistola, qua idem Landulfus *episcopus Suricorum* appellatur.

Cur interdum *Berelais* pro arena positum videatur.

Neque illud incommodat quod apud Erchempertum *Berelais*, *amphitheatrum*, *coloßus* & *arena* tanquam synonyma usurpantur: nam cum veteris civitatis reliquiae amphitheatro potissimum adjacerent, ab eoque tanquam arce praesidium sibi adscisceret: hinc factum ut *Berelais*, etsi ceteroqui παλαίπολιν significaret, tamen ad vitandam ταυτολογίαν (nam mirum in barbaro quamvis illo scriptore Erchemperto variae dictionis studium) aliis nominibus sive *arena* sive *amphitheatrum*, a potiore nimirum sui parte, appellaretur. Et tamen vel tum etiam cum amphitheatri voce utitur Erchempertus, non obscure tamen significat, se παλαίπολιν intelligere, veluti cum cap. 50. ait: *Dato AMPHITHEATRO eidem Athanasio: & ille Guaiferio ad cohabitandum tradidit &c.* Non enim amphitheatrum *ad cohabitandum* datum fuit, sed id universum quod ex urbe vetere superabat, quod a potissima sui parte *amphitheatrum* dicebatur. Frequens est apud sequioris aevi scriptores illa locutio, qua oppida alicui procerum *ad cohabitandum*, *ad habitandum*, *ad convivendum* dari dicuntur: qua quidem loquendi ratione non aliud quam oppidi illius dominatio, aut certe administratio designatur.

Dari *ad cohabitandum*, *ad convivendum* quid?

Vox *Berolasis*, qua παλαίπολιν significat, unde adscisc enda.

Satis jam, opinor, superque demonstratum fuit, *Berelaim* seu *Berolasim* idem quod παλαίπολιν significasse. Nunc origo vocis perscrutanda esset: quae quoniam a septentrionalibus, uti saepius dixi, linguis est arcessenda (nam inde Langobardi profecti Italiam insederunt) idcirco viris doctissimis, qui in iis diu multumque sint volutati, eam inquisitionem integram relinquo. Tamen non inepte mihi videtur *Berolasis* ex Hungarica voce *Var* & Germanica *Alt* posse derivari. De *Var* jam supra dictum fuit, qua non solum arx, sed etiam civitas significatur, ut ex innumeris Hungaricis oppidis, quorum nomina in

in *Var* desinunt, (quorum aliqua not. 78. recensui) aestimari potest: quibus accedit quod *Varos* apud eosdem Hungaros non aliud quam civitatem significat. *Alt* autem, sive (ut Germani pronuntiare solent) *Olt*, idem est quod vetus: unde vox *Old* ad Anglosaxones manavit, quod idem significat, ut *Oldcastel* (quod cujusdam Iohannis Wiclefianarum in Anglia partium quintodecimo ineunte saeculo cognomen fuit) idem Anglice valet, quod castrum vetus. Itaque ex duabus iis vocibus *Var* sive *Bar*, & *Olt* vocabulum *Berolasis* conflari potuit, ut idem hoc plane fuerit, quod παλαίπολις. Et vox Germanica *Olt* fieri potest ut olim per Langobardica Tempora *Olas* diceretur. Sed rimentur ii felicius, qui arctoas dialectos norunt, quo pacto *Berelais* aut *Berolasis* veterem civitatem Langobardico idiomate notarit: modo illud constet, non aliam notionem ei vocabulo, quam παλαίπολιν, fuisse subjectam.

II. *Amphitheatri Campani per sequiorem aetatem historia.*

Ac de barbara nostrae hujus caveae appellatione satis. Nunc quid eidem per eadem illa infelicia saecula contigerit, porro exsequamur. Ac Genserico primum Capuae vastitatem afferente, num quid infortunii huic moli acciderit, quis facile assequetur? Et si quid a Genserico injuriae passum, a Postumio Lampadio consulare Campaniae refectum puto, cujus olim inscriptio in amphitheatro reperta, quae nunc Capuae visitur, sic habet: POSTVMIO. LAMPADIO. V. C. ET. INLVSTRI. CONS. CAMPANIAE. RESTITVTORI. PATRIAE. ET. REDINTEGRATORI. OPERVM. PVBLICORVM. cetera lege apud Grut. p. 459. 1. de qua inscriptione alibi dicetur. Per Gothica certe tempora nego ullam ei illatam injuriam: cum adhuc amphitheatralis venatus in pretio & honore esset, ut ex Senatore v var. 42. colligimus, ubi multus est in amphitheatrali venatione describenda. Adhaec Langobardica dominatione obtinente, quo tempore Radelchis Beneventi princeps Campanis, quod hi Siconolfo Salerni principi studerent, infensissimus, Saracenos sibi adjunxit, *Capuamque primariam* (ut verbis utar ignoti monachi Casinensis apud Murat. to. 2. p. 266.) *redegit in cinerem*: vix fieri potest, quin maximum tum amphitheatro vulnus inflictum fuerit. Sed aedificii firmitas hostili, opinor, facile furori restitit, ne plane everteretur.

Campanum amphitheatrum a Gothis illaesum,

& Saracenico urbis incendio superstes.

Demum sub extrema comitum Capuanorum tempora longe alia hujus amphitheatri fortuna fuit; nam e ludicri spectaculi theatro in

Sub Comitibus Campanis in muni-

menti usum interpolatur.

arcis usum ii traduxere: id quod & ex Erchemperti historia palam fiet, & ex quibusdam novitii operis substructionibus non uno equidem loco deprehendi (81). Et eam quidem cum multis per Europam amphitheatris fortunam communem habuit (82).

Ex Erchemperto excerpta ex amphitheatro.

Quando autem Erchemperti saepe facta est mentio: non erit inutile quaecunque ad nostram hanc arenam spectant ex ejus historia decerpere. Ac primum omnium cap. 40. haec leguntur: *His quoque diebus Landulfus jam fatus praesul* (primus is novae Capuae episcopus, idemque comes) *percussus interiit* (anno 879) ... *Videntes autem nepotes illius depositionem, in unum collati diviserunt inter se sub jurejurando Capuam* (idest comitatum Capuanum) *aequa distributione. Pandonulfus urbem Teanensem & Casamirtam* (hodie Casertam) *Lando BERELAIS & Suessam; alter Lando Calinium* (quae nunc Carinola dicitur) *& Cajaziae. Atenulfus coepit aedificare castrum in Calvo. Landulfum autem adolescentulum Landonis filium .... unanimiter pontificem constituerunt. Sed segnitie proprii genitoris* (Landonis cognomento segnis) *qua naturaliter torpet, detentus, non est mox sacratus* &c. Mox cap. 41. fratrum discordes animi in apertum bellum proruperunt, aliis Guaiferio Salerni prin-

Berelais Landonis *segnis* portio.

(81) Atque eo referendas puto quasdam in amphitheatri ruderibus sepulcrales inscriptiones interdum repertas: neque enim putandum est, licuisse olim in amphitheatro sepeliri. Quis unquam sibi hoc persuaserit? Verum posterioribus saeculis ad novas ibi substructiones moliendas quoscunque lapides ad manus habuissent, etiamsi tituli sepulcrales exsisterent, iis usi sunt. Vel dum haec scriberem, unus ex his sepulcralibus cippis novitio parieti inaedificatus sese prodidit, qui sic habet:

VICTORIA HAVE
B V

De statuarum vero aliusve generis inscriptionibus longe aliud esto judicium. Clarissimorum enim virorum memorias in hujusmodi publicis locis poni nec apud Romanos, nec apud Graecos insolens fuit. Cic. IV fam. 12. *Posteaque cavavimus, ut iidem Athenienses in eodem loco* (nimirum Academia) *monumentum ei* (Marcello) *marmoreum faciendum locarent.* Itidem Capuae clarorum virorum aut de colonia benemeritorum statuas & elogia in amphitheatro posita, testes eae epigraphae sunt, quas non raro ibidem detectas novimus. Prae ceteris Postumii Lampadii elogium, quod Capuae visitur, cum sua statua, qua quid factum sit nescio, in amphitheatro olim fuisse repertum in quodam MS. codice memini me olim legisse. Sed cum id epigramma Capuae, inquam, prostet: cur a Grutero p. 459. 1. Romae ponitur, & Capuae ex aedibus Michaelis Perpignani Romam traductum refertur? An plures eodem exemplo inscriptiones Capuae repertae?

(82) Non Campanum tantum amphitheatrum praesidii loco usurpatum fuit. Nam Ratherius Episcopus Veronensis de Veronensi amphitheatro haec habet apud Cangium in *Arenae*. *Ipse*, inquit, *in circum quod Arena dicitur ob custodiam munitaret.* Aimoinus lib. III, cap. 1. *Trevirîs in arenis civitatis praesidio locato conatibus ejus restiterunt.* De eodem amphitheatro historia Trevirensis p. 208. *Civium pars aliquanta in arena civitatis idest amphitheatro, quam munierunt, liberata est.* In historia Wambae regis: *Intra arenas* (Nemausenses) *quae validiori muro antiquioribus aedificiis cingebantur, se muniendos includunt.* Charta an. 1179. apud Cangium ibidem *Fortitudinem de arenis* (Nemausensibus) nominat. Ac de arenis Nemausensibus exstat & Roderici Tolerani testimonium apud Lipsium, quod pro munimento a Gothis fuerit usurpatum. Vide apud Cangium ibidem *arenarum Petrocoricensium excelsam turrim*; nec non *castrum arenarum* Massiliae. Nihil autem dubium quin his locis omnibus *arenae* sint amphitheatra.

principi, aliis Guaiderisio se adjungentibus. *Quibus*, inquit Erchempertus, *ex diverso sine mora per Cajaziam Sicopolimque adventantibus, ab occasu juxta urbem Capuanam resederunt. Guaiferius autem e contra ab ortu solis adveniens BERELAIS, HOC EST AMPHITHEATRVM, applicuit cum suis, & vallata est civitas* (Capuana) *hostibus.*

Duo Athanasii moribus dissimillimi.

Tum cap. 44. narratur quemadmodum Pandonulfus cum Athanasio, non illo sanctissimo episcopo Neapolitano, sed altero juniore illius, uti testatur Iohannes Diaconus, nepote, sed a patruo moribus dissimillimo, episcopo item Neapolitano, & duce Neapolis, foedus junxerit. Tum subjungit: *Sequenti vero anno generaliter motionem faciens* (Pandonulfus) *cum suis, Neapolitibus, & Saracenis* (quos nimirum Saracenos Athanasius pessimo totius Campaniae foederatos habebat) *super COLOSSVM, quo filii Landonis degebant, insedit: prius tamen illos, qui residebant in TERMIS juxta ARENAM, pecuniata deposuit, & Capuam remisit: illis vero, videlicet filiis Landonis, in AMPHITHEATRO circumseptis pacem cessit, accipiens ab eis Liburiam* (quae ante *Laboriae* dicebantur) *sub sacramento.*

Berelais ab Athanasio infestatur.

Atqui in *termis juxta arenam*, quas verbis modo recitatis memorat Erchempertus paulisper subsistere operae pretium fuerit. Nam & ex his thermis, & ex cryptoporticu, quae in hunc usque diem haud procul ab amphitheatro visitur, non modo Capuae gymnasium exstitisse, sed & ejusdem locus non obscure designari mihi videtur. Tamen ne festinanti moras injiciam, quae huc faciunt, ea in subjectam notationem (83) in cupidorum commodum conjeci: quae facile fastidiosi transilient.

De Campano gymnasio.

Haec

(83) Fuisse Capuae sub prioribus ipsis Caesaribus gymnasium ex Suetonio in Caligula cap. 18. non obscure percipio: *Munera*, inquit, *gladiatoria partim in septis aliquot edidit: quibus inservit catervas Afrorum Campanorumque pugilum ex utraque regione electissimorum.* Quanquam aliquandiu dubitavi, utrum illud *Campanorum* ad universam Campaniam pertineret, & Neapolitani Puteolanique potissimum essent capiendi, apud quos artes palaestricae maximo in pretio fuere. Verum difficile est Suetonii aetate *Campanos* dici eos potuisse, qui ex quocumque Campaniae oppido orti essent: & in inscriptione M. Bussaei, quam cap. 5. produxi, *victores Campaniae* potius quam *Campanos* dici placuit. At sequitur, inquies, apud Suetonium *ex utraque regione*. Quasi vero necesse sit regionem pro provincia usurpari. Atqui Cicero, pro tractu Arpinate posuit. or. pro Plancio: *Totus*, inquit, *ille tractus celeberrimus Venafranus, Allifanus, tota denique nostra illa aspera & montuosa & fidelis & simplex & frugifera suorum regio.*

Nunc quod instat agamus. Nam Erchemperti locus supra recitatus non tantum gymnasium Capuae fuisse docet, sed & ejusdem locum designat prope amphitheatrum. *In thermis*, inquit, *juxta arenam*: thermas enim quas hic scriptor prope amphitheatrum fuisse prodit, ad gymnasium pertinuisse mihi persuadeo. Et thermas quidem gymnasii partem fuisse nemo ignorat, in tantum ut saepe gymnasia non aliter quam thermae appellarentur. Testis mihi locupletissimus Herodianus, qui quas vulgo *thermas Commodianas* appellant, ipse gymna-

Haec quae ex Erchemperto modo recitavimus, acciderunt anno 881. Erchemperto ipso testante, qui eodem cap. 44. captum se per id tempus bonisque exutum narrat, *& ad urbem Capuanam exsulem evectum x Kal. Septembris*, inquit, *anno domini* DCCCLXXXI.

Et ad eundem annum referenda est epistola Iohannis VIII (quae est 113. in Harduini collectione) ad Athanasium episcopum Neapolitanum, data prid. Id. Martii indict. XIV, idest anno 881. Ea in epistola Athanasium acriter reprehendit, quod nondum foedus cum Saracenis fregerit, uti promiserat, hortaturque uti quantocius id rumpat, & ut tandem resipiscat, Apostolicae excommunicationis sententia alioqui proscindendus. Vbi sub finem epistolae hoc legitur: *Nullam seditionem, nullam commotionem, nullo discrimina, vel laesionem cum his qui in BEROLASSI commorantur* (quod erat in Landonis *signis* potestate) *aut facias aut facientibus omnino consentias*. Verum cum Athanasius neque Apostolicis adhortationibus excitatus, neque minis perterrefactus ab inceptis destitisset, sequenti mense excommunicatur. Constat id ex epistola 116. ejusdem Iohannis VIII data mense Aprili indict. XIV, quae inscribitur: *Omnibus episcopis Cajetam, Neapolim, Capuam, BEROLASIM & Amalfim, Beneventum & Salernum incolentibus*. Qua in epistola Atha-

Ab infestanda Berolasi Athanasium Papa deterret,

cujus ille detrectans imperium excommunicatur:

gymnasium nuncupavit: *Idem*, inquit, (Cleander) *GYMNASIVM quoque maximum exaedificaverat, publicatis etiam balneis, ut eo modo populum inescaret*. Ad haec Diocletiani thermae, quae hodieque toti vico *Termini* nomen a *thermis* utique corruptum indiderunt, quid aliud quam gymnasium, idque amplissimum exstiterunt? Merito Ammianus de thermis Romanorum ait: *Lavacra in modum provinciarum exstructa*: intelligit enim laxissima aedificia, ita ut non tantum cellae ad lavandum ibi essent, sed & xysta, & platanones, & spatiosissimae porticus, diaetae, exedrae, ephebaea, sphaeristeria, conisteria, elaeothesia, & alia id genus. Neapoli regio illa, qua gymnasium fuit (ubi nunc *Furcilla* dicitur) *regio thermensis* dicebatur, teste Petro Lasena in gymn. Neap. cap. 10. Illud quoque simile inter Neapolitanum Campanumque gymnasium fuisse comperio, quod utrumque amphitheatro vicinum fuit (ut omittam quod Flavium quoque amphitheatrum thermas seu gymnasium sibi adhaerens habuit, testante id Suet. Tito cap. 7. *Amphitheatro*, inquit, *dedicato, thermisq. juxta celeriter exstructis*) nam de Campano, uti dixi, testatur Erchempertus, qui thermas, hoc est gymnasium, prope amphitheatrum statuit: de Neapolitano vero addocet Fabius Iordanus in haec verba: *In vetustis quoque, inquit, Sancti Sebastiani tabulis amphitheatri, & vici amphitheatri regionis thermensis nomen saepenumero legimus: quo arbitrabar quandoque inter Capuanam Nolanamque viam in loco Don Petri dicto nedum thermas, sed aliud quoque amphitheatrum exstitisse. Sed . . . apud alios sit hujusce rei judicium*. Verum Petrus Lasena tantum abest quin prope gymnasium alterum amphitheatrum fuisse putet, ut etiam cap. septimo p. 135. neget inter doctos esse numerandos, qui omnino Neapoli, ut pote Graeca civitate ullum amphitheatrum fuisse arbitrentur: quasi vero non sub Caesaribus in Graecis etiam passim civitatibus amphitheatra aedificarentur, uti Lipsius demonstravit. Frustra est ergo Lasenae interpretatio qua amphitheatrum in regione thermensi positum non aliud quam stadium fuisse contendit. Nec tamen necesse est duplex cum Iordano Neapoli amphitheatrum adstruere. Multo erit satius regionem thermensem eo usque protendere, ubicunque demum Neapolitana cavea fuerit.

Et nostrarum quidem thermarum seu gymnasii sit mentio in quodam inscriptionis fragmento, quod apud Casampullam in suburbano Camilli Peregrinii legitur in hunc modum:

. . . VS. T. F. QVIR. NEPOS
. . . . . LAM. CALDARIAM. A . . .

ubi δ δεῦτε QVIRina tribu cognomento NEPOS celLAM CALDARIAM (quam Vitruvius *caldarium* appellat, sed Plinius v epist. 6. *cal-*

Athanasium memoratis ejus sceleribus & contumacia, jure a se excommunicatum significat. Verum eodem aut sequenti anno (nam non ultra annum 882. Iohannes pontifex advixit) Athanasius ab excommunicatione absolvitur, uti patet ex ejusdem Iohannis epistola 126. ad Athanasium, in qua nulla est nota temporis. Rediisse tamen statim ad ingenium Athanasium ex iis, quae de eo narrat Erchempertus, colligitur; a quo jam scriptore pergam, quae nostrum spectant amphitheatrum, delibare.

statimque absolutus;

non tamen resipuit.

Ergo anno 882. inita non sine Athanasii fraude inter Capuanorum Comitum subolem pace, amphitheatrum in Athanasii ditione mansit. *Tunc*, inquit Erchempertus cap. 50. *omnes fratres in unum adunati Capuam adierunt, dato prius AMPHITHEATRO eidem Athanasio, & ille Guaiferio* (non Salerni principi qui biennio antea monachus obierat, ut ex cap. 48. patet, sed alteri cuidam) *ad cohabi-*

Berelais Athanasio paruit

caldariam cellam peraeque habet) A fundamentis, opinor, sive aedificasse sive refeciisse dicitur. Sed quoniam ubi id fragmentum inventum fuerit ignoratur: incertum quoque est, de thermisne prope amphitheatrum, an de aliis sit capiendum. Quis enim dubitat, quin sicuti Romae prope innumerabiles, ita & in frequentissima ac deliciis diffluente illa Capua plurimae hujusmodi fuerint?

Quae si cui forte parum firma videbuntur ad Campanum gymnasium ejusque positum indicandum, ad haec certe, quae de Campana cryptoporticu, Plinio praeeunte, sum dicturus, ne hiscere quidem audebit. Nam cryptoporticum gymnasii partem fuisse ex utriusque Plinianae villae descriptione didici, tum Laurentinae II, ep. 17. tum alterius in Tuscis V, epist. 6. Campanum ergo gymnasium haud procul amphitheatro fuit, & ibi omnino, ubi in hunc usque diem visitur *cryptoporticus*: quo sane nomine etiam Sanfelicius usus fuit ad triplicem illam porticum designandam, quae ante viginti ferme annos in regiorum stabulorum usum ducta fuit.

Et libet huc Plinii verba afferre, ex quibus intelligatur nostram cryptoporticum Plinianae fuisse non dissimilem. *Hinc cryptoporticus*, inquit lib. II epist. 17. *prope publici operis, extenditur. Vtrinque fenestrae, a mari plures, ab horto singulae & altius pauciores. Hae, cum serenus dies & immotus, omnes; cum hinc vel inde ventus inquietus, qua venti quiescunt sine injuria patent. Ante cryptoporticum xystus violis odoratus. Teporem solis infusi repercussu cryptoporticus auget, quae ut tenet solem, sic aquilonem inhibet submovetque: quantumque caloris ante, tantum retro frigoris. Similiter africum sistit, atque ita diversissimos ventos alium alio a latere frangit & finit. Haec jucunditas ejus hieme, major aestate . . . Ipsa vero cryptoporticus tunc maxime caret sole, cum ardentissimus culmini ejus insistit. Ad hoc patentibus fenestris favonios accipit transmittitque, nec unquam aere pigro & manente ingravescit.* Ad haec lib. V epist. 6. in hunc modum habet: *Nec procul a balineo scalae quae in cryptoporticum ferunt, prius ad diaetas tres. Harum alia areolae illi, in qua platani quatuor, alia prato, alia vineis imminet, diversasque caeli partes ac prospectus habet. In summa cryptoporticu cubiculum ex ipsa cryptoporticu excisum, quod hypodromum, vineas, montes intuetur . . . . A latere aestiva cryptoporticus in edito posita, quae non aspicere vineas, sed tangere videtur. In media triclinium saluberrimum affiatum ex Apenninis vallibus recipit . . . . Subest cryptoporticus subterraneae similis, aestate infuso frigore viget, contentaque aere suo, nec desiderat auras nec admittit: post utramque cryptoporticum, unde triclinium desinit, incipit porticus, ante medium diem hiberna, inclinato die aestiva &c.* Non inutile erit Sidonii quoque haec pauca adtexere lib. II epist. 2. ad Domitium: *A parte*, inquit, *vestibuli longitudo tecta intrinsecus patet, mediis non interpellata parietibus; quae . . . cryptoporticus meo mihi jure vocitabitur*. Difficile quidem est Plinianae cryptoporticus structuram nostrae accommodare, quae adjacentibus exuta aedificiis, nudatum undique praebet latus: tamen & ab aestu & algore satis haec quoque munita fuit, & subterraneae similis (non enim olim subterranea fuit, antequam aggesto undique solo subsideret) utramque inclementiam devitabat. Flexuoso hinc atque inde itinere, ad arcendum externum aerem, me puero, adibatur; antequam stabulorum usui cederet. Et evanidas quasdam summa in restudine picturas memini me olim deprehendisse. Sed de cryptoporticu tantum. Ex quibus in-

bitandum tradidit ad perpetuum Capuanorum jurgium (84). Hinc iſte Guaiferius, uti deinceps intelligetur, modo *coloſſenſis*, modo *praefectus arenarum* Erchemperto appellatur, modo & *proconſul*: nimirum enim Athanaſius, uti & ceteri Neapolitani duces, iidem *conſules* quoque inſcribebantur. Fuit autem per ſexennium ſub Athanaſii poteſtate Amphitheatrum (id quod de veteris quoque Capuae reliquiis amphitheatro adſitis eſt intelligendum, uti ſupra diximus) hoc eſt ab anno 882. uſque ad 888. quo iterum ab Atenulfo Capuae comite receptum: quod quemadmodum geſtum ſit, id jam ex Erchemperti hiſtoria demonſtratum imus.

per ſexennium.

Nam primum omnium Ajo Beneventi princeps ab Athanaſio laceſſitus, cum tria millia militum raptim Abellinum ſubmiſiſſet, audito Capuam ab Athanaſii exercitu devaſtari, illuc celeriter advolavit. Cumque Athanaſii copiae curſu praecipiti Neapolim ſe recepiſſent, Ajo conjunctis cum Atenulfo copiis Liburiam, quae ab Athanaſio tenebatur, igni ferroque vaſtavit, abactoque pecore ac mortalibus quos reperiſſet, puteiſque obſtructis, *AMPHITHEATRVM*, inquit idem hiſtoricus cap. 71. *profectus eſt; quo reſidens per aliquot dies, machinis & diverſis telis fortiter expugnavit*. Vbi *expugnandi* verbum pro *impugnandi* poſitum ſcito: nam adhuc in Athanaſii poteſtate tunc manſiſſe amphitheatrum fidem facit commiſſa paullo poſt inter Atenulfi Athanaſiique copias ad Clanium pugna, e qua Atenulfus facile ſuperior diſceſſiſſet: *Sed ſuperveniens*, ſubjicit Erchempertus cap. 72. *ſcara* (ideſt copiae) *THEATRALIS a tergo, & in medio circumſepti* (Capuani) *devicti ſunt, partim ca-*

Berolaſica obſidio.

intelligis ibi thermas ab Erchemperto memoratas, Campanumque gymnaſium proſtitiſſe. Et in eadem quoque vicinia theatrum fuit, de quo proximo capite diſſeretur: ut merito Statius Neapolitanum gymnaſium cum theatro conjungens dixerit,

Et geminam molem nudi tectique theatri.

Quem locum ingenioſe Laſena gymn. Neap. cap. 5. de gymnaſio & theatro interpretatur; quem vide.

(84) Bene hoc noſter dixit *ad perpetuum Capuanorum jurgium* amphitheatro inhaeſiſſe Guaiferium: id quod ex ſequentibus ſtatim percipitur. Ait enim cap. 51. *Guaiferius autem COLOSSO reſidens ſuaſus ab Athanaſio, imo & Athanaſius ab illo coactus, bellum coepit inferre dictis fratribus, atque cum Saracenis nimium eos affligebat &c.* Mox cum paſſim omnes Capuani vindemiae tempore in agris verſarentur: *Ille vero* (Athanaſius) inquit Erchempertus cap. 56. *ſuggerente hoc vel maxime Guaiferio COLOSSENSE, ex abditis Graecos, Neapolites, una cum THEATRALIBVS* (ideſt amphitheatralibus) *viris, & depraedavit totam Capuam, apprehenſis in ea multis & praeſtantiſſimis viris, peculiiſque non paucis &c.* Ad haec Atenulfo jam Capuam tenente, *Coepit*, inquit idem cap. 70. (Athanaſius) *occaſionem quaerere adverſus Atenulfum, & obſides ab eo, ſeu & pacem innovare, decurrentibus inter alterutros miſſis... Quos Athanaſius ad AMPHITHEATRVM ire praecepit, ſimulque Atenulfum illic adeſſe voluit, quatenus firmato foedere una cum Guaiferio conſule filium ſuum cum aliquantis e Capua obſidem mitteret... Sed Atenulfus & filium ſuum infra urbem clauſit, ſupradictos viros miſit ARENAM, egreſſuſque ſtatim Graecorum cuneus ſupradictos apprehendit viros cum aliis, & depraedavit totam Capuam graviter: moxque ſine dilatione cunctum equitatum & pedeſtrem exercitum mittens, omnia ſata Capuae ſuccidi exterminarique fecit funditus.*

capti, partimque gladiis extincti ſunt. Ex quo & ingentes ſpiritus ſumſit Athanaſius, & Atenulfo rem non ſegniter gerendi ardor injectus.

Atenulfi victoria ad S. Carſium.

Quare inſtaurato *ultra rivulum Lanii* (hoc eſt Clanii) *juxta Sanctum Carſium* in agro Averſano maximis utrinque viribus proelio: Atenulfus fractis primo impetu hoſtibus, *pertrivit eos*, ait ſcriptor idem cap. 73. *uſque ad ultimam perniciem, occiſis ex eis plurimis, multiſque captis, reliquos oppido fugere compulit; victorque triumphans ad caſtra onuſtatus ac laetus cum ſuis omnibus repedavit: de ſuis autem praeter unum amiſit.... Ab hoc ſane die coepit jam quaſi potens eſſe Atenulfus, & Athanaſius impotens. Hinc inchoavit omnia fata eorum, qui in COLOSSO morabantur, diripere, cunctaque bona eorum vehiculis diverſis ad urbem trahere*. Tum cap. 74. narrat, quemadmodum *Guaiferius PRAEFECTVS ARENARVM, qui paene omnia mala quae facta ſunt in diebus ejus, is opere ſuo geſſit, fecitque patrare &c. & exitium & finem accepit.... Nam ſubito ſuperna inſpirante gratia, a qua omne bonum procedit, in illum excitati illi, a quibus ille putabatur ſalvari, mutata mente* (85) *in eum ſurgentes apprehenderunt, bonaque ipſius diripientes vinxerunt, revertentes nihilominus ad ſolum, de quo nunquam diabolice abſciſſi ſunt: ipſumque proconſulem* (Guaiferium) *deſpicabilem Capuam, Atenulfo conſentientes, remiſerunt pane tribulationis, & aqua anguſtiae ſuſtentatum... Tunc coepit cohors Bardica triumphans regnare ſuper eos, quos ſemper armis ſubegerant*. En igitur poſt ſexennium ideſt anno 888. quo pugnam ad S. Carſium conſignat Peregrinius, Berelais ab Atenulfo comite Capuano recepta fuit. Eaque conſignatio temporis certiſſime confirmatur ex Iohanne Abbate Caſinenſi exarchidiacono Capuae in chronico apud Peregrinium, & Muratorium to. 2. p. 273. A. in haec verba: *Indictione* VI *poſt dies undecim* (a pugna ad S. Carſium, de qua proxime dixerat) *capitur BERELAIS a domno Atenolfo*. Is eſt annus aerae 888.

& Berelais recuperatio.

Guaiferii Coloſſenſis exitium.

Annus recuperatae Berelais.

Poſt pugnam ad S. Carſium ideſt poſt annum 888. ad noſtra

T uſque

(85) Qui ſunt iſti, a quibus Guaiferium captum narrat Erchempertus? Haud alii profecto quam Saraceni, quibus characteres omnes ab Erchemperto hic deſcripti apprime conveniunt. *Illi*, inquit, *a quibus putabatur ſalvari*: nam Saracenos ſemper foederatos habuit Athanaſius, ejuſque praefectus arenarum Guaiferius. *Mutata*, inquit, *mente*: ſed non tum primum mutata; nam in pugna ad S. Carſium, apud eundem cap. 77. Saraceni immoti ſteterunt, cederet utri victoria, obſervantes. Accedit illud: *Revertentes ad ſolum, a quo nunquam diabolice abſciſſi ſunt*. Noluit tamen noſter Saracenos diſerte nominare, ut invidiam declinaret, quod eos dixerit *Atenulfo conſentientes*.

usque tempora, quid Campano amphitheatro factum fuerit, nihil dum inveni: nisi quod celebriora novae Capuae aedificia ex ejus ingentibus saxis fuisse compacta, nemo est qui non videat. Et tamen quanta religione & abstinentia duobus ab hinc saeculis aggestos in ruderibus lapides Campani decuriones usurparent, ex Ioh. Antonio Manna, qui per illam aetatem nostras res litteris commendavit, existimari potest. Nunc demum dies ille appetiit antiquitati fatalis, quo jugulus ipse a stolidissimis parricidis petendus erat: nimirum

Aetas parentum pejor avis tulit
Nos nequiores, mox daturos
Progeniem vitiosiorem.

CAPVT VIII.

De Campanorum scenicis, eorumque theatro.

I. *Campanorum in scenicos ludos studium.*

DIxi Cap. VI in omne genus ludicra Campanos fuisse intentissimos: supereſt ut de scenicis quoque pauca dicam. Neque enim non huic quoque voluptati plurimam eos operam dedisse oportuit: cum Atellanarum Oscarumque fabularum gratia Romae in tantum increbuisset, ut merito Titinnius expostularet:

Qui Opsce & Volsce fabulantur, nam Latine nesciunt.

Naevius domo Campanus.

Itaque praeter ceteros, qui Romae fabulas conscripserunt, cum primis celebrabatur is, qui bello Punico primo stipendia fecit, Cn. Naevius homo Campanus, qui alter post Livium Andronicum fabulam docuit; qui tanta in scribendo libertate usus fuit, ut nobilium factione, praecipue Metelli Roma pulsus, Vticae tandem diem suum obierit. Quanto vero is in pretio fuerit, vel epitaphium quod ipse sibi conscripsit, testatur apud Gellium I, 24. quod tale fuit:

Mortalis immortalis flere si foret fas,
Flerent divae Camoenae Naevium poetam.
Itaque postquam est orci traditus thesauro,
Oblitei sunt Romae lingua Latina loquier.

Quanquam autem *epigramma Naevii plenum superbiae Campanae, quod testimonium esse justum potuisset, nisi ab ipso dictum esset*, Gellius criminatur: tamen suo sibi merito tantos sumsisse spiritus, antiquorum de eo poeta existimatio fidem facere potest.

Illud vero maxime Campanorum in id ludicri genus effusissimum

mum studium declarat, quod apud eos primum excogitatum id fuerit, ut theatra velis, sive ad aestum, sive ad frigus arcendum, inumbrarentur. Quem Romani morem, quandiu apud eos vetus illa severior disciplina mansit, sunt aversati, ut etiam theatra, si qua subitario opere lignea compingerentur, disjicerent. Itaque cum censores duo, a quibus obrepenti licentiae iri obviam oportuisset, M. Valerius Messalla & C. Cassius anno V. C. 599. theatrum in urbe posuissent: *Auctore*, inquit Valerius Max. II, 4, 2. *P. Scipione Nasica, omnem apparatum operis illorum subjectum hastae venire placuit: atque adeo S. C. cautum est, ne quis in urbe, propiusve passus mille subsellia posuisse, sedensve ludos spectare vellet, ut scilicet remissioni animorum juncta standi virilitas propria Romanae gentis nota esset.* Idem legitur in Livii epitoma XLVIII. Tantum abest quin umbracula velis instruerent, ut sessus etiam casto illo reip. aevo vetaretur. Itaque sero admodum & lascivientis jam reip. temporibus omnium princeps Q. Catulus pessimo exemplo vela theatris induxit. *Postea*, inquit Plinius XIX, 1. *in theatris tantum umbram fecere* (vela) *quod primus omnium invenit Q. Catulus, cum capitolium dedicaret.* Id ubi semel admissum, statim & ad amphitheatrum vela perrepserunt. Verum quod Plinius Q. Catulum primum omnium id inveniſſe tradidit, cave aliter quam Romae illum hoc principem usurpasse accipias, quod diu jam antea in more Campanorum positum fuerat, illorum, inquam, veterum Campanorum, qui a luxu & lascivia omnium maxime infames fuere. Nec fallit nos Valerius Max. II, 4. 6. *Religionem*, inquit, *ludorum crescentibus opibus mox secuta lautitia est. Ejus instinctu Q. Catulus, Campanam imitatus luxuriam, primus spectantium consessum velorum umbraculis texit.* Ammianus XIV, 14. *Nonnulli velabris velorum theatralium latent: quae Campanam imitatus lasciviam Catulus in aedilitate sua suspendit omnium primus.*

Mos inumbrandi theatra a Campanis invectus.

Quid vero mirandum Capuae in urbe desidiosissima tantopere ludos scenicos celebratos, cum in ipsis ejusdem civitatis pagis maximo eosdem opere frequentatos intelligam? Non una est Capuae epigraphe vetustissima centum ipsos & amplius ante Christum natum annos insculpta, ubi LOIDOrum paganicorum, ut opinor, sit mentio: Sed unam interea quantivis pretii nec hactenus editam libentissime adscribam, quam Capuae in suis aedibus habet vir nobilis, & tum humaniorum omnium litterarum, tum hujus generis cimeliorum studiosissimus Iosephus a Capua Capycius, qui ante hos paucos dies Campanorum sexvirum primus est renuntiatus. Ea, si

Pagorum Capuae scenici ludi.

quaeris, inſcriptio in pago *Recale* Campani agri antea viſebatur in praetorio Patrum Societatis Ieſu, priuſquam idem vir praeſtantiſſimus nuper Vindobona reverſus ab iiſdem religioſiſſimis viris eam dono habuiſſet. Lapis ipſe non magnus eſt, quaqua verſus ſeſquipedalis, cujus inſcriptio minutis characteribus, ac ſaepe coeuntibus dictionibus, ita ut raro puncta compareant; in hunc maxime modum concipitur:

PAGVS. HERCVLANEVS. SCIVIT. A. O. X. TERMINA . . .
CONLEGIVM. SEIVE. MAGISTREI. IOVEI. COMPAGEI. S . .
VTEI. IN. PORTICVM. PAGANAM. REFICIENDAM
PEQVNIAM. CONSVMERENT. EX. LEGE. PAGANA
ARBITRATV. CN. LAETORI. CN. F. MAGISTREI
PAGEIEI. VTEIQVE. EI. CONLEGIO. SEIVE. MAGISTRI
SVNT. IOVEI. COMPAGEI. LOCVS. IN. TEATRO
ESSET. TAMQVASEISEILVOOS. FECISSENT
L. AVFVSTIVS. L. L. STRATO. C. ANTONIVS. M. L
NICO. CN. AVIVS. CN. L. AGATHOCLES. C. BLOSSI
M. L. PROTEMVS. M. RAMNIVS. P. L. DIOPANT
T. SVLPICIVS. P. Q. PVL. Q. NOVIVS. Q. L. PROTEM
M. PACCIVS. M. L. PHILEM. M. LICCVLEIVS. M. L
PHILIN. CN. HORDEONIVS. CN. L. EVPHEMIO
A. POLLIVS. P. L. ALEXAND. N. MVNNIVS. N. L
ANTIOCVS. C. COELIO. C. F. CALDO
. . DOMITIO. CN. F. AHENOBARB. COS

Legis Herculaneenſis ſententia,

Quo elogio lex pagana, ſeu (quis enim ſic appellare vetat?) *pagiſcitum* pagi Herculanei continetur; cujus haec maxime eſt ſententia. Duo fuere pagi inter ſeſe finitimi, quorum alteri Herculaneo, alteri Iovo nomen fuit: qui ſive per omnia, ſive ſaltem in iis quae ludos ſpectarent, communiter adminiſtrabantur; unde merito ille alter *compagus* ab Herculaneenſibus appellatur: ſicut & Herculaneum viciſſim ab Iovienſibus compagum audiſſe mihi perſuadeo. Cum autem tempus paganicarum quarundam feriarum appeteret, quo ludi in pagi Herculanei theatro inſtaurandi erant: placuit Herculaneenſibus magiſtris, ea demum lege magiſtris Iovienſibus locum in theatro futurum, ſi hi porticum Herculaneenſis theatri pecunia ſua reficerent. Id ſi perficerent, tum iis locum in theatro futurum aeque, ac ſi ipſi Iovienſes ſuis expenſis ludos facerent; qui ceteroqui ludi Herculaneenſium fiebant impendiis. Habes ejus legis ſententiam.

Libet

Libet jam & interpretationem ſubjicere. *Pagus Herculaneus ſcivit ante diem decimum terminalia* (is eſt dies XIV Februarii) *uti collegium ſive magiſtri Iovi compagi pecuniam* (quam apud ſe habebant) *conſumerent in reficiendam porticum paganam* (quae in pagi Herculanei theatro erat, non vero in compago Iovo) *ex* (hac) *lege pagana* (idque facerent) *arbitratu Cn. Laetorii Cn. F. magiſtri pagi ejus* (Iovi) *& uti ei collegio, ſive magiſtri ſunt* (ideſt ſive magiſtris) *Iovi Compagi locus in theatro* (Herculaneenſi) *eſſet tam, quaſi ſi ludos* (ipſi magiſtri Iovi compagi) *feciſſent*. Tum nomina duodecim magiſtrorum Herculaneenſium ſubjiciuntur, qui ei decreto interfuerunt. & interpretatio.

Ex ea vero inſcriptione colligimus fuiſſe in pagis ipſis vel tenuiſſimam quandam reip. imaginem, quam qui moderarentur, *magiſtri* appellabantur. Quanquam nolim hinc de omnibus omnino pagis fieri conjecturam, quorum fortaſſe non eadem omnium conditio fuerit. Et cum haec inſcriptio in Campanae praefecturae tempora inciderit, antequam ulla Capuam colonia deducta eſſet: praeter ludos aliaſque minoris momenti curationes, cetera majoris alicujus momenti a praefecto, qui Roma Capuam mittebatur, adminiſtrata fuiſſe oportuit. Plura de hac epigraphe ſi quis volet, adeat ſubjectam notationem (86) in quam, ne extra chorum ſaltare videar, ea omnia contuli, quae ad illius marmoris illuſtrationem conducere videbantur: libuit enim qualemcunque hanc operam viro clariſſimo, quem maximi facio, ejus marmoris poſſeſſori gratificari. Ejuſdem legis plenior explanatio.

Ad rem vero noſtram: ſi in pagis ipſis & erant theatra, & in his agitabantur: ecquid urbem ipſam Capuam otio & deliciis diffluentem non eorundem ſcenicorum ſtudio perditiſſime inflammatam cenſebimus?

II. *De*

(86) *In legem paganam pagi Herculanei commentatio.*

PAGVS.) Quae de *pagi* notione & etymologia viri docti tradiderunt, notiora ſunt, quam ut iis immorandum videatur.

HERCVLANEVS.) Eſt in hunc diem in agro Campano pagus *Herculeus* appellatus. Ifne pagus Herculaneus fuit? an ille potius, cui nunc pago *Recali* nomen manet, ubi & lapis ille proſtabat? Hoc certe propius fidem eſt: tum quia vox ipſa *Recale* ab Herculaneo omnino detorta videtur: tum etiam, quod non eſt credibile ab hominibus harum rerum incurioſis ab uſque duobus tribuſve paſſuum millibus, quot pagus Herculeus abeſt, eo advectum non aliam ob cauſſam, quam ut villae atrio ſilicibus inſternendo adhiberetur.

SCIVIT.) Vltima littera ad morem Graeci gamma caret ſiniſtro cornu, quadratarii magis errore, quam certo conſilio. Ex hac autem vocula SCIVIT vides non immerito legem, qua de commentamur, *pagiſcitum* poſſe appellari: & revera *pagi ſcitum* reperi apud Grut. p. 1007. 7. ubi legitur: EX. SITV. PAGI, ſed reſcribendum indubie SCITV; nec aliter haber Ligorius. Proderit autem totam eam inſcriptionem adtexere, quae ad ſacra paganica non parum allucet. Pederianae in ditione Brixiana eam ponit Gruterus, quae talis eſt: IOVI (ni-

mirum

mirum PAGANICO, ut legitur apud Grut. 21. 11.) M. POMPONIVS. M. F. PRIMIT. C. POMPONIVS. M. F. ARAS. SEPTEM. PAGANICO. (supple deo) PAGI. FARRATIO. (id deo illi paganico nomen fuit) EX. SCITV. PAGI. PAGANORVM. FARRATICANORVM . . . PROPTER. MAGISTERIVM. PAGI. ET. VACATIONEM. IN. PERPETVVM. SIBI. ET. FILIO. CIVIBVS. CREMONENSIVM. D. P. S.

A. O. X.) Bis in hoc epigrammate O loco τῦ D scalptum invenitur: semel hic, iterumque linea octava, ubi LVOOS pro LVDOS ponitur. Quod utrum inter marmorarii σφάλματα referas, an ad quandam scribendi consuetudinem, nihil pensi duco.

Ante Diem X TERMINAlia) Eruditissimus Norisius ad cenot. Pis. a pag. 342 ad 346. copiosissime demonstrat idem esse A. D. VIII. KAL. MARTIAS, quo die in illis cenotaphiis nors Caii Caesaris consignatur, ac si diceretur *Octavo Kalendas Martias*: ita ut C. Caesar die XXII Februarii, hoc est prid. Terminaliorum diem suum obierit. Inter exempla quae ibi copiose cumulat Norisius, digreditur ad l. 132. *Anniculus* de verb. signif. qua in lege interpretanda, nec non et loco Lactantii de mort. persec. ei cum Baluzio quaedam non ignobilis velitatio efferbuit, nimirum utrumne hae duae locutiones *ante diem decimum Kalendarum*, & *post diem decimum Kalendarum* idem significent, uti Norisius putavit, an vero altera illa locutio dies, qui Kalendas consequuntur, numerari jubeat, quemadmodum verisimilius existimavit Baluzius.

Et quidem Iosephus Scaliger in libris de emend. temp. locutiones illas *A. D. IV. Eid.* itemque *Ex A. D. IV. Eid.* hinc natas existimat, quod cum dies vulgaris ab exortu solis ad occasum, dies vero naturalis, seu τὸ νυχθήμερον apud Romanos a media nocte ad alteram decurreret, hinc *ante diem*, vel *ex ante diem* nihil aliud notare putat, quam νυχθήμερα, non dies vulgares esse numerandos. Contra vero Petavius in 11 de doctr. temp. 72. *ante diem* idem esse putat in iis locutionibus, quod *ante diem confectum*.

Rem vero nostram quod spectat: non est dubium quin *ante diem X TERMINAlia*, sive *TERMINAliorum* idem prorsus fuerit, quod *decimo Terminalia*. Quare cum Terminalia in XXIII Februarii olim inciderint; sequitur diem in inscriptione designatum non alium fore, quam XIV ejusdem mensis.

Non aliud vero monumentum, puto, invenias, quo ista dierum notandorum consuetudo reperiatur, ut dies ante Terminalia computentur: quare vel hac tantum particula marmor hoc viris eruditis se commendabit. Quo circa quid Terminalia sibi velint, operae pretium fuerit paucis hic docere. Terminalia festi cujusdam in honorem dei Termini nomen fuit: quod festum extremo anni die (nimirum ut ille deus Terminus non tantum agros, sed & annos finiret) idest XXIII Februarii peragebatur; eoque is dies Terminalia appellabatur. Varro v de L. L. 3. *Terminalia, quod is dies anni extremus constitutus. Duodecimus enim mensis fuit Februarius: & cum intercalatur, inferiores quinque dies duodecimo demuntur mense.* Cave vero putes Varronem Terminalia a terminando deduxisse: quin potius a deo Termino deducere in animo habuit; quia initio capitis sic proposuerat: *Dicam prius, qui deorum causa, tum qui hominum sint instituti.* Quanquam fortasse Termini festum in eum diem rejectum credidit, ut annum terminare diceretur. Semper autem Terminalia, quantum e veteribus intelligitur, in XXIII Februarii incidebant, nunquam vero in XXII ejusdem mensis; quod interdum evenisse Scaliger sibi persuaserat: sed Scaligeri commentum Petavius in 11 de doctr. temp. 72. copiose refellit. Cumque annus intercalaris veterum Romanorum XXIII Februarii die terminaretur: hinc quinque reliqui Februarii dies usque ad XXVIII, veluti appendices atque extra anni metas, decurrebant, saltem in intercalari anno. Nam miror equidem Puteanum & alios viros doctos universe pronuntiare & constituere, quolibet anno Terminalia postremum anni diem fuisse habitum, ita ut quinque reliqui dies extra anni curriculum putarentur. Non assentior. Nam Varro, cujus modo verba sunt recitata, intercalari tantum anno quinque ultimos Februarii dies extra eum mensem decurrisse testatur: ex quo & illud sequitur, alternis tantum annis, idest cum intercalabatur, tum demum Terminalia pro ultimo anni die habitum. *Terminalia*, inquit, *quod is dies anni extremus constitutus*. Quod vero Terminaliorum dies extremus esset, duobus conficit rationibus, primum quod Februarius ultimus anni mensis esset: *duodecimus enim*, inquit, *mensis fuit Februarius*: deinde quod Terminalia in postremum ejus mensis diem inciderent, propterea quod quinque insequentes dies ad eum mensem nequaquam pertinerent, idque anno tantum intercalari: *& cum*, inquit, *intercalatur, inferiores quinque dies duodecimo demuntur mense*. Ergo, (nisi vero nos togatorum eruditissimus fallit, cui sua potissimum tempora obscura esse non poterant) cum non intercalabatur, nec inferiores quinque dies duodecimo mense demebantur, nec proinde eo anno Terminalia ultimus anni dies putandus erat. Idem ex Macrobio colligo, cujus verba paullo post dabo.

Itaque ante Iulianam correctionem alter quisque annus intercalaris erat, eoque anno inter Terminalia idest XXIII Februarii, & Regifugium, quod XXIV Februarii diem perpetuo obsidebat, mensis intercalarius infindebatur; qui mensis μερχηδὼν & aut μερχηδόνιος, Plutarcho teste in Numae & Caesaris vitis, a Romanis dicebatur. Post elapsum hunc Merkedonium quinque reliqui Februarii dies statim pertexebantur. Merkedonius vero ipse, si quaeris, alternis bien-

niis modo XXII, modo XXIII diebus constabat. Iis jam quae diximus, veterem unam alteramve auctoritatem libet subjungere. *Cum intercalarium mensem*, inquit Censorinus, *viginti duorum vel viginti trium dierum alternis annis addi placuisset, ut civilis annus ad naturalem exaequaretur: in mense potissimum Februario inter Terminalia & Regifugium intercalatum est*. Macrobius I Sat. 13. *Romani non confecto Februario, sed post vigesimum tertium diem ejus intercalabant, Terminalibus scilicet jam peractis. Deinde reliqui Februarii mensis dies, qui erant quinque, post intercalationem subjungebant*. Ita Romani ante Iulianam correctionem. unius Merkedonii beneficio annum suum lunarem CCCLV dierum cum solari conciliabant. Mensis quidem iste intercalaris ab Iulio Caesare ut inutilis sublatus fuit: sed ita tamen ut etiam is dies, qui per singula quadriennia intercalari jussus fuit, post XXIII Februarii, ut antea Merkedonius, insereretur, & XXIV ejusdem mensis diem ita insideret, uti bis sexto Kal. diceretur, unde & *bissexti* nomen manavit. Non enim assentior Iuventio Celso, qui l. 98. de verb. sign. ait: *Cum bissextum Kal. est . . . . id biduum pro uno die habetur: sed POSTERIOR dies intercalatur, non PRIOR*. Quod Celsi dictum laudatur etiam ab Ulpiano l. 3. §. *minorem*, de min. Mihi sane Celsi, qui ducentis post Iuliam correctionem annis scripsit, auctoritas non est tanti, ut putem Caesarem relicta veterum consuetudine tertium diem post Terminalia pro intercalari habuisse, idest eum diem, qui Regifugium pone sequeretur, cum antea postridie Terminaliorum & ante Regifugium mensis ἐμβόλιμος infinderetur. Quare mea sententia prior dies, non posterior, intercalarius Caesari fuit: quidquid postea jureconsultus ille censuerit. Accedit, quod ex prisca Ecclesiae consuetudine dies festus S. Matthiae apostoli, qui in XXIV Februarii incurrit, anno bissextili ab intercalario die summotus in XXV ejusdem mensis rejicitur. An non hinc patet priorem in eo biduo, non posteriorem ex veteri Ecclesiae instituto intercalarium haberi?

Verum, ut initio dicebam, apud nullum adhuc scriptorem, nullo in veteri monumento dierum isto modo computandorum rationem reperire licuit, ut sicuti a Kalendis, nonis, eidibus, sic ab extremo anni die idest Terminalibus dies numerarentur: eamque rationem, absque hoc epigrammate esset, nesciremus. Quartus decimus autem Februarii dies primus eorum dierum fuit, qui isto modo enuntiarentur. Non enim sicuti quartus decimus dies A. D. X. TERMINALIA dicebatur, sic tertius decimus ejusdem mensis *ante diem XI Terminalia* dici poterat, quod in hunc diem eidus inciderent, eoque *eidibus Februarii* dicendum fuisset.

Atque haec quidem dierum a Terminalibus computandorum ratio intercalaribus tantum annis mihi videtur fuisse usurpata; propterea quod eo tantum anno Terminalia ultimus anni dies haberetur, uti supra demonstravi. Revera consulibus iis, qui hoc in marmore describuntur, fuisse intercalatum facillime colligo in hunc modum. Annus confusionis, qui est ab V. C. DCCVII, quo C. Caesar III, M. Aimilius consules processerunt, certissime intercalaris fuit: ergo C. Coelio, L. Domitio Cos. idest anno ab V. C. DCLIX, quod hic annus aeque impar atque ille alter DCCVII fuisset, intercalatum quoque fuisse oportuit. Quare annis non intercalaribus, quarto decimo Februarii die dicere non licuit A. D. X. Terminalia, sed dicendum fuit A. D. XVI. Kal. Martias.

Fuit quoque altera horum dierum enuntiandorum ratio, quae intercalaribus annis usurpabatur, in quos Merkedinus mensis incurrisset: tum enim post eidus Februarias Kalendae intercalares numerabantur hoc modo. Quartus decimus Februarii dies XI *Kal. intercalares* dicebatur, & sic deinceps, itaut ipsis Terminalibus *pridie Kal. intercalares* diceretur. Quae quidem putandorum dierum ratio ex Ciceronis or. pro Quinctio cognoscitur, ubi n. 25. *Ante* V, inquit, *Kalendas intercalares*. Et paullo post *pridie Kalendas intercalares*. Nam sine controversia errant, quicunque Kalendas intercalares apud Tullium sive Februarias sive Martias Kalendas interpretantur; nec dubium esse potest, quin Merkedonii Kalendas orator aspexerit: uti jam viri docti notarunt. Quae cum ita sint, quae caussa esse potuit, quamobrem non *ante diem XI Kal. intercalares* potius, quam A. D. X. TERMINAlia in inscriptione scalperetur? An liberum fuit utramvis numerandorum dierum rationem sequi? An vero, quod Terminalia inter paganicas ferias longe essent celeberrima, paganorum peculiaris illa putandorum dierum ratio fuerit; eoque nunquam eadem in scriptoribus occurrit?

Et quoniam Kalendarum intercalarium feci mentionem; quid illud est, quod M. Cicero ad Ligarium VI fam. 14. scribit? *Ego idem tamen*, inquit, *cum ad V Kal. intercalares priores rogatu fratrum tuorum venissem mane ad Caesarem &c.* Dicam quid in hunc locum viri docti animadverterint. Hanc epistolam anno ipso confusionis scriptam oportuit: quo anno Caesar, ut in posterum menses ad suas rationes reverterentur, vide quid excogitarit. Praeter Merkedonium, qui forte eo anno post Terminalia immittendus fuit, duos alios menses inter Novembrem Decembremque inseruit; itaut ille annusquindecim menses habuerit. Quare post idus Novembres is qui sequebatur quartus decimus dies ita enuntiandus fuit, ut diceretur XVIII *Kalendas intercalares priores*, & ita deinceps: itemque post eidus mensis intercalaris prioris Kalendae, opinor, intercalares posteriores numerabantur. Verum de his jam satis.

CONLEGIVM. SEIVE. MAGISTREI.) *Magistrare*, inquit Festus, *moderari: unde magistri non solum doctores artium, sed etiam PAGORVM, societatum, vicorum, COLLEGIORVM, equitum dicuntur, quia omnes hi magis ceteris possunt: unde & magistratus, qui per impe-*

imperia potentiores sunt, quam privati. De magistris collegiorum Asconius in Ciceronem. *Solebant*, inquit, *magistri collegiorum ludos facere, sicut magistri vicorum faciebant compitalitios praetextati*. Magistri vero pagorum occurrunt non raro in inscriptionibus, veluti ap. Grut. p. 26. 9. CERERI. AVGVST. ... L. BENNIVS. PRIMVS. MAG. PAGI. BENNIA. PRIMIGENIA. MAGISTRA. FECER. & pag. 1007. 7. MAGISTERIVM. PAGI. legitur. Apud Siculum quoque Flaccum de condit. agr. p. 25. *magistri pagorum* reperiuntur. Iidem posteriore aetate *praepositi pagorum* sunt appellati, uti ex C. Th. & Eusebio annotat Salmasius ad Treb. Poll. cap. 24. Nostra aetate in hoc regno *electi universitatis* nuncupari solent. Taceo de magistris sodalitiorum, seu corporum. Vide de his omnibus indicem Gruterianum magistratuum, ubi occurrunt magistri anni primi, anni V, anni VI, anni LXXXII, anni CV. Fuere & fanorum magistri, ut in quodam Campano marmore legitur: Q. PETICIO ... MAG. FANI. DIANAE Tifatinae. Hodieque in hoc regno sacellorum sive sodalitiorum annui rectores *magistri* appellantur.

IOVEI.) Vbi is pagus fuerit, incertum: in Herculanei certe vicinia fuit. Et exstitit ejusdem pagi mentio in altero vetustiore Campano epigrammate, quod habet Grut. p. 59. 8. Ibi post magistrorum nomina subjungitur: HEISCE. MAGISTREIS. VENERVS. IOVIAE. MVRVM. AEDIFICANDVM. COIRAVERVNT &c. Vbi VENERVS pro VENERIS ἀρχαϊκῶς usurpatur, ut in aliis duobus Campanis titulis CERERVS legitur, & in Puteolano celebri marmore AD. AEDEM. HONORVS. *Venus* autem *Iovia* non a Iove, uti plerique sibi persuadent, sed a pago Campano *Iovo* nomen certissime invenit. *Porticus* vero *Iovia*, quae est apud Grut. p. 111. 6. cum a Diocletiano Iovio nomen habeat, nihil illa huc attinet.

COMPAGEI.) Vox *Compagus* inaudita hactenus, ex hoc tantum elogio nota, lexicorum penum deinceps augebit; quae mirum quantum e vetustis titulis amplificari possint. Miror doctissimum Facciolatum id vocabulum ad caligae genus referre, auctore Trebellio Pollione in Gallien. Sed apud Trebellium non *campagos*, sed *campagos* ab omnibus legitur, etiam a Dempstero, ad quem rejicit nos Facciolatus. Sed fuerit hoc viri eruditi σφάλμα μνημονικόν: nam de *campagis*, quae viri eruditi notarunt, sunt porro tritissima. Nostra vero quod interest: compagos sese invicem duo hi pagi appellitabant, ob ludorum, fortasse & sacrorum, connubiorum rerumque id genus communionem. Est enim scitissimum clari quandoque urbibus id usuvenisse, binae ut civitates communibus legibus, judiciis, magistratibus rebusque ceteris administrarentur; itaut unus populus duabus urbibus habitare diceretur. Ac ne peregre abeam, domestico uno exemplo contentus ero. Livius lib. VIII: *Palaepolis fuit haud procul inde, ubi nunc Neapolis sita est: duabus urbibus populus idem habitabat*.

S..) Elementum S, quod extrema linea nec integrum, confracto silice, visitur, pertinet ad integram vocem SVNT; quae hic, uti & initio septimi versus παρέλκει. Vide quae ibi dicturi sumus.

VTEI. IN. PORTICVM. PAGANAM. REFICIENDAM.) Eam capio porticum, qua theatri Herculaneensis subsellia praetexebantur & fulciebantur. Vide porticus, quas cap. VI in amphitheatri descriptione delineavimus: nam theatrum dimidium amphitheatri fuit. Aut certe illa porticus intelligi potest, quae postico scenae praetendebatur. Vt ut est, porticus certe theatralis fuit: nam & apud Reinesium clas. 2. n. 30. porticum theatricam invenio in hunc modum: *T. Turranius L. F. Claud. Rufus. ob. honorem. aedilitatis PORTICVM. LONG. P. C. LAT. P. XX. ET. SCENAM. LATRAEGVM. curante. L. Turranio. Frontone. Fil. fecit*. Theatrum autem Herculaneense ligneum, non caementitium aut lapideum fuisse necesse est: primum quod in ipsa Roma ante Pompeium Magnum nullum nisi e materia theatrum fuit: deinde cum ludi, de quibus inscriptio loquitur, Terminalibus ipsis essent exhibendi, uti deinceps dicam, quis unquam sibi persuaserit, paucis ante Terminalia diebus ejus porticus refectionem, nisi opus e materia totum compingebatur, fuisse aggressuros?

PEQVNIAM.) Sic non raro in veteribus cippis, quoties Q ante V ponitur. Quid enim altero V opus fuerat? Et ceteroqui PEQVNIA pro PECVNIA non insolens in vetustis titulis scriptio est.

EX. LEGE. PAGANA) pagi Herculanei: nimirum hac ipsa, quae hoc marmore describitur. Fuit & illa *lex pagana*, quam habet Plinius lib. XXVIII, cap. 2. *PAGANA*, inquit, *LEGE in plerisque Italiae praediis cavetur, ne mulieres per itinera ambulantes torqueant fusos, aut omnino detectos ferant; quoniam adversetur id omnium spei, praecipueque frugum.*

ARBITRATV. CN. LAETORI.) Frequens hoc in vetustis titulis, ut quoties quidpiam sit faciendum, simul adjungatur, cujus *arbitratu* transigendum id sit. Plaut. rud. *Videsis cujus arbitratu rem nos facere vis*. Vlpianus de verb. sign. *Illa verba: Arbitratu L. Titii fieri: jus significant, & in servum non cadunt*. Tale est quoque illud apud Horatium, II serm. sat. 3. *Arbitrio Arri*.

CN. F.) Major, uti vides, dignatio pagi Iovi fuit, in quo inter magistros iste ingenuus erat (imo in altero pagi Iovi marmore, quod habet Grut. p. 59. 8. duodecim magistri ingenui omnes annumerantur) quam Herculanei, cujus magistri infra omnes libertini homines recensentur.

PAGEI. EI.) puta Iovi.

EI.) Genitivus *ei* pro *ejus* haud alibi, quod legerim, quam in hoc saxo reperitur. Illud quod apud Lucretium legitur lib. II, 1135.

Nec facile in venas cibus omnis diditur EII,

dandi casu, non gignendi est positum, & ad producendam syllabam I duplicatur, sicut etiam apud Plautum Curc. 4. 3. 12. *Ei* autem gignendi casu non alibi, uti dicebam, quam in hoc marmore legitur. Quanquam illa Prisciani praeceptio istud EI quoque complectitur. *Vetustissimi*, inquit is grammaticus lib. VI, *solebant omnium genitivum in IVS terminantium & in I dativum, etiam in I genitivum & in O dativum in genere masculino & neutro, in feminino vero secundum primam declinationem in AE diphthongum proferre*. Itaque quemadmodum a recto EA est casus patrius EAE apud antiquos, quod jampridem grammatici notarunt, & dandi casus plurativus EABVS: sic masculinum ac neutrum EI genitivo casu fieri potuit. Sed tamen ante hoc marmor cum exempla τῶ EI non suppeterent, nil mirum si nihil de eo casu expresse traditum reperitur. Dausquius, qui pag. 94. multa exempla genitivorum *alii, alteri, illi, ipsi, isti, nulli, neutri, cui, soli, toti, uni, ulli* cumulavit, ne EI quidem omisisset, si quidem in hoc saxum incidisset. Quanti vetusta marmora, quae immutata ad nos pervenerunt, ad rem grammaticam sunt momenti! Hinc etiam liquet in EIVS & CVIVS medium I non consonam esse literam, sed vocalem, aeque ut in aliis his omnibus *illius, unius &c.* Nam sicuti in priscis genitivis EI, CVI ultimam literam vocalem esse intelligimus, quidni etiam in hodie usitatis EIVS, CVIVS? Tamen difficile est a recepta typographorum consuetudine recedere, qui illud I longiusculum consonans depingere solent.

VTEIQVE. EI. CONLEGIO. SEIVE. MAGISTRI. SVNT. IOVEI. COMPAGEI.) hoc est *& uti ei collegio sive magistris Iovi compagi*: nam τὸ SVNT παρέλκει, uti supra ad alteram lineam monebam. Cujusmodi est illa formula sepulcralis singulariis notata litteris H. M. S. S. E. H. N. S. idest *hoc monumentum, sive sepulcrum est, heredem non sequitur*. Et variante quamvis per obliquos casus priore vocabulo, tamen illud *sive sepulcrum est* immutatum manet: veluti *hujus monumenti, sive sepulcrum est* &c. *huic monumento, sive sepulcrum est* &c. quae non raro in epitaphiis reperi.

LOCVS. IN. TEATRO. ESSET.) De Herculanensi theatro est sermo.

TAM. QVASEI. SEI) Diphthongus, qui in QVASEI adhibetur (non solum hic, verum etiam in fragmento agrario apud Grut. p. 203. lin. 21. ubi QVASSEI legitur, itemque pag. 628. & 619.) syllabam natura longam designat: itaque nonnisi elisione prioris vocalis E eadem saepe corripitur, id quod in diphthongis Graeci non raro faciunt. In eundem modum sunt illa in monumentis NISEI, VBEI, SIBEI &c. quae priore vocali expuncta a poetis breviantur.

Iam vero illud *si* post particulam *quasi* elegantissime adhibetur non hic solum, verum etiam in tabula aenea apud Grut. p. 628. SIREMPSQVE. EIS. VIATORIBVS... IVVS. LEXQVE. ESTO. QVASEI. SEI. EI. VIATORES. &c. Et paullo post. pag. 629. SIREMPSQVE. EIS. PRAECONIBVS... IVVS. LEXQVE. ESTO. QVAESEI. SEI. EI. PRAECONES &c.

LVOOS.) De O loco τῦ D posito monui supra.

LV DOS. FECISSENT) In spectaculis apud Romanos optimo semper & honestissimo loco ii fuere, qui ludos facerent. Itaque aediles, praetores, censores, aut quicunque spectaculum exhiberent posito tribunali in podio spectabant. Ita magistris Iovienfibus honestissimus locus instruitur, quando editoribus aequiparantur, seu ita habendi esse dicuntur, quasi si ipsi ludos fecissent, qui tamen per Herculaneenses magistros fiebant.

Quos ludos pagatim celebrari consuetos haec inscriptio memorat, scito eos per paganicas ferias sive paganalia (id rusticorum sacris nomen fuit) a rusticis in suorum deorum honorem quotannis rite instauratos fuisse. Nam singuli sane pagi suos habuere deos ex Ser. Tullii institutione: unde de *Iove Paganico*, & de *Genio pagi Tigorini*, nec non & de aris *Farratio* deo *paganico* positis exstant apud Gruterum inscriptiones: & in pago nostro Iovo *Venus Iovia*, uti supra dictum fuit, colebatur. De Ser. Tullii instituto, quod attigi, libet Dionysii verba adnectere lib. IV: *Vt etiam*, inquit, *rusticanae multitudinis facilius iniri posset numerus, per singulos pagos aras jussit dedicari diis tutelaribus, quotannisque ibi conventum fieri & sacrificium, (festum hoc ... vocatum Paganalia) simulque eorum sacrorum ritus, qui nunc quoque servantur, conscripsit. Ad id sacrificium, eumque conventum omnes paganos jussit in singula capita conferre certum numismatis genus, sed aliud viros, aliud mulieres, aliud puberes: quibus connumeratis per sacrorum praesides, apparebat hominum numerus per aetates ac sexus distinctus.*

Atque hic quidem libet ex paganicis feriis duas potissimum describere, pagorum lustrationem & Terminalia: tum ad utrum horum festorum ludi isti paganici sint referendi, quivis facile dijudicabit.

Praecipua inter paganicas ferias fuit pagorum lustratio, de qua Ovid. I fast. 669.

Pagus agat festum, pagum lustrate coloni,
Et date paganis annua liba focis.
Placentur matres frugum Tellusque Cereque
Farre suo, gravidae visceribusque suis.

Magistrorum cujuscunque pagi fuit eos lustrare, eaque lustratione agros omnes finesque agrorum circuire: ita ut Siculus Flaccus eo usque territorii limites trahendos dicat, quatenus illi lustrarent. Verba sunt paullulum involuta, sed attendentibus clara; sic enim habet lib. de cond. agr. p. 25. *De quibus* (pagis) *non puto*

quaestionem futuram, quorum territoriorum ipsi pagi sint, sed quatenus territoria. Quod tamen intelligi potest, magistri pagorum quoad pagos lustrare soliti sunt uti trahamus, vel ex hoc quatenus lustrarent. Atque eam sane lustrationem mense Maio consignat vetus Kalendarium rusticum Farnesianum apud Grut. p. 13. & diem, qui in Kalendario nullus certus praestituitur, suspicabatur Holstenius fuisse v idus, indicio cujusdam inscriptionis, quam cum Holstenii commentario profert Reinesius in appendice n. 8. Sed scitissime idem Holstenius sese recipiens ex Varrone docet paganalia dumtaxat fuisse stativa, paganicas vero ferias, inter quas lustratio, conceptivas fuisse. Quid quod ne mensis quidem Maius certus fixusque ei lustrationi fuit? Reperio enim alibi nonas Iunias ei ritui assignatas. Id quidem cum ex quadam paganica agri Beneventani epigraphe apud Fabrettum p. 232. n. 610. collegerim, eam inscriptionem in medium afferendam duxi. *M. Nasellius. M. F. Pal. Sabinus. praef. coh. I. Dalmatar. et. Nasellius. Vitalis. pater. Aug. II. quinq. paganis. communib. pagi. IVOVL.* (vide an non in marmore scriptum sit IOVI aut IOVEI, ut idem fuerit ac pagus Campanus Iovus, aut ei certe cognominis) *porticum. cum. apparatorio. et. compitum. a. solo. pecun. sua. fecerunt. et. in. perpetuum. VI. id. Iun. die. natale. Sabini. epulantibus. hic. paganis. annuos.* X. (idest. denarios) CXXV. *dari. jusserunt. ea. condicione. VT. NON. IVN. PAGVM. EVSTRENT. ET. SEQQ. DIEBVS. EX. CONSVETVDINE. SVA. CAENENT. item. VI. id. Iun. natale. Sabini. epulentur. quod. si. factum. non. erit. tum. hic. locus. ut. supra. scriptum. est. cum. annuis. X. CXXV. in. perpetuum. ad. collegium. medicor. et. ad. libertos. N.* (hoc est nostros) *pertineat. ut. in. VI. id. Iun. die. natale. Sabini. hic. epulentur.*

Sacrificium quod ea lustratione fiebat ambarvale dicebatur. Vide quae de hoc sacro viri doctissimi notarunt, ejusque descriptionem apud Virg. I geor. 343. Ad quem locum Servius, id sacrum *saepe de porca fecunda & gravida fieri* consuevisse scribit, id quod & Ovidius modo in partes vocatus testatur. Bene Servius *saepe* sic factum ait, non perpetuo: nam fuit cum apparatius id sacrum instrueretur, & suovetaurilia sive, ut alii malunt, solitaurilia circum agerentur, teste Catone de r. r. cap. 141. ubi ritus describitur, & legitima verba sic concipiuntur: *Ianum Iovemque vino praefatus sic* (dicebant) *Mars pater te precor quaesoque, uti sies volens propitius mihi, domo familiaeque nostrae, quojus rei ergo agrum, terram fundumque meum solitaurilia circumagi jussi: ut tu morbos visos invisosque, viduertatem vastitudinemque, calamitates intemperantiasque prohibessis, defendas averruncesque, utique tu fruges, frumenta, vineta virgultaque grandire, beneque evenire sinas: pastores pecuaqae salva servassis, duisque bonam salutem valetudinemque mihi, domo familiaeque nostrae. Harumce rerum ergo fundi, terrae agrique mei lustrandi, lustrique faciendi ergo, sicut dixi, macte hisce solitaurilibus iacentibus immolandis esto.* Quae quidem formula privatorum lustrationibus accommodata, paullo aliter a magistris pagorum publice eum ritum peragentibus concipi potuit: & loco Martis, cujus Romae & in agro Romano praecipua veneratio fuit, suum cujusque pagi numen ἐπιχώριον invocatum puto. Eodem pertinet illa apud Festum in *pesestas* formula: *Avertas morbum, mortem, labem, nebulam, impetiginem, pesestatem*, ideſt pestilentiam.

Sed finis non sit, si de agrorum lustratione & ambarvalibus porro disputare perrexero. Quin potius Terminalia aggredior, quae inter paganica festa magnopere celebrabantur? Ea vero sic dicta fuere, quod deo Termino, sive Iovi Terminali eo die (puta XXIII Februarii) sacra fiebant ex Numae institutione, auctore Dionysio, quem loquentem hic facere non pigebit. *Numa*, inquit lib. 12. *ut contenti propriis aliena non concupiscerent, cavit lege de terminandis praediis. Cum enim jussisset unumquemque agrum suum circumscribere, atque in finibus statuere lapides, hos sacros Iovi Terminali esse voluit: jussitque ut quotannis stata die res divina eo loco in paganorum coetu fieret, sacrato cum primis nobili festo in honorem deorum, qui terminis tutelares praesident. Id Romani vocant Terminalia, sicut lapides ipsos terminos, quos nostri variante una littera τερμόνους: quos si quis transferre ausus fuisset aut tollere, lege terminali caput ejus his diis devovit, interfectori ipsius, tanquam sacrilegi, impunitate promissa & puritate a scelere.* Et ex Numae instituto non hostiae Terminis caedebantur, quod nefas esset eos lapides cruentari, sed liba & frugum primitiae offerebantur, uti ibidem auctor est Dionysius. Sed postea, teste Plutarcho, obtinuit, ut animalia eo quoque festo immolarentur, veluti porca aut agnus. Horatius:

Vel agna festis caesa Terminalibus.

Praeter ceteros Ovidius horum sacrorum ritus in secundo fastorum accurate describit.

Quorsum vero haec tam multa de paganicis feriis? Nimirum ut intelligatur ad aliquod eorum festorum ludos Herculaneenses pertinuisse: ludi quippe pars non ultima religionis festorum fuit. Potissimum vero ad Terminalia, quae jam appeterent, ut ex initio epigrammatis constat, eos ludos spectasse crediderim. Cetera nunc porro exsequamur.

L. AVFVSTIVS. L. L. STRATO.) Magistrorum nomina subnectuntur, omnino duodecim. Suspicabar duodenarium magistrorum numerum in nostris hisce pagis fuisse observatum ex prisco Etruscae gentis instituto, quae, ut in Etruscis originibus demonstrabitur, duodenario numero summopere est delectata, in tantum ut quamcunque insiderent regionem, duodenis eam urbibus incolerent, ut cetera omittam. Et augebat suspicionem, quod in finitimo pago Iovo duodecim quoque magistri essent, ut patet apud Grut. p. 59. 8. item in altero paganico epigrammate, quod Capuae prostat, (non

II. *De Campano theatro.*

Exstant in hunc usque diem Campani theatri ruinae prope cryptoporticum, & prope turrim S. Erasmi, quam nostri homines, ut obiter dicam, Capitolium fuisse ajunt, quibus vero indiciis ibi potius, quam alibi Campanum Capitolium adstruant, ignoro. Multo majora me adolescente ejus theatri vestigia superabant: nam memini ante amplius viginti annos magnam illius hemicycli partem fuisse disjectam, non aliam puto ob caussam, quam ut figulinae ibidem exercendae patentior area explicaretur. Supra theatri cuneationem quaedam surgunt novitii operis caenacula, in quibus ante centum & triginta fere annos Camillus Peregrinius senior, poeta celeberrimus, hujus Cathedralis Ecclesiae primicerius rusticabatur (87).

(non vero Casini, ubi id per incogitantiam statuit Fabrettus p. 626. n. 225.) duodecim quoque magistrorum nomina recensentur. Tamen, ne hisce argutationibus nimis indulgeam, facit, quod in eo Campano elogio, quod idem Fabrettus habet p. 635. n. 298. tredecim magistrorum nomina (si modo id epigramma est paganicum) adscribuntur: ubi post magistrorum nomina subjungitur: HEISCE. MAGISTREIS. CERERVS. MVRVM. ET. PLVTEVM. LONG. P. LXXX. ALT. P. XXI. FACIVND. COIRAVERE. EIDEMQ. LOID. FEC. C. ATILIO. Q. SERVILIO. COS. Is murus cum superstructo *pluteo* (ideſt cortinula, θωράκιον, ac veluti podio) ad spectandum ludos aedificatus fuit. Quare, ut obiter moneam, non e materia tantum apud nostros loca ad spectandum antiquissimis temporibus construebantur, sed etiam mansura, & stabilia.

Adscribam porro ὁλογραμμάτως ea tantum nomina, quae inexpertum lectorem remorari possint: C. BLOSSIus M. L. PROTEMVS. M. RAMNIVS. P. L. DIOPANTus (ideſt Diophantus) T. SVLPICIVS. P. Q. (ideſt *Publii*, *Quinti* supple *libertus*) PVL. (non *Pulcher* interpretandum videtur; sed Graecum aliquod cognomen a πυλ. aut φυλ. syllaba incipiens libertino homini videtur potius asserendum, quae sexcenta esse possint) Q. NOVIVS. Q. L. PROTEMus. M. PACCIVS. M. L. PHILEMatio. M. LICCVLEIVS. M. L. PHILINus. A. POLLIVS. P. L. ALEXANDer. Numerius MVNNIVS &c.

C. COELIO. C. F. CALDO . . DOMITIO. CN. F. AHENOBARB. COS) Ideſt anno V. C. DCLIX. Supplentur hinc fragmenta Capitolina, quae habent . . . CALDVS L. DOMITIVS. C. . . . Et ex his vicissim fragmentis Lucii praenomen, quod in nostro marmore deperiit, alteri consuli Domitio vindicatur. Apud Senatorem & Obsequentem eodem ordine C. Coelius, L. Domitius sine cognominibus hoc anno consules eduntur: sed Asconius in Corneliana ὕστερον πρότερον: *L. Domitio*, inquit, *C. Coelio cos. S. C. factum, nequis Cretensibus mutuam pecuniam daret.* Qui ordo in enuntiandis consulibus haud raro permutatus reperitur.

(87) Inter manu exarata ejusdem Peregrinii senioris poematia, quae is, quem toties honoris caussa nominavi, Iosephus a Capua Capycius a viro nobili Alexandro Peregrinio sibi humanissime commodata brevi est editurus, exstat elegans capitulum ad quendam Iohannem Camertinum Capuae olim Vicarium. Eo capitulo dum universae vitae suae rationem poeta exponit, se jam chori ministerio exauctoratum ait: tum haec subjungit:

E son' uscito ancor dalla cittade,
Me ne sto in villa in lieta piaggia aprica
Senza ricchezza e senza povertade.
In cui rimiro dove fu l' antica
Capua, e veggio ch'ov'ebbe alti palaggi,
Or tronca il rozzo metitor la spica.
Ove son dico le delizie, e gli agi
De miei Campani eroi? ove i Perolli?
Ove i Pacuvii? ove i Guibelli e Magi? &c.
Qui vivo in parte lieto, e dolce inganno
Faccio a me stesso al fin della mia vita,
Che già m'appresso al settantesimo anno.
Stommi in una casetta erma e romita
Sopra un TEATRO antico fabricata,
Ove ogni vento ha libera l'uscita. &c.
Saper volete come si dispensa
Da me la vita? Levomi a l'aurora
Di letto a ben'oprar son voglia accensa.
Passeggio un miglio, o poco men tal'ora
Sin dell'ANFITEATRO alle ruine
Che stanno in pie con meraviglia ancora: &c.

Hoc theatro, quod ſub Caeſaribus aedificatum poſtea docebo, fueritne aliud Capuae antiquius, ignoratur. Cum Romae primus omnium Magnus Pompeius non ſine bonorum reprehenſione lapideum theatrum (idque cum Veneris aede ita copulatum, ut tantum ſe Veneris templo gradus addidiſſe cauſſaretur) exſtruxerit: vix videntur ante id tempus theatra in Italia, niſi lignea, exſtitiſſe. Si quis tamen Campanorum id luxui tribuendum velit, ut ante Pompeiani theatri tempora lapideum aliquod noſtri habuerint, non contendam: modo ſtante Campanorum rep. id fabricatum affirment. Verum quid magnopere in iſtiuſmodi ariolationibus operae pretii? Hoc certe, cujus adhuc ſuperſunt veſtigia, ſub Caeſaribus fuiſſe a Campanis conſtructum mihi paullo poſt demonſtrabitur.

Nam hoc primum omnium ſtatuendum puto, quod hactenus indicavi aedificium, id revera theatrum fuiſse, non vero aut alterum amphitheatrum, aut quidvis aliud. Quo labore ſuperſederem, niſi vir ſummus Antonius Sanfelicius, non theatrum illud fuiſſe, ſed alterius amphitheatri reliquias exiſtimaſſe videretur. Malim tamen aliorſum illius orationem accipere, (88) quam quidquam ſecus de viro clariſſimo cogitare. Quidquid tamen ille ſenſerit, danda eſt venia, quod ea aetate nondum detectus eſſet in hujus, de qua diſſerimus, fabricae ruinis is lapis, qui nunc ad S. Eligii proſtat, quo quidam Lucceius Peculiaris REDEMPTOR. PROSCENI fuiſſe dicitur: de quo ſaxo infra dicetur.

Sanfelicio lux.

Quis Capuae theatrum a fundamentis exſtrui curarit.

Nam aliud mihi marmor prius illuſtrandum ſuſcipiam, quo marmore quis demum ille fuerit, qui theatrum hoc a fundamentis excitari curarit, aperitur. Itaque ab amphitheatri titulo non fuit disjungendus is lapis, ex quo tum theatri aetatem aſsequi licebit, tum ejus operis EXACTORem. Exſtat id elogium Capuae ab *Ebulenſi* regione occidentem verſus pergenti ſiniſtro viae latere in hunc modum:

D. M. S

(88) Dum Campanae magnificentiae reliquias deſcribit Sanfelicius: *Exſtant ex iis*, inquit, *duae amphitheatri moles opere Dorico &c.* Duone veteris Capuae amphitheatra adſtruit, ita ut hoc quod modo indicavimus theatrum, vir eruditus pro amphitheatro altero habuerit? anne vero Calpurnium imitatus, qui ecloga VII ſic pulchre amphitheatrum circumſcribit:

Et GEMINIS medium ſe MOLIBVS alligat ovum:

eodem ille ſenſu *duas amphitheatri moles* dixerit? Ita prorſus. Et accedit quod in ſequentibus de uno evidenter aedificio loquitur: *Duae*, inquit, *amphitheatri moles opere Dorico, tam vaſtae, eaque architectura, ut nemo ſit, qui primo EIVS aſpectu non obſtupeſcat &c.* Quid quod hoc, quo de agimus, theatrum jamdudum eximis ornamentis nudatum nulla operis Dorici indicia de ſe dare Sanfelicio potuit? Ea tamen ambigua Sanfelicii dictio Maximiliano Miſſonio fecit, opinor, offucias, qui in itinere per Italiam Gallice conſcripto *les reſtes de deux amphitheatres* Capuae ſupereſſe narrat.

D. M. S
Q. ANNIO. IANVARIO
EXACTORI. OPERVM. PVBL
ET. THEATRI. A. FVNDAMENTIS
HVIC. ORDO. DECVRIONVM
OB. MERITA. EIVS. HONOREM
AVGVSTALITATIS
GRATVITVM. DECREVIT
VIXIT. ANN. LXXI. VIVOS
SIBI. FECIT. POSTERISQVE
SVORVM

Et refertur hoc quidem a Grutero p. 354. 7. Sed primum alio poſitu linearum, deinde LXX anni Q. Annio tribuuntur, cum in ſaxo ſint LXXI; demum quarta inſcriptionis linea, quae maximi eſt ad rem noſtram momenti, mutila exhibetur hoc modo, ET . . . . MENTIS. Et, fateor, litterarum veſtigia ita fugientia ea cippi parte offendi, ut, niſi in ſchedis cujuſdam Silveſtri Ayoſſae, quae quaſdam noſtrates epigraphas oſcitanter deſcriptas habent, eum verſum integrum reperiſſem, vix divinando eum aſſequi potuiſſem. Non ſic tamen oblitterati ſunt characteres, quin poſtquam iis ſchedis doctior effectus ad marmor rediiſſem, non illico ſingulas litteras probe agnoverim.

Ea in inſcriptione cum Auguſtalium mentio fiat, qui rariſſime Auguſto vivente, & nonniſi extra Romam, poſt Auguſti vero tempora paſſim audiri coeperunt: omnino poſt Auguſtum theatri opus exaedificatum oportuit. Ac de Auguſtalium ordine nihil hic me attinet dicere, quod eam tractationem alibi ſuſceperim. *Honor auguſtalitatis gratuitus* ita hic dicitur, uti apud Grut. 393. 5. itemque 475. 3, & 4. HONOREM. DECVRIONATVS. GRATVITVM. *Auguſtales* vero *gratuiti* reperiuntur apud Grut. 172. 13. 432. 3. & 454. 7. necnon apud Fabrettum p. 403. n. 304. Non alii porro ſunt decuriones aut auguſtales *gratuiti*, quam gratis & ſine ulla impenſa ob aliqua ſua merita in eos ordines allecti: unde apud Fabrettum p. 744. n. 530. diſerte legitur AVGuſtali GRATis CREATO. Nam ceteroqui quicunque decurionatum aut auguſtalitatem conſequerentur, aut pecunia iis eroganda erat, aut opus publicum faciendum, aut munus edendum, aut tale aliquid, ut ex innumeris inſcriptionibus conſtat. Q. autem Annius Ianuarius ob theatrum ſua cura a fundamentis erectum gratis in Auguſtalium ordinem fuit a Campanis decurionibus cooptatus. Quid vero ſibi velit EXACTOR. OPE-

Marmoris & theatri aetas.

Auguſtales aut decuriones gratuiti.

Quid exactor operum publicorum.

OPERVM. PVBLicorum, ne longum faciam, consule substratam hic notam (89).

Habes *exactorem* operis hujus: de ejusdem theatri, aut saltem ejus partis, quae proscenium dicebatur, *redemtore* nunc accipe,

Campani proscenii redemtor quis?

nempe eo, qui proscenium faciendum conduxit, aut eo quidem certe, qui ejusdem proscenii sarta tecta tuenda susceptt. Fuit autem is, qui in veteri anaglyptici operis marmorea tabella reperitur in hunc modum: LVCCEIVS. PECVLIARIS. REDEMPTOR. PROSCENI. EX. BISO. FECIT. Atque ejus quidem anaglypti delineationem

Anaglypti explanatio

in tabula excusam habes, quam vide: ejusdem vero explanationem, quam post tot clarissimos viros eam rem agressos potui, ne te amplius detineam, in eam quam hic subnexui notationem (90) conjeci.

Ana-

(89) Etsi EXACTOR. OPERVM. PVBLICORVM nullo in alio, quod sciam, marmore occurrit: tamen quid *exigere opus* apud veteres significarit, ex veteribus scriptoribus satis intelligimus. Cicero pro do. *Quid*, inquit, *operum publicorum exactio? Quid inscriptio nominis tui?* Columella lib. 1, cap. 7. *Nulla est autem major vel nequissimi hominis custodia, quam operis exactio*. Atque id quidem explicate ac plena oratione Plinius x epist. 85. *exigere rationem operis* dixit: *Exigendam esse a Dione rationem operis, antequam reip. traderetur, quod aliter fecisset, ac debuisset*. Et habet exactor respectum ad redemtorem: ille opus *exigere*, hic *tradere* dicebatur. De sartis tectis exigendis multa habet Tullius lib. x in Ver. Ac ne plura: *exactor operum publicorum* is est, qui in sexcentis aliis inscriptionibus *curator operum publicorum* appellatur. Et quod in Campano marmore additur ET. (supple ἐκ τῶ κοινῶ EXACTORI) THEATRI. A. FVNDAMENTIS: sic etiam dicitur, ut alibi saepissime *curator aedium sacrarum, riparum, cloacarum, pontis, viarum sternendarum* &c. Illud autem A. FVNDAMENTIS eo est additum, quia, absque hoc additamento, exactor sartorum tectorum theatri intelligi potuisset. Plura super hac re non addam, ne lectori sim incommodo; quem ne nimia jam prolixitate offenderem, schediasma quod modo de ea re conscripseram, ubi etiam *de redemptoribus, arbitratu, & probatione operum publicorum* mihi agitur, nolui prelo committere; quod brevi fortasse dabitur, cum Campanae omnes inscriptiones in unum volumen cogentur.

(90) *In Campani proscenii anaglyptum exercitatio.*

I. *De singulis ejus anaglypti imaginibus.*

Primus omnium qui hanc anaglypticam tabulam, etsi parum exacte delineatam evulgaverit, fuit Ioh. Petrus Paschalis, commendatione ille quidem dignissimus, quod illud monumentum publice ut collocaretur cum Campano magistratu egerit, nisi etiam perexiguo edito libello eo demum evasisset, ut illas Palladis, Iovis, Cupidinisque (sic enim pharetratam illam imaginem interpretatur) effigies ad Trinitatis mysterium detorqueret.

Sed & vir eruditissimus Ioh. Mabillonius suo illo per Italiam itinere cum marmor oculis delibasset, dignissimum duxit, quod cũ eruditis viris commune faceret (etsi parum accurate delineatũ, quod illud e Paschali descripsisset) brevi etiam explicatione adjecta, quae non potest sine piaculo praetermitti. Sic enim ait: *Ioh. Petrus Paschalis e Soc. Iesu exiguo libello has figuras explicavit; ita ut prima figura machinam versatilem ad sustollendos lapides grandes, secunda sculptorem vel architectum, tertia Palladem, quarta Iovem sedentem, quinta Cupidinem, sexta senatorem qui impensas operi suppeditabat, septima denique Volturnum fluvium significari existimet. De quatuor primis explicationibus vix ulla difficultas: alias non facile admissuri sunt viri eruditi. Nam & quinta Apollinem refert melius, quam Cupidinem, qui nudus pingi solet: sexta sacrificum, qui Genio theatri sacrificat, dextra craterem effundens in aram, sinistra flores in cornucopiae gestans. Nam Genio res sacra fiebat mero & floribus ex Varrone & Censorino. Apud Oiselium tab. XLII Genio Augusti eodem modo sacrificatur. Porro Genium serpentis imagine aliquando significatum fuisse, praeter Rosinum, Virgilius auctor est Aeneid. lib. v. Vnde septima figura sine dubio exhibet Genium theatri, ut titulus superpositus indicat. Sic apud Grut. p. 111. Genius theatri Pompeiani, apud Reinesium p. 183. Genius theatri Augusti legitur. Sed haec viderint alii.*

Demum Raphael Fabrettus in volumine inscriptionum p. 78. Mabillonii explicatione in medium allata, hoc tantum a viro erudito dissentit, quod quem Apollinem putat Mabillonius,

Anaglyptum illud centum prope ab hinc annos e theatri ruderibus erutum postea sexviri Campani in fornice S. Eligii collocandum curarunt; ibidem nimirum, ubi hunc amphitheatri titulum, quem hoc qualicumque commentario illustravimus, in eum modum, quem supra posui, suppletum statuendum jusserunt. Vtinam vero eandem diligentiam sexviri ceterique Campani decuriones adhibuissent in iis statuis, columnis, aliisque ornamentis servandis, quae elapso saeculo ex ejusdem theatri ruinis ab Hieronymo Vva, aliisve, ad quos illa possessio, quae turris S. Erasmi dicitur, transiit, educta fuere, ac Romam, Neapolim, alioque avecta; uti testatur Ioh. Petrus Paschalis in perexiguo libello, quem de ea anaglyptica tabella vulgavit. Habenda est Peregrinio gratia, qui in Camp. Fel. p. 155, & 739. tres inscriptiones in theatro repertas ad posteros transmisit. Quod si ejusdem viri egregii lucubrationes doctissimae non conflagrassent; quot vetusta monumenta, quae non exstant, haberemus? Quae jam ob unam viri magni mentis alienationem aeternum desiderabimus.

LECTO-

nius, is Dianam *alte succinctam* esse verissime affirmat. *Muliebris quippe*, inquit, *est ille vestitus, & omnino similem cum arcu, pharetra & venabulo (quod Soli usquam applictum non memini) nummi octavus & undecimus tab. L apud Oiselium exhibent, ut marmora praetermittam*. Verissime id, inquam, nec est cur de eo quisquam addubitet: & accedit, quod numen Capuae πάτριον non aliud quam Diana fuit; quod ex templo percelebri Dianae Tifatinae, & ex aliis constat monumentis. Sed tamen post Mabillonii & Fabretti doctas animadversiones & conatus de integro hunc lapidem voluere aggredior.

Ac primum de sacrificio & serpente non usque adeo certa sunt quae Mabillonius statuit, quin potius imaginem illam, cui crater in manibus, Genium fuisse putem, serpentem vero interpreter Capuae *διακριτικὸν* simulacrum. Quare singulas jam lustrabo imagines a postrema exorsus. Non enim, uti dixi, serpens ille cristatus pro Genio theatri esse accipiendus videtur, sed ad vetustissimas fortasse Capuae origines alluditur: Nam Campani initio Opici fuere: Opicos vero a serpentibus sic appellatos, testatur Strephanus in Ὀπικοὶ in haec verba: *Οἱ δὲ, ὅτι Ὀφικοὶ ἀπὸ τῶν ὄφεων. Alii vero*, inquit, *Opicos, quasi Ophicos, a serpentibus appellatos putant*. Servius ad illud Aen. VII, *Oscorumque manus* sic commentatur: *Capuenses dicit, qui ante Osci* (fortasse legendum *Opici*, aut certe *Opsci*) *appellati, quod illic plurimi abundavere serpentes: nam graece ὄφις dicitur serpens*. Porro qui antea *Opici* a serpentibus dicebantur, postea contractius *Opsci* & *Osci* sunt appellati; uti jam viri docti demonstrarunt. Quare serpens ille videtur Capuae *διακριτικὸν* signum fuisse, uti Capricornus Augusti, & alia id genus, quae huc congerere non est opus. Accedit, quod in hunc usque diem nostra haec civitas duo sibi insignia usurpet, unum usitatius, quo crux depingitur, alterum, quo septem serpentes in cratere surrecti exsculpuntur. Peregrinium sane memini in Camp. Fel. (quanquam locum reperire non potui) negare pro satis antiquo habendum esse illud insigne crateris cum serpentibus: sed illud quoque memini novitatem ejus stemmatis nullo modo a laudato viro probari. Et ceteroqui etiam scio, cum primum ista insignia usurpari coeperunt, ad veteres origines saepe alludi placuisse: in tantum, ut non pudeat hodie Gadicanos, quamvis Christianos, in publico sigillo Herculem exhibere cum hac inscriptione *Hercules Gadium fundator dominatorque*, id quod didici ex to. XI bibliothecae selectae Clerici p. 111. Quid ergo impedimento est, quominus, cumprimum hoc sibi insigne nostri cives asciverunt, ad veterem de serpentibus narrationem spectarint? Nam quod in cratere eos angues assurgentes effinxerint: id eo spectat, quod nostra haec Campania, quam Opici initio inhaeserunt, *Crater* olim appellabatur, quod ejus pars litoralis in crateris formam sinuatur. Strabo de Campania loquens sic ait: *Antiochus ab Opicis habitatam fuisse eam regionem narrat, qui iidem & Ausones appellarentur: at Polybius significat se pro duabus diversis gentibus eos habere;*

ait

ait enim Opicos & Ausones terram quae est circa CRATEREM incoluisse. Potest igitur non inepte serpens iste ad eam, quam dixi, narrationem referri: nam quamvis opinio sit quandoque veteres Genium sic depinxisse, ut anguem exsculperent: tamen nihil magis in proposito marmore quis Genius theatri fuerit declarat, quam superposita inscriptio. Nunc epigraphe illa GENIVS THEATRI non supra serpentem, sed supra praecedentem figuram scalpitur, quemadmodum in tabula vides. Fugit enim virum magnum memoria, qui supra serpentem eam inscriptionem statuit.

Neque enim dubium esse potest, quin is qui dextra pateram, sinistra cornucopiae gerit, is demum Genius theatri sit habendus. Docet id tum ei superne respondens epigramma, tum etiam quod Genius eo demum habitu a veteribus depingatur, uti Traiani & Hadriani numismata testantur. Nec alia specie, opinor, visebatur Genius populi R. qui regione urbis octava aureus stabat. Certe Genii publici, qui Iuliano ad imperium evecto per quietem apparuit, non alia deformatio fuit. *Nocte tamen*, inquit Ammianus XX, 12. *quae declarationis Augustae praecesserat diem ... per quietem aliquem visum, ut FORMARI GENIVS PVBLICVS SOLET.* Qualis vero illa species fuerit lib. XXV, cap. 5. declaratur: nam sub tentorio degens imperator, *vidit squalidius ... speciem illam Genii publici, quam cum ad Augustum surgeret culmen conspexit in Galliis, velato capite, cum cornucopia, per aulaea tristius discedentem.* Haec dum scribo grandiusculos duos Constantii Chlori nummos licuit contrectare: in quorum aversa parte GENIO POPVLI ROMANI inscripta Genius sic exhibetur, dextra ut pateram effundat, sinistra cornucopiae ferat, capiti vero calathum insistentem habeat. Et calathum, quem Genii vertici haec numismata superimponunt, ne a nostro quidem anaglypto supra Genii caput abfuisse suspicor: quamvis enim ea parte marmor confractum cernatur; tamen intervallum quod inter utramque superpositae inscriptionis dictionem intercedit, nonnulli est indicio surrectum aliquid supra Genii caput exstitisse, quod epigraphen interrumpi cogeret. Verum de calatho quidem res est incerta: sed tamen capite velato, quemadmodum Ammiani verba modo recitata declarant, hunc nostrum fuisse, ex lacinia a capite in sinistrum humerum dependente palam fit. Non est ergo haec penultima imago sacrificus aliquis, sed ipse Genius theatri sacrificantis ritu exhibitus. Quae cum ita esse certissime demonstrarim: illud quoque sequitur serpentem, de quo supra disserebam, quidvis potius, quam Genium fuisse.

Sed si tamen eum anguem pro Capuae symbolo accipere forte detrectas, & ad Genium referre mavis: sic transigi res poterit, non ut ille coluber Genius fuerit, sed Genii tantum *διακριτικὸν σημεῖωμα*. Neque enim temere hoc est, quod Virgilius V Aen. 95. post serpentis accuratam descriptionem subjecit:

Incertum Geniumne loci, famulumne parentis
Esse putet.

Ad quem locum Servius nullum locum Genio carere dicit, qui per anguem plerumque ostenditur. Isiodorus in XII orig. 4. *Angues autem apud gentiles pro geniis locorum erant habiti semper: unde & Persius:*

Pinge duos angues, pueri, sacer est locus.

Vide quae Casaubonus ad Persii locum notavit, ex quibus intelligas deos quosvis topicos sive locorum Tutelas per angues fuisse designatos: unde & Propertius lib. IV, elegia 8. de dracone:

Lanuvium annosi vetus est Tutela draconis.

Tutela autem & Genius una eademque res fuit, uti patet ex Gruteriano epigrammate p. 105. 2. DEO. TVTEL. GENIO. LOCI. Apud Ammianum quoque XXI, 28. sic reperio. *Et putabatur Genius quidam tutelae salutis appositus eum reliquisse*. Cetera porro, quae apud eundem sequuntur, sunt scitu jucunda: *Ferunt enim*, inquit, *theologi in lucem editis hominibus cunctis, salva firmitate fatali, hujusmodi quaedam velut actus rectura numina sociari, admodum tamen paucissimis visa, quos multiplices auxere virtutes. Idque & oracula & auctores docuerunt praeclari: inter quos est etiam Menander Comicus, apud quem bi senarii duo leguntur:*

Ἅπαντι δαίμων ἀνδρὶ συμπαρίσταται
Εὐθὺς γενομένῳ, μυσταγωγὸς τοῦ βίου.

Talesque fuisse ait Pythagoras, Socratis, Numae, Scipionis, Marii, Octaviani, Trismegisti, Apollonii, Plotini genios. Quanquam quae viri docti de geniis sive daemoniis ex ethnicorum doctrina collegerunt, vel si summatim delibare velim, dies me citius, quam sermo deficiet (nec actum agere tanti erit) tamen vel ex iis paucis, quae dixi, intelligis eorum pleraque ex vera Angelorum bonorum malorumque doctrina ad ethnicos manasse. Nam malum etiam unicuique genium veteres assignarunt: *Cum nascimur*, inquit Servius ad VI Aen. 717. *Duos Genios sortimur; unus est, qui hortatur ad bona, alter qui depravat ad mala*. Et apud Florum IV, 23. memini legisse, atram quandam imaginem Bruto per noctem oblatam, &, quae esset, interrogatam, *tuus*, respondisse, *MALVS GENIVS*. Per bonos genios *& desideria nostra*, inquit Apuleius, *& merita ad Deos commeant .... qui ultro citroque portant hinc petitiones, inde suppetias, ceu quidam utrinque interpretes & salutigeri*. Eosdem *omnium non modo actorum testes, verum etiam cogitatorum* appellat: eosdem ait post mortem *trahere veluti custodiam suam ad judicium, atque illic in caussa dicenda assistere; si qua commentiatur arguere; si qua vera dicat, asseverare; prorsus illius testimonio ferri sententiam*. Ac ne illud quidem a nostra religione magnopere abhorret, quod non tantum hominibus, sed & urbibus & locis genios praesidere putabant: unde Prudentius ad Sym. lib. II, 444.

Quanquam cur genium Romae mihi fingitis unum,
Cum portis, domibus, thermis, stabulisque foleatis
Assignare suos genios, perque omnia membra
Vrbis, perque locos geniorum millia multa
Fingere?

Hinc in nostro hoc marmore & alibi GENIVS THEATRI legitur. Hinc apud Grut. 75. 1. GENIVS. CONSERVATOR. HORREORVM. GALBIANORVM. Et sexcenta hujusmodi. Illud quoque ex inscriptionibus constat, quod est sane tritissimum, qui in maribus *Genius*, in feminis *Iunonem* audisse. In una eademque inscriptione apud Fabrettum p. 73. n. 72. GENio. ET. HONori. MAGI. GERMANI ... ET. IVNONI. CISSONIAE. &c. Hinc illae occurrunt apud Gruterum dedicationes Iunonibus *Claudiae, Iuniae Torquatae, Gaviae Albanae, Iuliae Audidenae &c.* Ac de geniis plura jam, quam oportuit.

Iam vero tres illae in medio anaglypti figurae nihil dubium, quin Iovem, Palladem & Dianam exhibeant. Iupiter quidem cum dextra fulmen habeat, non alius erit quam Iupiter Tonans, qui in Capuae Capitolio aeque ac Romano colebatur. Romae in aede Iovis Capitolini tres fuere *cellae ex ordine*, inquit Dionysius, *a lateribus communione parietum clausae: media Iovis, utrinque altera Iunonis, altera Minervae, sub eodem laqueari eodemque tecto*. Eandem trium Deorum *συννάων* communionem in coloniarum Capitoliis imitabantur: ab eaque est caussa quod Arnobius ait: *Nonne vides in Capitoliis omnibus virginales esse species Minervarum?* Iidem Campanae aedis Capitolinae Dii *σύνναοι* fuere, nisi quod pro Iunone Etruscorum patrio numine Diana a Campanis Etruscis colebatur, (ut alibi mihi demonstratum) & Diana ceteroqui eadem, quae Iuno fuit. Ergo tres isti Dii Iupiter Tonans, Minerva & Diana, qui in medio marmoris depinguntur, Campani Capitolii Dii *σύνναοι* fuerint. Appositе autem tribus hisce *συννάοις* Diis Genius loci seu theatri conjungitur, quemadmodum apud Reinesium cl. I, n. 28. I. O. M. IVNONI. REGINAE. MINERVAE. ET. GENIO. LOCI. T. FL. PEREGRINVS ... V. S. L. M. Sed in nostro, uti dicebam, anaglypto Diana pro Iunone pingitur ob caussas mihi modo memoratas.

Et quidem eodem positu hic Iovem, Minervam, Dianam exsculptos puto, quo in aede Campani Capitolii visebantur. Minerva ac Diana stantibus Iupiter sedet: sic quoque in Capitolio. Porphyrius apud Eusebium in III de praep. 3. Iovem sedentem facit, superne nudum, inferne tectum, ut hic vides. Adhaec diadematus quoque nostro in marmore conspicitur: dextra fulmen gerit (& *Iupiter*, inquit Minucius, *cum Capitolinus dicitur, tunc gerit fulmina*) sceptrum vero sinistra. Ac de sceptro Iovis Capitolini Augustinus IV de civ. 9. ait: *Ipsum enim deorum omnium, dearumque regem esse volunt: hoc ejus indicat sceptrum, hoc in alto colle Capitolium*. Quanquam & extra Capitolium Iupiter cum sceptro effingebatur; cujusmodi est Iovis simulacrum, de quo Pausanias in Atticis σκῆπτρον inquit ἔχει &c. Et Eliacorum prior e cap. 11. de Iove Olympio ait: τῇ δὲ ἀριστερᾷ τὸ θεὸς κάθηται ἔστι σκῆπτρον μεταλλοις τοῖς πᾶσιν πνθισμένον. *Laeva elegans sceptrum habet omnium metallorum varietate distinctum*; ad notandum, ut opinor, diversum pro hominum ingeniis supremi numinis esse imperium, probos sceptro aureo regi, in refractarios ferreo animadverti: quo spectare putem illud ex altero psalmo, quod *ἀυτολεξεὶ* ex Hebraeo sic habet: *Pasces*, seu *reges eos sceptro ferreo*. Et sceptrum quidem in nostro marmore crassiusculum vides, cujusmodi olim fuisse mihi persuadeo. Nam profecto Homerus Od. XVII, v. 195. & seq. ῥόπαλον & σκῆπτρον synonymως ponit: & Il. β 265. Vlysses Thersitae convitia jactantis

Σκήπτῳ δὲ μεταφρενον ἠδε κὴ ὤμω
Πλῆξεν.

unde & vibex ei cruenta in dorso extumuit. Et sane quidem caput, seu globulus ille quo sceptrum in nostra tabella praefixum vides, ad percutiendum non parum momenti habuit. Proprium autem ac peculiare Iovis sceptrum fuisse docet Servius ad Aen. XII, 206. *Vt autem*, inquit, *sceptra adhibeantur ad foedera, haec ratio est, quia majores semper simulacra Iovis adhibebant: quod cum taediosum esset, praecipue quando fiebant foedera cum longe positis gentibus: inventum est, ut sceptrum tenentes, quasi imaginem simulacri redderent Iovis. Sceptrum enim ipsius est imperium*. Ab Iove reges sua sceptra, tanquam insigne imperii, obtinere credebantur. Hom. Il. β.

Εἷς βασιλεύς, ᾧ ἔδωκε Κρόνου παῖς ἀγκυλομήτεω
Σκῆπτρόν τ' ἠδὲ θέμιστας, ἵνα σφίσι βασιλεύῃ.

De Diana, quae supra ex Fabretto recitavi, satis esse possunt. Minerva vero talis hic ferme scalpitur, hastata, galeato & cristato vertice, cum Medusae capite in pectore, qualem Pausanias depingit in Atticis cap. 24. *In galeae*, inquit *cono Sphinx eminet .. utranque galeae partem gryphes tenent .. Minervae ipsius signum* (ὀφθὸν ἐστιν ἐν χιτῶνι ποδήρει, καὶ οἱ κατὰ τὸ στέρνον ἡ κεφαλὴ Μεδούσης &c.) *recto statu est, cum tunica talari: in ejus pectore Medusae caput ex ebore factum .. manu hastam tenet, jacet ad pedes scutum, &c.* Quid veto caussae est, quamobrem dexteram manum machinae admotam habet Minerva? non enim hoc significatione vacat. Sine ulla controversia spectari puto ad Palladem cognomento Μαχανίτιδα, de qua haec apud eundem Pausaniam in Arcadicis cap. 39. invenio: Ἔστι δὲ Ἀθηνᾶς ἱερὸν ἐπίκλησιν Μαχανίτιδος, ὅτι βλάμματων ἐξίν ἡ θεὸς παντοίων καὶ ἐπιτεχνημάτων εὑρέτις. *Minervae etiam illic Machinatricis delubrum: hoc deae cognomen inde est, quod ipsa excogitatorum omne genus & machinationum inventrix exstitit.* Quod si Pallas hic exsculpta Μαχανίτις fuit, quidni etiam Iupiter & Diana eodem pertinebunt? Testis mihi idem Pausanias in Corinthiacis cap. 22. ubi cum de cippo quodam Dianae, Iovis, Minervae simulacra sustinente dixisset,

subjecit: Λυκέας δὲ ἂν ἐποίησε Μηχανέως τὸ ἄγαλμα εἶναι Διός. *Lyceas versibus mandavit, signum illud esse Iovis cognomento Machinatoris.* Si Iupiter ille Μηχανεὺς fuit, etiam συμβωμοι Diana atque Pallas Μηχανίτιδες fuerint oportet: idemque de anaglypto noſtro dicendum erit.

Sequitur jam altera imaguncula humi cubans cum malleo & ſcalpro in opus neſcio quod incumbens. Demus hoc Paſchali, fuiſſe hunc Lucceium, non architectum, ut is quidem appellat, ſed redemtorem, quomodo in marmore appellatur. Inter architectum enim & redemtorem interfuit ſane plurimum. Tacitus I hiſt. 27. *Libertus Onomaſtus nuntiat exſpectari eum ab architecto & redemtoribus.* In veteribus gloſſis *redemtor* eſt ἐργολάβος ſive qui opus faciendum conduxit, aut qui ſarta tecta tuenda ſuſcepit.

Demum machina illa verſatilis quodnam inſtrumenti genus fuerit, quodve ejus nomen, neque Mabillonius, neque alii indicarunt. Fuit procul dubio tympanum, cujus exſtat apud Vitruvium x, 9. & apud Lucretium mentio. Tympanum erat machina rotunda ad rotae ſimilitudinem, (niſi quod rota ex radiis, tympanum ſolidis e tabulis contexebatur, teſte Iunio Philargyro ad georg. II, 444.) qua a calcantibus hominibus verſata, ſuſtollebantur pondera, aut demittebantur. Lucretius lib. IV, 903.

Multaque per trochleas & tympana pondere magno
Commovet, atque levi ſuſtollit machina niſu.

Trochleam, quam tympano adhibet Lucretius, in noſtro anaglypto expreſſam ſummo in carchefio vides, & per trochleam ductarium funem, qui circum tympanum advolvitur. Id vero quod ſupra pondus depingitur, alterane trochlea fuit, ut diſpaſton appellare liceat; an vero ferreus forfex Vitruvianus, quo pondus prehenderetur? Omnino trochlea. Vel hac autem parte hoc anaglyptum viris eruditis ſeſe eſt commendaturum, quod expreſſam hic habemus tympani architectonici formam cum duobus eam verſantibus tympanotribis, ſi modo ſic eos appellare licet: nam ceteroqui Plautus Truc. II, 7, 49. *tympanotribam* pro tympani pulſatore accepiſſe videtur.

II. *De hujus tabellae uſu divinatio.*

Dixi jam de ſingulis tabellae imaginibus. Verum quem, inquies, ad finem exſculpta fuit? Nihil de eo Mabillonius. Ac de eo antequam conjicere aggrediar, monendum, quod Mabillonius & ante eum Paſchalis ad ſubvehendum pondus eam machinam, quam tympanum appellari diximus, adhibitam hic fuiſſe putarunt: cum tamen ex poſitu hominum per eam machinam gradientium, demitti pondus, non ſubvehi videatur. Verum hinc oritur difficultas, ecquid opus fuerit cippum ſeu columellam illam e trochlea dependentem deorſum ferri; non enim columnae niſi ſupra terram eriguntur. Quare ſubierat mihi ſane ſuſpicio, fuiſſe aliquod lapidis auſpicati genus in proſcenii fundamenta a Lucceio illo *redemtore* conjecti. Nam quod hodie in templorum & id genus operum fundamenta ſacrati lapides ſollemnibus caeremoniis demittuntur: id veteres quoque conſueviſſe, lapis apud Grut. p. 39. 5. Romae erutus in ruinis templi Dianae in Aventino fidem facit, qui lapis talem inſcriptionem praefert:

LAPIS. AVSP. S.Q.CAECILIO.METELLO
PONT. MAX. SOLLEMNI. CVM
PRAECATIONE. PAL. POP. ROM.
CONIECTVS
INFVNDAMENTAPORTICVSMINERV..
AVENTINENS. AB. LATERE. COLL.
VIC. ARMILVSTR. &c.

Hic Q. Caecilius Metellus is eſt, qui C. Iulium Caeſarem in pontificatu maximo ſucceſſorem habuit, ex Dione lib. XXXVII. Ac recte quidem ex hac inſcriptione Iacobus Gutherius in III de jur. pont. 5. colligit ritum lapidis auſpicati ſive ſacrati (quanquam vide an non LAPIS. AVSP*icato Sacratus* illae notae ſint exponendae) in fundamenta demittendi. Sed quis ſtupor virum doctum corripuit, ut non etiam Taciti luculentiſſimum locum afferret, quo res univerſa vivis coloribus depingitur? *Curam*, inquit accuratiſſimus ſcriptor IV hiſt. 53. *reſtituendi Capitolii in L. Veſtinium confert* (Veſpaſianus) *equeſtris ordinis virum, ſed auctoritate famaque inter proceres.* Vides obiter, ut Suetonii & Xiphilini fidem Tacitus evertit, qui abſentem eo tempore facit imperatorem, cum illi contra non tantum interfuiſſe fundando Capitolio Veſpaſianum, ſed & praefuiſſe velint, quippe quem ruderibus purgandis manum admoviſſe primum, ac ſuo collo extuliſſe quaedam ſcripſerint, quo minus cetera multitudo operam ſuam denegaret. Pergit vero Tacitus: *Ab eo* (Veſtinio) *contracti haruſpices monuere, ut reliquiae prioris delubri in paludes aveherentur, templum iiſdem veſtigiis ſiſteretur: nolle deos mutari veterem formam. Undecimo Kal. Iulias, ſerena luce, ſpatium omne, quod templo dicabatur, evinctum vittis coroniſque, Ingreſſi milites, quis fauſta nomina* (veluti *Salvius, Statorius*, & ſimilia: Vide Cic. I de divin. Plin. XXVIII, 2. Plut. quaeſt. R. 30. & 31. ex quibus intelliges & in luſtratione nomina victimas ducentium proſpera fuiſſe requiſita, & in delectu primum quemque militem bono nomine) *felicibus ramis. Dein virgines Veſtales cum pueris puelliſque patrimis matrimiſque aqua rivis & fontibus amnibuſque hauſta, perluere. Tum Helvidius Priſcus praetor, praeeunte Plautio Eliano pontifice, luſtrata ſuovetaurilibus area, & ſuper ceſpitem redditis extis, Iovem, Iunonem, Minervam, praeſideſque imperii deos precatus uti coepta proſperarent, ſedeſque ſuas pietate hominum inchoatas divina ope attollerent, vittas, quis ligatus*

tus LAPIS, innexique funes erant, contigit. Simul ceteri magiſtratus & ſacerdotes & ſenatus & eques & magna pars populi ſtudio laetitiaque connixi SAXVM *ingens traxere: paſſimque injectae fundamentis argenti aurique ſtipes, & metallorum primitiae nullis fornacibus vitiatae, ſed ut gignuntur.* Quem locum eo integrum deſcripſi, quo Gutherii lib. III caput quintum inde locupletius evadat. Redeo jam ad inſtitutum ſermonem. Ergo cippus ille ex funeductario dependens fuerit ſane, ſi lubet, lapis auſpicatus in fundamenta proſcenii conjiciendus: alioqui quid ejus cippi demiſſio ſibi velit non intelligo. Quid ſi hoc demum ipſum anaglyptum lapis auſpicatus fuerit: quo in lapide ritum ipſum demittendi cippi expreſſum voluerit Lucceius? Quemadmodum columna illa, quam ampliſſimus Cardinalis NICOLAVS CARACCIOLVS nunquam interiturae memoriae Campanorum Archiepiſcopus in area ante Cathedralis eccleſiae periſtylium nuper erexit, priſcis temporibus cereo paſchali ſuſtinendo haud dubie inſerverat: & tamen univerſa illa, quae in columnae ambitu inſculpitur, hiſtoria nihil aliud, quam cerei paſchalis ritum exhibet, ubi & columna ipſa ejuſdem formae cum inſtente cereo ſcalpta viſitur. Ex inſcriptione vero ſubjecta cognoſcimus Lucceium illum cognomento Peculiarem (quis enim Paſchali adſenſerit, qui illud PECVLIARIS ad neſcio quam Lucceii commendationem trahit? & cognomen PECVLIARIS occurrit apud Grut. p. 358. 1.) ſed ex inſcriptione, inquam, cognoſcitur Lucceium Peculiarem EX BISO ideſt ex viſo, ſeu per quietem admonitum id anaglyptum feciſſe. Ac ſicuti in Taciti narratione praetor Helvidius aedi fundandae praefectus *vittas, quis ligatus lapis, innexique funes erant, contigit*: ita Lucceius, quod per quietem Palladem ipſam Deam lapidem contingentem ac veluti demittentem videre viſus eſſet, idcirco in eum modum anaglyptum EX. BISO. FECIT.

Atque haec aliquando leviſſime conjiciebam: quae marmoris ipſius inſpectione doctior effectus penitus rejicio. Nam id quidem, quod per tympanum ſive ſuſtollitur ſive demittitur, columna certe videtur, quae nulli ad fundamenta uſui eſſe potuit, & ad ejuſdem columnae, ut videtur, capitulum elaborandum adfidens ſculptor dat operam. Tum ſi lapis ſacer is fuiſſet, in fundamenta conjiciendus, cur non id marmori inſcriptum eſſet, quemadmodum in Gruteriano marmore ſupra recitato? Forma ipſa lapidis, quem laminam Paſchalis appellat, fundando aedificio inepta fuit.

Quidquid tamen hoc fuit; quin ſomnium eo marmore depingatur, vox EX BISO dubitare non ſinit. Idque ſomnium a Lucceio in Campani Capitolii aede captatum, ex inſculptis Capitolinis numinibus, (nam Capuae uti ſupra dicebam Diana pro Iunone colebatur) licet conjicere. Scimus in more olim fuiſſe poſitum, ut in aede Capitolina victimarum pellibus incubarent ii qui ſomnia captarent. Ad illud Virgilii VII Aen. 87.

Et caeſarum ovium ſub nocte ſilenti
Pellibus incubuit ſtratis, ſomnoſque petivit:

ait Servius: *Incubare dicuntur proprie hi, qui dormiunt ad accipienda reſponſa: unde eſt ILLE LOCVM IOVI, ideſt dormit IN CAPITOLIO, ut reſponſa poſſet accipere.* Reſpexit, credo, Servius ad illud Plauti Curc. II, 2. 16.

Namque INCVBARE ſatius te fuerat IOVI,
Tibi qui auxilio in jurejurando fuit.

Ca. *Siquidem incubare velint, qui perjuraverint,*
Locus non praeberi potis eſt in CAPITOLIO.

Verum quam ob cauſſam haec tabella inſculpta fuerit, ecquis jam conjectura aſſequetur? Nec vero id magnopere refert: praeſertim cum fieri poſſit ut perridiculum tantum in uſum ea poſita fuerit. Nam vide quid conjecerim. Lucceius iſte REDEMTOR PROSCENI, non a fundamentis, opinor, exſtruendi, ſed tuendi fuit. Apud veteres enim ſcriptores *locare* aut *redimere aedes ſacras* idem fuit, quod earum ſarta tecta locare aut conducere. Cicero lib. I in Ver. n. 50. *Aedem Caſtoris, judices, P. Iunius habuit tuendam*: atqui ejus heres *redemtor* eadem oratione non raro appellatur. Paucis interjectis: *Cum L. Octavius, C. Aurelius COS. aedes ſacras* (ſupple tuendas) *locaviſſent.* Accedit quod qui apud Labeonem l. 60. §. 8. D. locat. *redemtor pontis* appellatur, a viris doctis in capitur, qui eum ſartum tectum tuendum ſuſceperat: quanquam equidem portorii redemtorem (ſicuti *redemtores vectigalium* dicuntur) ibi interpretari malim. Ad ſartorum tectorum autem redemtores non tantum integrum tueri aedificium pertinebat, verum etiam munditiem quaerere, & urinam aliaſque hujuſmodi ſordes arcere. Ad eas propulſandas injurias deorum imagines in iis angulis Lucceius poſuit, ubi urinam facere vulgo conſueviſſent: nam extremae impietatis fuiſſet eas imagines temerare; qualis illa Neronis temeritas fuit, qui Deam Syriam a ſe antea impenſe cultam *mox ita ſprevit, ut urina contaminaret*, teſtante Suet. cap. 56. Scitum eſt illud Chryſippi apud Plutarchum affirmantis, *recte Heſiodum prohibere, neguis in fluvios aut fontes* (qui veteribus ſacri fuere) *mingat: id tamen eſſe tolerabilius, quam ſi quis contra aram, aut locum deo ſacratum meiat.* Anguem autem potiſſimum Lucceius adpinxit: nam ita fieri mos erat, undecunque eam immunditiem arcere voluiſſent. Perſius Sat. I.

Hic, inquis, veto quiſquam faxit oletum.
Pinge duos angues: pueri, ſacer eſt locus: extra
Meiite.

Verum quo, inquies, ſomnium? Quid illud EX BISO ſibi vult? Ad mentes formidine percellendas EX VISO moniti, ſive, uti interdum in Grutero legitur, *per ſomnii admonitionem* ſacrum eum eſſe locum, atque id ſe vetare veteres teſtabantur; id quod ex duabus apud Fabrettum inſcriptionibus colligo: una eſt p. 604. n. 43. in hunc modum: D. M. C. ANNI-

DIENI. &c. ad finem vero epigrammatis: DIS. MANIB. NE. QVIS. HIC. VRINA. FACIAT EX VISO NVTRICIS Altera ſepulcralis quoque inſcriptio eſt p. 661. n. 513. , ad cujus finem ſic legitur.

. . . RELIGIOSO. LOCO
. . ANCTVS. POSITVS. EST
NE. QVIS. VELIT
LOCO. INIVRIAM. FECISSE
. . . . PER. QVIETEM
. . . . . TITVLO. CAVI

Ea inſcriptio *adeo attrita* dicitur Fabretto, *ut vix legi poſſit*. Itaque quiſquis ille fuit, qui eam excepit, cum τὸ RELIGIOSO. LOCO praeceſſiſſet, putavit, detritis ſequente linea characteribus, SANCTVS legendum fuiſſe: & quia S aberat, idcirco duobus praepoſitis punctis ANCTVS nobis exhibuit. At equidem quovis pignore contenderim, nihil initio lineae defuiſſe, & ANG . . S. hoc eſt ANGVIS in marmore ſcriptum fuiſſe. Quippe ad arcendam urinam ceteraſque hujuſmodi injurias, Perſio teſte, angues inſculpebantur; idque ſe EX VISO aut PER QVIETEM monitos facere dicebant, quo major dictis fides accederet. Atque ea eſt, opinor, anaglypti interpretatio. Hinc etiam in ſepulcralibus cippis non otioſe aut ornatus tantum cauſſa, ſed ad vetandas hujuſmodi ſordes, nonnunquam ſerpentes exſculptos vidi. Quanquam & ceteroqui ſepulcra contaminare vereres religioni ſibi ducebant. Hor. art. poet. v. 470.

Nec ſatis apparet cur verſus faxitet, utrum
Minxerit in patrios cineres.

Et tamen nonnunquam eam ignominiam deprecabantur; eoque ſpectant illae formulae, veluti quod in Campano marmore legitur; *rogo te mi viator, noli mi nocere*: & alibi apud Gruterum: *illi Deos iratos, quos omnis colunt, ſi quis de eo ſepulcro violavit*: *rogo per deos ſuperos atque inferos . . ne mea oſſa obvioles*. Alibi expreſſa urinae vetatio: HOSPES. AD. HVNC. TVMVLVM. NE MEIAS. OSSA. PRECANTVR. TECTA. HOMINIS.

Tabellae certe noſtrae ſcalptura tam rudis eſt, ut bene in hunc uſum ſubitario opere fieri potuerit. Etſi pictor elegantius ſecundum graphices canones eam delineavit. Sed quo, inquis, tympanum? An παφέργον operis? An ea ſpecies indormienti Lucceio obverſata fuerat, ad ſignificandum & ſacrum eum eſſe locum, & diis praeſidibus fuiſſe exſtructum?

Sed piget pudetque tam diu huic ſcalpturae immoratum, putida tandem interpretatione emunctas criticorum nares offendiſſe. Tamen cum mutilo amphitheatri titulo tantum tribuiſſemus, ut juſto in eum volumine commentaremur: an iſta σύνναος imo & σύνθρονος tabella (ſub eadem enim porticu ad S. Eligii proſtat, ubi & amphitheatri titulum collocandum Campani ſexviri decreverunt) cum obſcurae praeſertim ſignificationis eſſet, poterat jejune ac tantum in tranſcurſu commemorari?

LECTORI.

Impune diem conſumſerit ingens
Telephus? aut ſummi plena jam margine libri
Scriptus, & in tergo, nec dum finitus, Oreſtes?

Nam etiamne, inquis, additamenta? Atqui his certe, inquam, non fuiſſet opus, ſi perfecto jam elimatoque hoc commentario, tum demum de eo publicando cogitaſſem. Verum dum haec peſſimo conſilio (ſed ita erat res, faciundum fuit) *inter quotidianae typographi inſtantiae obſtetricias manus, tanquam disjecti membra poetae, fruſtillatim enitimur: & nonnulla, ſat ſcio, prodierunt, quibus ſi diuturnior lambendi cura acceſſiſſet, haud dubito quin forma concinniore conſpicerentur: non pauca vero incogitantem praeterivere; quae ad calcem non inutiliter apponi juſſimus in eorum gratiam, queis viſum fuerit*

Meas eſſe aliquid putare nugas.

ADDI-

ADDITAMENTA.

Pag. 2. in ſupplemento amphitheatralis tituli lin. 1. reſcribe ὁλογραμμάτως AVGVSTA: *lin. 3.* RESTITVIT: *lin. 4. loco* τὸ IVSSIT *reſcribe* CVRAVIT. *Nam cum poſt non parvam hujus ſcribendi edendique commentarii progreſſionem, inſcriptionem hanc accuratiore proportione deſignarem: ad eam leviſſimam mutationem quintus nos compulit verſus: qui cum ſit omnino immutabilis, & nec plures nec pauciores litteras admittere potuerit, quam quo modo poſuimus: eſt tamen a fine paullo longior, ita ut ceteras quoque lineas eadem parte produci oportuerit.*

P. 3. lin. ult. dele; ſi lubet, illud fort.

P. 4. lin. 1. poſt vocavit *adde*: Prior Taciti locus ex III hiſt. 57. ſic habet: *A quibus municipia coloniaeque impulſae (praecipuo Puteolanorum in Veſpaſianum ſtudio, contra Capua Vitellio fida) municipalem aemulationem bellis civilibus miſcebant*. Quo Tacitus loco Capuam municipium appellatam putat Cluverius Italiae antiq. lib. IV, p. 1176. lin. 52. itemque Burmannus notis ad Velleium, Cluverium, ut opinor, ſecutus. Sed errant viri doctiſſimi; ecquis enim dubitat, quin Puteolos ad *municipia*, Capuam ad illud *Coloniaeque* retulerit hiſtoricus? At enim, inquies, paulo ante Vitelliana tempora Nero Puteolos coloniam deduxerat: *Vetus*, inquit idem Tacitus XIV an. *oppidum Puteoli jus coloniae & cognomentum a Nerone adipiſcuntur*. Sed ut mittam quod ad hunc locum notat Lipſius, Puteolos modo coloniam, modo municipium fuiſſe: crediderim Puteolanos, reſciſſis poſt mortem Neronis ejus actis, ad jus municipii, in quo magis ſibi placerent, iterum rediiſſe.

P. 4. lin. 15. poſt Gellii verba adde: Adhaec Ulpianus l. 1. D. ad munic. cujuſcunque non modo coloniae ſive municipii, ſed cujusvis omnino civitatis cives *municipes* ex uſu recepto appellat: cujus quoque verba adſcribere non pigebit: *Municipem*, inquit, *aut nativitas facit, aut manumiſſio, aut adoptio. Et proprie quidem municipes appellantur muneris participes, recepti in civitate, ut munera nobiſcum facerent, ſed nunc abuſive municipes dicemus ſuae cujuſque civitatis cives, ut puta Campanos, Puteolanos. Qui ex duobus igitur Campanis parentibus natus eſt, Campanus eſt. Sed ſi ex patre Campano, matre Puteolana, aeque municeps Campanus eſt. Niſi forte privilegio aliquo materna origo cenſeatur: tunc enim maternae originis erit municeps. Ut puta Ilienſibus conceſſum eſt, ut qui matre Ilienſi eſt, ſit eorum municeps. Etiam Delphis hoc idem tributum & conſervatum eſt. Celſus etiam refert Ponticis ex beneficio Pompeii Magni* (id) *competere &c.*

P. 5. lin. 20. poſt legitur? *adde*: Niſi ſi forte ad quendam Frontini locum aſpexit. Vide p. 43. lin. 32.

P. 11. lin. 26. poſt oportuit, *adde*: Accedit, quod Iulius Exſuperantius is, cujus circumfertur opuſculum de Marii, Lepidi ac Serrorii bellis civilibus cap. VI ait: *Hujus* (Syllae mortui) *acta cum conatur Lepidus in SVO CONSVLATV ſubvertere, contra COLLEGAM Catulum civile proelium geſſit & victus eſt &c.* Nec deſunt tamen &c.

P. 12. lin. 8. poſt immiſit. *adde*: Quo ſane ſpectat illud Iulii Exſuperantii de bel. civ. cap. VI de Lepido eo, cujus Brutus partes ſequebatur, Syllae ac Syllanis infenſiſſimo narrantis in hunc modum: *Hujus* (Syllae mortui) *acta cum conatur Lepidus in ſuo conſulatu ſubvertere . . . congregatis iis, in quorum poſſeſſionés NOVOS COLONOS de ſuis militibus Sylla victor IMMISIT . . ingentem congregavit exercitum*. Haec copioſius &c.

P. 14. lin. 5. dele illud Demum. *Et lin. 6. poſt* dicam. *adde*: Ac poſtremo omnium Nero princeps militum ſupplementum Capuam deduxit. Teſtatur id Tacitus XIII an. 31. *Ceterum*, inquit, *Capua atque Nuceria additis veteranis firmatae ſunt*, idque Nerone ſecundum, L. Piſone Coſ. ideſt an. V. C. 809. Veteranis a ſe huc adſcriptis cum nihil, quod divideret, Nero inveniſſet; Vrbanam, coloniam olim a Sylla conſtitutam, Campanae coloniae attribuit, eoſque agros veteranis diviſit: de Neroniano enim ſupplemento Plinii verba XIV. 6. capienda eſſe arbitror: *Falernus*, inquit, *ager a ponte Campano, laeva pententibus Vrbanam coloniam Syllanam, NVPER* (ideſt a Nerone) *Capuae contributam, incipit*. Ita &c. *Deinde lin. 7. poſt* colonia *adde*: ac demum a Nerone ſeptima, praeter illas &c.

P. 15. lin. 5. ad illud expoſtulat *adhibe ſi lubet hanc notationem*: Plinius lib. XVIII, cap. 11. agri Campani modum XL millibus paſſuum definit. quod quemadmodum ſit accipiendum, dicetur notatione 21.

Not. 4. p. 15. col. 2. lin. antepenult. poſt Romanorum *adde*: Quare quod viri docti notarunt multas civitates municipia ſimul easdemque praefecturas exſtitiſſe: nihil video, quominus de Capua id potiſſimum ſit capiendum. Accedit quod ex lege Iulia de civitate Italis danda (quae lata eſt anno DCLXIII) urbes ferme omnes Italicae jure ferendi ſuffragia & adipiſcendorum magiſtratuum donatae fuere, hoc eſt in totidem municipia evaſerunt, jus civitatis aſſecutae.

P. 19. poſt finem notationis 9. adde: Ceterum difficile eſt Latinorum Scriptorum auctoritates eludere, qui de diviſione, non vero locatione agri Campani ſermonem habent. Accedit, quod ante centum amplius annos ager Campanus jam fuerat elocatus, teſte Livio lib. XLII, 19. *Eodem*, inquit, *anno* (is eſt annus V. C. DLXXXI) *quia per recognitionem Poſtumii coſ. magna pars agri Campani, quem privati ſine diſcrimine paſſim poſſederant, recuperata in publicum erat, M. Lucretius tribunus plebis promulgavit, ut agrum Campanum cenſores fruendum locarent. Quod factum tot annis poſt captam Capuam non*

non fuerat, ut in vacuo vagaretur cupiditas privatorum. Cum tanto ante ager Campanus elocatus fuisset: quid reliquum Caesari fuit, nisi ut eundem maximo cum aerarii incommodo (id quod optimus quisque civis expostulabat) a reip. vectigalibus abstractum colonis a se deductis divideret? Nisi vero legem illam Lucretiam de agro Campano locando promulgatam tantum, non etiam perlatam contendimus: Livius quidem certe promulgationis tantum commeminit.

Not. 10. *p.* 20. *col.* 1. *lin.* 3. *post* statuunt. *adde:* Verum re melius perpensa, nihil diversus a ceteris historicis Appianus abit; qui suam respiciebat aetatem, qua *jus trium liberorum* habere dicebantur, sive qui ternos, sive qui plures filios alerent, uti ex Plinii epistolis, & aliis constat. Cum ergo Appianus ait agrum Campanum elocatum τοῖς ὅσι πατράσι παίδων τριῶν, hoc vult, nullum a Caesare colonorum numerum praestitutum, sed quotquot *trium liberorum jure* fruerentur (ut Appiani aetate loquebantur) invitatos. Rursusque cum ait *viginti millia exstiterunt οἱ τὰ τρία τρέφοντες μόνοι*, vult viginti millia ejus tantum generis inventos esse, *qui tres filios alerent*, non qui tres tantum, sed sive ternos sive plures; quia sub Caesaribus plurium etiam filiorum parentes recepta consuetudine *trium liberorum patres* dicebantur, quod *jure trium liberorum* gauderent. Vt altius repetam: urbe civili bello exhausta, Caesar πολυπαιδίας ἄθλα ἐπέθηκεν, uti loquitur Dio lib. XLIII p. 226. quae renovavit Augustus apud eundem Dionem lib. LIV, p. 532. (ea est lex Iulia *de maritandis ordinibus*) & lege Papia Poppaea jam senex confirmavit, ut innuit Tacitus III an. 25. Praemia parentum haec fuere, ut mariti & parentes in honoribus capiendis praecederent, Gell. II, 15. ut honorarius in spectaculis sederent, Suet. Aug. 44. ut heredes ex testamento pro solido fierent, cum contra plane excciderent coelibes, orbi semissem caperent, paullo plus solitarii patres. Praecipua autem dignatio eorum fuit, qui ternos saltem filios superstites haberent: hi plenissimum jus consequebantur, quod *trium liberorum* dicebatur: quod tamen procedente tempore etiam ad infecundos, aut infelices maritos indulgentia principum est propagatum. Hinc Martialis lib. II, 91.

Quod fortuna negat fieri, permitte videri,
Natorum genitor credar ut esse trium.

Videatur Paullus lib. IV recept. sent. tit. 9. extr. & Plinius II epist. 13. qua significat se Voconio id jus impetrasse: tum X epist. 2. ipse Plinius eo jure donatus Traiano gratias agit. Demum eodem lib. ep. 95. Suetonio Tranquillo idem jus ab eodem principe petit, *parum felix matrimonium* eum expertum esse caussatus. Vide quoque Cellarium ad eas epistolas, & Lipsium in Taciti annales. Verum de his satis.

Hinc Campanae coloniae &c.

Not. 10. *p.* 20. *col.* 2. *lin.* 6. *dele a voce illa* praesertim *usque ad* coarctandus. *Non enim Caesar distribuit, sed Lentulus. Vide Caesaris locum cap.* 4. *hujus commentarii pag.* 112. *lin.* 9. *Et loco eorum, quae deleri jussimus, adde haec quae sequuntur:* Adhaec praeter illos gladiatores, binos singulis patribus familiarum, distributos, *secutorum in ludo* inquit Cicero, 120 (id est quinquemilia) *fuerunt*. Quae quidem lectio quid caussae est quamobrem a Lipsio II Sat. 7. sollicitetur, ita ut illas numerales notas in ∞ ∞ hoc est duo millia commutet? *Quis enim*, ait ibi vir summus, *crediderit quinque millia gladiatorum Capuae fuisse, & quidem Secutorianae, idest unius armaturae?* Hoccine incredibile putat Lipsius; cum tamen praeter hos quinquemillia secutores, quos ludus capere potuisset, innumeri praeterea aliorum generum gladiatores, iique minimum ad XL millia, distributi per domos detinerentur? Hosce gladiatores &c.

P. 26. *post finem ejusdem paginae adde:*

Atque haec de colonia Iulia. Ceterum quarto post eam deductam anno, Marcellino & Philippo cos., de ea colonia infirmanda in senatu est actum. Vide quae in eam sententiam narrat Freinshemius in supplem. Liv. lib. CIV, cap. 88. quae quia nullo teste adhibito affert, non huc adtexui: nam in or. de arusp. resp. quae ad oram libri a viro magno citatur, nihil tale invenitur. Epistolae potius Ciceronis Freinshemio citandae fuerant, tum I ep. fam. 9. tum etiam II ad Q. Fr. I. Quae jam loca hic recitari operae pretium fuerit.

Primus, quem invenio de agro Campano retulisse, fuit Rutilius Lupus trib. pl. Lentulo & Metello cos. extremo anno: qua de re haec habet Cicero II ad Q. Fr. I. *Sane frequentes fuimus, omnino ad ducentos:* (hunc numerum Asconius in frequenti senatu requirit: Dio tamen Augustum sanxisse ait, ut a paucioribus, quam quadringentis S. C. fieri possent, cum antea quadringenti ipsi requirerentur. Pergit vero Cicero) *Commorat expectationem Lupus: egit caussam agri Campani sane accurate. Auditus est magno silentio. Materiam rei non ignoras. Nihil ex nostris actionibus praetermisit. Fuerunt nonnulli aculei in C. Caesarem, contumeliae in Gellium, expostulationes cum absente Pompeio. Caussa sero perorata, sententias se rogaturum negavit, ne quod onus simultatis nobis imponeret. Ex superiorum temporum conviciis, & ex praesenti silentio, quid senatus sentiret, se intelligere dixit. Milo coepit dimittere. Tum Marcellinus, noli, inquit, ex taciturnitate nostra, Lupe, quid aut probemus hoc tempore, aut improbemus, judicare. Ego, quod ad me attinet, idemque arbitror ceteros, idcirco taceo, quod non existimo, cum Pompeius absit, caussam agri Campani agi convenire. Tum ille se senatum negavit tenere.*

Anno sequente, Marcellino & Philippo cos. iterum eadem res agitata, decretumque uti Cicero frequenti senatu de agro Campano referret. Testis ipse Cicero I ep. 9. Lentulo sic scribens: *Quin etiam Marcellino & Philippo cos.*

cos. nonis Aprilis mihi est senatus assensus, ut de agro Campano frequenti senatu idibus Maiis referretur. Quo tamen die relatum non esse scribit ipse ad fratrem lib. II ep. 7. *Quod*, inquit, *idibus & postridie fuerat dictum, de agro Campano actum ire; non est actum.* Nimirum quod sententiam Cicero mutasset, Pompeio gratificaturus, quemadmodum etiam eadem ad Lentulum epistola declaratur; statim enim subjicit Cicero Cn. Pompeium cum Q. fratre Ciceronis ita egisse, ut de agro Campano a Cicerone non referretur: ac demum subjungit: *Haec cum ad me frater pertulisset, & cum ante tamen Pompeius ad me cum mandatis Vibullium misisset, ut integrum mihi de caussa Campana ad suum reditum reservarem: collegi ipse me.. ut officium meum, memoremque in benemeritos animum, fidemque fratris mei praestarem &c.* Paullus Manutius commentario in hanc epistolam, duas fuisse agri Campani partes existimat, unam publicam, quae Caesaris consulatu divisa fuerit, alteram a privatis possessam, quam emi pecunia publica, & plebi item dividi Caesar voluerat: unde lib. altero ad Att. ep. 17. legitur: *Quid ager Campanus, quid effusio pecuniae significant?* Ac de hac demum agri Campani parte, ad quam dividendam publica pecunia requireretur, referendum a Cicerone in senatu fuisse Manutius affirmat. Eandem agri Campani partem ante civile bellum negat divisam vir doctus, cum Coelius Ciceroni belli civilis initio scribens *actiones C. Curionis de agro Campano* memoret: imo ne ante Caesaris quidem necem hanc divisionem factam putat, probatque epistola D. Bruti post Caesaris interitum scripta, in qua legitur: *Quatuor legionibus iis, quibus agros dandos censuistis, video facultatem fore ex agris Sullanis, & agro Campano*. Atque in eum, quem dixi, modum agri Campani caussam Manutius interpretatur.

Verum nihil caussae esse video, quamobrem hoc tantum legis Iuliae agrariae caput de Campanorum privatis possessionibus coemendis ac dividendis (si modo id inter capita illius legis erat) oppugnare in animo habuerit Cicero. Imo quae eadem epistola nona ad Lentulum Cicero subjungit de Pompeii cura, qua *egisset saepissime de actis Caesaris* (supple non rescindendis) cum Q. fratre Ciceronis, caussamque ac dignitatem Caesaris M. Ciceroni commendatam vellet: ea, inquam, non obscure significant, de colonia ipsa Capuam deducta abolenda, agroque Campano, quem Caesar suo consulatu diviserat, ad jus publicum revocando agendum fuisse. Eoque spectant illa paullo ante recitata: *Num potui magis in arcem illius caussae invadere &c.* Nam de Campanorum quidem privatis agris dividendis nego tum Caesarem fuisse sollicitum, qui cum abesset, nihil ex illa divisione gratiae aucupari posset; Pompeium multo minus, quem in frumento ad urbem undique convehendo occupatum cavere cum primis oportebat, ne publica pecunia, quae in rem frumentariam unice tum erat insumenda, in agros coemendos insumeretur.

P. 28. *lin.* 6. *post* inveni *adde:* Nisi quod Iulius Exsuperantius de bellis civ. cap. IV ait: *Hujus* (Syllae) *ACTA cum conatur Lepidus in suo consulatu SVBVERTERE, contra collegam Catulum civile praelium gessit, & VICTVS EST. Nam congregatis iis in quorum possessiones novos colonos de suis militibus Sylla victor immisit: pollicendo, si vicissent, se bona patria restituturum &c.* Sed Lepidi molitio conantis Syllae acta rescindere, & veteribus possessoribus agros restituere infelicem exitum habuit, ut ex ejusdem Exsuperantii narratione constat, & ex Plutarcho & Appiano. Atque ex Appiano jam ut hauriam adeo Syllae acta eversa non sunt, ut regio plane funere elatus fuerit. Scio de honore funeris &c.

P. 28. *lin.* 26. *post* percipio *adde*: Imo Cicero or. pro do. n. 30. affirmat sua etiam aetate ratum mansisse, quod Sylla dictator tulerat de agris municipiorum, eorum nimirum quae contra se steterant, adimendis) & colonias &c.

P. 29. *post finem notationis* 12. *adde*: Accedit quod quam Calatiam Festus inter Romanas praefecturas accenset, credibile est fuisse illam celebriorem Transtisatinam. Ergo quae ad viam Appiam posita, ea demum Capuae adjudicata fuit, idest una fuit e Campanis praefecturis, de quibus priore auctario agitur.

P. 34. *post finem lineae* 27. *adde*: Bis ergo apud Frontinum τὸ AVG. restituendum censeo, semel initio ejus loci in hunc modum: *colonia Iulia Felix AVG.* (vide pag. 33., & not. 16) iterumque in fine sic: *postea Caesar AVG. in jugeribus &c.* uti modo est dictum.

P. 38. *lin.* 21. *post* conspiciuntur, *adde:* Aqua haec Iulia non est confundenda cum aqua Augusta: illam in Campanorum, hanc in Romanorum commodum in Marciae rivum opere subterraneo, uti testatur Frontinus de aquaed. corrivavit Augustus. De hac memini me legisse legem quandam in cod. Theod. ubi *aqua Augustea* appellatur non sine mentione Campaniae. Verum ne forte propter Campaniae mentionem aquam Augusteam cum Iulia Campana permisceas: scito Campaniam Romanam in ea lege esse capiendam, cujus posteriore aetate frequens appellatio fuit. De agro vero &c.

P. 48. *not.* 24. *col.* 2. *lin.* 6. *post* in eundem modum *adde*: Eadem ratio est vocabuli *officium* apud veteres jureconsultos, quod pro officialibus, quos vulgo dicimus, saepissime ponitur, uti sunt illae locutiones, *deponere apud officium, cavere officio, vel apud officium*. Suetonius in Vespasiano cap. 21. *Perlectis epistolis, officiorum omnium breviariis*. Mitto quod in libris legum *officium* modo pro irenarchis sumitur, modo pro apparitoribus, aut ministris magistratuum ac praesidum: unde *officium praesidale, cohortale, comitianum* &c. Haud absimilis esto hic *jurisdictionis* notio. Ergo &c.

P. 56. *lin.* 30. *post* ductum fuerat, *adde:*

Et vide an non ad haec tempora referri oporteat illud legis Iuliae caput, de quo Cassiodorus l. ult. D. de term. mot. in haec verba: *Lege agraria quam Gajus Caesar tulit adversus eos qui terminos statutos extra suum gradum finesve moverint dolo malo, pecuniaria poena constituta est: nam in terminos singulos, quos ejecerint locove moverint quinquaginta aureos in publico dari jubet: & ejus actionem, petitionem ei qui volet esse jubet.* Et sane, &c.

P. 58. *lin.* 3. *post* accepisset *adde*: Eamque sententiam viri clarissimi Antonius Sanfelicius in descriptione Campaniae, & Petrus Lasena in gymn. Neap. sunt secuti. Quam &c.

P. 59. *lin.* 8. *post* fuerit *adde*: Accedit Taciti in Othonis & Vitellii rebus illustre testimonium de Placentino amphitheatro. *In eo certamine*, inquit ille in secundo historiarum cap. 21. *pulcherrimum amphitheatri opus situm extra muros conflagravit sive ab oppugnatoribus incensum, dum faces & glandes & missilem ignem in obsessos jaculantur, sive ab obsessis, dum regerunt. Municipale vulgus pronum ad suspiciones fraude illata ignis alimenta credidit a quibusdam e vicinis coloniis invidiae aemulatione, quod NVLLA IN ITALIA MOLES TAM CAPAX ESSET.* Si ante Flavium amphitheatrum Placentina cavea erat omnium maxima: ergo per Othonis ac Vitellii tempora nostrum hoc, quod Romanum prope exaequavit, nondum exstiterat. Quid quod Lipsius de amph. ext. Rom. cap. 2. Placentinum illud ex parte saltem ligneum fuisse contendit, alioqui incendi haud facile potuisse? Verum ante hoc, quod &c.

P. 59. *post finem not.* 32. *adde*: Et familiare est scriptoribus montium semilunares orbes cum theatris conferre. Tacitus XII an. *Montium edita in modum theatri.* Plinius IV, 8. *Montes theatri modo inflexi.* Iustinus lib. XXIV: *Media saxi rupes in formam theatri recessit.* Parnassi latus, ubi Apollinis oraculum, θεατροειδὲς Straboni lib. IX dicitur. Longe alia est ratio montis, quem amphitheatro comparat Dio: ὥςε, inquit, κυνηγετικῷ θεάτρῳ τὸ ὄρος συμπεσὸν . . . ἐοικέναι.

P. 65. *lin.* 2. *post.* possit? *adde*: De Romano Amphitheatro Cassiodorus Var. 42. *Hoc Titi potentia principalis DIVITIARVM PROFVSO FLVMINE cogitavit aedificium fieri, unde caput urbium potuisset.* fortasse legendum *patuisset.*

P. 66. *col.* 2. *lin. penult. dele illud*, quod sciam non; *& eorum loco rescribe* raro.

P. 69. *lin.* 15. *post* NOSTRORVM *adde*: Postremo apud Fabrettum p. 677. n. 31. legitur in hunc modum: *ARCVS PILAS ET PLVTEVM EX VTRAQ. PARTE OVATA* (vide obiter an non haec sit amphitheatri periphrasis) *labore expenso a VV. CC. & spectabilibus Tarpeio Annio Fausto VC. comite ordinis primi & formarum & Iulio Felice Campaniano VC. excomite ordinis primi & formarum INSTAVRATVM.* Quam inscriptionem clarissimus Fabrettus post Theodosii junioris tempora refert, propter *comitivam formarum*, cujus dignitatis nulla est ante Cassiodorum mentio; & hunc Iulium Felicem Campanianum diversum facit ab altero, qui praefectus urbi fuit, cujus est apud Gruterum mentio p. 177. n. 6. Vides jam *instaurari* aedificia dictum fuisse ex usu posterioris aetatis. Itaque &c.

P. 70. *lin.* 20. *post* prodit. *adde*: Idem Lampridius de Alexandro narrat: *Lenonum vectigal . . sumtibus publicis ad instaurationem theatri, circi, amphitheatri & aerarii deputavit. Et lin.* 22. *post Capitolini verba adde*: Demum Eusebius in chronico, & sub Macrino & iterum sub Decio amphitheatrum Romanum incensum commemorat. *Deinde quod sequitur*: Tribus his locis &c. *rescribe*: Quibus locis &c.

P. 72. *lin.* 18. *post* COLVMNAS *adde*: Cujusmodi est illud propylaeum, quod in lapide Romano apud Grut. p. 853. reperi in hunc modum: COLVMNAS. CVM. EPISTYLIO (quod vulgo architrabem appellant) DEO. MAGNO. SERAPI. IN. INTROITVM. EXORNAVERVNT. Pulchra sane propylaei templorum descriptio: secundum quam suppleri non inscite quarta haec nostri marmoris linea posset in hunc modum: *epistylium. eT. COLVMNAS. AD. introitum. fecit.* Quam supplendi rationem minime aspernor, imo verisimilem puto; nisi quod columnae ante epistylium nominandae fuissent. Verum &c. *Deinde lin.* 22. *dele illud*: hanc quoque conjecturam sum aspernatus, *quorum loco scribe*: eo supplementi genere non sum usus.

P. 77. *lin.* 23. *post* interceSSISSE *adde*: Accedit quod locorum sacrorum dedicationes diu differre religioni sibi ethnici ducerent, quod ex Plinio didicimus IV epist. 1. *Cujus* (templi) *dedicationem, cum sit paratum, differre longius irreligiosum est.* Non est ergo verisimile principem eum, qui a pietate nomen inveniSSet, Antoninum non primo quoque tempore ad hoc opus dedicandum profiliiSSe. Fortasse &c.

P. 78. *post finem not.* 41. adde. Imo sicut Romanum Capitolium saepiSSe non tam pro colle, in quo Iovis aedes, quam pro ipsa aede accipitur: eadem notione Suetonius Capuae Capitolium, ideSt Iovis aedem, a Tiberio dedicatum narrat. Adhaec sicuti Romano in Capitolio Iupiter, Iuno, & Minerva sub eodem laqueari eodemque tecto colebantur, sic etiam in Capitoliis extra Romam, ut alibi dicam. Nam semel hoc scito, urbes celeberrimas ad Romae imitationem sua habuiSSe Capitolia. De Capitolio Ravennae mentio est in Agnelli libro pontificali in vita S. Apollinaris. Aliarum quoque nobiliSSimarum urbium Capitolia memini legiSSe, quibus nunc requirendis supersedeo.

P. 79. *post finem not.* 42. *adde*: Verum quid necesse est e sequiore latinitatis scriptoribus haurire, cum tanto ante Martialis lib. de spectac. epigrammate 8. cujus est lemma *de feminarum pugna cum bestiis* dixiSSet.

Nam post tua MVNERA, Caesar,
Haec

Haec jam feminea vidimus acta manu.

Quid quod Marcilius commentario in eum librum p. 52. etiam ad scenicos *munus* transfert auctoritate Ciceronis, Vitruvii & Symmachi, quorum locos recitat?

P. 82. *post finem not.* 45. *adde*: Et ad hos delicatos referenda quoque mihi videtur inscriptio nuper Romae reperta, quam cum aliis elogiis libertorum Liviae brevi edendam sentio. Ea sic habet,

AMIANTHVS. LIVIAE
AD. VENEREM
LIV. HOMERI. L
DED. AMIANTHVS. L

Cujus epigrammatis expositio Romanos exercuit antiquarios, quemadmodum mihi vir eruditus Ignatius Comus, qui de ejus significatione tituli me nuper est scisciatus, narrabat. Paucis rem expediam. Haec enim demum videtur esse sententia: LIViae. HOMERI. (id est Homeridi, sicut ISI pro Isidi, SERAPI, OSIRI &c. in titulis saepe leguntur; & occurrit apud Grut. p. 86. 6. MALANIA. HOMERIDE; & ὁμηρίδαι quoque masculino genere leguntur apud Harpocrationem & Suidam) DEDIT. AMIANTHVS. Libertus. (qui) AMIANTHVS. LIVIAE. AD. VENEREM. (hoc est delicatus) fuit.

P. 83. *not.* 47. *post tres Martialis versus adde*: *Tribulis* enim apud poetas saepe tenuioris fortunae hominem, & unum e multis significat. Eadem notione alibi Martialis:

Et tremulo vix accipienda tribuli:

Et Hor. I epist. 13.

Vt cum pileolo soleas conviva tribulis,

Quare omnes, cum efferebantur, togam eamque albi coloris induebant: & ditiores quidem candidam & recentem, inopes vero, quod candida non suppeteret, quod reliquum fuit, *pallentem* ideSt obsoletam usurpabant.

Quanquam & Casaubonus ad Suetonii Augustum cap. 40. togam sordidam cum pulla confusam contendit: sed vereor ut id satis probet. *Pullus* Graecis proprie φαιὸς dicitur, *sordidus* vero iisdem πιναρός. At Graeci, inquit, quam Latini sordidam togam dixiSSent, φαιὰν interdum appellaverunt, uti Plutarchus in Cicerone de Milone reo μεταλαβὼν ἐσθῆτα φαιὰν ἐπαξιώσαντος. Quid tum? an non sicuti sordidam, sic etiam pulli coloris & αὐτοφυῆς usurpare rei potuiSSent? Id quidem vel Pollux ab ipsomet Casaubono prolatus docere possit, qui vel λύκα διαπινῆ vel φαιὰ aut μέλανα vestimenta iis attribuit. Plinius, inquit, VII epist. 17. *sordidos pullatosque* conjunxit. At non synonymως, sed διαχριτικῶς ista Plinius quidem certe: nec ceteroqui video, cur plebeii, quos a lacernae usu *pullatos* Plinius nuncupavit, iidem ob ceteras sordes non etiam *sordidi* recte sint appellati: non autem continuo *sordidus* idem quod *pullus*. Deinde quos Calpurnii versus Casaubonus affert, in iis *pulla vestis & pulla paupertas* non de toga obsoleta utentibus, sed de lacernatis (nam lacerna pulli seu nativi coloris fuit) dicitur, quos Augustus media cavea submovit, teSte Suetonio cap. 44. *Sanxitque*, ait, *nequis PVLLATORVM media cavea sederet.* Nam eadem notione *pullatos* hic Tranquillus accepit, quemadmodum paullo ante acceperat, pro lacernatis. Venio enim demum ad Suetonii locum, de quo ibi commentatur Casaubonus: dabiturque opera, ut intelligas *pullatos* eo loco non sordida toga indutos, sed lacernatos esse accipiendos. *Ac visa*, inquit Suetonius Octavio cap. 40. *pro concione pullatorum turba, indignabundus & clamitans, en, ait,*

Romanos rerum dominos gentemq. TOGATAM.

Ex usurpato Virgilii versiculo satis quidem percipitur, non sordes, sed genus vestis Augustum reprehendiSSe, quod lacernam, quae pulli coloris fuit, pro toga induerent: idque e sequentibus fit illustrius, pergit enim: *Negotium*, inquit, *aedilibus dedit, neguem posthac paterentur in foro circove, nisi positis LACERNIS, TOGATVM consistere.*

Eadem not. 47. *col.* 2. *lin.* 19. *post* Alterum quod, *infere hanc voculam* Dempsterus.

Demum post notationis finem adde, si lubet: Ex quibus profecto intelligitur, tantum abfuiSSe, quin mortui *toga lugubri sive pulla*, uti Dempsterus appellat, uterentur, ut potius toga nova, saltem a ditioribus, in funus dedicanda quaeri consueverit: nimirum ut candidiore toga visendi efferrentur.

P. 85. *lin.* 5. *post* proferre. *adde*: Suetonius de Augusto sic narrat: *Commissione ludorum, QVIBVS theatrum Marcelli DEDICABAT* (ideSt encaeniabat) *evenit ut luxatis sellae curulis compagibus caderet supinus.* Prae ceteris &c.

P. 85. *post S. Cypriani verba adde*: Lampridius Elagabalo cap. 17. *Et lavacrum quidem Antonini Caracallus dedicaverat* (hoc est encaeniaverat, nam sequitur) *& LAVANDO & POPVLVM ADMITTENDO.* Nec obscuriora &c.

P. 95. *post finem lineae* 7. *adde*: Et quoniam huc sermone progreSSi sumus: sicuti a Romanis imperatoribus longa saepe itinera fuiSSe susceptа dicebam ad aedem aut opus aliquod dedicandum: eundem morem, olim quidem a summis Pontificibus saepiSSime observatum, postea jamdiu intermiSSum, idem BENEDICTVS XIII revocavit: quem jam, vere ineunte, Beneventum ad aedem S. Philippi Nerii dedicandam advolaturum auditur. Per eam vero occasionem in itu aut reditu secri Campani cimeliarchii aram ab eodem consecratum iri nuntiatur: nimirum enim nihil sibi reliquum facit clementiSSimus PONTIFEX, undecunque novus Campanae metropoli splendor ac dignitas possit accedere.

P. 98. *not.* 54. *col.* 2. *lin.* 2. *post* SIVE. FORTVNAE. *adde quae sequuntur.*

Quanquam, ut fatear, proprie *vis divina* idem prorsus, quod *vis major*, veteribus fuit.

Id quod nuper e l. 25. §. 6. D. locat. assecutus, non gravabor eam legem adnexere. *VIS MAJOR*, ait ibi Caius, *quam Graeci Θεὸς βίαν idest VIM DIVINAM appellant, non debet conductori damnosa esse, si plus, quam tolerabile est, laesi fuerint fructus: alioquin modicum damnum aequo animo ferre debet colonus, cui immodicum lucrum non aufertur.* Ergo *vis divina* eadem quae *vis major*: quid vero porro haec sibi velit, nemini obscurum esse arbitror. Nam l. 15. §. 1. eod. tit. *vis major* idem est quod *vis cui resisti non potest*. Cicero II de inven. *Conquestio calamitatis ejus, quae non culpa, sed vi majore quadam acciderit*. Praecipue autem *vis major* tempestates significat. Plinius XVIII, 28: *Duo genera esse caelestis injuriae meminisse debemus. Unum quod TEMPESTATES vocamus, in quibus grandines, procellae, ceteraque similia intelliguntur, quae cum acciderint, VIS MAIOR appellatur. Alia sunt illa, quae silente caelo serenisque noctibus fiunt, nullo sentiente, nisi cum facta sunt. aliis rubiginem, aliis uredinem, aliis carbunculum appellantibus.* Eodem sensu Columella I, 7. agrum sedulo cultum compendium afferre scribit, *nisi caeli major vis, aut praedonis incessit*. Itaque nulli dubium, quin, sicuti *vis major* tempestates significat, eadem quoque *vi divinae* subjecta notio fuerit: praesertim cum, quod de *vi majore* Plinius docuit, idem de *vi divina* diserte eradat Ulpianus l. 24. §. 3. D. de damn. infe. *Si violentia*, inquit, *ventorum, vel qua alia ratione, quae VIM habeat DIVINAM*. Quare ne dubita, quin in elogio, quod ex Grut. pag. 94. 5. attulimus per *vim divinam* tempestates sint accipiendae. Epigraphe illa tribus aras laceribus inscripta in hunc modum habet: VI. DIVINAE. SACRVM. C. VETTIVS. C. F. GAVOLVS. Ne cui vero mirum videatur *vi divinae* seu majori, hoc est tempestatibus aram positam: sciat iisdem aedem Romae a L. Scipione Barbari F. fuisse excitatam; ut in vetustissima inscriptione apud Sirmondum de illo legitur: DEDET. TEMPESTATEBVS. AIDE. MERETO. idest *dedit Tempestatibus aedem merito*. Ovid. VI fast.

Te quoq. Tempestas, meritam delubra fatemur,
Cum paene est Corsis obruta classis aquis.

Nam Scipio ille Corsicam cepit, ut in eadem inscriptione legitur. Quanquam & illud quoque fatendum est & *vim majorem* & *vim divinam* & Θεομηνίαν & caelestes quasve injurias ad *VIM Fortunae*, uti appellat Capitolinus supra mihi in partes vocatus, ex ethnicorum sententia rectissime referri. Iam vero Metellus &c.

P. 100. *not.* 55. *col.* 1. *lin. ult. post* fuerunt *adde*: Sicuti e contrario *constituere & dedicare* in veteri inscriptione apud Fabrettum p. 280. n. 173. synonymos usurpantur. Id epigramma sic habet: *Signa. translata. ex. abditis. locis. ad. celeritatem. thermarum. Severianarum.* (quarum meminit Spartianus in Severi vita cap. 19.)... *Audentius. Aemilianus. V. C. cons. Cap. CONSTITVIT. DEDICARIQVE. praecepit. curante. T. Annonio. Chrysantio. V. P.* Qua in epigraphe *constituit. dedicarique. praecepit.* unam eandemque rem notat, & κατ' ἐπεξήγησιν inscriptionibus horum temporum familiarem idem bis inculcatur. Nego enim illud DEDICARI ad signorum consecrationem, quae unctionibus coronationibusque perficiebatur, referri posse: ea quippe jam olim consecrata oportuit: per translationem vero consecrario non amittebatur: tantum dedicatio, quae ἐν τῇ ἱδρύσει consistebat, iteranda fuit. Fortassis vero in marmore CONSTITVI DEDICARIQVE scriptum fuit: sicut & illud a describtore peccatum fuit, quod CAP. pro CAMP. in adversaria retulit, cum tamen ille CAMPaniae, non CAPuae, consularis exstiterit. Audentii quoque praenomen, quod fortasse detritum deprehendit, quicunque hoc elogium excepit, VINIVS fuit, id quod ex altero Campano epigrammate huic consulari posito docebitur, cum omnes nostrates inscriptiones in unum volumen compingentur. Et quoniam semel digressi sumus: illud SIGNA. TRANSLATA. EX. ABDITIS. LOCIS. Fabrettus, vir cetera eruditus; postquam ingenue negat se scire quid sibi velint: *aliam*, inquit, *similem, cujus aeque ignorationem profiteor, VT CRVCEM CVRIOSIS FIGAM, hic expono*. Nam in fundo cujusdam baseos scriptum tradit in hunc modum: TRANSLATA (supple statua, opinor, illa, quae huic basi superposita fuerat) EX. OBSCVRO. LOCO. CVRANTE. IVNIO. GALLIENO. &c. Verum siculneam (ni potius sambuceam) crucem curiosis fixit vir eruditus. Legisse memini in codice Theodosiano, quem nunc ad manus non habeo, titulum unum (an plures?) de signis aliisque id genus publicorum aedificiorum ornamentis non transferendis. Ne contra eas leges peccarum videretur, additum expresse fuit EX. ABDITIS. LOCIS. aut EX. OBSCVRO. LOCO. Nam quis vetitum fuisse affirmaverit, e vetusto aliquo ac subterraneo aedificio nullius usus, imo tum primum detecto, signa aut alia hujusmodi ornamenta in alias fabricas transferre? Sed postquam fixam a Fabretto crucem refiximus: illud potius scire lubet, in eadem inscriptione cur dictum fuerit AD. CELERITATEM. THERMARVM. SEVERIANARVM. Leviusculum hoc quidem. Sed tamen celeritatem thermarum Titianarum aemulari voluisse Severum crediderim; de quibus Suetonius cap. 7. *Amphitheatro dedicato, thermisque juxta CELERITER exstructis*. De iisdem Titianis, puto, Martialis:

Hic ubi miramur VELOCIA munera thermas, &c.

Verum haec in transcursu. Nunc illud quod instat: Apuleius &c.

P. 101. *lin.* 6. *dele illa verba*: negant jurisconsulti sanctas: *& eorum loco rescribe*: negat Plutarchus in quaest. Rom. ἱερὰς καὶ ἀβεβήλους esse, (quod tamen de muris fatetur) sive quod per eas funera &c. *Deinde lin.* 8. *post* sustol-

sustolleretur. *adde*: Iurisconsulti tamen non tantum muros, sed & portas inter res sanctas idest sanctione confirmatas recte accensuerunt; ita ut violari nefas esset. Vide l. 2. D. nequid in loc. & alibi.

P. 103. *post finem lin.* 5. *adde*: Frustra est autem Petrus Lasena; qui in Gymnasio Neap. p. 172. illud Suetonii *Amphitheatro dedicato* ita interpretatur, quasi dixerit, *diis dicato*; & queritur Suetonium non indicasse, cui potissimum deo sacratum fuerit: non enim intellexit, dedicationem ibi apud Suetonium non aliud fuisse quam ἐγκαινισμόν.

P. 110. *lin.* 30. *post* objacuisse *adde*: Fuisse & alteram quoque portam ex adverso Libitinensis positam, ejusque nomen ignorari Lipsius cap. 28. affirmat. Ejus vero portae nomen ex actis SS. Perpetuae & Felicitatis commonstrare se putat Petrus Possinus paralipomenis ad eam passionem: idque Graevius quoque sequitur praef. ad to. IX thes. antiq. Rom. Ea in passione sic legitur: *Et coepi ire cum gloria ad portam Sanavivariam*. Et infra: *Et ambae pariter steterunt, & populi duritia devicta, revocatae sunt ad portam Sanavivariam*. Sic enim dictam illam portam Possinus arbitratur, per quam vivi efferrentur; sicut Libitinensis, per quam mortui, appellabatur. Conjecturam quidem minime aspernor: de qua tamen amplius cogitandum. Quem enim vocis illius barbaries non offendat, in actis potissimum altero, ut videtur, Christi saeculo conscriptis? Itaque videndum an non ea vox in mendo cubet, & antiqua ejus vocis scriptura fuerit *sandapilaria*, ita ut porta *Libitinensis* eadem *sandapilaria* quoque appellata fuerit, quod per eam sandapilae, in quas damnatorum ad bestias imponebantur cadavera, agerentur. Martialis VIII, 75.

Stipataque tollitur alte
Grandis in angusta sarcina sandapila.

P. 112. *lin.* 12. *post Caesaris locum, adde*:

Sed & ante Caesarem Capuae ludus gladiatorum celeberrimus fuit, e quo tanquam ex equo Trojano, duces illi, qui anno V. C. DCLXXX bellum servile conflarunt, prodiere. De quo bello sic breviter Velleius lib. I, 30. *Dum Sertorianum bellum in Hispania geritur: LXIV fugitivi e ludo gladiatorio Capua profugientes, duce Spartaco, raptis ex ea urbe gladiis, primo Vesuvium montem petiere: mox crescente in dies multitudine, gravibus variisque casibus affecere Italiam. Quorum numerus in tantum adolevit, ut, qua ultimo dimicavere acie, XL hominum se Romano exercitui opposuerint.* (hoc amplius apud Appianum invenies, ad CXX millia eos aliquando coaluisse.) *Hujus patrati gloria penes M. Crassum fuit, mox Romanorum omnium principem*. Quod ex eo ludo LXIV gladiatores profugisse ait, referibendum fortasse fuerit LXXIV; qui numerus Livianae epitomae, Eutropii, & historiae miscellae codices insedit: nam ceteri inter sese diversi abeunt: Florus triginta eoque amplius numero fuisse tradit, Appianus septuaginta, Plutarchus octo & septuaginta. Ac Livius de eo bello libro XCV exorsus, per duos etiam sequentes prolixam satis narrationem instituerat, quorum librorum restant tantum epitomae; quarum quae est XCV, in ea haec leguntur: *Quatuor & septuaginta gladiatores Capuae ex ludo Lentuli profugerunt, & congregata servorum & ergastulorum multitudine &c.* Quis ille Lentulus fuerit, qui Capuae gladiatores aleret, ob Livianas decadas amissas, nihil propius fuit, quam ut nesciremus, nisi Plutarchi vitae commodum suppetias ferrent, qui haec habet in Crasso. Δέντλα τινὸς Βατίατα μονομάχης ἐν Καπύῃ τρέφοντος &c. ubi male Xylander interpres *Lentulus*, inquit, *BATIATVS Capuae gladiatorum familiam alebat*. &c. Quis unquam Batiati agnomen, horridum illud quidem, & a Latinis auribus abhorrens vel fando audivit? Vitanda interpreti fuisset Graeci nominis insolentia, & suum Lentulo huic agnomen restituendum. Non enim dubito, quin intelligi oporteat *Cn.* illum *Lentulum VACCIAM*, de quo apud Ciceronem II ad Q. Fr. 3. fit mentio. Ac de *Cn.* praenomine historiam miscellam hic consentientem habemus. Quanquam in ea, quam modo designavi, epistola ad Q. Fr. *Cn. Lentulum Vatiam*, pro eo quod vulgo legitur *Vacciam*, esse rescribendum persuasum habeo; tum propter Plutarchi auctoritatem, qui Βατιάτα, non Βαττιάτα habet; tum etiam, quod is, cujus in historia est frequens mentio, P. Servilius Vacia Isauricus, is, inquam, in fastis Capitolinis apud Grut. p. 294. & 297. col. 3. non *Vacia*, ut in libris appellari solet, sed VATIA cognominatur; ut omittam quod idem quoque cognomen occurrit apud Grut. p. 1098. 3.

Quando autem e Plutarcho haurire coepimus, libet ejus narrationis saltem initium latinitate donare: *Lentulo*, inquit, *Vatia gladiatorum familiam Capuae alente, quorum plerique Galli & Thraces erant; cum ii nullum ob scelus, sed emtoris injuria in artes gladiatorias auctorati coercerentur: ducenti eorum de fuga consilium inierunt. Qua a quibusdam molitione detecta, duodeoctoginta, quibus ea suboluit, fugam arripere occupantes, cultris verubusque ex quadam popina correptis, exsilierunt. Nactique in itinere plaustra, quibus arma gladiatoria in aliam civitatem inferebantur, iis arreptis sese obarmarunt. Ita satis firmo ad sese tuendum loco occupato,* (hic mons Vesuvius fuit) *e suorummet numero duces legere tres. Eorum primo Spartaco nomen fuit, natione Thraci, e Nomadum genere, qui cum robore virium spiritus ingentes jungeni, simul prudentia modestiaque supra suam conditionem polleba, & super haec cultior quam pro sua natione .... Iam primum omnium iis, qui Capua ad se persequendum venerant, fugatis, bellicisque eorum armis potiti, iis se libenter induerunt, illa vero gladiatoria, quippe indecora ac barbarica, abjecerunt. &c.* Ceteram Plutarchi

narrationem non opus est huc afferre, (non enim id agimus) quam si quis volet, quanti est laboris nobilem scriptorem adire? Simul etiam Appianus legi poterit, qui satis diffuse lib. 1 τῶν ἐμφυλ. ejus belli historiam persequitur: a quo hoc discimus, postquam debellatum de fugitivis fuit, sex millia eorum in potestatem redactos per totam viam, qua in Vrbem itur a Capua, ex intervallo dispositos pependisse.

Verum ad Cheronensem ut redeam: fuit, cum verba illa initio ejus narrationis posita, ὧν οἱ πολλοὶ Γαλάται καὶ Θρῆκες ἦσαν, sic interpretarer, ut *Myrmillones atque Threces* verterem (quam deinde conjecturam a viro docto occupatam deprehendi) itaut non tam fugitivorum istorum nationes, quam qua in classe gladiatorum censerentur, Graecus scriptor indicare voluerit. Scitum illud est *Samnitas* in re muneraria non tam nationis, quam generis gladiatorum, nomen fuisse; itaut opinio sit Lipsii aliorumque, quicunque id armaturae genus ferrent, & ubicunque demum nati essent, Samnitas gladiatores appellatos: id quod de Thracibus sive Threcibus quoque intelligi posse, not. 65. expositum fuit. Iam vero Myrmillones eosdem etiam Gallos appellatos, Festus testatur. *Retiario*, inquit, *pugnanti adversus Myrmillonem cantatur NON TE PETO, PISCEM PETO, QVID ME FVGIS GALLE? quia Myrmillonicum genus armaturae Gallicum est, ipsique Myrmillones ante Galli appellabantur, in quorum galeis pisces effigies inerat.* Quae Festi verba Iuvenalis scholiastes ad sat. 8. descripsisse videtur. Ac Salmasius exerc. in Sol. a *normyre* pisce, cujus fit ab Ovidio apud Plinium XXXII, 21. mentio, Myrmillones appellatos putavit: de quo tamen vide Vossii etym. Ad rem vero nostram quod attinet: non absurde nos quidem Γαλάτας καὶ Θρῆκας *Myrmillones & Threces* verti posse putabamus; ne enim vera Myrmillones nonnunquam quidem cum retiariis, plerunque autem cum Threcibus committebantur: itaque verisimile est non tam nationem hominum, quam gladiatorum genus Plutarcho scribenti fuisse obversatum. Accedit his, quod apud Florum in hujus belli historia expressa est Myrmillonum mentio. *Tandem etiam*, inquit, *totis imperii viribus contra Myrmillonem* (Spartacum) *consurgitur.* Verum ut ut gladiatores illi maximam partem Myrmillones Threcesque exstiterint: vix tamen putarim aliud illis verbis, quam eorum servorum nationem Plutarchum notare voluisse. Quare rutius feci, ut *Gallos* & *Thracas* in interpretatione ponerem. Nam, si cui sit libido, liberum est *Gallos* illos & *Thracas* ad artificium referre, quippe cum Myrmillones iidem Galli olim dicerentur. Itaque sic quoque in tuto res erit. Tamen, uti dicebam, nationes, non studia ibi historicus indicavit: nam revera eos fugitivos ortu partim Gallos partim Thracas fuisse, ex Plutarchi sequente narratione percipitur: *Cum enim*, inquit, *opes Romanas opprimere se posse* (Spartacus) *diffideret; movit cum exercitu versus Alpes, censuitque iis superatis, domum cuique suam, aliis in Thraciam, aliis in Galliam, abeundum.* Ad haec Crixum & Oenomaum genere Gallos fuisse in historia miscella legi. Demum Spartacum ortum in Thracia omnes consentiunt: & tamen hunc, quem genere Thracem scriptores affirmant, artificio non Threcem, sed Myrmillonem fuisse verbis supra recitatis Florus affirmat: itaut, nisi iste nos fallit, nec qui e Thracia genus ducebant eos continuo etiam artificio tales fuisse necesse fuerit, nec qui e Gallia, eos omnino Myrmillones; & nationes, non instituta hominum unice Cheronensis spectarit.

Antequam vero manum de tabula: Paeanius is, cujus exstat Graeca Eutropii metaphrasis, quod *effracto Capuae ludo* Eutropius dixit, is ὀρύξαντες τὸ μονομαχικὸν θέατρον posuit: quae si vera esset interpretatio, jam Campani amphitheatri veterem tandem testem invenissemus. Sed toto aberrat caelo is Graeculus non secus, atque ubi in Commodi rebus μονομαχικὸν ϛάδιον appellat, quod μονομαχικὸν καταγώγιον, ut Herodianus vocat, vertere debuisset. Ac de Lentuli ludo, quem fugitivorum eruptio apud posteros celebravit, jam satis. Ceteroqui Caesaris ludus multo frequentior fuit.

At vero *ludus familiae* &c.

P. 117. not. 66. col. 2. lin. ult. post L. D. D. D. adde: Ad haec inscriptio est Suessae apud Grut. p. 475. 3. & 4. posita C. TITIO. CHRESIMO. AVG. II. Quo loco male Reinesius AVG. LIB. rescribit: quis enim Augustus ex gente Titia fuit? Nec illud melius quod AVG. VIVIR. reponit; nam *Seviri Augustales*, non *Augustales Seviri* dicebantur. Atqui AVG. II. non nunc primum in inscriptionibus legitur, valetque *Augustalis iterum*. Verum hoc obiter. Ea in inscriptione honos bisellii & aquae digitus Chresimo ob edita munera decernitur: tum in averso latere causa haec adscribitur OBMVNIFICENT. &c.

P. 123. post lin. 3. adde. Quanquam non nego Placentinum amphitheatrum *situm extra muros* fuisse, teste Tacito in secundo hist. cap. 21. *Et lin. 34. & 35. dele vocem* diameter, *cujus loco rescribe* axis.

P. 150. col. 2. lin. antepen. post dicebatur *adde:* Etymon ejus nominis obscurissimum est: & vide an non vox Etruscae originis fuerit: certe enim in Etrusca, (an Osca?) inscriptione, quae penes me est, Etruscis sive Oscis litteris MERK. scriptum reperitur; id quod & in veteribus quibusdam kalendariis notatur. Post elapsum &c.

P. 151. col. 2. lin. 7. dele illa verba: quorum hic annus aeque impar atque ille alter DCCVII fuisset: *& eorum loco rescribe:* eo quod hic annus solidis bienniis ab illo altero DCCVII distaret. *Quae demum loquendi ratio in omnes annorum ab V. C. putandorum rationes aeque convenit.*

INDEX

INDEX

RERVM, VERBORVM, SCRIPTORVMQVE QVI SIVE NOTANTVR HOC OPERE SIVE ILLVSTRANTVR.

Numerus paginam, littera a. *priorem,* b. *posteriorem notationum columnam designat.*

A.

ACademia cur ita dicta 69. b.
Accius exponitur 83. a.
Accusator Bruti cognomen 10. a. b.
Acta SS. Perpetuae & Felicitatis emendantur 171. a.
Addiana, & Iovis Tisatinus, duo haec oppida ubi ponenda 47.
A. D. VIII. Kal. quid sibi velit 150. a. ejus locutionis causa 150. a. Norisium inter Balutiumque quaestio 150. a.
A. D. X. TERMINAlia quid 150. a. ea computandi ratio intercalaribus tantum annis 151. a. & fort. tantum in pagis 151. a.
Aedificia refecta nihilominus dedicabantur 70.
Aediles coloniarum munera edebant 116.
Aerarium etiam in coloniis & municipiis 59. eorum frequens mentio in marmoribus 59. 60. praefecti aerario 60. bona poenae nomine aerario saepe addicta 60. quibus modis coloniarum aerarium augebatur 60.
Ager Campanus, vide Campanus ager.
Alica omnium praestantissima a Campanis fiebat 40.
Ambarvale sacrificium, ejusque ritus & formulae 154. a. b.
Ammiano lux 134. b. 160. a.
Amphitheatra editis muneribus dedicabantur 102. quibus Diis consecrata 100. b. ἀμφιθέατρον vocabulum Graecis raro visitatum 125. & a. b. interiores amphitheatri porticus tenebricosae 125. & a. portulae per quas ferae emittebantur 126. subterranea ejusdem specus cui usui 126. amphitheatra in Graecis quoque civitatibus aedificata 142. b. per sequiorem aetatem munimentorum loco habita 139. 140. & b. Vide etiam podium, orchestra, equestria, popularia, cavea, praecinctiones, scalae, scalaria, cunei, vomitaria, cathedra, coliseum, arena, gladiatores, venatio, specus &c. suis locis.
Amphitheatrum Campanum quo tempore exstructum 57. 58. non Campanae reip. sed coloniae rempore 58. fort. non ante Flaviorum aetatem 59. quibus viribus Capua illud exstruxerit 64. 65. quando nam ab Hadriano refectum 67. 77. cur post breve tempus refectione indiguerit 70. an initio fuerit lateritium, & ab Hadriano marmoreum 72. an vero aliquod propyleum Hadrianus adjecerit 72. 186. b. an potius podium 72. sub Antonini initia dedicatum 77. 93. qui per se dedicavit 94. ejusdem amphitheatri dignatio 78. Amphitheatri Campani descriptio 120. &c. in dies ruit 120. Tuscanicus ordo Campano amphitheatri imam saltem partem obtinuit 121. 122. a. b. Dorico ordini Campani in amphitheatro locus 121. b. ordines architectonici an omnes ibidem adhibiti 122. a. idem amphitheatrum an extra pomoerium 123. 172. b. ejusdem pedatura, aspectus interior & circumferentia 123. fornicum numerus & dimensio 123. arenae uterque axis 123. fabricae spissitudo 123. amphitheatri longitudo & latitudo maxima 123. singulorum membrorum dimensiones 123. 124. exterior aspectus prope idem qui Flavii amphitheatri 124. porticus triplici aut quadruplici ordine 124. subterranae specus descriptio 126. Vide suis locis voces amphitheatrales supra in Amphitheatra notatas.
Amphitheatri Campani per Langobardorum aetatem nomina 133. cur arena & colossus appellatum 133. cur Berolasis appellatum, vide in Berolasis. iisdem temporibus propugnaculi loco habitum 136. 139. 140. illaesum a Gothis 139. quid amphitheatro Campano per Langobardorum tempora contigerit 139. & c. Saracenico urbis incendio superstes 139. sepulcrales inscriptiones inibi repertae 140. a. statuis & elogiis clarorum virorum in eo locus 140. a. b. ejusdem historia ex Erchemperto 140. & seq.
Amphitheatrum Romanum Vespasiani opus 58. primus Romae mansurum amphitheatrum

trum posuit Statilius Taurus 58.
Anaglypti Campani fusior explanatio 158. & seq.
Ἀνάθημα quid significet 80. 100. a.
Anfractus quid 132. a.
Angelonus excusatur 118. b.
Anguis ad vetandam urinam depingebatur 163. b.
Annus confusionis menses quindecim habuit. 151. b.
Antiquitatum Campanarum Peregrinii fatum 57.
Antoninorum saeculum politius 2.
Antoninus Divi praenomen Hadriano aegre impetravit 65. 66. ejus lege legata poenae nomine abolita 60. a. b. ab urbe Nemauso genus trahebat 67. ejusdem nomina ante & post adoptionem 73. Caesarum primus Pii cognomen consecutus 73. diversae hujus cognomenti caussae 73. 74. ob insignem caeremoniarum curam cum Numa collatus 75. & a. b. imo Pius ob eandem caeremoniarum curam appellatus 75. 76. maximos honores Hadriano post mortem detulit 74. nummus ejus exponitur 76. primo imperii anno Pii appellationem obtinuit 76. 77. inscriptio Antonino posita illustratur 74. quo tempore ipsi collata tribunitia potestas 77. ad opera Hadriani plurimum contulit 77. quando Campanum amphitheatrum dedicavit 77. 78. omnino in secessu Campaniensi 78. in amphitheatri titulo conditorum nomina servavit 99. nullas expeditiones praeter Campaniensem obiit 94.
M. Antonius Capuam coloniam deducere molitus paene interficitur 13. cum Capuam non potuisset, Casilinum coloniam deduxit 14.
Apodyterium idem ac spoliarium 109. non solum de balneis, sed etiam de amphitheatro dictum 109. ejus usus 109. apodyterium pro loco exercitationis athleticae 120. cum balneis conjunctum, ab amphitheatro vero sejunctum aedificium 120.
Appianus exponitur 34. 35. 36. 37. defenditur 19. a. b. ejusdem error in speciem gravissimus 19. b. quae tamen criminatio dispellitur 166. a.
Apuleius illustratur 85. 87. 100. b. 117. b.
Aqua Iulia ab Octavio Campanis data 38. eadem, quae Carminiana hodie dicitur 38. non eadem quae Augusta 177. b.
Ara lapidea quid apud Hyginum 51. b.
Aratrum in deducendis supplementis coloniarum dubium an circumduceretur 55.
Arbitratu alicujus fieri quid 152. b.
Arbores non plures in acclivi, quam in subjecta planitie conferi antiquis creditum 51. a.
Arena pro amphitheatro posita 133.
Arpinates vectigalia in Gallia cisalpina obtinebant 61.
Ascia. dedicare sub ascia quid significet 89. ceterorum sententiae de hac formula 89. Reinesii sententia a Fabretti censura vindicatur 89. quid ascia in hac formula 89. 89. illius figura 89. ascia non solum ad macerandam calcem, aut dolandam materiam sed etiam instrumentum lapicidarum 89. 90. a. b. ascia ex Graeco ἀξίνη 90. a. b. vera dedicandi sub ascia notio 90. ascia pro ipso aedificationis opere 90. Christi sepulcrum an sub ascia dedicatum 91. a. b.
Assignare & relinquere verba egraria 38. 39. 61.
Atellani agrum in Gallia Cisalpina possidebant 61.
Atenulfi victoria ad S. Carsium 145. Berolasis ab eodem recuperata 145.
Athanasii duo episcopi Neapolitani moribus dissimillimi 141.
Athanasius junior Berolasim infestat 141. Saracenos foederatos habebat 141. eum ab eo scelere Papa deterret, quem dicto non audientem excommunicat 142. tenuit Berolasim per sexennium 143. 144. Guaiferium Berolasi praeficit 143.
Athenae novae ubi locandae 77. Mediolanine an in Delo insula 77.
Attendolus laudatur 121. a. b.
Augusta Capuae cognomen, vide Capua.
Augustales gratuiti qui 157.
S. Augustinus illustratur 81. b.
Augustus, vide Octavianus.
Auspicatus lapis in templorum fundamenta conjectus 162. b. ejus rei ritus a Tacito descriptus 162. b.

B.

Baltei quid in amphitheatro 130. b.
M. Bassaeus Capuae, non Hudrenti duumvir 117. a. b. 118. b. primus Capuae victores produxit, quos ex universa Campania pretio excivit 119. ejus inscriptio illustrata 118. &c.
Bellum servile Capuae a fugitivis conflatum 171. a. b. 172. a. b. ejus belli historia 171. a. b.
Beneventum *felix* cognominatum 27. 31. Beneventanae coloniae terminales cippi illustrantur 52. Beneventana inscriptio explanatur 150. a.
Berelais seu Berolasis nunc *Vorlasei* Campani amphitheatri nomen 135. quid significet 136. & seq. an a *bersa* 135. an arcem significet 136. an potius παλαίπολιν. 136. &c. cur pro amphitheatro ponitur 138. ea vox, qua παλαίπολιν significat, unde adscisenda 138. 139. Berolasis episcopus 138. ejus sedes in ecclesia S. Stephani 138. Berolasis ab Athanasio infestatur 141. & vide Athanasius. Berolasis Athanasio paruit per sexennium 143. 144. Berolasica obsidio 144. Berolasis ab Atenulfo recuperata 145. Berolasi Guaiferius ab Athanasio praeficitur 143.
Bersa, bersare, bersarii quid 135.

Biblio-

Bibliothecae oratione habita dedicatae 103.
Bibulus legis Iuliae agrariae adversarius 20. ejus fasces perfracti 20. 22.
Brevitas veterum epigrammatum admiranda 57.
M. Brutus primus Capuam coloniam deduxit 5. hujus colonia praefecturam Campanam sustulit, sed Syllana retinuit 7. Capuae imaginem Romanae reip. deformavit. 8. ejus colonia haud diu stetit 8. fuitque Syllana vetustior 8. quis iste M. Brutus 8. & seq. omnino pater, ejus qui Caesarem interfecit 9. quo tempore Capuam coloniam deduxerit 12. perfide a Pompeio interficitur 9. propter eam necem Pompeio conflatur invidia 9. non idem, ac Brutus Accusator, fuit 10. a. b. eodem anno quo Sylla mortuus 11.
Brutorum (Iuniorum) gens patritia 9. a. Brutorum studium in patriam hereditarium 11. eorundem stemma 10. b.
Bulengeri duplex hallucinatio 103. a.
Burmannus notatur 165. a.
Buxentinis ager Campanorum divisus 64. a. b.

C.

Caesar (C. Iulius) Capuam deduxit coloniam omnium celeberrimam 13. unus ad arbitrium omnia in rep. administravit 18. 21. collegam sibi obnuntiantem foro expulit 18. versus in eum jactati 18. trium liberorum patribus Campanum agrum divisit 18. lege Iulia agrum Campanum colonis diviserine an elocarit 19. a. b. 26. 165. b. 166. a. tribuni plebis officio magis quam cos. functus 22. a. Clodium in Ciceronem instruxit 23. ejus calliditas in deducenda colonia 21. Casilinum coloniam adscripsit 30. a. b. imperatoris praenomen per prolepsim ei a Frontino tributum 54. quando imperatoris praenomen obtinuerit 56. Tarracinam coloniam deduxit 56. 57. Caesar sine alio additamento est dictator intelligendus 54. 55. agro Campano diviso portionem reip. Campanorum reliquit 61.
Caius illustratur 84. & a. b. 170. a.
Calatiae duae 29. a. b. Capuensi coloniae Sylla Calatiam adjudicavit 29. 44. utra Romanis, utra Campanis praefecturis accensenda 167. b.
Caldaria cella: vide cella.
Calpurnius illustratur 128. 132. a. 133. a. b. 169. b.
Campagus, non compagus calceamenti genus. 152. a.
Campana colonia. vide Colonia Capua.
Campani. quo anno civitas iis data 4. jura connubiorum cum Romanis affecuti 4. Campanorum duumvirum superbia 5. b. Campani jus civitatis amissum quando recuperarint 15. a. b. 16. a. eorundem studium ut Cicero ab exsilio revocaretur 23. homines honestissimi 24. Campani consules 24. 25. studium Campanorum in Octavium & odium in Antonium, 36. ab Octavio terram Cnosiam & aquam Iuliam consecuti 38. 61. 62. apud eos alica probatissima omnium fiebat 40. edendis muneribus addictissimi 59. Campani origine Etrusci 113. 115. in ludos propensissimi 113. 115. Campanorum circenses 113. 114. gladiatores ab iis apud mensam adhibiti 114. Campanorum venatio 119. Diana ipsorum patrium numen 119. Sicopolis ab iis condita 137. vela in theatris primi usurparunt 147. eorum ludi scenici. 146. initio Opici fuere 159. a. Dianam pro Iunone colebant 161. a.
Campaniae cognomen *felix* vulgo tributum recens est 27. quaestori Caleno olim Campania paruit 60. *crater* olim appellata 159. b.
Campanum amphitheatrum, vide amphitheatrum.
Campanum theatrum, vide theatrum.
Campanus, vox tantum urbis Capuae derivativa 119. 141. a.
Campanus ager XX millibus civium R. divisus lege Iulia 15. 18. ejusdem praestantia 15. XX. virum Campanorum agro dividundo catalogus 17. a. b. 18. a. trium liberorum patribus a Caesare divisus 18. in ejus limitatione dissentientes scriptorum agrariorum sententiae conciliantur 41. & seq. ad meridiem longius quam ad orientem protendebatur 42. & a. b. ejusdem modus 42. a. b. lege primum Cornelia elocandus fuit 165. b. Campani agri ad jus publicum revocatio quando & quo pacto tentata 166. b. 167. a. ejus caussae enucleatio a Manutio adhibita refellitur 167. a. de ea re referre debebat Cicero, sed Pompeio agente non retulit 167. a.
Campus Martius: ibi reges sepeliri mos erat 28.
Capitolinus illustratur 47. 48.
Capitolii fundandi ritus 162. b. Capitolinae aedis dedicatio & inscriptio 95. mos in ea captandi somnia 163. a. b. in ea sub eodem tecto Iupiter, Iuno, Minerva colebantur 161. a. in coloniarum Capitoliis iidem dii culti 161. a.
Capitolium Campanum 78. & a. b. 161. Tiberius dedicavit 93.
Caprarius Metelli cognomen, vide Metellus.
Capua olim municipium, postea Romana colonia 3. a Romanis devicta & in praefecturae formam redacta 4. 5. 49. imago Romanae reip. 8. altera Roma 13. 20. b. cur colonia Iulia appellata 14. superbiae domicilium 24. inter Romanas colonias relata 23. unde Felicis cognomen consecuta 27. a Sylla Felice 27. 31. & seq. Augusta ab Octaviano cognominata ob colonias ab eo non semel deductas 33. & a. b. auctoritate senatus id cognomen assecuta 33. 34. lege triumvirali destinata colonia 34. inter colonias XVIII urbium

urbium Italicarum prima 34. ter eo colonia ab Octavio deducta: vide Octavius: vide etiam Colonia Capua. Roma antiquiorem constituit Velleius 57. multa Capuae in gratiam fecit Augustus 63. b. quibus viribus Capua amphitheatrum exstruxerit 64. 65. Capua vetus quando subversa 137. nova quando exaedificata 137. quo pacto ejus dictionem Landulfi nepotes inter se diviserint 137. 140. Capuae vastitas a Gensérico allata 139. eam demum Radelchis cum foederatis Saracenis redegit in cinerem 139. serpens Capuae insigne 159. a. b.
Carminiana aqua 38.
Carthaginem quot coloni adscripti 20. a.
Casaubonus notatus 169. a.
Casilinum ab Antonio deducta colonia 14. quo Caesar ante deduxerat 30. a. b. postea Campana praefectura evasit 45.
Cassiodori hallucinatio 102.
Catabulenses qui 111.
Catabulum quid 110. 111. a καταβάλλω deductum 110. 111. nonnunquam pro jumentorum stabulo 111.
Cathedra quid in amphitheatro 132. cur ita appellata 132. a. b. feminis tantum in ea locus 132. & a. b.
Cato Caesari legem Iuliam perferenti acriter intercedens 20. 22. in carcerem truditur. 22.
Cavea amphitheatri ima, media, summa. 127. media, quam summa, honestior 127. pullati a media summoti 127. verba ad summam caveam spectantia quae 127. altera caveae partitio quam vulgata, verisimilior 128.
Celeritas thermarum Severianarum & Titianarum 170. b.
Cella caldaria in gymnasiis 142. b.
Celsus jurisconsultus notatus 151. a.
Census: in censum dedicare quid apud Ciceronem 84. in censum deferre & referre quid differant 84.
Ceterus sine diphthongo 108.
Cicero Pompeio assentatur 10. a Plinio laudatus 12. a Campanis patronus, posita statua, adoptatus 12. a. b. 23. pater urbium ab Horatio dictus 13. b. ob recusatum xx. viratum exsulavit 16. ejus σαρκασμὸς in Clodium 16. Rullo vehementissime restitit 12. lex Iulia ei valde displicuit 14. in eum a Caesare Clodius instructus 23. Campanorum studium ut ab exsilio revocaretur 23. Pompeius Capuae de eo restituendo decretum fecit 23. jocus in L. Gellium 25. ejus domum Clodius dedicavit 80. ubi & signum Libertatis posuit 99. de agro Campano ad jus publicum revocando frequenti senatu referre debebat 167. a. sed agente Pompeio non retulit 167. a.
Cicero excusatur 15. restituitur & illustratur 16. b. 17. a. Cic. ad At. illustratur 20. a. b. 69. a. b. ejus orationes explanantur 23. 24. 84. 98. 99. 101. a. b. agrariae illustrantur 28. 29. Philippica 2. exponitur 25. 26. 30.
Civitates aut pagi bini communiter quandoque administrati 152. a.
Clodius xx. viratus repulsam patitur 16. eum Caesar in Ciceronem instruxit 23. Ciceronis domum a se consecratam dedicavit 80. signumque Libertatis ibi posuit 99.
Cluverius notatur 165. a.
Cnosia terra ab Augusto Campanis data 38. 61. 62. scutatorum xxx millia quotannis reddebat 62.
Colisei vox unde amphitheatro arcessita 134. non ab aliquo vicino colosso, sed a colossea mole 134. & a. b. in ejus nominis explanatione doctorum hominum hallucinatio 134.
Colonia: coloniis fere ut libertis nomina adscita 3. quid in iis vox *paterna* significet 3. colonia quid a municipio differat 4. confusa saepe haec vocabula 4. in quas milites deducebantur, non continue militares coloniae 26. inter civiles militaresque discrimen 26. coloniae cognomento Felices 27. vide Felix. coloniae unde nomen acciperent 27. olim sibi auctoritate senatus, postea suo arbitrio nomina adscisebant 31. quo auspicato semel deducta, iterum deducere non licebat 30. coloniae XVIII lege triumvirali militibus promissae 34. coloniarum reditus in longinquis interdum regionibus 61. coloniis suum aerarium 59. vide aerarium. aequester ordo coloniarum 127. earum Capitolia 161. a.
Colonia Capua: quoties Capuam deducta colonia 5. &c. prima a M. Bruto 6. vide Brutus. secunda a Sylla 6. vide Sylla. tertiam celeberrimam Caesar deduxit 13. vide Caesar. Octavius ter Capuam colonos adscripsit 14. 34. vide Octavianus. Septimam Nero deduxit 14. 165. b. Rullus eo coloniam molitur 12. Capuae coloniae magnitudo & frequentia 17. 20. a. b. scriptores de ea magnifice locuti 20. b. colonia a Caesare Iulio eodem deducta civilis non militaris 25. Calatia a Sylla Capuae adjudicata 44. & collis Leucogaeus 45. an Gracchus omnium primus Capuae coloniam collocarit 43. Campanae coloniae terminii litterati 52.
Colossus amphitheatri Campani nomen 133. etymon 134. b. quidquid in altum erectum colossus appellatum 134.
Columnae Traianae epigraphe 57.
Columnae amphitheatro ab Hadriano additae cui usui 71.
Compagus quid 152. a.
Consecrare & consecratio, vide dedicare & dedicatio. Consecratio peragenda lingua non praepedita 97. & mente constanti 98. ejus vitii Clodius accusatur 98. nec manu tremebunda 98. 99. bonorum in detestationem consecratio 99. qui ritus posito pro rostris foculo, tibicine, & capite velato peragebatur 99. utrum opera omnia publica consecrarentur 101. 102.
Constituere & dedicare in inscriptione synonyma posita 170. a.
Consulares Italiae quatuor 73.
Consules Campani 24. 25.
Consul aliquando unicus 63. a. ὕστερον πρότερον in consulibus enuntiandis frequens 155. b.
Contra votum in inscriptionibus quid 46.
Cornelia lex de agro Campano locando an perlata fuerit 166. a.
Cornelius Balbus major fort. unus e XX. viris 17. b. & 18. a. patronus a Campanis adscitus ibidem.
Cosconius Campani agri XX. vir. 17. a.
Costa (Caesar) laudatur 122. notatur 123. sed defenditur in additamentis 172. b.
Crassus inter XX. viros accensendus 17. b.
Crater olim Campania dicebatur 159. b.
Cryptoporticus Campana 143. a. Plinianae cryptoporticus descriptio 143. a. b.
Cultellare verbum agrarium, & de montibus dicitur 51. & a. b. origo vocis a cultro aratorio 51. a. cultellare agri inaequalitatem ad perpendiculum exigere, an acclivitatem in parvas planities diffindere 51. a. b.
Culter, vide falx.
Cunei quid 130. trigona Vitruvio appellati 130. a.
Cuperus (Gisbertus) refellitur 118. a. b.
Curatores kalendarii 60.
Curavit pro jussit in elogiis frequens 71.
Curia Tifata: vide Tifata.
Curionis versatile amphitheatrum 118. 119.
S. Cyprianus exponitur 85.

D.

Daniel cap. III, 2. illustratur 81.
Dari ad convivendum, vel cohabitandum quid 138.
Dausquii hallucinatio 82. b.
Decumanus & kardo verba agraria 41.
Decurionum ordo senatus quoque appellatus 63. a. decuriones gratuiti qui 157.
Dedicare vulgo idem ac consecrare 79. proprie tamen differunt 78. 80. 86. 88. 102. consecratio & dedicatio res conjunctissimae 80. 86. dedicatio, quam consecratio, patet latius 80. vera dedicationis notio 80. ex Hebraeo Graecoque sermone 81. 82. dedicare quandoque idem quod dicere 82. & a. b. proprie dedicare idem quod usui dicare 82. 83. dedicare apud veteres pro dedicare 82. & a. dedicativae & abdicativae enuntiationes 82. b. dedicare rogam in funus 83. & b. vide toga. dedicare in sacrum quid 84. & a. b. in censum dedicare quid 84. dedicare, non dedicere apud Accium 83. a. dedicare quid apud Apuleium, Tertullianum, Cyprianum 85. saepe etiam in lapidibus idem quod ἐγκαινίζειν 86. dedicare & loco movere ἀντιθέτως posita 86. b. 87. 100. a. dedicare pro consecrare, cum sermo de templis 86. quid dedicare domum 86. 87. statuas, imagines, tabulas, bibliothecas &c. 87. 100. a. b. pontes 87. muros 88. sua pecunia dedicare 88. etiam posteriore aetate pro ἐγκαινίζειν 88. dedicare sub ascia 89. &c. vide ascia. jus praeficiendi, qui dedicaret, olim apud populum 93. postea ad impp. translatum 93. quorum nomine alii quandoque dedicabant 94. qui dedicabat, nomen suum inscribebat, etiam si alius aedificasset 95. opera principi inscribebantur, etiam si alius dedicasset, contra vero si quis sua pecunia fecisset 95. vide inscribere. templi Capitolini dedicatio 16. quanta ambitio dedicandi & libera rep. & sub prioribus Caesaribus 95. 96. dedicationem differre religiosum 97. duumviri aedis dedicandae, vide duumviri. uni non duobus dedicationis negotium dabatur 91. 92. cur quandoque a duobus peragi in titulis dicitur 92. & a. b. rerum singularum dedicatio sive encaenia 102. &c. amphitheatri 102. theatri, gymnasii, bibliothecae 103. pontium, emissarii lacus Fucini, aedium, 104. epulum in dedicationibus fere semper datum 105. dedicatio pro publica comessatione 106. coena recta, aut sportulae, aut nummi in dedicationibus dati 105. nec minus in ecclesiarum dedicationibus epulae seu agapae 106. apud Graecos consecratio pro dedicatione ferme ponitur.
Delicare idem ac dedicare apud veteres 82. & b.
Dempsterus dupliciter hallucinatur 83. a. b. & additam. 169. a. b.
Deuteron. XXI, 5. illustratur 81.
Diana patrium numen Campanorum 119. Capuae pro Iunone culta 161. a. sub Dianae tutela venatio rustica & ludicra 120. Diana Tifatina vide mons Dianae Tifatinae.
Dicare idem ac dicere 82. & a. b.
Dio Capuae conscripsit historiam 62. a. Dio secum ipse & cum aliis conciliatur & illustratur 19. b. 22. illustratur 66. a. b.
Diphilus tragoedus in Pompeium invehitur 24.
Divi praenomine principes post consecrationem decorati 40. cum eo praenomine vix aliquando humanos titulos adscisceunt 67. 68.
Domitiani nomen erasum 65.
Donatus (Alex.) memoria falsus 104.
Dorico ordini Campano in amphitheatro locus 121. b.
Duodenarius magistrorum numerus in pagis Campanis 154. b. duodenario numero Etrusci delectabantur 154. b.
Duumviratus tempus quandiu perduravit 25.
Duumviri alias quatuorviri in eadem colonia 63. a. duumvir & praefectus juri dicundo fort. duo magistratus diversis temporibus gesti 49. 50. duumviri aedis dedicandae falso a Gutherio adstructi 91. duumviri aedis locandae faciendae 91. duumviri Campani, vide Campani.

E.

Ἐγκαίνια & ἐγκαινίζειν quid 80. 81.
Eae & eabus pro ejus & eis 153. a.
Ei pro ejus antiquis dictum, ut cui pro cujus, alii pro alius, & innumera id genus 153. a.
ejus, cujus & similium I medium vocale non consonum est 153. a.
Emissarius Fucini lacus naumachia dedicatus 104.
Encaeniare quid apud Latinos sequioris aevi 80. 81. & a. b.
Episcopus Berolasis 138. ejus sedes in Ecclesia S. Stephani 138.
Epistylia quid 108. falso columnarum capitula apud lexicographos 108. inter epistylium & trabem quid interfit 108.
Epulum in dedicationibus fere semper datum 105.
Equester ordo etiam in coloniis 127.
Equestria quid 127. in iis qui sederent 127.
Erchempertus passim illustratus 135. usque ad finem capitis.
Etrusci duodenario numero delectati 154. b.
Εὐσέβεια quid 74.
Eutropii hallucinatio 102.
Exactores operum publicorum, & exigere opus quid 158. a.
Exilium Ciceronis ob recusatum xx. viratum 16.

F.

FAbrettus notatus 89. 90. a. b. crux a Fabretto fixa refigitur 170. b.
Falx in Augusti lege non messoria, sed culter aratorius 53. a. eadem falx in Plinii loco restituitur 53. b. falx praecedens solum incidebat, qua ararum ducendum esset 53. b.
Favorini lexicon laudatur 19. a. b. 81. 82.
Fausta nomina quae 162. b.
Fayus notatur 82. b.
Februarii xxiii dies intercalaribus tantum annis anni extremus olim fuit 150. b.
Felix Campaniae cognomen recens 27. Felicis cognomen unde Capuae obvenerit 27. aliae extra Campaniam coloniae cognomento Felices 27. a Sylla Felice sic dictae 27. 31. &c. tres coloniae Iuliae Felices 31. Felix in coloniis an idem quod frugifera 33.
Feminae in amphitheatro ubi spectarent 132. & a. b. feminis fusum torquere per praedia cur lege paganica vetitum 152. b. earum genii Iunones appellati 161. a.
Festus illustratur & emendatur 82. 83. exponitur 51. b.
Flavium amphitheatrum a patre erectum Titus consecravit & dedicavit 102.
Fortuna, vide etiam Opifera. Fortuna Metellis indulgentior 98. b. fortuna obsequens & respiciens 97. b. Romanis impensius culta 97. b. 98. a. cum ope divina conjungitur ibid. an eadem ac vis divina ibid. an potius vis divina eadem quae vis major 170. b. Nemesis & Fortuna idem 98. a. b.
Forum epulo daro dedicatum 105.
Freinshemius suppletur, 166. b.
Frontinus restituitur & illustratur 32. & a. b. 33. & a. b. a Goesii criminatione defenditur 32. a. b. 39. illustratur 43. 44. 51. & a. b. 53. & seq.
Frontini Siculi libellus 39.
Fusum torquere per praedia feminis cur vetitum 152. b.

G.

GAdes non colonia, sed municipium 50. cui olim quatuorviri, postea duoviri praefuerunt 50. a. b.
Gaditana inscriptio illustratur 49.
Gelenius notatur 18. b.
Gellius exponitur 84.
Genius quomodo depingeretur 160. a. singulis hominibus suus genius assignatus 160. b. geniorum theologia ex Angelorum vera doctrina manavit 160. b. locorum singulorum genii 160. b. 161. a. malus genius 160. b. serpens genii symbolum 160. a. b. Tutela eadem qui genius 160. b. genii marium, Iunones feminarum dicebantur 161. a.
Gensericus Capuae vastitatem attulit 139.
Gladiatoribus alendis caeli salubritas requisita 111. & a. b. in saginam dabantur 112. a. ex medicorum praeceptis victitabant, unde medicus ludi Gallici, matutini 112. a. Samnites gladiatores qui 114. ad mensam adhibiti 114. a Campanis ad Romanos traducti 114. 115. Constantini tempore desiere 135. Gladiatorum Capuae ingens manus 20. a. b. 115. 171. a. b. 172. a. b. per domos distributi cum ludus eos non caperet 115. ingens ibidem eorum numerus etiam sub Caesaribus 116. ars gladiatoria Capuae, quam Romae vetustior 58. 59.
Goesius refellitur 21. 32. a. b. 43. 48. & a. b. 49. 63. b. 64. a.
Gothi a venatione amphitheatrali non abhorrebant 135.
Gracchani limites apud Frontinum qui 43. an Gracchus omnium primus coloniam Capuae collocarit 43.
Grafferus (Iacobus) exploditur 67. a. b.
S. Gregorii liber Sacramentorum illustratur 85.
Guaiferius Berolasi praeficitur ab Athanasio 143. ejusdem Guaiferii exitium 145.
Gudius notatus 112. b.
Guicciardinus (Caelestinus) exploditur 121. a.
Gutherius notatur 91. 92. suppletur 162. b. 163. a.
Gymnasia quibus Diis sacra 100. b. eadem olei distributione dedicata 103. thermae gymnasii pars 141. b. 142. a. b. imo gymnasium thermae appellatum 141. b. 142. a. caldaria cella in gymnasiis 142. b. regio, in qua Neapolitanum gymnasium, thermensis appellata 142. a. gymnasium Campanum 141. & a. prope amphitheatrum fuit 141. b. 142. a. b.

H.

HAdrianus quantum nemo alius ad aedificia incubuit 65. 66. vetera quoque aedificia renovavit 69. huic principi aegre Antoninus Divi praenomen impetravit 65. 66. Nemausense amphitheatrum ab Hadriano erectum 66. quando Campanum amphitheatrum refecerit 67. columnae, quas Campano amphitheatro addidit, cui usui 71. qui honores ei post mortem delati 74. operibus nomen suum non adscripsit 96. ad ejus opera plurimum contulit Antoninus 77.
Herculaneus pagus ubi fuerit 149. a. Herculanei lex pagana 149. ejus legis sententia 148. & interpretatio 149. ejusdem Herculanensis inscriptionis fusior expositio 149. & seq.
Herodianus illustratur 125. a. 126. b.
Hesychius illustratur 134. b.
HOMERI pro Homeridi & similia 169. a.
Hoplomachi qui antea Samnites 114. b.
Horatius illustratur 12. b. 13. a. b. 169. a.
Hudrentum seu Hydrentum magis quam Hydruntum 119. a.
Hyginus illustratur, & cum fragmento agrario conciliatur 41. 42. 43. illustratur 51. b. 53. a.

I.

IIn eius, cuius &c. vocale non consonum 153. a
Imago, quam signum vel statua, patet latius 71.
Imperatores cognomento Divi vix aliquando humanos alios titulos adscisunt 67. 68. imperatoris praenomen quando Iul. Caesari tributum 56.
Imperavit pro jussit abest ab inscriptionibus purioris aevi 71.
Incubare Iovi quid significet 163. b.
Inpensa cum elemento N aureo latinitatis saeculo scribebatur 62. a. b.
Inscribere. Qui dedicabat, etiamsi alius aedificasset, nomem suum inscribebat 95. opera principi inscribebantur 95. contra si quis sua pecunia fecisset 95. quorundam Impp. modestia nomen suum non inscribentium 96. Severus conditorum nomina in Panthei titulo servavit 96. idem in Campani amphitheatri titulo fecit Antoninus 96.
Inscriptio Allifana illustratur 118. a.
—— Beneventana restituitur 52. 154. a.
—— Campana agraria exponitur 52. & seq.
—— Campana de apodyterio illustratur 107. & seq.
—— Campana de P. Pescennio illustratur 62. a. b. & seq.
—— Campana restituitur & illustratur 157. 158.
—— Casinas exponitur 52.
—— Fabrettiana restituitur & explanatur 170. b. itemque aliae apud eundem 163. b. 164. a.
—— Gaditana explicatur 49. 50.
—— Gortynensis illustratur 38. a. b.
—— Herculaneensis fusius exponitur 149. & seq.
—— Hudrentina illustratur 117. & seq.
—— Mediolanensis explicatur 94.
—— Neapolitana illustratur 112. a.
—— Pontis latronis explanatur 46. & seq.
—— Puteolana emendatur & exponitur 112. a. b.
—— Reinesiana illustratur 74. 75.
—— Romana spinosior explanatur 169. a.
—— Suessana illustratur 172. b.
Inscriptiones multae illustrantur a pag. 85. ad 89. & alibi passim toto opere.
Inscriptionum veterum mira brevitas, nostro aevo inepta earundem prolixitas 57.
Instaurare pro restituere an latinum: vide restituere. instaurare vias quid apud Statium 69. a. quid instaurare monumentum apud Plinium 69. a. b.
Intercalaris annus ante Caesarem qualis 150. b. & 151. a. b. alter quisque annus intercalaris fuit ibid. Februarii xxiii dies intercalaribus tantum annis anni extremus fuit 150. b. annis intercalaribus a Terminalibus putandorum dierum ratio 151. a. in anno bissextili post Caesarem dies intercalaris prior, non posterior, bidui fuit 151. a. kalendae intercalares apud Ciceronem quae 151. b. kalendae intercalares priores apud eundem quid significent 151. b.
Iovia Venus unde dicta 152. a.
Iovis Tifatinus & Addiana ubi ponenda 47.
Iovus pagus 152. a.
Italia quatuor consularibus commissa 73.
Italicae urbes quando jus civitatis adeptae 165. b.
Iulia, coloniae Capuae nomen 14.
Iulia aqua non eadem quae Augusta 167. b.
Iulia lex agraria seu Campana Ciceroni valde displicuit 14. ejus legis capita 18. b. ea lex quid turbarum exciverit 19. 20. in eam optimates jurare coacti 22. lex Iulia agraria de terminis non movendis 168. a.
Iulia lege urbes Italicae jus civitatis quando adeptae 165. b.
Iuno in capitoliis colebatur 161. a. pro hac dea Capuae Diana culta 161. a. Iunones feminarum genii dicebantur 161. a.
Iupiter quo pacto depingeretur 161. a. Iupiter Μιχανεὺς 161. b. 162. a. sceptrum Iovi peculiare, vide sceptrum.
Iupiter, Iuno, Minerva in Rom. capitolio sub eodem tecto colebantur 161. a. itemque in coloniarum capitoliis 161. a.
Iurisdictionem mittere apud Siculum Flaccum

quid 48. a. b.
Ius trium liberorum unde prius arcessendum 166. a. cujusmodi fuerit 166. a. cum iis etiam communicatum, qui pauciores alerent 166. a. imo etiam cum infecundis parentibus 166. a. quae praemia inde redundarint 166. a.
Iuvenalis illustratur 83. & a. b. 131. a. ejusdem scholiastes notatus 83. a.

K.

Kalendae intercalares quid 151. b. kalendae intercalares priores quid significent 151 b.
Kalendarii curatores 60.
Kardo & decumanus quid 41.
Καθιέρωσε de templis, ἀνέθηκε de aris, signis, clypeis &c. 86. a. b. 87.
Καθιέρωσις apud Graecos quam late pateat 101. 102.

L.

Laboriae pars agri Campani praestantissima 42. b.
Lampridius illustratur 169. b.
Landulfi comitis nepotes Capuam quo pacto inter se diviserint 137. 140. schisma inter Landulfum & Landonulfum episcopos 137. 140. 141.
Lapis auspicatus in templorum fundamenta conjectus 162. b. ejus rei ritus a Tacito descriptus 162. b.
Lasena (Petrus) 142. b. 171. b.
Lauredanus notatur 5. sed excusatur 43.
Λαξδυτήριον quid 90. a. b.
Legata poenae nomine ab Antonino abolita 60. a. b.
Lentulus qui Capuae ludum gladiatorum habuit quis 171. b. fuit is cui cognomen Vaccia 171. b.
Leo Ostiensis exponitur 47. a. b.
Lepidus Syllae infestissimus 28. victus a Catulo in Sardinia periit 28.
Leucogaeus collis ad alicam conficiendam aptissimus 40. pro eo Neapolitanis Octavius annua vicena millia munerari jussit 40. coloniae Campanae praefectura 45. 63.
Lex Iulia, vide Iulia lex.
Lex pagi Herculanei, vide Herculaneus.
Libertatis signum in domo Ciceronis a Clodio positum 99.
Liberti raro referebantur in tribum, sed libertorum filii fere in Palatinam 46.
Libitinensis porta quid 110. eadem quae sanavivaria, sive potius sandapilaria 171. a.
Limites agri Campani 42. primarii perticae limites kardo & decumanus 41. hi in agro Campano alternabant 41. 42.
Linea dives in cavea quid 128.
Lipsius notatur 115. 128. & a. b. 130. & b. 131. b. 132. & a. b. 134. & a. b. 166. b.
Livius illustratur 63. b. 64. a. b. 91. 92.
Loco movere & dedicare ἀντιθέτως posita 86. b. 87. 100. a.
Lucanus Campanorum agere coepit P. Pescennius Secundus Campanis reciperavit 62. ejusdem agri praestantia & latifundia 64. a. b. Peregrinii de eo agro sententia 62. b. ubi fuerit 63. b. 64. a.b. quibus coloniis divisus 63. b. 64. a. b. ob coloniarum solitudinem, quibus assignatus fuerat a Campanis recuperatus 64.
Lucoferonense amphitheatrum 78.
Ludi quibus Diis consecrati 101. a. ludorum origo ac nomen a Lydis 113. & a. b. ludos qui facerent optimo loco sedebant 153. b.
Ludi scenici Campanorum 146. & in pagis Campanis 147.
Ludii ac ludiones pueri qui 113. a.
Ludus gladiatorius prope amphitheatrum 111. ludus Dacicus, Gallicus &c. 111. ludus magnus prope Flavium amphitheatrum 111. ludi gladiatorii extra Romam, veluti Ravennae & Capuae 111. 112. Caesaris ludus Alexandreae non ad Iulium, sed ad Augustum referendus 112. & a. marmora de ludo Alexandrino & Dacico restituta & illustrata 112. a. b. ludus Lentuli Capuae 171. a. b. 172. a. b.
Lupus (Rutilius) agrum Campanum ad jus publicum revocare primus aggreditur 166. b.
Lustratio pagorum, vide pagus.
Lydi optimi saltatores 113. b.

M.

Mabillonii expositio anaglypti Campani expenditur 160. & seq.
Magister & magistrare quid 151. b.
Magistratus Campani, praetores & consules appellati 24. 25.
Magistri collegiorum, vicorum, pagorum, corporum, societatum, fanorum &c. 152. a. ab his pagorum lustratio fiebat 153. b. 154. a. duodenarius magistrorum numerus in Campanis pagis observatus 154. b.
Magnitudo Capuensis coloniae 17. 20. a.
Mancini fana apud Festum quid 51. b.
Mancipia operibus faciendis addicta 64. 65.
Mantia Pompeio convitiatur 11.
Mantua Cremonae praefectura 44.
Manutius junior notatur 105. b. senior refellitur 167. a.
Martialis illustratur 83. b. 169. a 131. a. 171. a.
Medici gladiatorum, & medicus ludi Gallici &c. 112. a. vide gladiatores.
Mediolanum an novae Athenae 177. 84.
Merkedonius mensis quid 150. b. 151. a. an Etruscae originis vox 172. b. inter XXIII & XXIV Februarii immittebatur 150. b. 151. a. modo XXII, modo XXXIII dierum fuit 150. b. 151. a.
Metellus aedis Opiferae dedicator quis 98. b. fortasse cui cognomen Caprario 98 b. in hunc exstat Scipionis scomma 98. b. Metellorum fortuna 98. b. Merellus Macedonicus a quatuor honoratissimis filiis elatus. 98. b.
Mi-

Μιχανεύς, Iovis cognomen 161. b. 162. a.
Μιχανίτις, Minervae cognomen 161. b.
Minerva quo pacto depingeretur 161. b. Minerva Μιχανίτις quae 161. b.
Minucius illustratur 100. b.
Missonius (Maximilianus) notatur 156. b.
Μισθόω & μισθῶμαι locare & conducere utrumque significat 19. a. b.
Mons Dianae Tifatinae oppidum antea ignotum 47. fort. qui Addiana in tabulis Peutingerianis appellatur 47. una ex Campanis praefecturis fuit 47. 51.
Montes cum theatris collati 168. a.
Monumentum Ciceronis quale sit intelligendum 69. a. b.
Muneribus edendis Campani addictissimi 59. munus etiam pro venatione 79. a. b. 168. b. imo & pro scenicis 169. a.
Municipes qui 165. a. in iis paterna origo censebatur 165. a.
Municipium & colonia confusa saepe vocabula 4. quid proprie differant 4. cuivis municipio suum aerarium 59.
Munificentiae notio antea ignota 118. a. dicitur cum respectu ad utrumque munus, idest gladiatores aut venationem 117. b. 118. a. 172. b.
Muri urbium sancti non sacri 88.
Myrmillones iidem Galli dicebantur 172. a. carmen quod iis occinebatur 172. b. Myrmillones unde dicti 172. a.

N.

Naevius poeta Campanus 146. ejusdem epitaphium 146.
Neapolitanis pro colle Leucogaeo Octavius vicena millia numerari jussit 40. apud eos ars palaestrica in pretio 141. a.
Nehemias XII, 27. illustratur 81.
Nemausense amphitheatrum quis erexerit 66. 67.
Nemesis, vide Fortuna.
Nero coloniae Campanae supplementum adjecit 45. 165. b. eaque est septima eodem deducta colonia. 45. 165. b.
Nicolao Damasceno lux 114. 115.
Nola cognomento Felix 27. 31.
Nummi veteres illustrati 118. a. b. & alibi passim.
Nuper quandoque pro longioris temporis intervallo 44.

O.

Pro D in inscriptionibus 150. a.
Octavianus ter Capuam deduxit coloniam 14. 34. &c. primum post quinquennium ab inito triumviratu 34. 35. quid propterea turbatum sit 35. 36. XVIII civitatium militibus promissarum Capua prima omnium 34. 35. Octaviusne an Lucius colonos in eas civitates deduxerit 35. 36. altera deductio post Lepidum exauctoratum instante contra Sex. Pompeium bello 37. militum seditio praemia sibi repraesentari vociferantium 37. ea occasione terra Cnosia & aqua Iulia Campanis data 38. tertia deductio ab Octaviano jam Augusto, idest post Actiacam victoriam 39. priores duae Octaviani coloniae militares, tertia civilis an militaris obscurum. 40. eo tempore Leucogaeus collis Campanis tributus 40. ob hanc deductionem Capua Augusta cognominata 39. 40. plurium oppidorum lacinias Campanae perticae tanquam praefecturas applicuit 44. in inscriptionibus non ἁπλῶς Caesar, sed cum aliquo additamento appellatur 54. 55. nihil non in coloniarū a se deductarum in gratiam fecit 62. b.
Officium pro officialibus 167. b.
Opera publica quatuor generum sacra, sancta, religiosa, profana 100. 101. utrum omnia haec consecrarentur 101. 102. ea suis singula numinibus sacra 100. & b. operum publicorum exactores qui 158. a.
Opici unde dicti 159. a.
Opifera eadem quae fortuna 97. & a.b. Harduini opinio rejicitur 97. a. falso plerisque Iuno intelligitur 97. a. Diana etiam Opifera appellata 97. a. b.
Orchestra quid 126. 127. quibus in ea locus 127. cur linea appelletur 131. a.
Ordines architectonici omnes in Campano amphitheatro 122. a.
Ordo Tuscanicus, vide Tuscanicus.

P.

Paeanius notatur 172. b.
Paganalia & paganicae feriae quid 153. b. paganici dii qui 153. b.
Pagiscitum recte dictum 149. b.
Pagorum lustratio 153. b. 154. a. a pagorum magistris fiebat ibid. non tam mense Maio, sed & Iunio 154. a. pagorum magistri 152. a. in pagis Campanis duodenarius magistrorum numerus observatus 154. b. pagi bini communiter quandoque administrati 152. a. in pagis forsasse a Terminalibus dies computabant 151. b.
Pagus Herculaneus, vide Herculaneus.
Palatina tribus, in quam libertorum filii ferme adscribebantur 46.
Parastaticae recta scribendi ratio 71. a. b.
Paterculus exponitur, & a falsa emendatione vindicatur 15. a. b. 16. a. 38. 39. 61. 62. a. 171. a.
Paterna in coloniis quid significet 3.
Patronis statuae ponebantur 12. a.
Paullus jurisconsultus illustratur 83.
Pausaniae sententia defenditur 75. 76.
PEQVNIA pro pecunia in saxis non raro 152. b.
Peregrinius (Camillus) notatur 29. a. b. 51. b. 53. & seqq. 59. a. b. laudatur 58. 62. b. 63. a. ejus opusculum de amphitheatro periit 121.
Peregrinius (Camillus) primicerius, poeta eximius in theatri ruinis rusticabatur 155.
Pertica quid a praefectura differat 41. perticae limi-

Limites primarii, kardo & decumanus 41. hic ad orientem dirigebatur, ille ad septentrionem 41 42. perticae termini erant cippi inscripti 51.
P. Pescennius Secundus Lucanum agrum Campanis recuperavit 62. huic Capuae ex S. C. statua ponitur 63. b. Pescenniana inscriptio 62. a.
Peutingeri tabulae illustrantur 47.
Pighius notatus 12.
Piso inter xx. viros annumeratur 17. b. una cum Pompeio Capuae duumviratum gessit 24.
Pius cognomen Antonini, vide Antoninus.
Placentinum amphitheatrum incensum 167. a.
Plinius illustratur 40. 42. a. b. 44. 45. 46. 69. a. b. 97. 98. a. b. Plinio vera lectio afferitur 53. a. b.
Plinius junior illustratur 92. 103. 104. 169. a.
Plutarchus explicatur 25. illustratur 171. b. 172. a. b.
Podium quid 126.
Polybius illustratur 59. a. b.
Pompeius M. Brutum perfide interfecit, propter quod ei conflatur invidia 9. Cicero Pompeio assentatur 10. Mantia Pompeio convitiatur 11. inter Campanos xx. viros annumerandus 17. b. duumvir Capuae decretum fecit de restituendo Cicerone ab exsilio 23. Diphilus tragoedus in eum invehitur 24. Consul unicus prodiit 63. a. egit cum Q. Fratre ne Cicero de agro Campano ad jus publicum revocando referret 167. a.
Sex. Pompeius apud omnes gratiosus 35.
Pontes circensibus editis dedicati 104.
Pontificium jus vulgo Romani ignorabant 101.
Popularia in amphitheatro quid 127. complectebantur etiam equestria 128. 130. b. 131. a.
Portae urbium an sanctae 101. 170. b. 171. a.
Porticus in theatris quae sint intelligendae 152. b.
Porticus interiores amphitheatri tenebricosae 125.
Portulae amphitheatri per quas ferae emittebantur 126.
Possinus refellitur 171. a.
Praecinctiones quid in amphitheatro 128. & a. cui usui 128. ipsarum numerus 128. & a. frustra in podio praecinctionem admittit Lipsius 128. a. b. cardines balteorum etiam appellatae 130. b.
Praefecti juri dicundo 48. &c. ii sunt qui sive Roma ad Romanas praefecturas, sive a coloniis ad colonicas praefecturas mitterentur 48. & seq.
Praefecturae Campanae quaenam fuerint 44. praefecturae colonicae etymon ex Siculo Flacco 47. praefecturae colonicae diversae prorsus sunt a praefecturis Romanis 49. praefecturae campanae paullatim pessum ivere 45.
Primus & solus quid 119. b.
Propylaeum Campani amphitheatri 72. 168. b. an in Flavio amphitheatro fuerit 71.
Proscenium theatri Campani 158. quis fuerit hujus operis redemtor 158.
Psalmi XIX titulus illustratur 81. 104.
Psalmus LXXIV illustratur 90. a.
Pullati a media amphitheatri cavea rejecti 127. in summa cavea collocandi 132. & a. pullati iidem qui lacernati 169. b.
Pullus non idem ac sordidus 169. a.
Puteanus notatur 15. a. b. 150. b.
Puteoli modo colonia, modo iterum municipium 165. a. a Puteolanis ars palaestrica in pretio habita 141. a. Puteolana inscriptio, vide inscriptio Puteolana.

Q.

Quaestores coloniarum 60. quaestores provinciarum Italiae 60. quaestor Calenus cui Campania provincia obtigerat 60.
Quasei sei pro quasi si 153. a. b.
Quatuordecim gradus equiti assignati 127. in quatuordecim sedere quid 127.
Quatuorviri aut duoviri coloniis praerant 50. a. b.
Quinqueviri pro xx. viris apud Cic. irrepserunt 17. & a. b.

R.

Radelchis cum foederatis Saracenis Capuam redegit in cinerem 139.
Redemtor operum publicorum quid 158. non tantum is qui opus faciendum, sed etiam qui tuendum conducebat 163. b.
Reges in campo Martio sepeliri mos erat 28.
Regio non semper idem ac provincia 141. b.
Reinesius a Fabretti censura vindicatur 89. notatur 105. a. 172. b.
Relictus ager idem quod non assignatus 38. 39. 61.
Relinquere & assignare, verba agraria 38. 39. 61.
Respublica passim in inscriptionibus de quovis minimo oppido 63. a.
Restituere, quam instaurare aedificia, castigatius dicitur 68. 69. imo apud veteres instaurare nunquam de aedificiis 68. 69. & a. b. 168. a. b.
Rigaltii prava emendatio 48. a.
Romani impensius Fortunam colebant 97. b. 98. a.
Rullus tribunus pl. coloniam Capuam molitur 12. huic Cicero vehementissime restitit 12.

S.

Sacer locus quid a sacrario differat 93.
Salernitanis ager Lucanus divisus 64. a. b.
Salmasii prava emendatio 48. a. Salmasius refellitur 50.
Samnites gladiatores, vide gladiatores.
Sanavivaria porta corrupte pro sandapilaria 171. a.
Sancta quae proprie dicantur 93.
Sanfelicius (Antonius) notatur 121. a. excusatur

fatur 156. & a. b.
Saraceni Campanum amphitheatrum illaesum servarunt 139.
Satelliae inscriptio illustratur 107. Satellia gens parum nota 107. 108.
Scalaria seu itinera quid in amphitheatro 130. priora scalaria orchestram non trascendebant 130. a. scalariorum initia & fines non in gradibus, sed in praecinctionibus 131.
Scalarum series in amphitheatro quo pacto directae 129.
Scenici ludi, vide ludi.
Sceptrum Iovi peculiare 161. a. b. quale id fuerit 161. a. b. in foederibus feriendis sceptrum pro Iovis simulacro adhibitum 161. a. b.
Scholiastes Iuvenalis notatus 83. a.
Scipionis dictum in Caprarium 98. b.
Senatus consulto cognomina urbibus imponebantur 34. senatus pro ordine decurionum quandoque ponitur 63. a.
Sepulcra urina temerare veritum 164. a. b.
Serpens Capuae insigne 159. a. b. Genii symbolum 160. a. b. ad vetandam urinam depingebatur 163. b.
Severus conditorum nomina servavit in Pauthei titulo 96.
Sexviri Augustales saepe plures quam seni 63. a.
Sicopolis a Campanis aedificata 137.
Siculus Flaccus illustratur, & a pravis emendationibus vindicatur 48. 49. & a. b.
Signa translata ex abditis locis vel ex obscuro loco quid significent 170. b.
Sigonii aberratio 6. &c. idem refellitur 27. 28. 29.
Silius illustratur 64. b.
Somnia in aede Capitolina captandi mos 163. a. b.
Sordidus non idem ac pullus 169. a.
Spartianus illustratur 67. ex Pausania 125. b.
Specus amphitheatri subterranea cui usui 126.
Spoliarium, vide apodyterium.
Statilius Taurus primus Romae mansurum amphitheatrum posuit 58.
Statius exponitur 69. a. cum Etymologo collatus 134. b. 144. a.
Statuae patronis ponebantur 12. a. statua Syllae quandiu pro rostris steterit 30. statuae interdum deorum, saepissime hominum, signa deorum tantum 105. a. b. statuis & elogiis clarorum virorum duntaxat in amphitheatro locus 140. a. b.
Stellatis ager, an Caesare coloniam deducente, *ἀνέφγαστος* fuerit 18. a. b.
Strabo illustratur 111. a. b. 112. a. b.
Suetonius explicatur 18. a. b. illustratur 86. 87. 104. 105. 131. a. 132. b. 141. a. b. exponitur 131. a. 169. b.
SVNT in antiquis elogiis quandoque redundat 153. a.
Sylla acerrimus hostium insectator 6. civitates, quae contra ipsum arma sumserant, agro multavit 6. ejus colonia campanam praefecturam retinuit 7. eademque diu stetit 8. ejus acta non fuerunt rescissa 28. huic Lepidus infestissimus 28. Calatiam Capuae Sylla adjudicavit 29. 44. ejusdem statua pro rostris quandiu steterit 30. Syllae funus apparatissimum 28. Felix cognominatus 27. 30. &c. Syllae colonia impedimento fuit, quin Caesar novam transscriberet 31.
Syllanis possessiones nunquam ademtae 28. 29.
Σύνναοι dii 161. a.

T.

Tarracinae terminus litteratus 52. Tarracina colonia a Iulio Caesare deducta 56. 57.
Tempestatibus res divina fiebat 170. a. iisdem templum exstructum 170. a.
Terminalia quid 150. b. terminalia sacra 154. b.
Termini litterati Campanae coloniae 51. &c. una omnium inscripto 52. hi termini ad Caesaremne patrem an ad filium referendi 52. &c. ab Iulio positos fuisse verosimilius 53. 54. 55. cur diu post deductam a Caesare coloniam positi 56. terminos qui tolleret eos occidere permissum 154. b. lex Iulia agraria de terminis non movendis 168. a.
Tertullianus illustratur 85. 130. b. 131. a. 132. & a.
Theatra ludis dedicabantur 103. in his nunquam exhibita venatio 103. a. theatrum Pompeii non venatione, sed ludis dedicatum 103. a. vela in theatris: vide vela. theatra olim Romae disjecta, aut sine sedilibus permissa 147. quae sint eorum porticus 152. b. cum montibus collata 168. a. *θέατρα* apud Graecos etiam amphitheatra denotant 66. a. b.
Theatri Campani vestigia 155. quo tempore exstructum 156. quo curante 155. 156. proscenii ejusdem theatri redemtor quis fuerit 158.
Θεᾶ βία & *Θεομνία* quid 170. a.
Thermae Romanorum ad modum provinciarum exstructae 142. a. thermae pars gymnasii 141. 142. a. b. imo gymnasium thermae appellatum 141. b. 142. a.
Thermensis regio Neapoli ubi gymnasium 142. a. vide gymnasium.
Tifata quid significent 51. & b. Tifata Curia idem sunt ac iliceta Curii 51. b.
Tillemontii sententia expenditur 67.
Toga. veteres togati efferebantur 83. & a. b. quae quidem toga alba, non pulla ibid. toga pallens eadem ac obsoleta & sordida 83. b. dedicare togam in funus, idem quod encaeniare 83. & b. non vero in funeris impensas insumere 83. toga nova mortui efferebantur 169. b.
Traianae columnae epigraphe 57.
Threces a Threcidica armatura appellati 114. b.
Cn. Tremellius unus ex Campani agri xx. viris 17. a.

Tribulis pro tenuioris fortunae homine 169. a.
Tribunitia potestas quando Antonino collata 77.
Tribus Palatina: in hanc tribum referebantur filii libertorum 46.
Tricipitina Varronis 17. b.
Trigona quid apud Vitruvium 130. a.
Trium liberorum jus: vide jus.
Triumvirali lege Capua colonia destinata 24.
Turbae ob legem Iuliam excitae 19. 20.
Turnebus notatur 8. 9.
Tuscanicus ordo omnium simplicissimus 122. b. ejus characteres 122. a. b. imam saltem partem in amphitheatro Campano obtinuit 122. a. b. cur hunc ordinem Campani affectarint 122. a. b.
Tutela eadem qui Genius 160. b.
Tympanum quod machinae genus 162. a.
Tyrrheni iidem ac Campani apud Damascenum 115.

V.

VAndalaei schediasma de consecrationibus ethnicis 99. & a. b. 100. a.
M. Varro unus e XX. viris 17. b. emendatur 17. a. illustratur 150. b. Varronis tricipitina 17. b.
Vela in theatris a Campanis primum usurpata 147. Q. Catulus Romam induxit 147.
Velleius, vide Paterculus.
Venatio Campanorum 119. venatio rustica & ludicra sub Dianae tutela 120. munus pro venatione 79. a. b. 168. b. venationi amphitheatrali sub Gothis honos 135. vide theatra.
Venus Iovia unde dicta 152. a. Venerus, Cererus, Honorus antique dictum casu patrio 152. a. AD. VENEREM quid 169. a.
Versus in Caesarem vulgo jactati 18.
Vespasianus Romanum amphitheatrum construxit 58.
Via Campana cum Ostiensi conjuncta 118. b.
Victores Campaniae qui 116. 117. a Curione primum Romae, iidem Capuae a Bassaeo producti 118. 119. quos quidem Bassaeus ex universa Campania pretio excivit 119.
Vigintivirorum Campanorum catalogus 17. a. 18. a.
Virgilius illustratur 131. a.
Vis divina eadem ac vis major, i. dest tempestates 170. a.
Vitruvius illustratur 128. b. 130. a. 134. b.
Vlpiano vetus lectio asseritur 84. 85.
Vniversitas idem ac pertica 41. quid differat a praefectura 41.
Vomitaria seu aditus in amphitheatro 129. non alibi quam in praecinctionibus patentia 129. superiora duplo plura quam inferiora 131. & b.
Vorlæsci, vide Berelasie.
Vossius notatus 132. b. ejus etymologicon suppletum 113. b.
Vrbana, Campana praefectura 44. 45.
Vrbibus ex S. C. cognomina imponebantur 34. urbes Italicae decem & octo coloniae destinatae 34. urbibus agro multatis aliqua tamen agri pars publice relicta 60. 61. urbes Italicae lege Iulia jus civitatis assecutae 165. b.
Vrina sepulcra temerare vetitum 164. a. b. ad illam vetandam anguis depingebatur 163. b.
Vrsinus notatur 15. a. b.

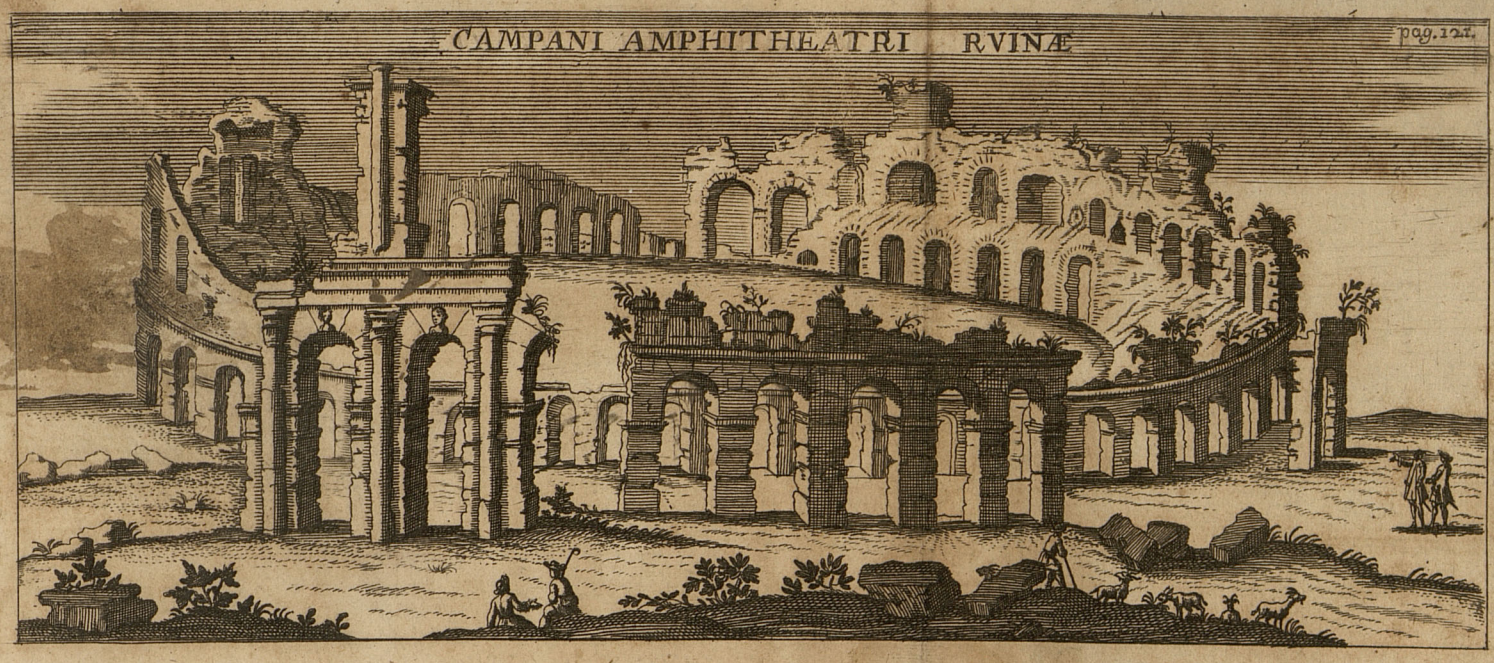
X.

XIphilini indiligentia 103. a. b.
Xylander notatus 171. b.

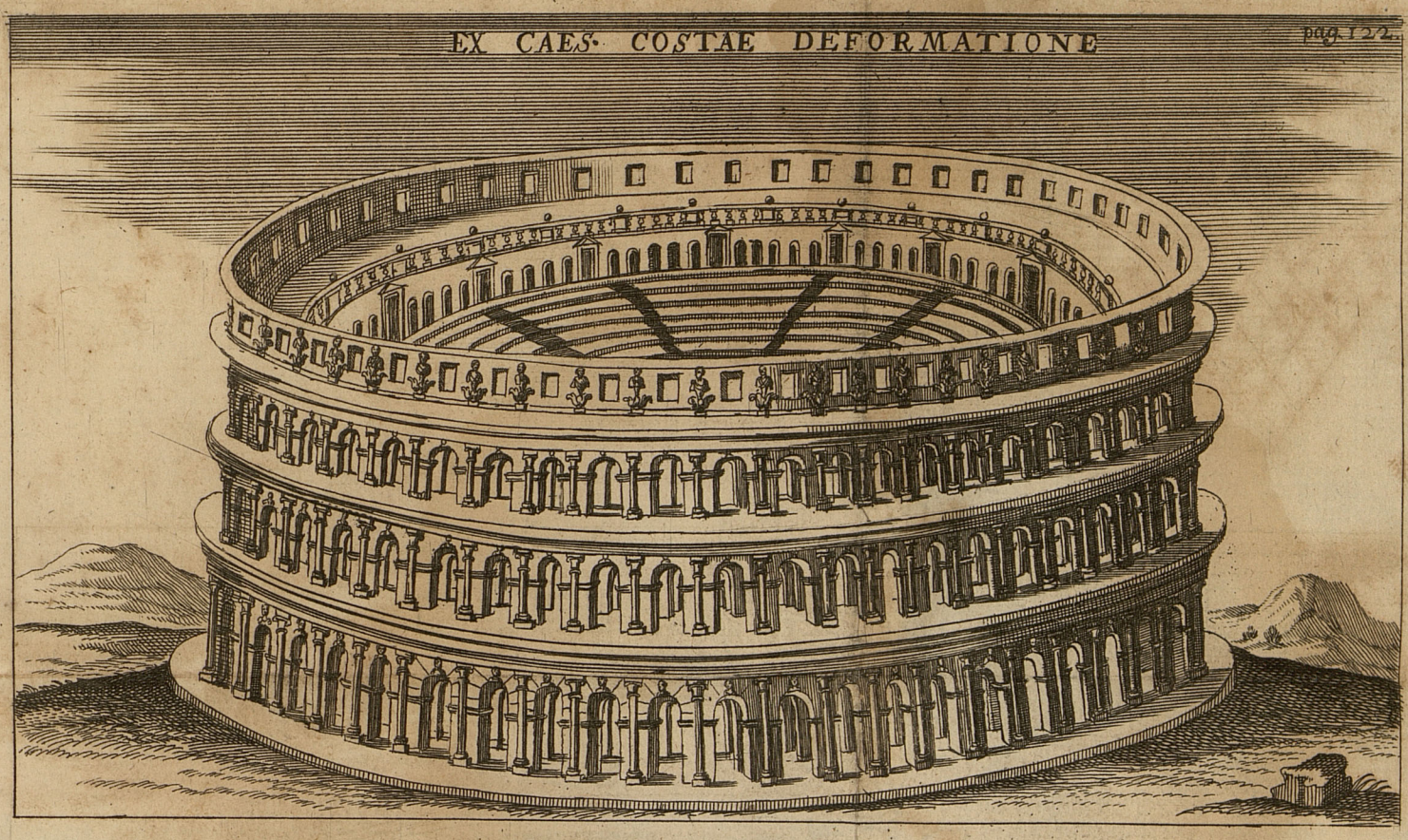
ERRATA.

In epistola dedicatoria pag. 4. lin. 11. pro &	*rescribe* eo.
p. 3. l. 24. Martia	Martius
p. 19. col. 2. lin. 28. fines	fine
ibid. l. 30. an non	an
p. 24. l. 23. Difilus.	Diphilus?
ibid. l. 34. an non	an.
p. 31. l. 8. fuerit	fuit
p. 44. l. 10. Testus	Festus
p. 59. l. 26. Saborentes	Saborenses
p. 62. col. 2. l. 8. auctore Plinio Papiriano &	*corrige* auctoribus Plinio, Papiriano, &.
p. 63. col. 2. l. 11. est	esset
p. 70. l. 20. prodit	prodit
p. 103. col. 1. l. 9. appellavit	appellarit
p. 106. l. 23. festa	templa
p. 109. l. 12. inscriptionibus.	inscriptionis
p. 112. l. 8. & 9. dele puncta omnia in illis	*verbis* GLADIATORESQVE &c.
p. 118. col. 1. in inscriptione Allifana lin. 8.	*rescribe*: REP. HS. XIIIX. N.
p. 119. l. 1. simu-latque	simul-atque
p. 121. col. 1. l. 8. Galeotta	Galeottus
p. 136. l. 1. Bersilaos	*Berolasis*
p. 141. col. 1. l. 13. Bussaei	Bassaei
p. 147. l. 4. post mansit *adde*	adeo
p. 149. post finem l. 25. adde	Iudi
p. 155. in versibus Peregrinii v. 5. palaggi	*palagi*

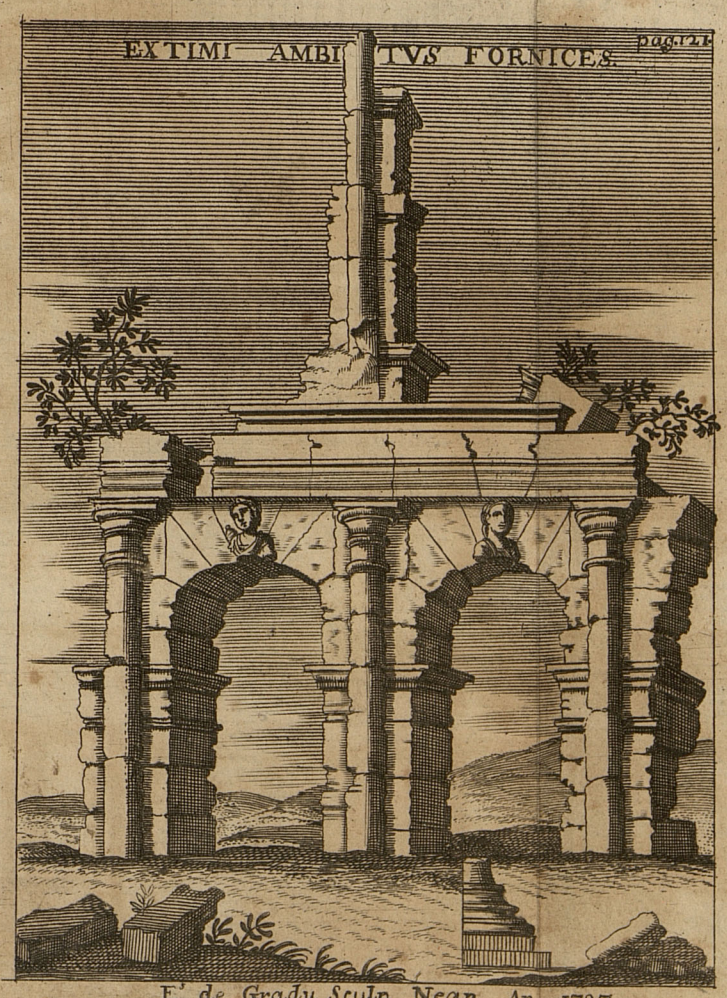
CAMPANI AMPHITHEATRI RVINÆ pag. 121.

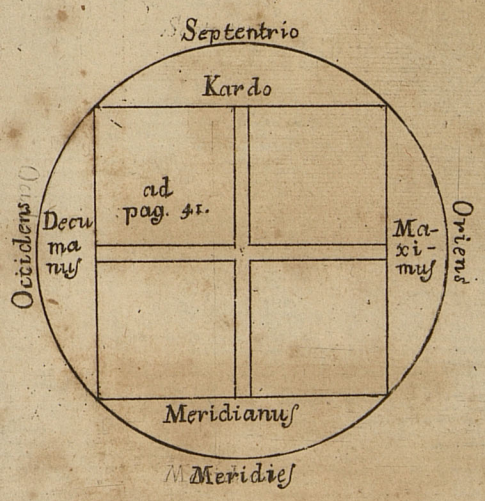

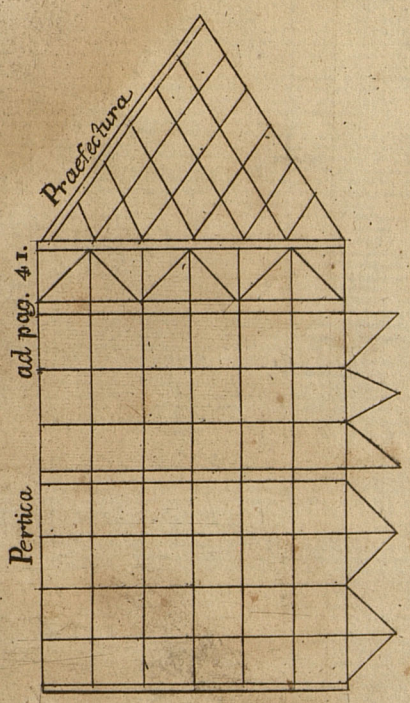
EX CAES. COSTAE DEFORMATIONE pag. 122.

EXTIMI AMBITVS FORNICES. pag. 121

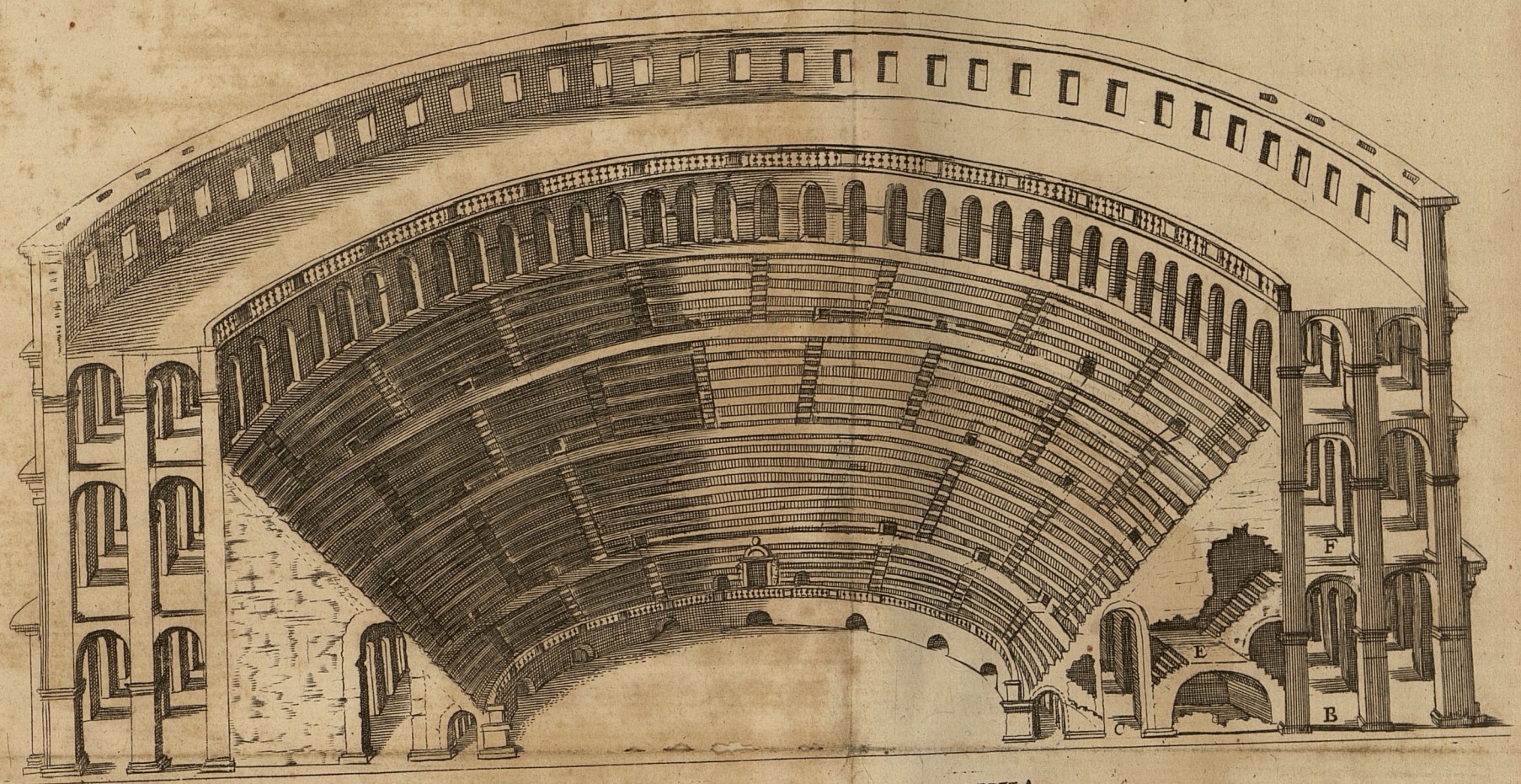
Cirillus delin.

F. de Gradu Sculp. Neap. An. 1727

COLONIA·IVLIA·FELIX·AVGVSTA·CAPVA
FECIT
DIVVS·HADRIANVS·AVG·RESTITVIT
IMAGINES·ET·COLVMNAS·ADDI·CVRAVIT
IMP·CAES·T·AELIVS·HADRIANVS·ANTONINVS
AVG·PIVS·DEDICAVIT

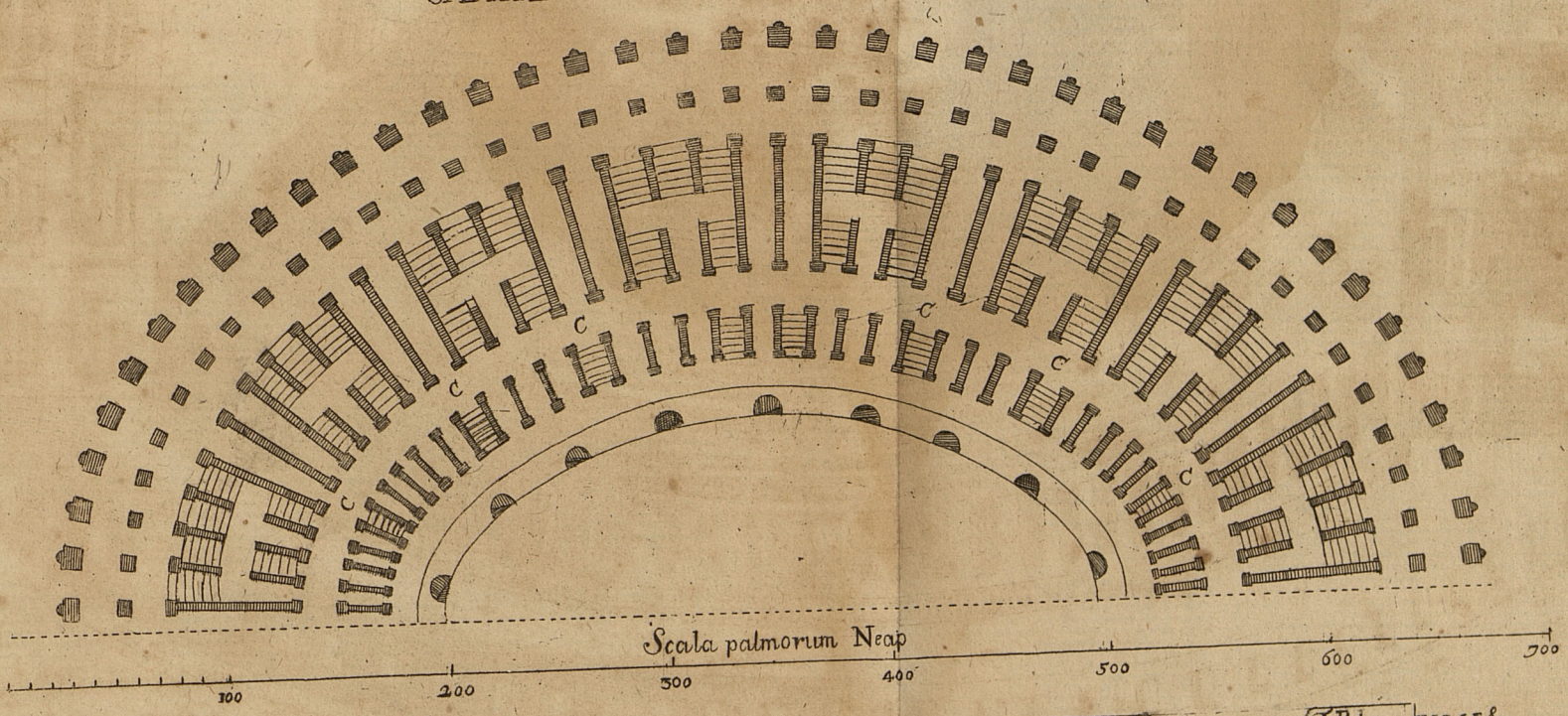
INTERIOR ASPECTVS

pag. 123.

CAMPANI AMPHITHEATRI ICHNOGRAPHIA

pag. 123.

pag 158.

LVCCEIVS PECVLIARIS REDEMPTOR PROSCENI
EX BISO FECIT

Cyrillus delin. F. de Grado Sculp. Neap.

